

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOLOŠKI FAKULTET

Dubravka N. Vlahović

**PRIMENA RETORIČKIH STRATEGIJA
U NASTAVI PRAVNOG ENGLESKOG JEZIKA**

Doktorska disertacija

Beograd, 2019.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Dubravka N. Vlahović

**THE IMPLEMENTATION OF RHETORICAL
STRATEGIES
INTO LEGAL ENGLISH TEACHING**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2019

БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Дубравка Н. Влахович

**ПРИМЕНЕНИЕ РИТОРИЧЕСКИХ
СТРАТЕГИЙ
В ПРЕПОДАВАНИИ
ЮРИДИЧЕСКОГО АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА**

Докторская диссертация

Белград, 2019.

PODACI O MENTORU I ČLANOVIMA KOMISIJE

MENTOR:

dr Ana Elaković-Nenadović, docent
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu

ČLANOVI KOMISIJE:

1. dr Ivana Trbojević-Milošević, vanredni profesor
Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu
2. dr Dragana Dimitrijević, docent
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Datum odbrane:

Reči zahvalnosti

Veliku zahvalnost dugujem svojoj mentorki dr Ani Elaković-Nenadović za strpljenje, dragocene savete i reči podrške tokom ovog istraživanja. Zahvaljujući njenoj stručnosti, ali i brižnom pristupu, naša saradnja na mojoj doktorskoj disertaciji bila je prijatno iskustvo iz kog sam mnogo naučila.

Zahvaljujem se na svesrdnoj pomoći i mojim kolegicama, profesorkama engleskog jezika sa pravnih fakulteta u Nišu, Beogradu i Kragujevcu, kao i njihovim studentima prava, bez čije pomoći moju ideju ne bi bilo moguće sprovesti u delo.

Od srca se zahvaljujem mojim nekadašnjim i sadašnjim studentima na velikoj podršci i sjajnoj saradnji tokom poslednjih deset godina. Njihove pozitivne reakcije na moj način predavanja engleskog jezika struke su me inspirisale da detaljnije istražim povezanost između retorike i motivacije u nastavi.

Najzad, beskrajnu ljubav i posebnu zahvalnost dugujem svojim najbližima – mami Radi, tati Nebojši, sestrama Jeleni i Mirjani, mom Aleksandru, kao i dobrim prijateljima. Hvala vam najlepše za neiscrpnu pažnju, strpljenje, toplinu, toleranciju, bezrezervnu podršku i veru u mene i moj rad. Svaki trenutak sa vama je dragocen.

Ovu doktorsku disertaciju posvećujem svojim dragim roditeljima.

Rezime

Ovaj rad bavi se retoričkim strategijama i značajem retorike za motivaciju studenata prava u nastavi engleskog jezika pravne struke. Retorika dvadeset i prvog veka predstavlja mnogo više od pravila govora i osnova leporečja iz antičkog doba - ona predstavlja izuzetno važnu komponentu svih javnih nastupa savremenog doba. Naše istraživanje bavi se njenom ulogom u javnom nastupu profesora pravnog engleskog jezika. Kako kolevka retorike leži upravo u pravnoj struci, gde se i začela ideja o ubedljivom, autentičnom i ilustrativnom govoru koji ostavlja utisak na slušaoce, cilj predavača pravnog engleskog jezika je da svojim veštim, samouverenim i sugestivnim govorom i nastupom motiviše studente prava da se zainteresuju za ovaj predmet, ali i da oni uoče model uspešnog nastupa koji će im značiti u budućoj karijeri pravnika. Pravni engleski jezik, koji obiluje rečima francuskog, latinskog i anglosaksonskog porekla i koji karakterišu duge i složene rečenice sa malo interpunkcije, često je nejasan i izvornim govornicima engleskog jezika, zbog čega je od velikog značaja u nastavi razviti atmosferu punu interakcije, motivacije i kontinuiranog rada. Poteškoće u nastavi na koje nailazi profesor pravnog engleskog jezika su neadekvatni nastavni materijali, razlike u pravnim sistemima, nedostatak odgovarajućih prevodnih ekvivalenata, različiti nivoi znanja engleskog jezika među studentima i njihova obeshrabrenost težinom gradiva. Cilj ovog istraživanja je da utvrdi u kojoj meri retoričke veštine i strategije profesora, kao što su tempo, jačina i intonacija govora, kontakt očima, govor tela, zanimljivi primeri prožeti humorom, ali i njegovi besednički kvaliteti, mogu motivisati studente da prisustvuju i učestvuju u nastavi pravnog engleskog jezika. Po uzoru na Gardnerov (2001) društveno-obrazovni model učenja stranog jezika, u kom se ističe da učenje stranog jezika zavisi od sposobnosti i motivacije onog ko ga uči i da je jedan od glavnih motivatora u nastavi upravo stručan predavač, ovo istraživanje će pokušati da dokaže da u nastavi pravnog engleskog jezika ključnu ulogu u uspešnom savladavanju predmeta ima predavač i da se motivacija studenata, između ostalog, postiže besedničkim kompetencijama predavača sa dobro utemeljenom argumentacijom i poznavanjem predmeta. Sprovedeno je teorijsko i empirijsko istraživanje, a uzorak ispitanika činili su studenti pravnih fakulteta u Nišu, Beogradu i Kragujevcu koji su pohađali pravni engleski jezik. Naše očekivanje je bilo da

ispitanici odgovore u korist navedene hipoteze, ali i da potvrde postojeće nedostatke u nastavi i predlože poboljšanja, što bi doprinelo efektivnijoj nastavi u budućnosti.

Ključne reči: retorika, pravni engleski jezik, nastava, retoričke strategije, motivacija

Naučna oblast: nauka o jeziku

Uža naučna oblast: retorika, nastava engleskog jezika, glotodidaktika

UDK broj:

Summary

This paper deals with rhetorical strategies and the significance of rhetoric for the motivation of law students in legal English teaching. The twenty-first century rhetoric represents much more than the rules of speech and the foundations of the art of speaking originating in the ancient times - it is in fact a crucial component of all public appearances of the modern era. Our research deals with its role in the public speaking of a legal English professor. Since the cradle of rhetoric lies in the legal profession, where the idea of a convincing, authentic and illustrative speech that impresses the listeners has actually begun, the objective of a legal English professor is to use his expert, confident and suggestive speech to motivate the students to become engaged in this subject, as well as for students to see the model of a successful performance that would be of significance in their future careers as legal practitioners. Legal English language, which abounds in the words of French, Latin and Anglo-Saxon origin and which is characterized by long and complex sentences with sparse punctuation, is often unclear even to the native English speakers, which is why it is essential to develop a classroom atmosphere filled with interaction, motivation and continuous work. Some of the teaching difficulties encountered by professors of legal English are inadequate teaching materials, differences in legal systems, lack of appropriate translation equivalents, different levels of English language proficiency among students, as well as students' discouragement by the demanding subject. The aim of this research is to determine the extent to which rhetorical skills and strategies of the professor (such as the pace, volume and intonation of speech, eye contact, body language, humorous examples), as well as his oratory qualities, can motivate students to attend and participate in legal English language classes. By Gardner's socio-educational model of learning a foreign language (2001), which emphasizes that learning a foreign language depends on the ability and motivation of the learner and that one of the main motivators in teaching is an expert lecturer, this research will attempt to prove that in legal English language teaching a lecturer has the key role in students' successful mastering of the subject and that the motivation of students, among other things, is achieved by the oratory competences of the lecturer with well-founded argumentation and knowledge of the subject. Theoretical and empirical research was conducted and the participants in the research were students of Faculties of Law in Nis, Belgrade and Kragujevac who attended the legal English courses. Our expectation was that the participants would confirm the hypothesis, along with the

existing shortcomings in teaching and that they would suggest possible improvements, which would contribute to the more effective teaching in the future.

Key words: rhetoric, legal English, teaching, rhetorical strategies, motivation

Scientific field: Linguistics

Narrow scientific field: Rhetoric, English language teaching, Glotodyactics.

UDK number

SADRŽAJ

1. UVOD	1
1.1. Predmet istraživanja	2
1.2. Cilj istraživanja	3
1.3. Hipoteza istraživanja	4
1.4. Struktura i sadržaj rada	5
2. RETORIKA	8
2.1. Definicija retorike	8
2.2. Odnos retorike i besedništva	12
2.3. Počeci i razvoj besedništva – najznačajniji predstavnici	14
2.4. Vrste besedništva	19
2.4.1. Političko besedništvo	20
2.4.2. Epideiktičko besedništvo	20
2.4.3. Sudsko besedništvo	21
2.4.3.1. Sudsko besedništvo i porota	23
2.4.3.2. Suđenje u antičkoj Grčkoj	24
2.4.3.3. Razlike između anglosaksonskog i evropskog kontinentalnog pravnog sistema	24
2.4.3.4. Uloga porote u Srbiji	25
2.4.3.5. Porotno suđenje u Americi i Velikoj Britaniji	26
2.5. Pojam logos-a, ethos-a i pathos-a	27
2.5.1. Logos	29
2.5.2. Ethos	30
2.5.3. Pathos	31
2.5. Trijada – besednik, beseda, auditorijum	32
2.6.1. Besednik	33
2.6.1.1. Talenat	34

2.6.1.2. Glas i izgled.....	35
2.6.1.3. Ličnost.....	38
2.6.1.3.1. Obrazovanje i znanje	38
2.6.1.3.2. Inteligencija.....	40
2.6.1.3.3. Samouverenost.....	41
2.6.1.3.4. Sugestivnost	42
2.6.1.3.5. Temperament.....	42
2.6.1.3.6. Duhovitost i vedrina	43
2.6.1.3.7. Memorija.....	44
2.6.1.4. Trema	45
2.6.2. Beseda	46
2.6.2.1. Priprema besede.....	46
2.6.2.2. Stil besede	49
2.6.2.3. Izlaganje besede	51
2.6.2.3.1. Vokalna ekspresija	51
2.6.2.3.2. Značaj ilustracije.....	54
2.6.2.3.3. Gestikulacija, mimika, govor tela	55
2.6.3. Auditorijum.....	60
2.6.3.1. Analiza auditorijuma.....	61
2.6.3.2. Sastav auditorijuma.....	67
2.6.3.3. Procena okolnosti (prostor, vreme)	71
2.7. Javni nastup i public speaking	73
2.7.1. Terminološke nedoumice	73
2.7.2. Public speaking i nastava	74
2.7.3. Nastanak i razvitak koncepta Public speaking	75
2.7.4. Public speaking danas	76
2.7.5. Strah od javnog nastupa	77
2.8. Zaključna razmatranja.....	78
3. PRAVNI ENGLESKI JEZIK KAO JEZIK STRUKE	81

3.1. Engleski za posebne namene	84
3.1.1. Engleski za posebne namene – definisanje i istorijski pregled	85
3.1.2. Nastava Engleskog za posebne namene	89
3.1.2.1. Kreiranje silabusa predmeta Engleski za posebne namene	90
3.1.2.2. Utvrđivanje ciljeva analizom potreba	91
3.1.2.3. Odabir pristupa u nastavi	92
3.1.2.4. Odabir odgovarajućih nastavnih materijala	93
3.1.2.5. Ocenjivanje silabusa predmeta.....	95
3.1.2.6. Saradnja sa stručnjakom iz disciplinarne oblasti	96
3.2. Pravni engleski jezik	100
3.2.1. Značaj i primena pravnog engleskog jezika.....	100
3.2.2. Pravni engleski jezik – istorijski pregled.....	101
3.2.3. Karakteristike pravnog engleskog jezika	105
3.2.3.1. Forma pravnog engleskog jezika	106
3.2.3.2. Vokabular pravnog engleskog jezika	107
3.2.3.3. Stil izražavanja pisanog i govornog pravnog engleskog jezika	110
3.2.4. Nastava pravnog engleskog jezika	112
3.2.4.1. Nastava pravnog engleskog jezika u Srbiji.....	113
3.2.4.2. Udžbenici i nastavni materijali iz pravnog engleskog jezika	117
3.2.4.3. Kulturološki aspekt nastave pravnog engleskog jezika.....	124
3.3. Zaključna razmatranja.....	125
4. NAJZASTUPLJENIJE METODE U SAVREMENOJ NASTAVI STRANIH JEZIKA	127
4.1. Gramatičko-prevodni metod	128
4.2. Prirodni / Direktni metod	130
4.3. Oralni pristup	132
4.4. Audiolingvalni / audiooralni metod	133
4.5. Audiovizuelni / strukturno-globalni metod	134
4.6. Eklektički / kombinovani metod	135

4.7. Komunikativni metod	137
4.8. Zaključna razmatranja.....	139
5. MOTIVACIJA U NASTAVI STRANIH JEZIKA	141
5.1. Definicija motivacije	142
5.2. Motivacija za učenje u školi	143
5.2.1. Intrinzična i ekstrinzična motivacija	144
5.2.2. Oblici motivacije na kontinuumu samoodređenja	147
5.2.3. Teorije motivacije: Psihoanalitička, bihevioristička, humanistička, kognitivistička i sociokulturalna teorija	149
5.3. Motivacija u učenju stranih jezika	151
5.3.1. Instrumentalna motivacija.....	152
5.3.2. Integrativna motivacija.....	152
5.4. Zaključna razmatranja.....	153
6. DIDAKTIČKO TROJSTVO	155
6.1. Termin didaktika	155
6.2. Definicije i razvoj didaktike	156
6.3. Didaktičko trojstvo: nastavnik, učenik i sadržaji	158
6.3.1. Nastavnik.....	160
6.3.2. Učenik	164
6.3.3. Sadržaji.....	166
6.4. Zaključna razmatranja.....	167
7. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	170
7.1. Uvod.....	170
7.2. Uzorak ispitanika	171

7.3. Tehnike, procedura i instrumenti	171
7.4. Metodologija tumačenja podataka	173
7.5. Rezultati istraživanja i diskusija.....	174
7.6. Zaključna razmatranja.....	210
8. ZAKLJUČAK	212
LITERATURA	219
PRILOG 1 – Upitnik.....	232
BIOGRAFIJA AUTORA	236
BIBLIOGRAFIJA AUTORA	237
IZJAVA O AUTORSTVU	238
IZJAVA O ISTOVETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE DOKTORSKOG RADA.....	239
IZJAVA O KORIŠĆENJU	240

1. UVOD

U moru od preko 2700 svetskih jezika, engleski jezik je jezik najbogatijeg rečnika, najrasprostranjeniji je u svetu i najzastupljeniji na internetu. Engleski jezik apsolutno dominira u sferi poslovanja i ima svoje korisnike na svakom od šest kontinenata. Suvišno bi bilo isticati značaj poznavanja engleskog jezika u svetu današnjice, s obzirom da je jasno da je za svaku vrstu međunarodne komunikacije potreban upravo ovaj jezik. Njegova zastupljenost u poslovnim sferama rezultirala je nastankom koncepta pod nazivom „Engleski za posebne namene“ ili „Engleski jezik struke“ (eng. *English for Specific Purposes, ESP*), koji se ubrzo podelio na više grana. Tako je gotovo svaka sfera poslovanja dobila sebi svojstven engleski jezik sa karakterističnom terminologijom i primenom, među kojima je i pravni engleski jezik (eng. *English for Legal Purposes*). Ovaj karakterističan jezik struke širom sveta koriste stručnjaci iz oblasti prava, a u Srbiji ga najčešće uče budući pravnici, studenti pravnih fakulteta.

U fokusu ovog rada jeste iznalaženje što efikasnijih metoda nastave, s obzirom da primena tradicionalnih metoda često vodi do toga da učenje stranih jezika učenicima deluje naporno i dosadno (Kristal, 1996). U zemljama neengleskog govornog područja ima velikog interesovanja za učenje stranih jezika, zbog čega je važno proučiti mnoge činioce koji mogu doprineti uspehu u nastavi, kao što su proverene nastavne metode, dobri nastavni materijali, stavovi učenika i njihova motivacija¹. Želja nam je da prikazemo inovacije u nastavi implementiranjem strategija klasične retorike (kao što su, na primer, retorske vežbe), kao i isticanjem poželjnih osobina i ponašanja predavača, ali i kvaliteta predavanja i analize slušalaca, koje ćemo analizirati kroz retoričko trojstvo (besednik, beseda, auditorijum). Mišljenja smo da nastava u kojoj se kombinuju tradicionalna načela leporečja, argumentacije i besedničke snage predavača sa savremenim metodama nastave i sredstvima tehnologije, može doprineti većoj motivisanosti studenata i savladavanju zahtevnog gradiva sa manje poteškoća.

Odlučili smo da kroz teorijsko i empirijsko istraživanje proverimo koliko dobra retorička spremnost predavača, retoričke strategije i retorske vežbe koje on koristi, kao i karakteristike

---

¹ Ibid.

ličnosti koje poseduje kao govornik pred auditorijumom koji čine studenti prava, mogu biti od koristi u nastavi jednog vrlo zahtevnog predmeta kakav je pravni engleski jezik. U nastavku će biti prikazani predmet istraživanja, cilj istraživanja, hipoteza, struktura i sadržaj rada, kao i očekivani rezultati.

1.1. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je značaj implementacije retoričkih elemenata i strategija za motivaciju studenata u nastavi pravnog engleskog jezika kao engleskog jezika struke. U dvadeset prvom veku, retorika, kao skup pravila govora i osnova leporečja, simbolizuje mnogo više od samih pravila besedništva iz antičkog doba – ona predstavlja i veoma važnu komponentu različitih javnih nastupa u savremeno doba, kao što su govori političara, javnih ličnosti, pa i pravnih lica u sudnici i profesora u nastavi. Stoga nije neobično što se danas posebna pažnja posvećuje i veštini govorništva profesora, nastavnika i učitelja, s obzirom da je glavni instrument jednog predavača upravo njegov govor.

Upravo u pravnoj struci je kolevka retorike, što je vrlo značajno za primenu retoričkih strategija u nastavi pravnog engleskog jezika. U sudskom besedništvu se smatra da pravnik treba biti onaj koji će umeti argumentovanim i ilustrativnim govorom, ali i celokupnim nastupom, da ostavi utisak na auditorijum, ubedi ga u svoje stavove i pridobije. Na sličan način i profesor mora baratati rečima vešto, sugestivno i samouvereno i motivisati svoje studente da se zainteresuju za predmet koji je često preobiman, zbunjujući ili jednostavno suvoparan i nezanimljiv. Predmet kao što je pravni engleski jezik, koga odlikuju reči i fraze latinskog, francuskog i anglo-saksonskog porekla, sinonimi koji se koriste zajedno, arhaični termini, latinske skraćenice, izuzetno duge i kompleksne rečenice, a često i nedostatak interpunkcije, vrlo je zahtevan za studente prava koji imaju različit nivo jezičkih kompetencija u engleskom jeziku. Upravo zato je od velike važnosti posvetiti pažnju jasnom predavanju i uspešnom savladavanju gradiva tokom nastave.

Pravni engleski jezik, kao jezik tužbi, parnica i presuda često je nerazumljiv i samim izvornim govornicima engleskog jezika, te je stoga potrebno dosta truda i motivacije da se studenti zainteresuju za predmet koji na samom početku izgleda zastrašujuće i nemoguće za

savladati. Za motivaciju studenata u nastavi pravnog engleskog jezika i dobru radnu atmosferu u učionici ili amfiteatru u velikoj meri odgovoran je profesor, koji je, moramo istaći, samo profesor engleskog jezika, a ne i pravnik, te i sam nailazi na poteškoće u nastavi kao što su neadekvatni nastavni materijali i često nedostatak istih, razlike u pravnim sistemima i nedostatak adekvatnih prevodnih ekvivalenata. Ipak, njegov tempo rada, njegov polet i kreativnost određuje ritam rada studenata i njihovu motivaciju tokom nastave, slobodu izražavanja i nivo interaktivnosti. Profesor je taj koji može organizovati saradnju sa pravnikom, a njegov glavni adut je upravo njegov govor u nastavi - govor bogat zanimljivim primerima, ilustracijama, predlozima, pitanjima i humorom. Na pravnim fakultetima u Srbiji pravni engleski jezik je najčešće izborni predmet koji se uči na početku akademskog školovanja i to uglavnom u toku samo jednog semestra, a nivo kompetencija u engleskom jeziku je kod studenata različit, kao i njihova upoznatost sa pravnom terminologijom na maternjem jeziku, te je izazov motivisanja mnogobrojnih i preopterećenih studenata prava da uče engleski jezik samim tim još veći.

1.2. Cilj istraživanja

Cilj našeg istraživanja je da utvrdi u kojoj meri retoričke veštine i strategije profesora igraju ulogu u motivaciji studenata koji uče pravni engleski jezik. Cilj je i pronalaženje inovativnih metoda u nastavi koje bi pozitivnim uticajem na motivaciju studenata dovele do uspešnije nastave i savladavanja ovog predmeta. Nastava svakog jezika, bilo stranog ili maternjeg, zahteva mnogo interakcije, kreativnosti, discipline govora i dobre prezentacije. Pravni engleski jezik je vrlo specifičan jezik struke koji iziskuje mnogo angažovanja i posvećenosti od strane profesora, ali i od samih studenata. Predmet koji studenti prava slušaju u Srbiji samo jedan ili dva semestra i kroz koji se prvi put susreću sa obimnom i zahtevnom pravnom terminologijom na engleskom jeziku može se sa uspehom savladati uz umešnost profesora da pridobije naklonost studenata i motiviše ih za gradivo koje je teško razumeti bez prethodnog iskustva u praksi. Akcenat će biti na nekim od osnovnih retoričkih komponenti koje mogu biti primenjive u nastavi, kao što su: vokalna ekspresija (artikulacija, intenzitet, glasnost, intonacija, tempo), ličnost profesora (obrazovanje, inteligencija, samouverenost, sugestivnost, temperament, duhovitost i vedrina, memorija), značaj mnogobrojnih vrsta ilustracije za nastavu, i neverbalna komunikacija (gestikulacija, mimika, govor tela).

1.3. Hipoteza istraživanja

Po uzoru na Gardnerov (2001) društveno-obrazovni model učenja stranog jezika u kom se iznosi da učenje stranog jezika zavisi od sposobnosti i motivacije onoga koji uči, a da je jedan od glavnih motivatora upravo predavač koji mora imati znanje, veštinu, lične osobine i sposobnost da prenese znanje i da onoga koji uči ohrabri da savlada predmet, hipoteza ovog istraživanja je da motivisanje od strane predavača u nastavi pravnog engleskog jezika kod studenata prava igra ključnu ulogu u uspešnom savladanju predmeta i da se motivacija studenata u velikoj meri postiže govorom sa dobro utemeljenom argumentacijom i poznavanjem predmeta, uz ličnost predavača koja odiše autoritetom i karakteristikama koje mogu da iznesu tako kompleksnu sadržinu predmeta, ali i uz strast i osećajnost koje privlače i približavaju studente predmetu koji se uči. Smatramo da predavač pravnog engleskog jezika, koji predaje pred velikim auditorijumom, mora posedovati entuzijazam, samouverenost, inteligenciju, kredibilitet, temperament, glasnost i dinamičnost kako bi gradivo predstavio na interesantan način, uz mnogo ilustracija, interaktivnosti, neverbalne komunikacije, kao i humora, zarad motivacije svojih studenata da posećuju predavanja i usvajaju zahtevno gradivo.

Očekivani rezultati su da će studenti iz ličnog iskustva odgovoriti u korist hipoteze, jer je za zahtevan predmet kakav je pravni engleski jezik potrebno dosta mašte i dovitljivosti predavača kako bi se studenti motivisali da uče, dolaze redovno na predavanja, učestvuju u nastavi i uvide njegov značaj za pravnu struku. Takođe, očekuje se da sud studenata potvrdi da postoje nedostaci u nastavi, kao i da kažu šta im predstavlja problem u učenju i nastavi pravnog engleskog jezika, kako bismo mogli da predstavimo i potencijalna rešenja. Ukoliko se utvrdi da se hipoteza odgovorima studenata potvrđuje, to će biti mali, ali značajan korak ka usmeravanju pažnje na izuzetnu važnost retorike u nastavi, a ne samo u javnim nastupima i govorima kao što je to bio slučaj do sada, čime će se doprineti efektivnijoj nastavi stranih jezika, a pogotovo jezika struke kao što je pravni engleski jezik.

1.4. Struktura i sadržaj rada

Ova doktorska disertacija ima dva osnovna dela – teorijski i empirijski.

U teorijskom delu rada će se kroz nekoliko poglavlja istražiti, definisati i detaljnije pojasniti pojmovne oblasti koje su nosioci ove teme (retorika, pravni engleski jezik, metode u nastavi, motivacija, didaktičko trojstvo).

Na samom početku, u poglavlju 2 istražiće se Retorika - definišće se pojam retorike, objasniće se odnos retorike i besedništva, počeci i razvoj besedništva (kao i najznačajniji predstavnici), vrste besedništva (političko, epideiktčko, a posebno sudsko besedništvo, koje je ključno za izučavanje pravnog engleskog jezika), definišće se *ethos*, *logos* i *pathos*, trijada (besednik, beseda, auditorijum), gde će se detaljno obraditi osobine besednika (talenat, glas i izgled, ličnost – obrazovanje i znanje, inteligencija, samouverenost, sugestivnost, temperament, duhovitost i vedrina, memorija, kao i problem treme), sve ono što čini besedu (priprema besede, stil, izlaganje besede, u šta spada vokalna ekspresija, značaj ilustracije, gestikulacija, mimika i govor tela), posebna pažnja će se posvetiti i auditorijumu (analizi auditorijuma, sastavu auditorijuma i proceni okolosti kao što su prostor i vreme), a obrazložićemo i javni nastup i koncept *public speaking*.

U poglavlju 3 bliže će se definisati i pravni engleski jezik kao jezik struke ili jezik za posebne namene. Kako bi se što bolje shvatila problematika nastave pravnog engleskog jezika, obradiće se pre svega engleski za posebne namene – definicije, istorijski pregled, kao i elementi nastave (kreiranje silabusa, utvrđivanje ciljeva analizom potreba, odabir pristupa u nastavi, odabir odgovarajućih nastavnih materijala, ocenjivanje silabusa predmeta i saradnja sa stručnjakom iz disciplinane oblasti, gde spadaju kooperacija, kolaboracija i timski rad). Nakon toga, detaljnije će se objasniti pravni engleski jezik – njegov značaj i primena, istorijski pregled, karakteristike (forma, vokabular, stil izražavanja pisanog i govornog pravnog engleskog), nastava ovog predmeta (nastava u Srbiji, korpus, problem nastavnih materijala i kulturološki aspekt nastave pravnog engleskog jezika).

U poglavlju 4 teorijskog dela istraživanja obradiće se najzastupljenije metode u savremenoj nastavi stranih jezika, kao što su gramatičko-prevodni metod, prirodni ili direktni metod, oralni pristup, audiolingvalni ili audiooralni metod, audiovizuelni ili strukturno-globalni metod, eklektički ili kombinovani metod i komunikativni metod. Predstaviće se istorijski pregled i diskusija savremenijih metoda kako bi bilo što jasnije na koji način se došlo da najzastupljenije metode koja je i danas u upotrebi.

U poglavlju 5 će se posebna pažnja posvetiti motivaciji, tačnije definisanju motivacije, motivaciji za učenje u školi i motivaciji u učenju stranih jezika. U odeljku o motivaciji za učenje u školi, istražiće se intrinzična i ekstrinzična motivacija, oblici motivacije na kontinuumu samoodređenja, kao i teorije motivacije (bihejvioristička, humanistička, kognitivistička i sociokulturalna). Kada je u pitanju motivacija za učenje stranih jezika, koja je ključna u nastavi pravnog engleskog jezika, pojasniće se instrumentalna motivacija i integrativna motivacija.

U poglavlju 6 će se detaljno obraditi didaktičko trojstvo, koje čine nastavnik, učenik i sadržaji, počevši od etimologije termina *didaktika*, preko definisanja iste i na kraju uslovljenosti između tri navedena elementa. Kako je fokus ovog istraživanja na nastavniku i strategijama koje on primenjuje za uspeh u nastavi, u ovom poglavlju će poseban fokus biti na poželjnim osobinama i kompetencijama nastavnika, kao i na njegovom odnosu prema učeniku i prema sadržajima.

Radi bolje razumljivosti i preglednosti, svako poglavlje biće praćeno zaključnim razmatranjima u kojima će biti sumirane glavne tačke tog dela teorijskog istraživanja.

Empirijski deo istraživanja biće kvalitativno-kvantitativni. Anketiraće se uzorak ispitanika, a zatim odraditi evaluacija dobijenih rezultata. Upitnik će biti mešoviteg tipa i sastojće se iz četrdeset pitanja na koja će ispitanici odgovarati zaokruživanjem ponuđenih odgovora, izražavanjem stepena slaganja sa tvrdnjom ocenjivanjem od 1 do 5, zaokruživanjem „da“ i „ne“ odgovora, kao i biranjem između ponuđenih odgovora a, b i c, a sve u cilju dobijanja validnih rezultata. Upitnik je sačinjen tako da se ne nameće hipoteza i očekivani odgovori. Uzorak ispitanika činiće studenti prava koji slušaju i polažu pravni engleski jezik na pravnim fakultetima u Beogradu, Kragujevcu i Nišu. Na sva tri pravna fakulteta se pravni engleski jezik uči na različitim godinama i u različitom broju semestara, te je deo upitnika, pored ispitivanja primenjivosti retoričkih strategija u nastavi, posvećen i saznavanju koliko dugo i na kojim

godinama ispitanik uči pravni engleski, da li redovno prisustvuje predavanjima, kao i tome šta ga motiviše i šta bi promenio/la u nastavi. Statističkom obradom podataka će se prvenstveno obraditi uzorak iz svakog grada, a zatim i celokupan uzorak, kako bi se najbolje uporedili rezultati i kako bi se odabrao najpoželjniji model nastave i predložile inovacije. Detaljna objašnjenja empirijskog istraživanja, podaci o uzorku ispitanika, tehnikama, procedurama, instrumentima, metodologiji tumačenja podataka, kao i sami rezultati istraživanja i diskusija biće prikazani u poglavlju 7 ovog rada.

2. RETORIKA

2.1. Definicija retorike

Definisanje retorike predstavljalo je zahtevan posao za mnoge besednike, pisce, filozofe i učitelje besedništva još u antičkoj Grčkoj, zato ono zahteva sagledavanje mnoštva aspekata koji retoriku prate od njenih početaka. Nije lako naći pravi pojam i definiciju koja će opisati umetnost verbalnog komuniciranja i dar koji razlikuje čoveka od svih drugih vrsta (Avramović, 2008, str. 19). Da bi se dao kompletan odgovor na pitanje „Šta je retorika?“, potrebno je odrediti pre svega da li je ona disciplina, nauka, vrlina, umetnost, da li je retorika isto što i besedništvo, koja je njena svrha i šta je predmet njenog izučavanja. Ovo poglavlje će pokušati da da odgovor na ova ključna pitanja, kako bi se ustanovio značaj retorike i njenih principa i strategija u nastavi pravnog engleskog jezika.

U grčkoj civilizaciji rađala se svest o određenim principima na koje se kvalitetan govor mora oslanjati, pa nas ne čudi činjenica da su se među prvim udžbenicima u istoriji čovečanstva našli priručnici o besedništvu (Avramović, 2008, str. 20). Sa pojavom leporečja, grčki jezik postaje bogatiji za mnogo srodnih termina među kojima najvažnije mesto zauzima retorika (*rhetorike*), termin koji, osim što predstavlja disciplinu koja podučava teoriju besedništva, preuzima i šire značenje.

Neslaganja po pitanju određivanja toga šta retorika u stvari obuhvata ticala su se ili suštine samog predmeta ili značenja reči u okviru definicije (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 1). Kvintilijan, rimski književnik i učitelj govorništva, kaže da je prvo razmimoilaženje bilo povodom mišljenja nekih teoretičara da se i loš čovek može nazvati govornikom, dok su mnogi, među kojima je i sam Kvintilijan, smatrali da titulu govornika i predstavljanje ove umetnosti zaslužuje samo dobar i čestit čovek. Ali i među onima koji govorništvo nisu vezivali za čestitost i poštenje bilo je različitih mišljenja, na primer, da je govorništvo samo snaga govora, zatim nauka (ali ne i vrlina), rutina govora, dok su je drugi nazivali ne samo veštinom, već i

iskvarenom veštinom, jer su smatrali da je glavni zadatak retorike ubeđivanje primenom govora, što je mogao činiti i ne tako pošten čovek (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 2-3).

Istina je da se dugo smatralo da je cilj govorništva ubeđivanje, pa je tako tvrdio i sam Ciceron, najslavniji rimski govornik, ali je Kvintilijan istakao da se može ubeđivati i novcem, položajem, ugledom ili lepotom, te je izneo potpuniju definiciju koju daje Gorgija, slavni sofista i učitelj retorike, da je retorika „snaga ubjeđivanja govornom riječju“² (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 10). Aristotel, čuveni grčki filozof, etičar i pragmatičar, dao je definiciju: „Retorika je sposobnost teorijskog iznalaženja uverljivog svakom datom slučaju“ (Arist. *Rhet.* 1.2.1), a Kvintilijan je prigovorio činjenici da Aristotel ne pridaje značaj krajnjem uspehu govora, i zamerio je i to što se pominje samo pronalaženje sredstava, a ne pridaje se značaj samoj izgovorenoj reči - bez koje nema govora (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 13).

Za Cicerona i Kvintilijana, najveće rimske autoritete u oblasti besedništva, kako ih Avramović (2008, str. 20) naziva, besedništvo je bilo *ars bene dicendi*, tačnije veština (umetnost) dobrog govora, a Rimljani su je posmatrali i za *ars persuadendi* – veštinu ubeđivanja. Ipak, i dalje se vodila polemika o tome da li se za retoriku uopšte može reći da je ona umetnost, sposobnost ili nauka. Za Cicerona je ona bila jedan deo nauke o državi, a nauka o državi je filozofija, dok je filozof i učitelj besedništva Isokrat upravo tako i nazivao - filozofija (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 33). Grčki filozof Kritolaj je retoriku smatrao govornom praksom, dok je grčki retoričar Atenej smatrao da je retorika veština varanja (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 23). Mnogi koji nisu detaljno proučili Platonova dela (pogotovo „*Gorgija*“) tvrdili su da Platon retoriku nije smatrao umetnošću, već nekom vrstom veštine udvaranja i znanjem onoga što pričinjava zadovoljstvo, međutim, Platon je retoriku smatrao dobrom stvari, smatrao je da govornik mora biti pravedan, kao i da retorika pripada samo poštenom čoveku (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 28).

Kvintilijan je tvrdio da karakteru retorike i svemu što ona predstavlja najbolje priliči definicija: „Retorika je nauka o dobrom izražavanju“ i da dobra svojstva govorništva mora pratiti i govornikov moral (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 34), kako je i Aristotel davno primetio, rekavši da je „govornikov karakter najdelotvornije sredstvo uveravanja“ i da mi „najradije i najspremnije poklanjamo poverenje čestitim ljudima“ (Arist. *Rhet.* 1.2.4), o čemu će detaljnije biti priče u

---

² Prev. P. Pejčinović.

nastavku.³ Aristotel je, pak, retoriku smatrao ogrankom dijalektike, discipline koja se bavi postavljanjem pitanja i odgovaranjem na njih, proučavajući verovatno i moguće. Ipak, on je isticao i sličnosti i razlike između retorike i dijalektike, pa je navodio da se za razliku od dijalektike, retorika bavi pitanjima koja se izlažu opširno, pred publikom koja nije prethodno odabrana, i da retorički silogizam (deduktivna metoda izvođenja dokaza od opšteg ka pojedinačnom) dovodi do pojedinačnih zaključaka, a ne do opštih, kao što je to slučaj sa dijalektičkim silogizmom (Arist. *Rhet.*1.1.1).

I kada je u pitanju sam predmet retorike, dolazilo je do razmimoilaženja u mišljenjima. Neki su smatrali da je predmet retorike govor, ali same reči bez sadržaja ne znače ništa, kako je isticao Kvintilijan (Quint. *Inst. orat.* II, 21, 1). Drugi su tvrdili da predmet retorike čine ubedljivi dokazi, ali je i njima potreban predmet, pa se dolazilo do zaključka da su sporna politička pitanja predmet retorike, ali politička pitanja nisu jedini predmet govorništva (Quint. *Inst. orat.* II, 21, 2). Neki su išli u krajnost da tvrde kako je čitav život predmet retorike kao vrline, što je Kvintilijan preformulisao u mišljenje da je „predmet retorike [...] sve ono što može biti sadržaj govora“ (Quint. *Inst. orat.* II, 21, 4), dok je Ciceron izjavio:

„Pravi govornik mora istraživati, slušati, čitati, raspravljati, obrađivati, i razmišljati o svim stvarima koje čine sadržaj čovjekovog života, jer su to stvari koje ulaze u područje govornikove djelatnosti i predmet njegovog zanimanja.“⁴

Da li iz prethodno navedenog proizlazi da govornik mora odlično poznavati sve umetnosti kako bi mogao da govori o svakom predmetu? Ciceron je smatrao da niko ne može biti u svakom pogledu odličan govornik ako nije stekao znanja u svim važnijim naukama i umetnostima (*Inst. orat.* II, 21, 14), a Kvintilijan je kazao da je sasvim dovoljno da govornik dobro prouči temu i predmet određenog govora, a da će se vremenom upoznavati sa raznim

---

³ Detaljnije 2.5. *Pojam logos-a, ethos-a i pathos-a* (sa fokusom na b. *ethos*) i 2.6.1. *Besednik*.

⁴ Quint. *Inst.orat.*, II, 21,6. Vero enim oratori, quae sunt in hominum vita, quandoquidem in ea versatur orator atque ea est ei subiecta materies, omnia quaesita, audita, lecta, disputata, tractata, agitata esse debent. Prev. P. Pejčinović.

predmetima pre svakog govora (*Inst. orat.* II, 21, 15). Svakodnevna govorna praksa je potvrdila Kvintilijanovu tvrdnju da predmet retorike čini sve o čemu se može govoriti, a Aristotel je zaključio da se retorika, kao i dijalektika, odnosi na sve oblasti, a ne na poseban rod predmeta i da njen osnovni zadatak nije ubeđivanje, već pronalaženje ubedljivog u svakom datom slučaju (Arist. *Rhet.*, 1.1.14).

Da bi se moglo reći da je neko dobar govornik, neophodni su i prirodni talenat i nadarenost, ali i trud i rad. Jedino ravnotežom između ova dva elementa koji čine vrsnog govornika može se uspeti u besedništvu. Neretko se dešava da prirodno talentovani govornici procene da nema potrebe za vežbom, te naprave grešku oslanjajući se samo na dar. Tako je nastalo većito pitanje o tome da li će neko ko nauči pravila retorike biti zato smatran i dobrim govornikom i da li je neko ko ne zna ništa o teoriji retorike sposoban da održi uspešan govor, oslanjajući se samo na talenat. Kvintilijan je procenio da su jednako važni i talenat i teorijska nastava o besedništvu, ali kada je bio upitan da prednost da jednom od ova dva elementa, on je odabrao prirodnu nadarenost, jer će ona i bez teorijske nastave vredeti mnogo, dok učenje o govorništvu bez prirodne nadarenosti gotovo uopšte neće vredeti (Quint. *Inst. orat.*, II, 19, 2). Ipak, on je smatrao da prosečni govornici duguju uspeh prirodnom daru za govorništvo, dok savršeni govornici duguju uspeh radu i trudu, tačnije teorijskoj nastavi. Stara kineska poslovice kaže: „I dragom kamenu potrebna je ruka veštog majstora“. Avramović (2008, str. 176) govornički dar bez imalo uloženog truda poredi sa trošenjem bogatstva uludo, citirajući i Tolstoja koji je rekao da se i najveći talenat gubi pri neradu, ali ističe kao pozitivnu stranu to što su sa vremenom mnogi prepoznali retoriku kao veštinu i umetnost.

Mnogi od prethodno navedenih besednika i filozofa nisu se suviše trudili da načine distinkciju između pojmova „retorika“ i „besedništvo“. Početkom dvadesetog veka pojavio se i anglosaksonski termin *public speaking* (javni nastup), koji je uneo dodatnu konfuziju i to ne samo među laicima, pa ćemo naredne odeljke posvetiti distinkciji između retorike i besedništva i detaljnom definisanju termina *public speaking*; potom ćemo obraditi početke i razvoj besedništva sa najznačajnijim predstavnicima, vrste besedništva sa fokusom na sudskom besedništvu, pojam *ethos-a*, *pathos-a* i *logos-a*, i retoričku trijadu – besednik, beseda i auditorijum.

2.2. Odnos retorike i besedništva

Neki autori smatraju retoriku i besedništvo rečima istovetnog značenja. Na primer, Stanojević oba pojma svrstava u teorije i smatra besedništvo određenom vrstom prevoda pojma retorika, a Umberto Eko smatra da su razlike između retorike i besedništva minimalne, dajući pri tom detaljnije podele same retorike na nutritivnu i konsolatornu⁵.

U oblasti retorike i besedništva ima mnogo termina koji se prepliću, pa je korisno pozabaviti se etimologijom nekih od ovih izraza. Termin *retorika* prvi put se pojavio u Grčkoj u V veku pre nove ere. Ovaj termin dobijen je od reči *rhetor* (grč. *ρήτωρ*), koja znači „podnosilac zahteva na sudu“, tačnije, „onaj koji govori“, ili drugim rečima, besednik (Lazić, 2013, str. 3). Na latinskom jeziku možemo naći prevodni ekvivalent *oratio* (beseda), ili *orator* (besednik), u vezi sa glagolom *oro*, *orare* – što znači obraćati se, govoriti. Kvintilijan kritikuje odabir reči na latinskom, tvrdeći da nisu svi prevodi sa grčkog na latinski uvek ispravni i ističe da za reč *rhetorice* u latinskom nema odgovarajuće reči (Quint. *Inst. orat.* II, 14, 3). I na engleskom jeziku se besednik kaže *orator*, a besedništvo *oratory*.

Pre upoređivanja termina “retorika” i “besedništvo”, važno je objasniti i odnos između termina „besedništvo“ i „govorništvo“. Avramović ističe da „u našem jeziku termini besedništvo i govorništvo nesumnjivo predstavljaju sinonime i oko toga nema spora“ (2008, str. 24). Autor takođe primećuje da je praksa i kod laika napravila jasnu distinkciju kada su u pitanju besedništvo i retorika - u smislu da se besedništvom smatra govor, a da je govor zasnovan na određenim pravilima govorništva - što predstavlja retoriku, te zaključuje da „retorika, prema tome, predstavlja teoriju, skup pravila o lepom govoru, a besedništvo (govorništvo) praksu u kojoj se ta pravila primenjuju“ (Avramović, 2008, str. 22).

---

⁵ Detaljnije u Stanojević, O. & Avramović, S. (2002). *Ars Rhetorica – veština besedništva*, Beograd.

Kada se govori o tome šta je nastalo prvo, besedništvo ili retorika, tačnije, praksa ili teorija, treba istaći da se prvo razvila govornička praksa, a zatim su - na osnovu govorničke prakse - nastala i govornička pravila onda kada su sofisti počeli da svoja iskustva beleže kako bi ih preneli na druge i pokušali da definišu besedništvo, sastavljajući tada prve priručnike iz veštine besedništva – *rhetorike technē*⁶ (Avramović, 2008).

Mnogi učitelji besedništva i poznati govornici raspravljali su o razlikama i sličnostima između retorike i besedništva. Aristotel je, na primer, razlikovao retoriku i besedništvo jer je, kako je već navedeno, retoriku posmatrao kao „sposobnost *teorijskog* iznalaženja uverljivog u svakom datom slučaju“ (Arist. *Rhet.* 1.2.1), a besedništvo je video kao samu veštinu uveravanja. Kvintilijan, kao čuveni učitelj besedništva i pisac najpoznatijeg rimskog udžbenika retorike, jasno je isticao retoriku kao „nauku o dobrom govoru“ (Quint. *Inst. orat.* II, 15, 34), a čak je i Nušić svojoj knjizi „Retorika“ dao podnaslov „Nauka o besedništvu“ (Nušić, 2009), potvrđujući time da retoriku smatra teorijom besedništva. Za Avramovića retorika predstavlja „nauku o besedništvu, teorijski uobličena pravila i principe koji će pomoći da se održi uspešan govor, dok je samo besedništvo (govorništvo) praktična sfera u kojoj se ta pravila primenjuju“ (2008, str. 24).

Ukoliko po svemu drugom nismo mogli zaključiti da je iz govorničke prakse proizašla teorija govorništva, onda bi trebalo obratiti pažnju na vreme nastanka termina koji su stari Grci koristili za retoriku i besedništvo. Naime, pojam *rhetoreia*, koji označava besedništvo, nastao je pre pojma *rhetorike*, koji predstavlja retoriku (Avramović, 2008). Dokaz da su retorika i besedništvo dva pojma koja označavaju različite stvari potvrđuje i činjenica da se i u engleskom jeziku razlikuju pojam *rhetoric* (retorika) i pojam *oratory* (besedništvo).

Krajnji zaključak je da je besedništvo, kao praktična disciplina, nastalo prvo i izrodilo retoriku, teorijsku disciplinu koja je iz prakse prikupila pravila lepog govora, i da su ova dva pojma nerazdvojiva, jer „retorika hrani besedništvo“ (Avramović, 2008, str. 24).

---

⁶ Detaljnije o početku besedništva u poglavlju 2.3. Počeci i razvoj besedništva – najznačajniji predstavnici.

2.3. Počeci i razvoj besedništva – najznačajniji predstavnici

Sada kada smo definisali retoriku, javni govor i *public speaking*, kao i odnos retorike i besedništva, preporučljivo je osvrnuti se i na same početke besedništva i na njegov razvoj.

Kako je istaknuto u uvodu Aristotelove Retorike⁷ u kojoj autor kritikuje svoje prethodnike, takozvane „sastavljače“ *Uputstava u besedničku veštinu*, besedništvo je - kao način izražavanja osmišljen za uveravanje i pridobijanje slušalaca - staro koliko i sam govor, a njegov razvoj se ubrzao pojavom društvenog života. Kako bi se najbolje utvrdilo gde se grešilo kada se besedništvo svrstavalo u, po Aristotelovom mišljenju, pogrešne kategorije, bitno je tražiti odgovore već kod drevnih Helena i njihovog poimanja besedničkog dara i besedništva uopšte.

Besmrtni Homer je smatrao pesništvo i rečitost darom bogova, kao i rimski učitelj besedništva Kvintilijan, koji je smatrao i sam govor i lepotu govora darom bogova. I prvi poznati evropski pesnik Hesiod smatrao je besednički talent darom Muza. Zaista, sugestivni govor, kao dar bogova, smatrao se oruđem za postizanje ugleda i položaja. Baš zato je aristokratija, čiji je glasnogovornik bio niko drugi do Homer, uz medicinu, muzičko obrazovanje i ratnu veštinu prihvatila i usavršavanje besedništva kao jedan od četiri vaspitna stuba mladih naraštaja. Besedništvo postaje sve popularnije u helenskom društvu sa uvođenjem demokratije u polisima, a aktivni učesnik u političkom životu svog grada-države morao se potruditi da postane vešt besednik – urođeni dar nije bio dovoljan, moralo se raditi i na širokom obrazovanju, upoznavanju sa pravilima i učenju vrsta besedništva⁸. Naš najveći helenist Đurić ističe da je u maloju demokratskoj državi živa reč bila veoma važna i da je:

„rečitost [...] u isti mah i mač i štit: njome čovek napada i odbija napade; ona obezbeđuje postizanje časti ili dobivanje parnice, ljubav naroda ili dobru volju u sudija; ona je najutvrveniji put položaju i sreći, i njome čovek može na glas izići više nego li vojničkim podvizima“

(Đurić, 1972, str. 588).

---

⁷ Aristotel, *Retorika 1, 2, 3*. (Prevod M. Višić). Nezavisna izdanja 40, Beograd. 1987.

⁸ O vrstama besedništva će se govoriti u sledećem odeljku 2.5 *Vrste besedništva*.

Kada je besedništvo našlo svoje mesto u društvu, došlo je vreme da se njegovi principi i metode utvrde, kao i da se definiše sama suština besedništva. Helenski sofisti, čuveni propagatori nove obrazovanosti, prvi pokušavaju da definišu besedništvo i prvi poklanjaju pažnju živoj reči i besedi. Kao tvorci novog pravca u helenskoj filozofiji, sofistike, koja ima čoveka i njegovo duhovno stvaralaštvo za predmet izučavanja, oni su prvi počeli sastavljati priručnike iz veštine besedništva. Do tada su se helenski kosmolozi koristili teorijsko-deduktivnim metodama pronalazjenja dokaza i u prvom planu je bila spekulativna filozofija koja je težila spoznaji radi spoznaje, a sa sofistima je došla nova empirijsko-induktivna metoda pronalazjenja dokaza i nastupilo je sofisticko filozofiranje gde se težilo spoznaji i znanju radi života. Drugim rečima, do pojave sofista cilj prikupljanja saznanja o čoveku bio je teorijske prirode, dok je sa sofistima svrha prikupljanja znanja dobila praktičan okvir.

Sofisti su bili poznati po stilu kojim su u pisanim besedama postizali muzikalno-poetski efekat kakav je do njihovog pojavljivanja postizala samo poezija. Iz tog razloga ćemo se osvrnuti na neke od najpoznatijih predstavnika sicilijanskog sofistickog besedništva. Sicilijanski sofisti su veću pažnju posvećivali lepoti i kićenosti govora, nego njegovoj pravilnosti, zbog čega su, između ostalog, kasnije bili kritikovani. Koraks je bio tvorac prvog priručnika o besedničkoj veštini (*Veštine*, tj. *Uputstvo o besedničkoj veštini*) i smatrao je da osnovna besednička metoda ubeđivanja mora biti obesnaživanje istine razlozima verovatnoće, što je kasnije naišlo na osudu Aristotela. Korakov učenik Tisija bio je besednik i takođe autor jednog *Uputstva o besedničkoj veštini*. On je, prateći korake svog učitelja, usavršio metodu obesnaživanja istine razlozima verovatnoće i bio oštro iskritikovao od strane Platona. Besednik Gorgija se, zajedno sa Protagorom, smatra predvodnikom prve generacije sofista. On je zagovarao jednostavnost stila, a njegovi učenici su ostavili traga u istoriji besedništva – tragički pesnik Agaton svojim kićenim govorom, besednik Polo kićenim besedama, Alkidamant, jedan od autora *Veštine*, hladnim stilom, praćenim ukrasnim pridevima i preteranim metaforama, i Likofron koji se suviše služio parafrazama i koga Aristotel, zajedno sa Alkidamantom, kritikuje zbog izveštačenosti stila⁹.

---

⁹ Aristotel, *Retorika 1, 2, 3*. (Prevod M.Višić). Nezavisna izdanja 40, Beograd. 1987. (Uvod)

Na stotine govornika i učitelja besedništva potiče iz antičke Grčke, ali čast da budu deo poznatog „aleksandrijskog kanona” najboljih imalo je samo njih deseterica - Lisija, Antifont, Andokid, Isokrat, Isej, Demosten, Eshin, Likurg, Hiperid i Dinarh (Avramović, 2008). Ovi čuveni govornici su tragali za najefikasnijim načinima uticanja na publiku, te su se mnogi proslavili i kao logografi.

Lisija, glavni predstavnik sudskog besedništva, jedan od deseterice koji su ubrojani u aleksandrijski kanon, najverovatnije je bio Tisijin učenik. On je vodio računa o moralnim, subjektivnim metodama besedničkog uveravanja, i nije govorio o logičkim ili objektivnim metodama. Smatrao je da je osnovni cilj besedništva da se sudije dovedu u raspoloženje povoljno po besednika, a besednik će to postići svojim karakterom i raspoloženjem slušalaca. Lisija je tvorac pojma *ethiopoia* – pri sastavljanju besede se moralo voditi računa o osobinama i karakteru besednika i beseda se prilagođavala besedniku, a on je „uz Isokrata i Demostena, najzaslužniji za razvoj atičkog, umerenog i jednostavnog stila govora, nasuprot kitnjastom, azijskom“ (Avramović, 2008, str. 103) Lisija se zalagao za neizveštačenost stila, kao i za jasnoću i živo predstavljanje besede zarad postizanja željenog cilja.

Isokrat je u Atini nastavio da razvija sudsko besedništvo, mada se njegovo ime više vezuje za političko besedništvo. Ovaj učitelj besedništva smatrao je da su talenat, vežba i obrazovanje najbitniji elementi za uspešno besedništvo, a govore je pisao i kasnije objavljivao. Platon je Isokrata tretirao kao sofist, ali je Isokrat napisao govor „*Protiv sofista*“ sa netrpeljivošću prema sofistima sličnoj Platonovoj (Avramović, 2008, str. 104). Ovaj poznati politički besednik poznat je po zalaganju za široko, a ne specijalizovano znanje, a po pitanju stila i mnogih stavova njegovim se sledbenikom smatra i Ciceron.

Demosten je ubedljivo najpoznatiji atinski besednik koji se svojim vatrenim govorom borio protiv dominacije Filipa Makedonskog. Bio je i besednik i logograf i zalagao se za istinu na političkoj pozornici i moralno dostojanstvo, što je bilo nešto na šta se Atinjani tada još nisu privikli (Đurić, 1972). Demosten je najbolji primer kako snaga i volja mogu stvoriti najpoznatijeg govornika svih vremena, s obzirom da je odrastao u siromaštvu, bez mogućnosti da plati učitelja besedništva, a čak je imao i govornu manu pri izgovoru slova „r“ (ovu manu je vremenom sam ispravio). On je mnogo radio ne samo na usavršavanju govora, već i na svom

obrazovanju. Nizao je uspehe prvenstveno u sudskim besedama sa dvadeset godina, a zatim i u političkim besedama. Demosten je dokaz da je dobra priprema ključ uspeha i da se govornik ne rađa, već stvara (Avramović, 2008).

Priča o sofistima ne može se završiti bez pominjanja najpoznatijeg sofiste – Protagore. Protagora je prvi među sofistima sebe prozvao sofistom i prvi je počeo naplaćivati svoja predavanja. Smatrao je da je čovek merilo svega i punih četrdeset godina je kao vaspitač podučavao helensku omladinu, i bavio se teorijom države i prava, ali i naučim studijama o jeziku. Napisao je spis „*O pravilnosti govora*“ kojim je dokazao da je govor u V veku pre nove ere itekako bio zasnovan na pravilima, jer je Protagora razlikovao glagolska vremena i rodove imenica.¹⁰

Kao što je ranije već pomenuto, jedan od najpoznatijih helenskih mislilaca Platon žestoko je napadao stavove sofistickih besednika i učitelja besedništva. On se zalaže za to da se istraži priroda besedništva kako bi se otkrilo šta je čini istinskom veštinom, a ne samo iskustvom i rutinom. Platon zaključuje da retorika nije istinska veština, da je ona „isključivo veština uveravanja zasnovana na iskustvu i rutini čiji je krajnji cilj da u sudnicama i narodnim zborovima neku masu uveri da je nešto pravedno bez obzira na stvarno, istinsko stanje stvari“ (Aristotel, Uvod, 3). On zatim navodi da se besedništvo mora zasnivati na istini i da besednik mora vladati temom i uveriti slušaoca u istinitost svoje besede kako bi besedništvo imalo odlike istinske veštine. Iz potrebe za istinom, Platon se podsmeva sofistima zbog izveštačenog pogleda na besedničku veštinu i prikazuje analizu i sintezu kao temeljne metode dijalektike kao veštine naučnog raspravljanja (koju on naziva najistinitijom od svih veština). On ističe značaj praktičnog iskustva za argumentaciju i povezanost retorike i psihologije, jer smatra da besednik mora znati kakvog temperamenta su njegovi slušaoci kako bi im prilagodio svoju besedu. Sve ovo su postulati na kojima je izgrađena savremena retorika o čemu će biti reči u sledećim odeljcima¹¹.

Dalji razvoj besedništva ostao je u znaku Aristotela i njegovih kritika. Aristotel, kao Platonov učenik, bio je pod uticajem učiteljevih stavova sve do iznalaženja sopstvenih rešenja za razumevanje retorike kao systemske i naučno zasnovane besedničke veštine – retoričkog

---

¹⁰ Aristotel, *Retorika* 1, 2, 3. (Prevod M. Višić). Nezavisna izdanja 40, Beograd. 1987. (Uvod)

¹¹ Detaljnije 2.5. *Pojam ethos-a, logos-a i pathos-a*, i 2.6. *Trijada – besednik, beseda, auditorijum*.

silogizma, kao najznačajnije logičke metode uveravanja. Ono što Aristotel zamera svojim prethodnicima koje naziva „sastavljačima“ *Veština*, jeste to što su se potpuno usmerili na sudsko besedništvo, gde je najvidljiviji princip to da se uz rutinska uputstva zadobije naklonost sudija i odvrte slušaoci od istine. On smatra da su njegovi prethodnici vrlo malo doprineli besedništvu kao veštini, budući da nisu istraživali opšte principe na kojima besedništvo počiva, odakle su mogli izvesti argumentativne elemente. Zato je Aristotel otkrićem silogizma, odnosno deduktivnom metodom izvođenja dokaza od opšteg ga pojedinačnom, ukazao i na ograničenja već pomenute Platonove dijalektike. Treba napomenuti da je deduktivna metoda otvorila oči Aristotelu da pored silogizma sa premisama propraćenim neoborivo istinitim zaključcima, postoji i silogizam sa premisama sa samo verovatnim zaključcima, jer se čovek svakodnevno oslanja i na verovatno mišljenje, čak i češće nego samo na istinu. Platon je smatrao da retorika treba da se ograniči samo na apsolutnu istinu, dok je Aristotel želeo da ona ima svrhu u svakodnevnom životu čoveka, a čovekovo mišljenje je promenljivo, te se ona mora oslanjati i na verovatna mišljenja. Dok je Platon retoriku vezivao za apsolutnu nauku, Aristotel se trudio dokazati da je ona relativna nauka, da retorika ne treba za cilj imati apsolutno dobro i postizanje sreće (kako je to Platon predstavljao), već da ona treba imati praktičan cilj - dokazivanje ili pobijanje dokaza u bilo kom okruženju.

Aristotel se nije slagao sa svojim prethodnicima i učiteljem ni oko toga koji uslovi moraju biti ispunjeni da bi jedna veština bila funkcionalna, s obzirom da se do Aristotela tvrdilo da su to iskustvo i rutina, što je Aristotel odbacio jer, po njegovom mišljenju, iskustvo predstavlja pojedinačne slučajeve, a ne zakonitosti koje bi trebal da postanu principi jedne nauke. Platonov stav je bio da je besedništvo veština uveravanja, dok je Aristotel tvrdio da je besednička veština sposobnost teorijskog pronalaženja uverljivog, zbog čega je kao temelje besedništva postavio logičke argumente kao sredstva kojima se auditorijum može pridobiti. Tako je, nakon svih značajnih predstavnika besedništva, na Aristotelu ostalo da kao logičar istraži tehničke metode uveravanja i ustanovi vrste besedništva.¹²

---

¹² Aristotel, *Retorika 1, 2, 3*. (Prevod M. Višić). Nezavisna izdanja 40, Beograd. 1987. (Uvod)

2.4. Vrste besedništva

Aristotel razlikuje tri vrste besede koje se izvode pred tri različite vrste slušalaca i navodi da svaku besedu čine lice koje besedi, predmet besede i lice kojem se besednik obraća, slušalac besede (Arist. *Rhet.* 1.3.1). Slušalac besede može biti običan gledalac ili sudija, te tako gledalac sudi o besednikovom talentu, sudija odlučuje o delima iz prošlosti, a član skupštine o događajima koji će nastupiti u budućnosti. Aristotel na taj način razlikuje tri vrste besedništva – političko ili savetodavno, sudsko ili sudbeno i epideiktčko ili svečano besedništvo (Arist. *Rhet.* 1.3.3).

Kada se govori o osobenostima ove tri besedničke vrste, razlike su više nego izražajne. Aristotel političko besedništvo vidi kao sredstvo kojim se od nečega odvraća ili se nešto podstiče, sve u cilju ličnog ili opšteg dobra, u sudskom besedništvu razlikuje optužbu i odbranu, dok se epideičkim besedništvom nešto hvali ili kudi (Arist. *Rhet.* 1.3.3). Kada je u pitanju vreme besede, već je napomenuto da politički besednik posmatra budućnost, sudski besednik prošost, a epideičkom besedniku odgovara sadašnjost, mada se on može osvrnuti i na prošlost i na budućnost (I, 3, 4). Svaku od ovih beseda karakteriše različit cilj i svrha, koji se nekada mogu i preplitati kroz vrste besedništva, te tako Aristotel u političkom besedništvu ističe prvenstveno korisno i štetno kao svrhu (a zatim i pravdu i nepravdu, čast i sramotu), dok su u sudskom besedništvu kao primarnu svrhu vidi pravdu i nepravdu, a u epideičkom besedništvu čast i sramotu, uz ostale činioce (Arist. *Rhet.* 1.3.5).

U ovom odeljku ćemo se kratko dotaći sve tri vrste besedništva, ali će poseban fokus biti na sudskom besedništvu, iz više razloga. Sudska beseda je, u odnosu na druge vrste besede, najviše zahtevala odličan raspored i bila najplodotvornija u razvoju antičkog besedništva. S obzirom da je predmet našeg istraživanja pravni engleski jezik koji odlikuju specifične karakteristike¹³ u odnosu na bilo koju drugu vrstu govora, a studenti i profesori ovog predmeta moraju dobro baratati pravnim jezikom, sudskom besedništvu i principima ove vrste govora će se posvetiti malo više pažnje u nastavku.

---

¹³ Pogledati poglavlje 3.2.3. *Karakteristike pravnog engleskog jezika.*

2.4.1. Političko besedništvo

Aristotel političko ili savetodavno besedništvo (*genus deliberativum* ili *suasorium*) vidi kao ono koje u narodnoj skupštini podstiče na korisno (*suadere quod utile*) ili odvraća od štetnog (*dissuadere quod inutile*) (Arist. *Rhet.* 1.1.9.). Treba napomenuti da kroz politički govor protivnika treba eliminisati ili makar neutralizovati, a narod, sa druge strane, ubediti. U nastojanjima da se dođe na vlast i oстане ili makar u njoj učestvuje, besednička veština je nezaobilazna, jer je govor jedan od najmoćnijih instrumenata u bavljenju politikom (Avramović, 2008). Javni govor kakav prati političke skupove, debate i rasprave može biti vrlo stresan, pa i rizičan, te postoji mnoštvo primera gde su političari i predsednici dočekali kraj svog života baš za govornicom, pred masom ljudi. Nekadašnjoj britanskoj premijerki Margaret Tačer, takozvanoj “čeličnoj lejdi”, lekari su zabranili javno nastupanje zbog rizika od moždanog udara.

Aristotelovo sagledavanje političkog besedništva da se mora „najpre utvrditi koja to dobra ili zla ima na umu politički besednik“ (Arist. *Rhet.* 1.4.1.), za pozadinu ima grčko doživljavanje politike kao područje rada koje teži ka opštem dobru, a slično ga i Nušić (2009) sagledava, ističući da je predmet i interes političkih beseda uvek dobro naroda. I današnji političari u svojim govorima propagiraju društveni prosperitet i brigu o narodu, ali je važno istaći da politički besednik svojim ličnim primerima, a ne samo dobrom govornom argumentacijom, mora osnažiti svoj kredibilitet i steći poverenje naroda.¹⁴

2.4.2. Epideiktičko besedništvo

Epideiktičko besedništvo (*genus demonstrativum* ili *laudativum*) poznato je i kao prigodno i svečano besedništvo i obuhvata više raznovrsnih tipova govora. Ovi govori, kako je već napomenuto, hvale ono što je moralno (*laudare quod honestum*) ili kude ono što je ružno (*vituperare quod turpe*) (Arist. *Rhet.* 1.3.3), ističu dobre ili loše strane, lepo i ružno i skloni su preuveličavanju. Epideiktičke besede su vrlo raznovrsne, te u njih spadaju svečane besede,

---

¹⁴ Više o značaju besednikovih osobina u odeljku 2.6.1. *Besednik*.

vojnički govori, posmrtno besede, zdravice, pozdravne besede, a prema nekim mišljenjima i crkvene propovedi¹⁵. *Public speaking* sve ove govore obuhvata nazivom *ceremonial speaking* (Avramović, 2008) i ono što je svim ovim govorima zajedničko je veličanje vrlina, na primer veličanje hrabrosti i nesebičnosti vojnika u vojničkom govoru, velikodušnost i dobrota prijatelja u zdravici posvećenoj njemu, dobrota pokojnika u posmrtnoj besedi, gostoprimstvo domaćina na nekoj svečanosti i tako dalje. Epideičko besedništvo je poznato ne samo kao prigodno besedništvo, već i kao pohvalno, a mogu se pohvaliti bogovi, ponašanje, ličnosti u svečanim besedama, prijatelji u zdravicama, ideali u vojičkim besedama itd¹⁶.

Avramović (2008) navodi stav koji je prenešen još iz antičkog doba, da u sudskom besedništvu preovladava logika, u političkom besedništvu etika, a u epideiktičkom besedništvu estetski momenat. Možda su zato sudsko i političko besedništvo favorizovani u odnosu na epideičko. U epideičkom besedništvu ne samo da je dozvoljeno obraćati se emocijama, već je i poželjno fokusirati se više na emocije nego na razum. Cilj epideiktičkih beseda nije ubeđivanje, jer je auditorijum, po pravilu, naklonjen besedniku, već izazivanje posebnog osećaja i pozitivnog ili negativnog odnosa prema nekoj osobi ili ponašanju.

2.4.3. Sudsko besedništvo

Skoro svi pisci koji su se bavili temom sudskog besedništva (*genus iudiciale*) su na početku rasprava isticali plemeniti i uzvišeni cilj ove vrste beseda - da se ostvari pravda i pravičnost, a iskoreni nepravda. Treba podsetiti da je Aristotel, kada je pisao o sudskom ili sudbenom besedništvu koje ili brani (*defendere*) ili optužuje (*accusare*), mislio na odgojnu pravdu koja upućuje na dobro, a ne na sudsku pravdu. On je na taj način razlikovao poseban i opšti zakon, gde je poseban zakon onaj pisani i pozitivni po kojem se u državi vlada, dok opšti, nepisani zakon obuhvata ona načela koja priznaju svi ljudi (Arist. *Rhet.* 1.10.3).

---

¹⁵ Omilitika - crkvena propoved spada u duhovno besedništvo koje je specifično i treba da se posmatra kao zasebna vrsta besedništva.

¹⁶ Ibid.

Sudsko besedništvo se u Grčkoj nazivalo *genos dikanikon*, što potiče od grčke reči *dike* koja znači pravda, pravičnost, sud, suđenje, pravna norma, tužba za poketanje sudskog postupka, a kada se piše velikim slovom (*Dike*) označava boginju Dike, zaštitnicu prava i sudova (Avramović, 2008). Iako je glavni cilj sudskog besedništva pravda, gotovo uvek jedna strana oseća da je prema njoj učinjena sudska nepravda, za koju se osim lažnih svedoka i iskaza, korumpiranih sudija, loših advokata, pravosudnog sistema, krivi i govor zastupnika suprotne strane, „koji je „zaveo“ one koji sude“ (Avramović, 2008, str. 379). Zato je važno preispitati karakteristike i zakonitosti sudskog besedništva kako bi se utvrdila moć kojom ovakav govor može doprineti uspehu pravnik.

Za besedništvo su se pripremali učenici već posle gramatičke škole (uzrasta između 12 i 15 godina), pohađajući škole retorike i učeći pisanje govora, recitovanje, argumentaciju, opisivanje, zastupanje, debate, itd. (Kennedy, 2003). Krajnji cilj budućih besednika bilo je bavljenje sudskim besedništvom. Kvintilijan podseća da je teško odrediti uzrast kada bi bilo najbolje da se govornik prvi put pojavi pred sudom, s obzirom da je, na primer, Demosten u svom ranom dečaćkom dobu nastupao u starateljskim parnicama protiv sopstvenih staratelja (Quint. *Inst. orat.* XII, VI, 1). On, pak, smatra da ne treba ni mnogo čekati:

„Dok se mi premišljamo kad ćemo početi, već je prekasno počinjati. Zato treba plodove učenja iznositi pred javnost dok su još svježi i ugodni, dok još ima nade za praštanje i dok nam je blagonaklonost osigurana, dok smjelost još nije nepristojna, dok mladost nadoknađuje nedostatke rada, a mladalačka se pretjeranost tumači kao znak talenta“.¹⁷

---

¹⁷ Quint. *Inst. orat.* XII, 6, 3. [...] dum deliberamus quando incipiendum sit, incipere iam serum est. Quare fructum studiorum viridem et adhuc dulcem promi decet, dum et veniae spes est et paratus favor et audere non dedecet et, si quid desit operi, supplet aetas, et, si qua sunt dicta iuveniliter, pro indole accipiuntur [...].
Prev. P. Pejčinović.

2.4.3.1. Sudsko besedništvo i porota

Za razliku od drugih vrsta besedništva, kod sudskog besedništva je stepen dokazivanja najviši i od kvaliteta argumentacije zavisi uspeh svakog slučaja. U sudskom besedništvu ima mnogo manje manipulacije nego u političkom besedništvu, jer je u njemu danas auditorijum kvalifikovan (ukoliko je u pitanju samo sudija), a dobra argumentacija čini odličan temelj za svaku drugu vrstu govora (Avramović, 2008). Auditorijum utiče na sudsko besedništvo, i to od kada se uvelo porotno suđenje u grčim polisima, te tako govornik može na laičku porotu uticati emocijama u većoj meri nego što bi to uspeo na pojedinačnog sudiju. Naime, dokazano je da uspeh kod porotnika više donosi snaga govora nego li snaga argumenata, što i objašnjava najveći razvitak sudskog besedništva u antičkoj Grčkoj i anglosaksonskom pravu – gde je porotno suđenje najviše zastupljeno.

Kao što ćemo u nastavku videti, auditorijum se u sudskom besedništvu razlikuje u zavisnosti od pravnog sistema. U određenim sistemima porota igra glavnu ulogu u odlučivanju, dok u drugim ima minornu ulogu i sudija je taj koji donosi konačnu odluku. Sudsko besedništvo dosta se promenilo od doba antičke Grčke do danas, pa ćemo zato u nastavku prikazati kako je izgledalo suđenje u antičkoj Grčkoj, koje su razlike između anglosaksonskog i evropskog kontinentalnog pravnog sistema, koja je uloga porote u Srbiji i koje su razlike u porotnom suđenju u Americi i Velikoj Britaniji. Dok moderni teoretičari smatraju da je auditorijum u sudnici većinski racionalan, Aristotel je bio viđenja da auditorijum nema uvek razvijenu pravnu logiku, analitičke sposobnosti i tendenciju ka pravičnosti (McCormack, 2014). Aristotel je smatrao da je svaki auditorijum jedinstven i da sa tim na umu treba pripremati ubedljivost svoje besede, a racionalnost i pravičnost auditorijuma verovatno leži na pola puta između stavova Aristotela i modernih teoretičara.

2.4.3.2. Suđenje u antičkoj Grčkoj

Antička Grčka poznata je kao kolevka demokratije. U njoj je nastala prva država u kojoj je narod sam sebi dao ustav (Andrijanić, 2008), a u Atini je prvi put porota postala deo pravnog sistema, što je građane učinilo sudijama. Sudski postupak je mogao pokrenuti samo punoletni Atinjanin, i to tako što bi na javnom mestu pred svedocima obavestio tuženog o tome zašto će ga tužiti i kada da dođe pred državnog službenika, gde su zatim obe strane davale izjave i dokaze. Heliaja (od reči *helios*, što znači sunce) je bio najviši sud, koji je zasedao pod vedrim nebom i brojao 6000 sudija, tačnije porotnika (svake godine se biralo 5000 redovnih i još 1000 rezervnih sudija) (Andrijanić, 2008). Svaki slobodan građanin stariji od 30 godina je mogao postati jedan od sudija, a pre stupanja na dužnost morao je položiti zakletvu da će biti pravedan. Na samom suđenju sudije su slušale obe strane kako izlažu svoju optužbe ili odbrane, koje su uglavnom bile unapred napisane od strane advokata (logografa) i naučene napamet (Tumanov, Sakhapov, Faizrahmanov, & Safin, 2016), kako bi tužilac ili optuženi ostavio što jači utisak. Nakon izlaganja obe strane, sudije su bez ikakvog većanja i međusobnog dogovaranja tajno glasale biranjem crnog ili belog kamenčića, a ukoliko bi broj glasova bio izjednačen, tuženi je bivao oslobođen (Andrijanić, 2008). Dakle, porota u antičkoj Grčkoj bila je mnogobrojna i nije bila pravno obrazovana (Elaković-Nenadović, 2016), a ishod suđenja zavisio je od sudske besede i učinka koji će njena izvedba imati kod sudija.¹⁸

2.4.3.3. Razlike između anglosaksonskog i evropskog kontinentalnog pravnog sistema

U anglosaksonskom pravnom sistemu današnjice primenjen je akuzatorski (adversarni) sistem gde je sudija samo rukovodilac postupka. Odluka porote, slično slučaju antičke Grčke, zavisice isključivo od uspeha jedne ili druge pravne strane u prezentovanju slučaja. Sa druge strane, u evropskom kontinentalnom pravu dominira inkvizitorski (ispitni) sistem, gde je sudija

---

¹⁸ Detaljnije o poroti u antičkoj Grčkoj i Engleskoj videti u Tumanov, D. Y., Sakhapov, R. R., Faizrahmanov, D. I., & Safin, R. R. (2016). The Origin of a Jury in Ancient Greece and England. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(11), 4154-4163.

zadužen za otkrivanje istine i presuđivanje u korist jedne ili druge strane. Već smo rekli da auditorijum određuje sudski govor, te su zaista velike razlike u govoru advokata u Americi koji teatralno šeta sudnicom kao da glumi u predstavi, i govoru advokata u Srbiji koji stoji pred sudijom i na raspolaganju ima dokaze i argumentaciju kao alate ubeđivanja. Do današnjeg dana vode se rasprave koji sistem je pravičniji. Pobornici porotnog sistema ističu da učešće građana u presudama daje objektivnost i osećaj pravičnosti i da se „porota smatra jednom od temeljnih demokratskih institucija“ (Avramović, 2008, str. 382). Ipak, osporavanja porote su počela još u antičkom pravu, a ima ih i danas, jer se smatra da se porotnicima može manipulirati, da ne poznaju pravo, da predrasude i naklonosti igraju važnu ulogu u odlučivanju, a Le Bon (1920) smatra da isti principi upravljanja gomilom važe i za porotu.

2.4.3.4. Uloga porote u Srbiji

Sada kada smo uopšteno istakli značaj porote i koliki ona izazov predstavlja za svakog advokata, pozabavićemo se njenom ulogom u našem pravosudnom sistemu. U Srbiji sudija pojedinac odlučuje o blažim krivičnim delima i sporovima male vrednosti, dok se za parnične i krivične postupke biraju sudska veća. Takozvana mala i velika veća sastavljena su od troje ili petoro sudija. U krivici i u parnici sudi troje sudija od kojih je jedan sudija profesionalac, a ostalo dvoje čine dvoje sudija porotnika (koje neke sudije nazivaju „levi i desni spavač“ (Avramović, 2008, str. 381), dok se za teža krivična dela organizuju petorna veća sastavljena od dvoje sudija profesionalaca i troje sudija porotnika. U Vrhovnom kasacionom sudu se po vanrednim pravnim lekovima odlučuje u veću sastavljenom od petoro sudija profesionalaca, dakle bez porote. Donja starosna granica porotnika je 18 godina, a gornja ne postoji. Porotnici su ugledni građani različitih profesija koji mogu biti i penzioneri, dokle god se radi o pravičnom licu koje nikada nije krivično odgovaralo.

2.4.3.5. Porotno suđenje u Americi i Velikoj Britaniji

Uzevši u obzir da studenti koji slušaju i polažu pravni engleski jezik uče o anglosaksonskom pravnom sistemu, koje je, po mišljenju Avramovića, najbolje za učenje sudskog besedništva (2008, str. 385), a i s obzirom da u ovom pravnom sistemu porota igra, reklo bi se, važniju ulogu u odlučivanju, posvetićemo nekoliko redova principima porotnog suđenja u Americi i Velikoj Britaniji. Poreklo američke porote je, naravno, iz Engleske, ali se američka i engleska porota u mnogo čemu razlikuju. U Engleskoj porotu čini uglavnom 12 članova i ne traži se jednoglasnost porotnika, kao ni u Škotskoj, gde 15 članova čini porotu (Avramović. 2008). Porotno suđenje u Americi, sa druge strane, zahteva jednoglasnost porotnika, mada u građanskim parnicama gde porotu čini 6 do 12 porotnika jednoglasnost nije obavezna. Kada je u pitanju izbor porotnika, ove dve porote se takođe mimoilaze – stranke u Engleskoj nemaju pravo na odabir porotnika, jer se oni biraju sa unapred kreirane liste, te ovaj postupak traje svega nekoliko minuta, dok u Americi ceo slučaj zavisi od odabira pravih porotnika od strane advokata obe strane, što može potrajati u najbolju ruku nekoliko sati, a u najgorem slučaju i nekoliko nedelja¹⁹. Neke stranke ulože mnogo truda i sredstava u angažovanje tima psihologa koji će sastaviti upitnike i proceniti koji porotnici bi bili pogodni da presude u njihovu korist.

Bilo da je u pitanju porotno suđenje ili suđenje u kojem odlučuje sudija pojedinac, kvalitetno obraćanje će ostaviti jak utisak i neminovno uticati na odluku suda. Kada je u pitanju sudija pojedinac, koji je često zatrpan poslom i ima vremena samo da prelista slučaj i dokaze, „pismeno opštenje [je] dominantno“ (Avramović, 2008, str. 386), te se nikako ne smeju zanemariti razlike između pisanog i govornog pravnog jezika²⁰. Dobra dispozicija je ključna za svaki govor, a pogotovo sudski, i po mišljenju Aristotela ona mora imati sve elemente – uvod, izlaganje predmeta, dokazivanje, pobijanje i završetak (Arist. *Rhet* 1.1.9).

---

¹⁹ Ibid.

²⁰ Detaljnije u 3.2.3.3. *Stil izražavanja pisanog i govornog pravnog engleskog jezika.*

2.5. Pojam *logos-a, ethos-a i pathos-a*

Kvalitetan i uspješan govor sa snažnim, motivacionim efektima kakav često koriste profesori u učionici, političari na javnim skupovima ili advokati u sudnici, nije novina i nepoznanica iskusnim govornicima. Ovakav način govorenja prati retoriku od samog njenog postanka, te obuhvata i retoriku pravnog engleskog jezika, kako nekada, tako i danas. Iako neki teoretičari zastupaju mišljenje da je primena klasične retorike gotovo iščezla iz pravnog izražavanja u sudnici (Levitt, 1999), bitno je istaći da su modeli iz Aristotelove *Retorike* itekako primenjivi u modernoj sudskoj proceduri i mogu govorniku pomoći u zastupanju klijenata i njihovih stanovišta (McCormack, 2014). Autori studija koje su se bavile pravnim analizama i utvrđivanjem najefektivnijih načina za predstavljanje pravnih argumenata, među kojima su i Kvintilijan i Ciceron, iskoristili su Aristotelove retoričke analize kako bi podělili ubedljivi diskurs i pravne argumente u tri kategorije: logičke argumente, kredibilitet i emocionalne argumente (Frost, 1994). Tako je Aristotelova *Retorika*, koja se smatra najranijom autoritativnom analizom uverljivog diskursa i argumentativnih tehnika, iznedrila tri grčka pojma kao tri ključna elementa komunikacije i tri modela ubeđivanja: *logos, ethos i pathos*.

Antičko viđenje je da je za svaki uspješan govor neophodno jedinstvo tri komponente, a to su misaona (*logos*), etička (*ethos*) i osećajna (*pathos*) (Avramović, 2008, str. 61). Drugim rečima, za dobar govor potrebna je dobitna kombinacija logično-verbalnog sadržaja (razumskog, racionalnog i intelektualnog elementa govora), etičkih momenata (vrednosnog elementa govora) i estetsko-emotivnog naboja (afektivnog, čulnog elementa govora). Usaglašenje ove tri komponente prati i savremeni javni nastup (*public speaking*), i, kao što je već pomenuto, savremeni pravni engleski jezik u sudnici. Kako bi se razumela primena retoričkih strategija u savremenom pravnom engleskom jeziku – kako u sudnici, tako i u učionici - neophodno je pre svega savladati postulate antičke retorike, sa akcentom na trihotomiju *logos, ethos, pathos*.

Različiti autori na sebi svojstvene načine prevode ove pojmove. Još je davno Aristotel izneo mišljenje da se uveravanje drugih može ostvariti uz pomoć tri metode, a to su korišćenje ličnosti i karaktera besednika (*ethos*), obraćanje razumu besedom (*logos*), i raspoloženje slušalaca, tj. obraćanje osećanjima (*pathos*) (Arist. *Rhet.* 1.2.3). Aristotel je postavio osnove za sve dalje studije na temu efektivnog organizovanja i predstavljanja ubedljivih argumenata, nakog

čega su njegove analize i Kvintilijan i Ciceron upotreбили pri podeli ubedljivog diskursa, a pogotovo pravnih argumenata, na logične argumente (*logos*), kredibilitet (*ethos*) i emocionalne argumente (*pathos*) (Frost, 1994). Tadić (1995, str. 45), na primer, *logos*, *ethos* i *pathos* navodi kao „govor, narav i strast”. *Logos* se smatra jednom od najmnogoznačajnijih starogrčkih reči, te se ona prevodi kao reč, govor, razgovor, razmišljanje, moć mišljenja, razboritost, intelekt, razum.

Teorije koje su se bavile pravnim diskursom su se promenile tokom vremena (Frost, 1994). I savremena shvatanja ističu važnost *logos*, *ethos*, *pathos* trojstva, ali ih definišu na praktičniji način, pa će *public speaking* edukatori ključ uspeha jednog govora objasniti kroz značaj toga *šta* se govori (logičko-argumentaciona zasnovanost govora), *ko* govori (lična svojstva govornika) i *kako* se govori (sugestivnost, uverljivost i osećajnost izlaganja) (Avramović, 2008). Za uspeh javnog govora neophodan je i *auditorijum*, koji se u ovom slučaju podvodi pod *ethos* – način govora koji ostavlja utisak na slušaoce. Baš auditorijum i doživljaj istog predstavljaju neke od glavnih razlika po pitanju retorike pravnog diskursa nekada i danas. Naime, dok savremeni teoretičari često svoje ideje baziraju na pretpostavci da će govornikov auditorijum u velikoj meri biti racionalan, Aristotel je sasvim suprotno tada prepoznao da pravni auditorijum, tj. slušaoci, neće uvek imati pravnu pronicljivost, analitičke sposobnosti ili tendenciju ka pravičnosti (McCormack, 2014). Najsigurnije je reći da će pravičnost i racionalnost auditorijuma najčešće biti negde između Aristotelovih i pretpostavki savremenih teoretičara. Ipak, potvrda da je svaki auditorijum jedinstven i ideja da je važno da se argumenti govora formiraju u odnosu na određeni auditorijum (Frost, 1994), idu u prilog zaključku sa početka da su teorije ubeđivanja Aristotela i njegovih prethodnika i dalje relevantne u pravnom diskursu u sudnici.²¹

Kada govorimo o trojstvu *logos*, *ethos*, *pathos*, neizbežno je pomenuti večito pitanje: da li je u govoru značajnija logička utemeljenost i ispravna argumentacija (*logos*) ili je važniji način na koji će govor biti saopšten (*pathos*)? Nameće se odgovor da jedino njihova kombinacija može garantovati uspeh, jer „govor sa najboljom i najinventivnijom sadržinom može sasvim propasti

---

²¹ O auditorijumu će se govoriti detaljnije u sledećem odeljku 2.6. *Trijada - besednik, beseda, auditorijum* (2.6.3. *Auditorijum*).

ukoliko se saopšti na neatraktivan način, bez emocija i dosadno” (Avramović, 2008, str. 62)²². Kombinacijom dva navedena pojma (*logos* i *pathos*) može se postići da govor koji ne sadrži nikakve informacije od velikog značaja, ali koji je izložen sugestivno i energično - ostavi jak utisak²³. Ne treba se zanemariti ni pitanje *ko* govori i koliko kredibilitet govornika (*ethos*) može uticati na samu težinu govora kod auditorijuma. Kako bi se značaj svakog od navedenih pojmova zaista razumeo, probaćemo da ih sagledamo odvojeno, kako generalno, tako i sa aspekta pravnog engleskog jezika.

2.5.1. Logos

Od sva tri Aristotelova modela komunikacije, čini se da je logos najšire zastupljen u pravnom argumentovanju (Kadoch, 2000). Govor, koji je pre svega upućen razumu auditorijuma, mora imati logičku zasnovanost jer je ona temelj svake besede. *Logos* ne predstavlja samo logička pravila i logičke elemente, već i sklop misli, odabir reči i sve ostalo što može da utiče na lepotu i stil jedne besede (Avramović, 2008). Vođeni pažnjom koja se u pravnoj profesiji davala logičkoj zasnovanosti besede, neki pravni teoretičari su tvrdili da je pravna retorika prevazišla klasičnu retoriku, sve u korist logičnijeg diskursa koji je zasnovan na racionalnosti (Wetlaufer, 1990). Kao odgovor na ove tvrdnje, drugi teoretičari su isticali da ranije pomenuta sporna promenljivost pojedinca u sklonosti da reaguje racionalno i formira odluke po racionalnim kriterijumima obezvređuje korišćenja strogo logičkih elemenata u sudnici u korist sveobuhvatnijih oblika argumenata u kojima su emocije i tendencija auditorijuma (sudije i porote) da veruju besedi govornika uzete u obzir (Browne, Williamson & Coyle, 2005). Frost (1994) kritikuje savremene pravnike zbog toga što previše pažnje posvećuju suštinskom i logičkom integritetu svojih argumenata, u odnosu na kredibilitet njih kao govornika i na emocionalne aspekte slučaja. Zaključak je da, iako oslanjanje na logiku i racionalno donošenje odluka ima veliki uticaj na sudsku proceduru, to ne eliminiše potrebu za korišćenjem i druga dva

---

²² Ovaj zaključak je ključan u razumevanju zašto je pravilno izlaganje veoma bitno u učionici, u radu sa adolescentima, a pogotovu pri predavanju predmeta kao što je pravni engleski jezik.

²³ Ibid.

modela dokaza, jer *ethos* i *pathos* itekako mogu koristiti govorniku u sudnici, a i profesoru u obraćanju studentima.

2.5.2. Ethos

Aristotel je među prvima prepoznao istinu da dobrom i čestitom čoveku verujemo više i spremnije nego drugima (McCormack, 2014, Arist. *Rhet.* 1.2.4), a Ciceron je govorio: „Kakav čovek, takav govor“²⁴ (Avramović, 2008, str. 65). Grci su verovali da govor može odati svakog čoveka, čak je Ciceron tvdio da govornik mora biti pošten čovek²⁵, a Kvintilijan je duboko verovao da govornika preporučuje njegova dobrota (Quint. *Inst. orat* VI, 2, 1). Ciceron je, za razliku od Aristotela i Kvintilijana koji su se bavili retorikom teorijski, učestvovao u sudskom i političkom besedništvu i tu stekao iskustvo koje mu je pomoglo da izgradi jasan stav. Još tada se znalo ono što se u savremenim istraživanjima i praksi potvrdilo – da u slučajevima gde ne postoji određeni logičan ishod, kredibilitet govornika i percepcija o istom kod auditorijuma igra glavnu ulogu u odlučivanju da li je ubedljivi govor bio uspešan (McCormack, 2014). Dok su drugi pravni teoretičari isticali superiornost logike i racionalnosti u sudnici (Kadoch, 2000), Aristotel je prepoznao da karakter govornika može biti najubedljivije sredstvo koje govornik poseduje (Arist. *Rhet.* 1.2.4). Iako osporavan, kredibilitet govornika kao činilac u ubedljivosti besede nije prolazio kroz toliko preispitivanje kao što je, na primer, emocionalni element u sudskoj proceduri. Čak, ustanovilo se da su procene kredibiliteta govornika od strane porote veoma korisne u donošenju odluke, na primer, kada se procenjuje istinitost svedoka. Tamo gde logika vlada, procene kredibiliteta na osnovu „emocije, intuicije i perspektiva zdravog razuma“ su ne samo dozvoljene, već i podržane (Brown, 2011, p. 47). Mnogo faktora utiče na to kako auditorijum (sudije i porota) procenjuju kredibilitet govornika, bilo da je govornik advokat, tužilac ili svedok. Među njima su status, titula, samouverenost, držanje tela, gestovi, kontakt

---

²⁴ „Qualis homo, talis oratio“.

²⁵ „Orator probus esse debet“.

očima, mimika, inteligencija²⁶, ali i sličnost sa porotnikom po pitanju rase, veroispovesti, pola i socio-ekonomskog statusa (McCormack, 2014).

2.5.3. Pathos

Pathos u retorici predstavlja odgovor na pitanje *kako se govori*. Jedna arapska izreka glasi: „kada se ispušta strela istine, ona treba da bude umočena u med“ (Avramović, 2008, str. 68). Nekada logika i razum jednostavno nisu dovoljni da se auditorijum ubedi u ono o čemu se govori, te je stoga potrebno probuditi emocije (Dimitrijević, 2017). Aristotel je prepoznao da ubedljivost može doći kroz slušaoce, kada govor uzburka njihove emocije (Elaković-Nenadović 2017, str. 153) i dodao da ne rasuđujemo jednako kada smo raspoloženi i zadovoljni i kada smo povređeni i ljuti (Arist. *Rhet.* 1.2.5). Sugestivnost i osećajnost u govoru besednika nije bio samo „antički imperativ“ (Avramović, 2008, str. 64), već o tome govore i svi *public speaking* autori. Kao što je već napomenuto, mnogi teoretičari smatraju da nema mesta emocijama u donošenju pravnih odluka, ali pokazalo se da uspešno baratanje ovim elementom retorike itekako utiče na ishod suđenja, na ovaj ili onaj način (McCormack, 2014). U Sjedinjenim Američkim Državama se dopunio pravilnik kako bi se izuzeli dokazi kojima se uticalo na emocije, ali pokušaj da se ograniči uticaj koji advokat ili tužilac imaju na emotivno stanje porotnika neće uvek biti uspešan, jer, kao što je već pomenuto, ne može se uticati na već postojeće emotivno stanje u kojem je osoba, u ovom slučaju porotnik. Isto se može reći i za govor profesora u toku nastave pravnog engleskog jezika – emocija sama po sebi nije negativna ili štetna pojava, ni u učionici, ni u sudnici. Naprotiv, u kombinaciji sa logičkim komponentama govora i valjanom kredibilitetom pravnog lica ili profesora, emocija može samo upotpuniti argument. Važno je samo da se sa emocijama ne preteruje, jer govor može delovati kao previše melodramatičan, što može voditi do komičnog efekta ili stvoriti utisak lažne emotivnosti (Avramović, 2008).

---

²⁶ O svemu nabrojanom će detaljnije biti govora u sledećem odeljku 2.6. Trijada - besednik, beseda, auditorijum.

Kada se *logos*, *ethos* i *pathos* dobro prouče i povežu sa saznanjima iz prethodnih poglavlja, jasno se može uočiti veza između motivacije neophodne u govoru profesora tokom nastave i jedinstva tri gore pomenuta elementa koji određuju samu suštinu besedništva. Dobar profesor bi trebalo da u svom govoru ima dobro utemeljenu argumentaciju i poznavanje predmeta (*logos*), zatim ličnost, autoritet, karakteristike koje mogu da iznesu takvu sadržinu (*ethos*), ali i strast i osećajnost da privuče i približi studente svom predmetu (*pathos*). Ova trihotomija je igrala važnu ulogu kod Aristotela, ali opstaje i danas, kroz javni nastup. Baš zato što se isto kao nekada retorika i danas bazira na besedi, besedniku i auditorijumu, tj. govoru, govorniku i slušaocima, sledeće poglavlje će biti detaljnije posvećeno ovoj trijadi.

2.5. Trijada – besednik, beseda, auditorijum

Nakon uvida u osnovnu triparticiju *logos*, *ethos* i *pathos*, koja još od Aristotelovog vremena predstavlja samu suštinu besedništva, vreme je pozabaviti se tzv. magičnim trilingom „bez čije sinergije nema uspeha u govornom nastupu“ (Avramović, 2008, str. 70), sa čim se slažu i antički i savremeni udžbenici, a to su govor, govornik i slušaoci, ili beseda, besednik i auditorijum. Suštinski gledano, ova trijada predstavlja refleksiju antičke podele na *logos*, *ethos* i *pathos*, koja se u savremenim *public speaking* udžbenicima prepoznaje kao *speech*, *speaker* i *audience*²⁷.

Sva tri navedena faktora neophodna su za uspešan javni nastup bilo koje vrste i oko toga nije bilo polemike ni u prošlosti, niti je ima danas. Do razmimoilaženja mišljenja dolazilo je samo po pitanju toga koji je od ova tri faktora najznačajniji. Da li je za dobar nastup najbitnija ličnost, pojava i sposobnost govornika, mudro sastavljen i interpretiran govor ili pak način na koji će auditorijum reagovati na nastup? S obzirom da se naše istraživanje bavi nastupom profesora, gde je besednik profesor pravnog engleskog jezika, besedu predstavlja predavanje, a auditorijum čine studenti prava, osvrnućemo se na svaki od ova tri činioca ponaosob kako bismo utvrdili šta može motivisati studente, šta im može dovoljno okupirati pažnju i učiniti predavanje zanimljivim. Takođe, za većinu elemenata koje ćemo ovde predstaviti, a koje čine dobrog

---

²⁷ Ibid.

besednika, kvalitetnu besedu i procenu i reakcije auditorijuma, pitali smo i naše ispitanike u empirijskom istraživanju kako bismo potvrdili značaj retoričkih elemenata u nastavi pravnog engleskog jezika. Ovi rezultati biće predstavljeni u poglavlju 7.

2.6.1. Besednik

Često se govori o uticaju samog besednika na uspeh njegove besede, čak, u izboru najznačajnijeg elementa između besednika, besede i auditorijuma prva dva mesta gotovo uvek zauzimaju besednik ili sama beseda. Besednik je sam po sebi skup različitih osobina i sposobnosti, i fizičkih i duhovnih, koje može iskoristiti kako bi privukao pažnju i pridobio svoj auditorijum. S obzirom da se bavimo pravnim engleskim jezikom, zgodno je pomenuti da govornik u sudnici (advokat, tužilac) ostavlja utisak na sudiju i porotnike ne samo dobrom argumentacijom, već i kroz samopouzdanje, kroz držanje tela, gestove, facijalne ekspresije i stil govora – ton, jačinu, brzinu i akcent²⁸ (McCormack, 2014). Takođe, verodostojnost i inteligencija, o kojima će biti govora u odeljku o besednikovim duhovnim osobinama, se smatraju veoma uticajnim faktorima za ubeđivanje slušalaca. Isti principi se mogu primeniti i kod zanimanja profesora pravnog engleskog jezika, čiji je auditorijum još zahtevniji – velika grupa adolescenata čiju pažnju nije lako zadržati, pogotovo kada je u pitanju specifičan predmet kakav je pravni engleski jezik.

Svaki profesor pred sobom ima ozbiljne obrazovne i vaspitne zadatke, a svi zahtevi i ciljevi koje on kao pedagoški radnik ima pred sobom, realizuju se upravo putem govora. Predavanje može biti pripremljeno do detalja, čak i studenti mogu voleti predmet, ali ukoliko profesor nema dovoljno spremnosti ili sposobnosti da iznese predavanje na pravi način koristeći se svim raspoloživim talentima i elementima svoje ličnosti, predavanje će biti neuspešno. Poziv profesora nosi mnogo odgovornosti, s obzirom da ih studenti često posmatraju ne samo kao predavače i ljude koji su tu da ih obrazuju, već i kao svoje uzore, idole. Iz tog razloga bi “nastavnici trebalo da budu dobar uzor govora, ličnosti koje motivišu učenike na usvajanje

---

²⁸ O čemu će se detaljnije govoriti u sledećem odeljku - 2.6.2. *Beseda*.

dobrih obrazaca govora (...), a od prirode nastavnikovog govora u znatnoj meri zavisi i prenošenje obrazovnih sadržaja” (Vasić, 1977, str. 28). Stoga je izuzetno bitno na koji način će i u kom smeru profesor putem svojih retoričkih sposobnosti motivisati svoje studente da učestvuju u nastavi, slušaju predavanje i primenjuju stečeno znanje.

Za motivaciju u nastavi od izuzetne je važnosti način na koji će profesor izložiti gradivo. Postoji dosta načina da se nastava obogati jedinstvenim, upečatljivim govorom čiji cilj neće biti pukom prenošenju informacije i znanja. Tako mnogi autori spominju značaj držanja, glasa, gestova, dikcije, fizičkog izgleda i sličnog. Nova retorika je znatno uzdržanija prema gestovima i smatra da njihovo prekomerno korišćenje može govor učiniti neozbiljnim i pretvoriti govornika u cirkuzanta (Stanojević, Avramović, 2002), ali o tome će se detaljnije govoriti u odeljku o besedi.

Nakon detaljne analize stavova antičke retorike koja se bavi besedom i savremene retorike koja se bavi javnim nastupom, akcenat ćemo staviti na neke od osnovnih retoričkih komponenti govornika koje mogu biti od koristi profesoru u nastavi pravnog engleskog jezika, a to su talenat, fizičke osobine govornika (glas i izgled), duhovne osobine - tačnije ličnost profesora (obrazovanje i znanje, inteligencija, sugestivnost, temperament, duhovitost i vedrina, samouverenost, memorija), a pozabavićemo se i pitanjem treme, koja može dosta uticati na uspešnost govornika – u našem slučaju profesora.

2.6.1.1. Talenat

Neki uspešni govornici prirodno su obdareni talentom za javni nastup i govorenje bez treme, sa mnogo ukrasa i veštine, dok su drugi, takođe uspešni govornici, morali da nedostatak talenta nadoknade vežbom. Odmah treba reći da čak i talentovane govornike priroda ne obdari baš svim vrlinama, i da ne treba gubiti veru u sebe i svoje sposobnosti. Kako će se kroz ovo poglavlje pokazati, nekada i nedostatke možemo iskoristiti u svoju korist zarad uspeha i zanimljivosti govora.

Interesantno je da se u *public speaking* priručnicima uopšte ne spominju pojmovi: talenat, nadarenost, sposobnost (*talent, gift, ability*), jer je verovatno praksa pokazala da se učenjem i vežbom talenat može nadoknaditi (Avramović, 2008). Ovakav stav ide u prilog i *public speaking*

trenerima, a i polaznicima njihovih kurseva koji žele što brže i efikasnije da savladaju umeće lepog govora pri javnom nastupu. I zaista, iskustvo je pokazalo da je retko ko antitalenat za besedništvo, i da svako ko je prosečno inteligentan i prosečno obrazovan u sebi ima i talenat za javni nastup i govorništvo²⁹, samo je potrebno da se posveti poboljšanju određenih nedostataka i suzbijanju treme³⁰.

U klasičnoj retorici se mnogo veća pažnja poklanjala pitanju talenta i obrazovanja, nego što to *public speaking* danas čini. „Ciceron je smatrao da je vežba dragocena za formiranje govornika, ali ne i dovoljna, ukoliko nedostaje prirodni talenat“ (Avramović, 2008, str. 176). *Public speaking* je, sa druge strane, neformalniji, slobodniji i njime može ovladati i osoba sa manjim talentom, pod uslovom da se posveti vežbi. Isto tako treba istaći da i veliki prirodni talenat mora da se čuva, oblikuje i vežba kako bi davao rezultate. Tako i profesor može biti talentovan za nauku kojom se bavi, ali mora posedovati i talenat za atraktivan govor u nastavi ili se truditi da, koliko je u njegovoj moći, animira studente kako bi čas tekao prirodnim tokom.

2.6.1.2. Glas i izgled

Često se polemise o tome da li fizičke osobine kao što su glas i izgled zaista igraju ulogu i u poslovanju, s obzirom da se čini da se u svakodnevnom životu njima posvećuje mnogo više pažnje. Emisije i časopisi puni su saveta kako se savršeno doterati za izlazak sa voljenom osobom, odlazak na koncert ili venčanje, te se do skoro nije mnogo pažnje posvećivalo doterivanju u poslovnom kontekstu. Danas u svetu postoje stručnjaci koji se bave savetima kako se prikladno obući, našminkati (čak i koje boje nositi!) i kojom jačinom i tempom govoriti kako biste bili uspešni na intervjuu za posao, poslovnom sastanku, seminarima i drugim bitnim poslovnim situacijama. Uvek i u svakoj situaciji je korisno ostaviti dobar utisak, a pogotovo kada je u pitanju javni nastup gde govornik stoji ispred više ljudi i sva pažnja je usmerena samo ka njemu, kao što je to slučaj sa profesorom u učionici ili amfiteatru, političarem na javnom skupu ili advokatom u sudnici. Ovo pitanje pomirilo je stavove i antičkih i savremenih autora, jer i jedni i drugi ističu veliki značaj i glasa i stasa kod govornika.

---

²⁹ Ibid.

³⁰ Detaljnije o tremi 2.6.1.4. *Trema*.

a) Glas

Kada je u pitanju javni nastup, glas je veoma bitna fizička predispozicija (Dimitrijević 2010), bitnija od izgleda, i zato ćemo sa njom početi. Bez glasa nema govora. Glas je prirodan dar (ponekad i hendikep) na koji se u određenoj meri može uticati. Poželjno je imati lep i zvonki glas, ali treba imati u vidu da nekada baš neobični glasovi ostavljaju najveći utisak. *Public speaking* pisci će dati savet da se pre govora ne pije gazirano, da se izbegavaju cigarete, a svedoci smo da su neke od najvećih glumačkih i pevačkih zvezda baš ljudi sa grubljim ili promuklim glasovima. Istina je, kod nekoga „grleni instrument“ (Nušić, 2009, str. 104) izaziva poteškoće u govoru, na primer vrskanje, šuškanje, nepravilno „r“ ili „l“, piskavost, nazalnost i tako dalje. Kod drugih se, pak, ovakve pojave dogode usled uzbuđenja zbog govora – što se dešavalo čak i velikom Ciceronu na početku karijere (Avramović, 2008). Nušić (2009) ističe da je neophodno da govornik kultiviše svoj glasni organ propisima dikcije, artikulacije i modulacije³¹ kako bi mogao pravilno obrazovati glasove. Veliki deo govornih mana se može odstraniti, najbolje u što ranijem uzrastu, ali je moguće i kod odraslih, osim mucanja koje je „jedna od najtežih govornih mana, a ujedno i mana koja isključuje mogućnost besedništva“ (Nušić, 2009, str. 111). Za jednog profesora prodoran glas je vrlo bitan alat, s obzirom da u amfiteatru može biti veliki broj ljudi kojima pažnja i nije usmerena samo na profesora. Spretan profesor će pravim tonom i jačinom uspeti da ih umiri i privoli da slušaju baš njega. Vrlo često će studenti, zbog kompleksnosti predmeta ili terminologije pravnog engleskog, gubiti motivaciju da prate tok časa. U tim trenucima je ključno da profesor prodornošću svog glasa vrati pažnju studenata na gradivo i pokaže autoritet. Za govornika kakav je profesor, a pogotovo profesor stranog jezika, govorna mana stvarno može predstavljati problem u poslu. Ohrabrujuće je znati da, kada su u pitanju korigovanja organičenja i usavršavanja prirodnih darova, kod glasa je ipak veća šansa da se situacija prirodnim putem popravi i poboljša vežbom, nego što je to slučaj sa izgledom.

---

³¹ O ovome će detaljnije biti reči u odeljku 2.6.2. *Beseda*.

b) Izgled

Nušić kaže da je kod besednika „srećna spoljašnjost“ jedan od uslova koji mu često obezbeđuje uspeh (2009, str. 102). Odmah treba istaći da se kod prijatne pojave govornika kao faktora za uspešan govor ne misli na filmsku lepotu, već se misli na skladan stas, lepo držanje, simpatičnost, izražajnost pogleda, urednost, prikladnu garderobu, šminku i frizuru.

Kako Avramović ističe: „Atraktivna pojava jeste dobar preduslov, ali nikako glavni i jedini uslov“ (2008, str. 177). Nigde ne piše da je osoba prijatna oku po pravilu dobar govornik, niti da je neko ko nema najsrećniju spoljašnjost loš govornik. „Bogatstvom duha kadar je i neugledan besednik pred slušaocima da potčini svoju osobu, tako da ovi zaneseni snagom njegovoga duha i reči, previđaju njegovu spoljašnjost“ (Nušić, 2009, str. 102). Najbolji je savet za sve govornike da pokušaju prikriti svoje mane, uz isticanje onog što je lepo.

Veliki akcenat se stavlja na odeću, danas se svetski stručnjaci bave i psihologijom boja, pa se savetuje koje boje izbegavati, a koje nositi jer privlače dobru energiju i ostavljaju dobar utisak na auditorijum. Iako se trendovi menjaju, neka pravila ostaju uvek ista – tamnija odeća sužava, štikle pomažu kod samopouzdanja ženskih govornika nižeg rasta, a sa klasičnom, formalnijom odećom nema prevelikih rizika. Formalna odeća (odelo, poslovna haljina) se preporučuje govorniku u odnosu na ležerniju varijantu odevanja iz razloga što govornik stilom oblačenja šalje sliku o sebi, i iskazuje poštovanje prema svom auditorijumu, temi o kojoj govori i ustanovi u kojoj drži govor. Određenih pravila u besedništvu nema, pa će tako nečije ekstremno oblačenje, ali isključivo u pravoj prilici i u skladu sa temom, poslati baš pravu poruku auditorijumu i izazvati željene reakcije. Takvo ekstremno oblačenje bi na drugom govorniku, koji se bavi sasvim drugom temom i obraća sasvim drugačijem auditorijumu, izgledalo smešno i potpuno neprikladno. Nezamislivo je videti univerzitetskog profesora koji će na predavanje doći u izgužvanoj majci ili profesoricu u prekratkoj suknji ili sa neurednom frizurom. Kosa koja pada preko lica i tera govornika da je stalno pomera bespotrebno rasipa pažnju slušalaca, a ukoliko zbog kose govornik gleda u pod ili njome sakriva pogled, on će time stvoriti utisak da je nesiguran ili neiskren, jer su oči i pogled „jedan od najvažnijih i najmoćnijih instrumenata

ukupne neverbalne komunikacije“ (Avramović, 2008, str. 180). Naravno, odelo i štikle ne odgovaraju svima, a govornik koji će se osećati nelagodno jer ga nešto žulja i steže neće moći da se posveti svom govoru u potpunosti. Zato je udobnost ključ, pod uslovom da je odevna kombinacija pristojna i prikladna prilici. Izgled predavača kao govornika zaista igra važnu ulogu u nastavi, s obzirom da je u našem istraživanju preko 70% studenata odgovorilo da prijatna spoljašnjost predavača igra ulogu u održavanju pažnje auditorijuma³².

2.6.1.3. Ličnost

Avramović (2008) ističe da uspeh govornika u svemu, pa i u govorništvu, najviše zavisi od govornikovih duhovnih osobina, jer on i sastavlja govor (u većini slučajeva) i prezentuje ga. Ličnost govornika, u našem slučaju profesora, izuzetno je bitna za ton i tok nastave, kao i za raspoloženje studenata i njihovu motivaciju da saslušaju, nauče i sami doprinesu nastavi pitanjima, predlozima i primerima. Brojni udžbenici koji se bave javnim nastupom često nemaju poseban odeljak koji se bavi osobinama govornika, a posebno ne posvećuju pažnju suštinskim karakteristikama ličnosti. Sa druge strane, u istim udžbenicima se ističe da govornik mora biti samouveren, ubedljiv, entuzijastičan, pa čak i agresivan. Za samu nastavu pravnog engleskog jezika, odabrane su neke od osnovnih osobina ličnosti profesora koje mogu doprineti motivaciji studenata, kao što su obrazovanje, inteligencija, sugestivnost, temperament, duhovitost/vedrina, samouverenost i memorija.

2.6.1.3.1. Obrazovanje i znanje

Obrazovanje su Ciceron i Kvintilijan smatrali jednom od najbitnijih osobina besednika, dok savremeni *public speaking* priručnici jedva da i pominju obrazovanje kao bitan faktor za uspešan govor (Avramović, 2008). Iako se u današnje vreme čini malo marginalizovanim, obrazovanje je dakako bitna karakteristika koja može govorniku dati atraktivnost i uverljivost.

---

³² Detaljnije u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje (7.5. Rezultati istraživanja i diskusija)*.

Ipak, treba biti oprezan i svoje obrazovanje iskazati spontano, a ne tako da izgleda kao da se govornik razmeće, jer to može odbiti slušaoce. Obrazovanje je prva asocijacija koja nam se javi kada razmišljamo o pozivu profesora. U današnje vreme nezamislivo je u nastavi imati profesora kome se studenti ne dive makar po pitanju znanja i iskustva. Profesor mora imati autoritet, mora odasati znanjem i uvek mora o svom predmetu govora znati više od svojih slušalaca, studenata. Kaže se da je svako rečit u svojoj stvari³³, pa se tako smatra da će profesor najviše iskazati sebe baš u predmetima za koje se i sam školovao i specijalizirao. Međutim, da li je obrazovanje profesora zaista najbitnije za uspešnu nastavu? Da li je obrazovan čovek, možda bivši student generacije, sa vrlo visokim koeficijentom inteligencije i radnim navikama zasigurno i dobar govornik u nastavi? Mnogo puta se čula rečenica “nije svako rođen da bude profesor”, upravo zbog retoričkih veština koje su neophodne da bi neko bio dobar govornik, što je ključno za svakog profesora koji radi u struci. Neko je mogao biti najobrazovaniji u generaciji, mogao je napisati stotine i hiljade naučnih radova, a i dalje bi imao tremu ili nedovoljno samopouzdanja da iznese auditorijumu sve što zna, ili bi čak zvučao dosadno tokom predavanja. Preneti znanje na druge nije lako, a govor je najbolji alat za uspešno privlačenje pažnje studenata i podstrek na rad.

Znanje se kod Nušića prepliće sa obrazovanjem, a kod Avramovića, pak, i sa uverenostima. U prvom slučaju se smatra da pravi govornik, pored znanja iz oblasti o kojoj govori, mora imati i široko obrazovanje, poznavati opštu kulturu i biti riznica znanja (Nušić, 2009). U drugom slučaju se akcent stavlja na uverenost u ono o čemu se govori, do čega se dolazi ličnim iskustvom i dobrim poznavanjem predmeta govora - znanjem. Poznavanjem opšte kulture, problema o kome se govori i obrazovanjem, govornik mora biti spreman da da odgovor na svako pitanje kako bi stekao (i zadržao) kredibilitet kod svojih slušalaca. Cenić i Denić (1995) takođe smatraju da se pod terminom „znanje“ kod govornika misli na opšta znanja iz mnogih oblasti i podsećaju da su sofisti smatrali da je govornik učitelj naroda. I u našem istraživanju je većina ispitanika odgovorila da je obrazovanje predavača najbitnije za nastavu, iako je u istom upitniku preko 60% ispitanika odgovorilo da su bili u situaciji da im izuzetno stručan i obrazovan predavač nije umeo preneti znanje³⁴. Savremeni *public speaking* priručnici se zato bave temama kao što su „istraživanje predmeta“ i „prikupljanje podataka“, ističući na taj način da govornik mora biti

---

³³ Ibid.

³⁴ Detaljnije u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje (7.5. Rezultati istraživanja i diskusija)*.

potpuno pripremljen za svoj govor³⁵ (Avramović, 2008). Zaključak o obrazovanju i znanju dajemo kroz citat Cenića i Denića (1995, str. 50):

„Vrlo je bitan način izlaganja. Izuzetno obrazovan, veliki poznavalac i stručno informisan učitelj, ako svojim govorom ne ume da oživi izlaganje, pružiće sve kao puku, mrtvu informaciju, cifru ili reč. Jezik, govor, govorenje je to što će i najnezanimljiviju temu oživeti, stvoriti od nje čudo, preobraziti je.“

2.6.1.3.2. Inteligencija

Inteligencija, i to specifična vrsta inteligencije, je poželjna i potrebna za besedništvo, a i za nastavu. Kada se pomisli na poziv profesora, odmah se javlja asocijacija na inteligenciju. Inteligencija se pokazuje kao sposobnost prosuđivanja, elokvencija i spretnost iznalaženja najboljih argumenata (Avramović, 2008). Inteligencija kod profesora pravnog engleskog jezika igra važnu ulogu u nastavi jer će se inteligentan profesor dosetiti najboljeg načina da pravni problem objasni ili pronade potrebnu informaciju u datom trenutku, kao i da na duhovit način predstavi suvoparnu materiju. Važno je istaći i da sama inteligencija, bez znanja i obrazovanja, kao i talenat bez vežbe, ne vredi mnogo. Koliko puta smo čuli da se za nekog đaka ili studenta kaže da je izuzetno inteligentan, ali, nažalost, lenj? Isti princip važi i za govornika i profesora – inteligencija se mora iskoristiti i oblikovati radom, primeniti u nastupu. Visoka inteligencija može dovesti do duhovitosti, maštovitosti, asocijacija i adekvatnog reagovanja na izazov tokom govora – ali samo ako je praćena i drugim osobinama, jer:

„genije neće biti dobar besednik ukoliko nema drugih kvaliteta, a prosečno inteligentan čovek hoće, ukoliko je svestan potrebe da sebe izgrađuje, da oplemenjuje svoju inteligenciju ma kolika god ona bila, i da povezuje svoje intelektualne kapacitete sa drugim besedničkim osobinama“ (Avramović, 2008, str. 191).

---

³⁵ Više o pripremi govora 2.6.2.1. *Priprema besede.*

Interesantno je da ni ovu duhovnu osobinu ili crtu ličnosti govornika *public speaking* priručnici ne spominju kao važnu za uspešnost nastupa, iako znamo da inteligentna dosetka ili odgovor na pitanje mogu dati posebnu atraktivnost javnom nastupu.

2.6.1.3.3. Samouverenost

Samouverenost je izuzetno bitna osobina svakog govornika, a posebno kada je govornik profesor. Auditorijum, ili u našem slučaju amfiteatar pun studenata, na prvi pogled će prepoznati govornika koji nema samopouzdanja. Samouverenost je veoma bitna za zvanje profesora jer ona protiče iz uverenosti, dakle iz vladanja temom o kojoj će on govoriti, iz znanja kojim vlada. S obzirom da nije preporučljivo da profesor ostavi utisak na studente kao da je nedovoljno obučen za taj posao, detaljna priprema je neophodna kako bi samouverenost porasla. Ukoliko postoji nedostatak samouverenosti iako je govornik potpuno spreman i naoružan potrebnim informacijama, tek onda se može pribeći upornoj vežbi, suzbijanju treme i strategijama opuštanja pred velikim brojem ljudi (mada neki ljudi imaju problem da pričaju i pred samo jednom nepoznatom osobom, kao i pred pet poznatih). Pored pripremljenosti, vrlo je bitno proceniti auditorijum i ne proceniti ga, već ubediti sebe da ste apsolutno najinformisanija osoba o toj temi u prostoriji. Bernard Šo je na pitanje kako je postao dobar govornik odgovorio pošalicom: „Na isti način na koji sam naučio i da se klizam – uporno sam od sebe pravio budalu“ (Avramović, 2008, str. 186). Samouverenost se vežba učestalim nastupima, ali i probnim nastupima pred ogledalom. Za samouverenost govornika je vrlo bitno da zna da je dobro pripremljen i da vlada temom. Kod profesora pravnog engleskog jezika je samouverenost veoma bitan faktor za uspešnost nastave, jer je za student zaista ohrabrujuće da znaju da u svakom trenutku mogu postaviti pitanje iz date oblasti koja im je nejasna. Studenti cene pripremljene predavače pravnog engleskog jezika koji su vešti govornici, s obzirom da je tako odgovorilo preko 90% studenata u našoj anketi.

2.6.1.3.4. Sugestivnost

Sugestivnost ili takozvani “govor iz srca” je osobina koju je teško postići, a koja dovodi do najvidljivijih rezultata. Postoje ljudi koji bez ikakve vežbe ubedljivo govore o svim temama, dok bi drugi morali da provedu vreme uvežbavajući sugestivnost, jer “i najbolji sadržaj, izvanredno sačinjen tekst, ako je izgovoren bez emocija i mlitavo, osuđen je na neuspeh” (Avramović, 2008, str. 186). Neki ljudi imaju urođenu sugestivnost, drugi spontanu, ali sugestivnost se može i steći, i to uz sredstva kao što su cezura (pauza u govoru), glasovne varijacije, smenjivanje tempa, govor tela itd. Po ovim gestovima, koji će biti opisani u odeljku o besedi, razlikuju se sugestivni govornici od nesugestivnih. Za sam rad u nastavi sugestivnost je od neprocenjivog značaja, jer je studentima neophodno da budu ubeđeni, da poveruju u ono što profesor govori, da se na ličnom nivou povežu sa govorom profesora i da ih to pokrene na dalji rad. Teško da će nastava pravnog engleskog jezika, vrlo ozbiljnog predmeta u kome glavnu ulogu igraju činjenice, biti na pravom putu ukoliko profesor govori mlako i bojažljivo, bez ikakve strasti koja bi ih privukla i zainteresovala za predmet. Studenti vole entuzijazam predavača, dinamičnost, povezanost teme sa predavačem ili njima, a nastava kojom su studenti zadovoljni i motivisani je uspešno sprovedena nastava sa dobrim ishodom.

2.6.1.3.5. Temperament

Temperament govornika, ima veliki uticaj na njegov govor i gotovo da ga je nemoguće prikriti. Oslikava se u snazi, brzini i trajanju emocionalne reakcije, pa tako postoje tihi ili glasni govornici, mirni ili eksplozivni, apatični ili uzbuđeni (Avramović, 2008). Dobro je prepoznati sebe u nekoj od kategorija radi kontrolisanja sopstvenog temperamenta i konstantno tokom govora vladati sobom, jer, kako Nušić kaže: „govornik koji ne vlada sobom, nije kadar zavladata ni svojim slušaocima“ (2009, str. 137). Nušić po pitanju vladanja sobom govorniku sugerise izbegavanje digresije, tj. udaljavanja od teme, rasejanost, potčinjavanje raspoloženju slušalaca, podleganje svojim spostvenim osećanjima, a zalaže se za prisebnost pri neočekivanim ometanjima i za savladavanje sebe u slučaju nekusnih upadica iz publike (npr. političkih

protivnika, nervoznih novinara ili nevaspitanih studenata)³⁶ Temperament često tesno vezuju za karakter ličnosti, iako je na temperament lakše uticati. Jedini provereno dobar savet bio bi da ne treba ići u krajnost, već da treba biti umeren, bilo da je u pitanju mirniji ili eksplozivniji temperament. Između ostalog, istraživanje u nastavku rada proverilo je kako studenti ocenjuju važnost temperamenta profesora za nastavu pravnog engleskog jezika, i većina je odgovorila da je temperament predavača bitan za nastavu, a preko 95% je odgovorilo da ih dinamičnost predavača motiviše u nastavi³⁷.

2.6.1.3.6. Duhovitost i vedrina

Duhovitost i vedrina su bitne osobine ličnosti govornika, kako u svakodnevnoj komunikaciji, tako i za uspešnost govora, bilo da je u pitanju javni nastup, ili govor profesora u učionici ili amfiteatru. Slušaoci uglavnom imaju sopstvene lične probleme, pa je veoma bitno uneti živost u svaki govor i na neki način ih zabaviti i “kupiti” da usmere pažnju na govornika. Na sličan način, studenti uglavnom prisustvuju predavanjima jer su obavezna, često im se spava (ukoliko su predavanja ujutru), ili su preumorni od prethodno odslušanih predavanja. Duhovitost profesora će ih razbuditi i privući, a čak i o najozbiljnijim temama i sadržinama predmeta može se govoriti sa određenom dozom humora, vedrine i optimizma (Avramović, 2008). Naravno, i u humoru je neophodno imati meru, jer čas ne treba da se svede na zbijanje šala, već pre svega na učenje novih stvari i prenos informacija, a humor je tu da studente “trgne” i usmeri njihovu pažnju na sam predmet. Tako u nastavi pravnog engleskog jezika, gde nema mnogo prostora za šaljive stvari, nije na odmet provući pošalicu o srpskom „tradicionalnom” sporu sa komšijama ili familijom oko međa na posedu (kada se na času, na primer, radi *Real property law*). Studenti će se zabaviti, dati primere iz sopstvenog života ili svoje okoline, a na profesoru je da ih usmeri da te anegdote ispričaju na engleskom jeziku i tako brže zapamte zahtevnu terminologiju. U našem istraživanju se preko 95% studenata izjasnilo da osmeh predavača nije suvišan u nastavi i preko

---

³⁶ Ibid.

³⁷ Detaljnije u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje (7.5. Rezultati istraživanja i diskusija)*.

90% studenata smatra da duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata³⁸.

2.6.1.3.7. Memorija

Memorija ili veština pamćenja je veoma bitna osobina u besedništvu, koja se posebno negovala u antičko doba. Ciceron je smatrao da je dobro pamćenje “trezor znanja” (Cenić i Denić, 1995), a Kvintilijan da nam ono pruža zalihu primera, istorijskih činjenica, zakona i izreka koje govorniku mogu biti od koristi (Avramović, 2008). Iako se smatra da je dobra memorija prirodni dar, pamćenje se ipak može vežbati i usavršavati, pa tako Kvintilijan predlaže učenje odlomaka govora i pravljenje pauze u učenju. Avramović (2008) ističe i da je memorija u besedništvu dvojako bitna – zbog opšteg obrazovanja i pamćenja govora. Kada se govori o pamćenju zarad opšteg obrazovanja i vladanja širokim spektrom podataka, stvar je jasna, svaka zapamćena činjenica ili makar anegdota biće plus u zanimljivosti govora. Međutim, kada se govori o pamćenju sopstvenog govora, treba reći da ova praksa više nije preporučljiva (za razliku od antičkih vremena!), jer govornik počinje da robuje svom tekstu i njegov govor tada zvuči izveštačeno i neiskreno. Zamislite profesora engleskog jezika koji je svoje predavanje naučio napamet! Svi znamo koliko nepredviđenih situacija može da se dogodi, prekidanja, davanja primera, postavljanja pitanja, kako na predavanju, tako i tokom nekog drugog javnog nastupa. Zlatna sredina bi bila sastavljanje dobrog koncepta govora, gde će se govornik samo osvrnuti na svoje teze i upriličiti svoj govor spontano i na prirodan način.

---

³⁸ Ibid.

2.6.1.4. Trema

Trema ili strah od javnog nastupa je čest problem govornika. U engleskom jeziku se strah od javnog nastupa naziva *glossophobia* (Nikitina, 2012), dok je sama reč trema izvedenica od latinske reči *tremor*, što znači „drhtanje”, iz razloga što se trema zaista najčešće manifestuje drhtanjem ruku i nogu govornika (Avramović, 2008). Trema se, pak, može manifestovati na različite načine, na primer mlataranjem rukama, nedostatkom daha, drhtanjem glasa, crvenilom u licu, blokadom u govoru itd. Trema može predstavljati ozbiljan problem u javnom nastupu, iako u prvi mah može zvučati bezazleno u odnosu na druge elemente na koje govornik mora obratiti pažnju. Nikitina (2012) navodi da su nacionalna istraživanja u SAD-u dokazala da je strah od javnog nastupa najviše kotiran u odnosu na druge fobije kao što su strah od visine, strah od paukova ili sam strah od smrti i da 75% populacije pati od ovog problema. Cenić i Denić (1995, str. 44) smatraju da „govornik koji nije u stanju da savlada strah, da ga pobedi, da se s njim „razračuna“, ne treba ni da se bavi govorenjem“, ali isto tako navode da postoji mišljenje da strah i trema mogu nekada biti korisniji govorniku (kao kritika i saznanje o sebi), nego što to može biti preterano veliko samopouzdanje.

Cenić i Denić (1995) navode i dva tipa razloga za tremu, subjektivne i objektivne razloge. Naravno, u subjektivne spadaju umor, manjak samopouzdanja, bolest, starost, neiskustvo i tako dalje, dok u objektivne spadaju uticaji auditorijuma, kao što su nepažnja, preterana pažnja i kritika slušalaca³⁹. Savremeniji priručnici koji se bave javnim nastupom smatraju da se trema može otkloniti, da je svi imaju, da ona može biti i korisna za povezivanje sa publikom, i da dobra priprema, uvežbanost disanja, samouverenost i korišćenje vizualnih pomagala (kao što je Power Point prezentacija) može suzbiti čak i patološku tremu (Avramović, 2008).

---

³⁹ Ibid.

2.6.2. Beseda

Beseda ili govor je po mnogima najvažniji element u besedništvu. Kada se kaže „najvažniji“, misli se na to da uspeh nečije besede najviše zavisi od same besede, a ne od besednika i njegovih sposobnosti o kojima je bilo reči u prethodnom delu, ili auditorijuma i njegove reakcije na istu. U našem slučaju je besednik ili govornik profesor pravnog engleskog jezika, auditorijum ili slušaocce čine studenti pravnog fakulteta, a beseda ili govor je predavanje iz pravnog engleskog jezika.

Šta je to što besedu može da učini kompletnom, autentičnom, upečatljivom i efektnom? Avramović (2008) smatra da svaku besedu čine dve komponente: logička i estetska. Logička komponenta predstavlja sadržinu, tj. ono što se govori, dok estetska predstavlja formu, tj. način kako se govori. Kroz celu istoriju retorike vodila se polemika o tome kojoj komponenti treba dati prednost, dok je stav savremenika da u besedi logika bez estetike (i obrnuto) ne vredi.

U nastavi pravnog engleskog jezika, čvrsta utemeljenost dokaza u govoru praćena izuzetno informativnim štivom neće ostaviti nikakav utisak na studente ukoliko se ne predstavi na zanimljiv način. Na isti način odličan stav profesora i atraktivno izražavanje u nastavi bez potpore činjenicama neće rezultirati uspešnim časom. Zato je važno jednako temeljno se pozabaviti i sadržinom besede i načinom na koji će se beseda realizovati. U ovom delu bavićemo se pripremom besede, taćnije pripremom predavanja pravnog engleskog jezika, njegovog predmeta, cilja i koncepta. Daćemo nekoliko ideja kako predavanje ovako stručnog predmeta približiti studentima korišćenjem retorskih vežbi.

2.6.2.1. Priprema besede

Kada se govori o pripremi besede, na umu treba imati izbor predmeta besede, cilj besede i koncept. Govor može biti i improvizovan, o čemu ćemo govoriti u nastavku, ali je priprema govora neophodna uvek, bilo da imamo mnogo vremena za nju ili skoro pa uopšte. Vrlo često su govori koji deluju improvizovano, puni naizgled spontanaih šala i primera – ustvari do tanćina isplanirani. U širem smislu, priprema obuhvata proširivanje opšteg obrazovanja, rad na samopouzdanju, rećitosti i celokupnu pripremu govornika, dok u užem smislu priprema govora

predstavlja istraživanje teme, prikupljanje informacija, vežbanje i pamćenje govora itd. (Avramović, 2008).

Kada govorimo o nastavi, a pogotovo univerzitetskoj nastavi i to nastavi stručnog predmeta kakav je pravni engleski jezik, malo toga se sme prepustiti slučaju. Predmet govora (svakog časa) je donekle već isplaniran kroz udžbenik i to vrlo logičnim redosledom, te je tema svakog časa na neki način već nametnuta. U slučaju nedostatka udžbenika, što je čest slučaj kada je u pitanju pravni engleski jezik⁴⁰, profesor sam može, po uzoru na neki strani program ili po sopstvenom nahođenju odabrati teme, tj. predmete govora svakog časa. Profesor to može ostvariti vodeći se, na primer, temama koje studenti prava obrađuju iz pravnih predmeta u tom semestru i na taj način uklopiti usvajanje i utvrđivanje gradiva na srpskom sa usvajanjem i utvrđivanjem gradiva na engleskom. Ono što je sigurno je da predmet besede kada je u pitanju pravni engleski jezik zahteva mnogo istraživanja i detaljne pripreme kako bi se na pravi način i u pravoj meri predstavio studentima koji često nisu dovoljno upoznati ni sa terminologijom srpskog pravnog jezika. Utvrđivanje predmeta predavanja olakšaće i pripremu svih vežbi koje želimo da implementiramo u to predavanje, kao što su, na primer, retorske vežbe (*progymnasmata*, pripremne vežbe) koje mogu biti izuzetno korisne za ovaj predmet. Retorske vežbe su u antičkoj Grčkoj i tokom trajanja rimskog carstva bile namenjene učenicima u školama retorike koje su počinjali pohađati u uzrastu između 12 i 15 godina, kako bi učili pisanje govora, recitovanje, argumentaciju, opisivanje, zastupanje, debate, itd. (Kennedy, 2003). Ovi postulati klasičnog obrazovanja, gde se kreće od lakših ka složenijim vežbama opisivanjem, prepričavanjem, hvaljenjem i krivljenjem osobe ili njegove vrline/mane, poređenjem i zastupanjem, mogu biti od velike koristi u savremenom obrazovanju, s obzirom da su se mladi ljudi ulenjili zahvaljujući tehnologiji, a to se pogotovo oseća kada je u pitanju pisanje engleskog jezika. Oslanjaju se na govorni engleski jezik koji čuju u pesmama ili gledajući filmove, a kada pišu – telefon ili Word program direktno ispravljaju greške u pisanju, pa čak se ne mora više ni kucati kada se pretražuje reč na internetu – dovoljno je pritisnuti dugme sa mikrofonom i reći pojam koji je potrebno naći ili prevesti. Vežbe prepričavanja i elaboracije (i pisane i usmene) mogu biti veoma korisne za predmet kakav je pravni engleski jezik. Pravnike čeka mnogo

---

⁴⁰ Vidi poglavlje 3.2.4.2. *Udžbenici i nastavni materijali iz pravnog engleskog jezika.*

pisanja pravnih dokumenata, kao i usmene argumentacije na sudu, te se primena retorskih vežbi toplo preporučuje.

Kada je u pitanju cilj besede, ili u našem slučaju cilj profesorovog govora tokom časa, može se govoriti o cilju za svaki čas ponaosob ili cilju celokupnog predmeta Pravni engleski jezik (koji može trajati jedan, dva ili tri semestra⁴¹). Sigurno je da cilj besede najviše utiče na izbor predmeta i obrnuto (Avramović, 2008). Ukoliko nam je cilj da studenti tokom časa usvoje znanja o Pravu intelektualne svojine (*Intellectual Property Law*), mi ćemo u govor uvrstiti činjenice o autorskim pravima i poslovnim tajnama, kao i primere zanimljive za diskusiju (*YouTube, Torrent*, itd.). I u ovom slučaju bi primena retorskih vežbi bila odlično rešenje nakon čega bi studenti zapamtili zahtevno gradivo. Na primer, u antičkim školama su se koristile retorske vežbe poput kontroverzija, gde se đaku postavlja izmišljeni pravni slučaj na osnovu koga on mora prikazati celu parnicu (Nestorov, 2011). Na isti način se u toku časa pravnog engleskog jezika od studenta može tražiti da zastupa prava *YouTube*-a, kao i da osmisli optužnicu protiv istog sajta. Još zanimljivije je podeliti grupu na dva tima gde će jedan tim tužiti *YouTube*, a drugi tim ga može zastupati. Ovakva vežba se zove i *moot court* (simulacija suđenja).

Jedan od najčešćih ciljeva je da studenti zapamte nove činjenice na stranom jeziku, te zato biramo govor koji će studentima ostati u sećanju, a jedan od najboljih načina je primena ilustracije, o čemu će detaljnije biti reči u nastavku⁴². Cilj može biti nešto što besednik – profesor - želi da ostvari, na primer da privoli svoje studente da učestvuju u nastavi ili debati, ili pak da ih nasmeje, a često je to nešto čemu on želi da ih nauči ili osposobi za buduće poduhvate. Preporučuje se da se cilj saopšti slušaocima, te je ispravno da profesor svojim studentima kaže šta je cilj predmeta pravni engleski jezik, kao i da im kaže šta je cilj svakog časa, kako bi povećao stepen pažnje i ojačao poverenje auditorijuma.

Što se tiče pripreme koncepta, ista pravila važe i za klasičan govor ili besedu kao i za govor profesora u nastavi. U redu je, čak i poželjno, napraviti koncept onoga što je u planu da se kaže, ali taj koncept ne treba biti od reči do reči sve što će govornik izgovoriti. Profesor u nastavi ne bi trebalo da čita svoj koncept, a već smo ustanovili da učenje govora napamet nije dobra

---

⁴¹ Detaljnije u 3.2.4.1. *Nastava pravnog engleskog jezika u Srbiji*.

⁴² 2.6.2.3.2. *Značaj ilustracije*.

praksa. Govor naučen napamet će zvučati izveštačeno i bilo koja nepredviđena okolnost će govorniku narušiti pažnju što će rezultirati blokadom, dok će govor koji se čita (ukoliko profesor, na primer, čita sa Power Point prezentacije) zvučati dosadno. Baš kao što se za pripremu Power Point prezentacija savetuje samo nekoliko teza po slajdu koje će govornik pokriti u svom govoru, a minimalno teksta, da se ne bi skretala pažnja sa govornika na prezentaciju, tako se i za koncept bilo kog govora, pa i govora profesora u nastavi, preporučuju samo neke osnovne misli i pojmovi radi lakše organizacije i sprečavanje digresija koje mogu odužiti isplanirani čas. Neki instruktori javnog nastupa su u potpunosti protiv pisanog koncepta, zalažu se za usmeno vežbanje govora stojeći ili hodajući, međutim, ovakav nastup može biti vrlo rizičan za početnike i ozbiljne tremaroše (Avramović, 2008). Čitanje predavanja iz knjiga, papira ili sa prezentacije narušiće kredibilitet profesora, te je ključna dobra priprema pred svaki čas.

2.6.2.2. Stil besede

Svaka beseda određena je govorničkim stilom, tj. načinom na koji govornik saopštava svoje misli. Isti govor saopšten na ležeran način zvučaće sasvim drugačije ako se saopšti formalno. Postoje razni stilovi i razna pravila u besedništvu koja se mogu primeniti i za uspeh govora profesora tokom nastave.

Za početak treba istaći da se govorni i pisani stil poprilično razlikuju, u svakom jeziku. U nastavku rada koji se bavi pravnim engleskim jezikom posebno poglavlje posvećeno je razlici u stilu izražavanja pisanog i govornog pravnog engleskog jezika⁴³. Zbog razlika u stilu govora i pisanja se i ne preporučuje da se prethodno sastavljen i napisan govor uči napamet ili čita pred auditorijumom. Upravo će zbog razlika koje će biti navedene taj govor zvučati neprirodno, prevežbano i veštački. Ipak, mnogi antički teoretičari, među kojima je i Kvintilijan, smatrali su da ista pravila važe i u govornom i u pisanom stilu izražavanja, npr. jasnoća, stilske figure i slikovitost u izražavanju (Avramović, 2008). I praksa je zaista pokazala da vraćanje književnosti i čitanje umnogome pomaže govornicima da bolje saopšte svoj govor.

---

⁴³ Poglavlje 3.2.3.3. *Stil izražavanja pisanog i govornog pravnog engleskog jezika.*

Ipak, kao što postoje ljudi koji su sjajni u pisanom izražavanju, a loši su govornici, tako postoje i obdareni govornici kojima ne ide od ruke izražavanje u pisanoj formi. Pisani govor je fiksiran i obraća se intelektu, dok govorni pruža više slobode, ličniji je i obraća se emocijama. Govorni stil je u prednosti zato što se, za razliku od pisanog, on i sluša i gleda, i kroz njega se može prožeti iskrenost i jednostavnost, čak i žargon⁴⁴. Nedostatak pisanog stila izražavanja je nemogućnost da osobine govornika dođu do izražaja i ostave utisak, a već smo obrazložili koliko je ličnost govornika važan faktor u celokupnom utisku o govoru ili besedi. Avramović (2008) ističe da, za razliku od pisane reči koja je tu da ostane, izgovoreni govor sutra već ne postoji, dajući tako slobodu da se različito interpretira. Danas, međutim, uz tehnologiju koja je svima pri ruci, gotovo svaki govor ostane zabeležen kamerom ili mobilnim telefonom ne ostavljajući mnogo prostora da se kroz prepričavanje, kao u igri gluvih telefona, izgubi glavna poruka govora.

Kada je u pitanju govornički stil, jer ipak se u nastavi njime bavimo više nego pisanim, treba znati nekoliko pravila kako bismo obezbedili zadovoljavajući rezultat. Govor mora biti što jasniji i što jednostavniji, u suprotnom će slušalac, u našem slučaju student, pokušati da razume značenje jedne misli i izgubiti tok ostatka govora, a ako se praksa ponovi, on će izgubiti interesovanje. Previše reči odjednom takođe ne karakteriše dobar govornički stil, kao ni upotreba stranih reči sa željom da se oda utisak elokventnosti, jer se izaziva kontra efekat, da ne govorimo o pogrešnoj upotrebi ili izgovoru stranih reči koja može narušiti sav trud govornika i utisak o njemu i njegovom nastupu⁴⁵. U nastavi pravnog engleskog jezika ovaj segment je vrlo bitan, prvenstveno jer se profesoru apsolutno veruje i ovakve greške u izgovoru ili značenju reči su nedopustive, a jasnoća kod specifičnog predmeta kakav je pravni engleski jezik koji karakteriše zahtevan vokabular, stil i forma je apsolutan imperativ.

Kao i u svakoj drugoj vrsti govora, i u govoru profesora bi trebalo da postoji raznolikost, da se sa vremena na vreme postavi retoričko pitanje i da se slikovito izražava, pogotovo kada je u pitanju ilustracija, jer se na taj način povezuje ne samo sa razumom, već i sa maštom i emocijama, kako ističe Avramović (2008). Autor podseća da je čak i Aristotel pozivao na osavremenjivanje besedničkog stila, te da je to još jedan razlog više zašto se moderna retorika

---

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

mora više posvetiti tome i okrenuti se jasnoći i jednostavnosti. Što se tiče nastave, studenti su svesni da je profesor učen čim je na mestu na kojem je, te stoga nema potrebe za korišćenjem nejasnog, književnog ili prestrogog stila izražavanja koji će još više zbuniti studente koji se prvi put susreću sa novim gradivom.

2.6.2.3. Izlaganje besede

U ovom delu posebna pažnja će se posvetiti samom načinu izlaganja besede, sa primarnim osvrtom na izlaganje gradiva tokom nastave. Sama pažljiva priprema besede i odabir pravog stila neće biti od velike koristi ukoliko se beseda, ili govor, ne prenese auditorijumu na pravi način. Na primer, niko ne voli govornika koji priča presporo ili tiho do te mere da će ih uspavati, kao što nije preporučljivo pričati ni prebzo ili preglasno, ma koliko bučan auditorijum bio. U samo izlaganje govora spada i mnogo više nego što bi jedan laik pretpostavio, te tako ne treba brinuti samo o vokalnoj ekspresiji (artikulaciji, intenzitetu, glasnosti, intonaciji i tempu), već se mora obratiti pažnja i na takozvanu neverbalnu komunikaciju ili govor tela, gestikulaciju i mimiku govornika tokom izlaganja. Posvetićemo se i značaju ilustracije u samom izlaganju, s obzirom da su primeri veoma važan segment svake besede, a posebno mesto zauzimaju u učionici gde auditorijum čine studenti kojima je svaki primer od ključnog značaja u procesu učenja novog gradiva.

2.6.2.3.1. Vokalna ekspresija

Po Stanojeviću i Avramoviću (2002), glas za jednog govornika može biti značajna prednost ili veliki hendikep. Kada se u obzir uzme nastava, treba imati u vidu učionicu ili amfiteatar pun studenata koje treba nadjačati, ili još bolje zaintrigirati jačinom, bojom, intenzitetom ili ritmom svog glasa. Istina je da se ljudi sa prodornim i čistim glasom smatraju boljim govornicima, ali se vrlo često dešava da je baš neobična boja glasa ili govorna mana nešto što će privući pažnju slušalaca, u ovom slučaju studenata.

a. Artikulacija

Artikulacija predstavlja način izgovaranja glasova koji umnogome zavisi od pravilnog disanja za vreme govorenja. Za nastavu stranog jezika, a pogotovo stručnog stranog jezika kakav je pravni engleski jezik, neophodan je pravilan način izgovaranja stranih termina. Kultivisanje artikulacije je preduslov da bi se neko mogao smatrati dobrim govornikom, pa bi najbolje bilo da govornik proba sam kod sebe da primeti probleme kao što su gutanje slova ili slogova, bespotrebno razvačenje, mumlanje, i da ih uz malo upornosti i vežbe sam reši. Nušić (2009) u svom delu “Retorika – nauka o besedništvu” daje detaljne savete o tome na koji način treba sprovoditi gimnastiku disanja.

b. Intenzitet

Intenzitet je akustični elemenat koji iskazuje emotivni naboj govora i stoga ga mora pratiti (Stanojević i Avramović, 2002). Intenzitet govora je veoma važan jer je on signal emocionalnosti, a i korisno je sredstvo kada je auditorijum pasivan. Uz veći protok vazduha, veći je i intenzitet glasa. U nastavi profesori često koriste jači intenzitet kada osete da su studenti nezainteresovani za gradivo. Ipak, treba voditi računa o činjenici da se intenzitet razlikuje od glasnosti i da je pogrešan stav da se emocionalni naboj može postići samo povećanjem decibela. Dobro je menjati intenzitet u toku govora, ili u našem slučaju predavanja, kako bi se održavala pažnja auditorijuma. U empirijskom istraživanju koje smo sproveli za potrebe ove disertacija, većina studenata prava odgovorila je da intonacija i intenzitet govora predavača utiču nna uspešnost časa⁴⁶.

c. Glasnost

Glasnost predstavlja akustični element kojim se postiže čujnost poruke (Dimitrijević 2010). Izuzetno je bitna u nastavi, ukoliko se ne zaboravi da je apsolutna zabluda da se naklonost i pažnja auditorijuma može steći glasnim ili preglasnim tonom (Stanojević i Avramović, 2002).

---

⁴⁶ Detaljnije u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje (7.5. Rezultati istraživanja i diskusija)*.

Ono što predstavlja važno besedničko sredstvo jesu oscilacije u glasnosti, jer glasnost u toku govora mora da se menja, zajedno sa intenzivnošću, od minimuma čujnosti do maksimuma, ali sve u granicama pristojnosti. Studenti se često žale na profesore koji govore tihim i uspavljajućim tonom, ali niko ne želi da sluša neprijatno preglasan govor profesora dok pokušava da nauči nešto novo. Problem često nastaje na državnim fakultetima sa ogromnim amfiteatrima i velikim brojem studenata gde se profesor može čuti samo u prvih nekoliko redova. Idealno bi bilo u tom slučaju imati mikrofona kako bi svi mogli da čuju profesora. U našem istraživanju je preko 70% studenata odgovorilo da glasnost predavača utiče na njihovu pažnju tokom časa⁴⁷.

d. Intonacija

Intonacija je akustični element koji predstavlja visinu tona kojim se govori, raspored glasova u tonskoj skali. Govor, po pravilu, ima osnovni ton, rast, vrhunac (kulminaciju) i opadanje, a gde će govornik odrediti kulminaciju, gde će podići glas, zavisi od toga šta on želi da istakne (Stanojević i Avramović, 2002). Tako je i u nastavi stranog jezika bitna intonacija - na jedan način profesor intonira pitanje, na drugi način potvrdnu rečenicu, a na potpuno treći način odeljak koji će pročitati studentima iz dodatne literature, kako bi se jasno uvidela razlika između njegovih reči i reči koje čita ili citira. U nastavi pravnog engleskog jezika dobro je, kao profesor, ne samo predstaviti značaj intonacije kroz svoje usmeno predavanje, već i zahtevati promene intonacije i kod studenata kada čitaju tekst ili dijalog, kako bi se i oni potrudili da zainteresuju svoje kolege čitanjem određenog odeljka. Učestalom praksom će im menjanje intonacije u zavisnosti od onoga što čitaju preći u naviku i praktikovaće to i u govoru, a budućim pravnicima je ova dinamika veoma bitna za struku.

e. Tempo

Tempo, naravno, označava brzinu govora i on se može menjati u zavisnosti od okolnosti. Od tempa najviše zavisi razumevanje poruke, pa se ne sme ići preko određene brzine kako se ne

---

⁴⁷ Ibid.

bi izgubila razumljivost (Stanojević i Avramović, 2002). Sa druge strane, nije dobro ići ni u drugu krajnost gde će govornik presporo govoriti, jer se na taj način pažnja auditorijuma gubi. Tempo je izuzetno korisno sredstvo u nastavi stranog jezika kao što je pravni engleski jezik gde je neophodno dosta detaljisanja i objašnjavanja termina, te se uz malo brži tempo može proći kroz manje bitne poruke, a sporijim tempom detaljnije objasniti sve što nije lako razumljivo. Govor profesora jednim tempom može vrlo često uspavati studente (ukoliko je tempo spor), ili ih potpuno zbuniti (ukoliko je tempo prebrz). U našem istraživanju, preko 70% studenata je odgovorilo da im oscilacije u tempu govora predavače privlače pažnju na materiju o kojoj se govori⁴⁸.

2.6.2.3.2. Značaj ilustracije

“Reči uče, primeri privlače”, govorio je Helvecije (Cenić, Denić, 1995). Ilustracija kroz primere je izuzetno bitna u svakom govoru, a u nastavi je neprocenjiva veština profesora. Stara retorika nije preterano vodila računa o ilustracijama, ali u današnje vreme, uz tehnička i vizuelna pomagala, govornik, ili u ovom slučaju profesor, može svoj govor potkrepiti fotografijama, video snimcima, dokumentima, Power Point prezentacijom, crtanjem po tabli itd. Ilustracija u velikoj meri razbija monotoniju (časa), uvećava pažnju auditorijuma (studenata), sam govor čini jasnijim, a ono što je za nastavu pravnog engleskog jezika izuzetno bitno – pojednostavljuje komplikovane sadržaje.

Ilustracija je od izuzetnog značaja za svaku vrstu govora, a naročito za govor koji moderna retorika smatra informativnim, kakav je govor u nastavi. Osim što učvršćuje verbalnu informaciju, ona povećava kredibilitet profesora, jer se uz primer, kao svojevrsan dokaz, dokumentuje i potkrepljuje ono što je upravo ispričano. Ponekad veličina auditorijuma, u ovom slučaju broj studenata, može izgledati kao prepreka u ilustraciji, ali uz pomoć video bima,

---

⁴⁸ Detaljnije u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje (7.5. Rezultati istraživanja i diskusija)*.

mikrofona i ostalih tehničkih sredstava može se obezbediti da ilustracija dopre do svakog studenta.

Mnogi *public speaking* instruktori uočavaju da kod govornika upravo ilustracija može dovesti do smanjenja nervoze i povećanja sigurnosti pri govoru. Kao ilustracija mogu se koristiti fotografije, predmeti, dokumenti, dijagrami, mape, grafikoni, video zapisi, pa čak i osobe. U pedagoškoj besedi, tj. predavanju, najbolje je imati fotokopiju dokumenta o kome se govori koja će biti dostupna većem delu studenata. Tako u nastavi pravnog engleskog nije na odmet imati odštampanu optužnicu ili pismo advokata, gde studenti mogu videti u praksi korišćenje latinskih izraza u pravnom jeziku, strukturu rečenica, nivo formalnosti u obraćanju, itd. Naši ispitanici su svojim stavovima u velikoj meri (preko 80%) podržali predavačevu ilustraciju kroz primere kao bitan faktor za razumevanje gradiva na času i za sticanje kredibiliteta kod studenata, kao i korišćenje video bima. fotografija, video i audio zapisa i dodatnih materijala zarad lakšeg usvajanja gradiva⁴⁹.

2.6.2.3.3. Gestikulacija, mimika, govor tela

I klasični retoričari i savremeni *public speaking* pisci se slažu da je neverbalna komunikacija itekako značajan faktor uspešnosti govora. Nušić (2009) tako izraz lica, tačnije mimiku, gestove i govornički stav naziva nemim organima, dok ih savremenija literatura jednostavno naziva neverbalnom komunikacijom ili govorom tela.

Gestovi nam pomažu da tekst koji se govori ostavi potpuno drugačiji, po mogućstvu kompletniji utisak, Miller (1988) čak navodi da se više osećanja i namera prenosi neverbalnom komunikacijom (93%), nego što se to čini verbalnom komunikacijom, odnosno rečima (7%). Međutim, ako se sa govorom tela pretera, krajnji efekat može biti negativan i tekst će ostati u senci gestikulacije. Pravila besedništva po pitanju gestikulacije, mimike i stava i dalje su na snazi, ali sigurno ne u onoj meri u kojoj je to bio slučaj u prošlosti. Danas se smatra da je govor

---

⁴⁹ Detaljnije u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje (7.5. Rezultati istraživanja i diskusija)*.

tela individualna stvar svojstvena svakom govorniku, ne može se naučiti jer će delovati izveštačeno, ali se može oblikovati da bude umerena. I kada je u pitanju rad u nastavi, značajno je poznavati neverbalnu komunikaciju – kako bismo bolje razumeli poruke naših studenata i kako bismo jasnije studentima slali signale koji će pospešiti učenje (Miller, 1988). Umerenost pokreta i celokupnog govora tela je ključ, a moraju se uzeti u obzir i mnogobrojne razlike, po pitanju kulture, ličnosti, starog i novog učenja retorike, i tipa nastave, teme i auditorijuma.

Kada govorimo o **kulturološkim razlikama**, narodi Balkana, kao i Grci, Italijani i Španci – svi imaju izraženu gestikulaciju koja može veoma neobično delovati Englezu ili Skandinavcu (Avramović, 2008). Srbi su navikli da se zagrlje i potapšu po ramenu čak i na poslovnom sastanku, što nije slučaj u drugim kulturama koje više drže do ličnog prostora (kao što je to slučaj u Aziji). *The Washington Post* je prošle godine objavio rezultate analiza sociologa koji su istraživali u kojim kulturama je prihvatljivo stajati bliže sagovorniku, gde su kulture Južne Evrope, Južne Amerike i Bliskog Istoka okarakterisane kao *contact cultures*, tačnije, zemlje gde ljudi stoje bliže jedni drugima i dozvoljen je fizički kontakt tokom komunikacije, dok u *non-contact cultures* po ovom istraživanju spadaju kulture Severne Evrope, Severne Amerike i Azije, što je impliciralo da tamo ljudi stoje na određenoj distanci i manje se dodiruju međusobno (Erickson, 2017).

Kada je u pitanju **kontakt očima**, naizgled stvar deluje kao vrlo jasna – treba svakoga i uvek gledati u oči jer su oči ogledalo duše, samim tim ćemo delovati direktnije i iskrenije ukoliko se potrudimo da održimo taj kontakt. Ovaj savet daje i klasična retorika, ali i savremeni pisci. Već je rečeno da se izbegava gledanje u papir i u pod i da treba uspostaviti kontakt sa auditorijumom. Svi savremeni treneri javnih nastupa sugerišu da se i na razgovoru za posao sa potencijalnim nadređenim treba gledati direktno u oči, kako bi se videlo da kandidat ništa ne krije (ili da nije, na primer, lagao u CV-u). Međutim, i ovde se zapostavlja pitanje kulturoloških razlika, i zaboravlja se da postoje kulture u kojima nije prikladan kontakt očima. U SAD-u, Australiji, i evropskim zemljama je kontakt očima poželjna stvar jer se smatra odrazom poštovanja i iskrenosti. U kulturi Bliskog Istoka kontakt očima nije toliko prikladan, pogotovo kod žena, jer se smatra da je pogled u oči poziv na romantično zbližavanje. U kulturi Azije je hijerarhija mnogo izraženija i pogled u oči se smatra neprikladnim, pogotovo ako osoba svog nadređenog gleda u oči, pa se tako, na primer, u Kini i Japanu smatra da studenti ne treba svoje

profesore da gledaju u oči, kao ni ćerka svog oca dok joj se obraća - pogled u pod se smatra odrazom poštovanja. Ako se govori o nastavi pravnog engleskog jezika, kontakt očima je svakako poželjna stvar, i profesor bi trebalo da pokuša da sa većim delom auditorijuma uspostavi kontakt očima, umesto da gleda u samo jednu osobu ili grupaciju ljudi. Ukoliko profesor svu pažnju, često nesvesno, posveti grupi studenata koja sluša i klima glavom, ostatak studenata će se samo još više opustiti i neće obraćati pažnju na govor.

Umesto da se pogledom zapostavlja deo auditorijuma, profesor bi trebalo da proba pogledom da ih privuče, a ukoliko to ne uspeva, može da se pomeri sa svoje pozicije u toku govora i napravi par koraka u pravcu studenata koji ne učestvuju u nastavi – oni će, iz poštovanja, podići pogled, ostaviti telefone ili sesti uspravnije kako bi obratili pažnju. I ovde su mišljenja podeljena, te je za razliku od nekada danas dozvoljeno da govornik siđe sa bine i približi se publici (Avramović, 2008), kao što je i u nastavi preporučljivo približiti se studentima, pogotovo dok traje interakcija sa njima. Često su učionice pravnih fakulteta velike i potez profesora da priđe i bolje čuje studenta, studentu će mnogo značiti. Dugo smo pod uticajem američkih filmova gde se profesori šetaju po učionici uz jaku gestikulaciju, te danas i to nije strano, pogotovo kada je u pitanju nastava stranog jezika. Ipak, zlatno pravilo je umerenost u govoru tela, kao što je to ključ i kada je u pitanju vokalna ekspresija.

Stav govornika je od velike važnosti kada govorimo o neverbalnoj komunikaciji. Samouverenost je uvek dobar keč u rukavu, ali samo u pravoj meri, kako ne bi govornik delovao uobraženo i odbio svoje slušaoce pre nego što izgovori prvu reč. Nušić (2009) predlaže da se govornik trudi da telo što manje kreće i da treba da izbegava naginjanje tela unapred, dok savremeni treneri javnih nastupa savetuju da se na razgovoru za posao uvek malo nagnete napred, kako bi osoba naspram vas znala da ste zainteresovani. Ono oko čega se svi slažu jeste gestikulacija rukama i to da treba da je bude u što manjoj meri, jer preterano „mlataranje“ rukama ostavlja utisak o slabom fondu reči govornika koji to pokušava nadomestiti govorom tela. Govornik ne treba da se „ukipi“ i ne pomera, već treba da pronade njemu odgovarajući način da iskontroliše ruke - ili da u njima drži koncept, olovku, naočare, ili da ruke nasloni na govornicu (ukoliko postoji) (Avramović, 2008). On ne sme dozvoliti da njegov izraz i gest počnu da liče na pantomimu (Nušić, 2009). Ruke u džepovima su po standardima američkih učitelja

javnog nastupa prihvatljivi kao odraz ležernosti, dok bi se ovakav stav govornika u našoj kulturi smatrao neprihvatljivim (Avramović, 2008).

Izraz lica ili **mimika** govorniku pomaže da potkrepi svoju misao, ali često može otkriti i ono što govornik ne želi, na primer tremu, laž, iznenađenje, ljutnju⁵⁰. Uvek se preporučuje govor iz srca jer onda mimika prirodno prati temu govora, ali ukoliko se nešto mora sakriti, govornik mora uvežbati kontrolisanje mimike. Govornik ne treba biti namrgođen, ali se ne sme ni nekontrolisano i bezrazložno smešiti stalno, pogotovo ako govorimo o našem govorniku – profesoru. Ipak, profesor treba biti autoritet svojim studentima, mada bi greška bila kada bismo rekli da osmehu nema mesta u nastavi. I profesor se, kao i drugi govornici, mora povezati sa svojim auditorijumom, a niko ne želi da sluša preozbiljnog profesora koji ne menja izraz svog lica.

Psiholog Albert Mehrabian je pre više od 50 godina sproveo istraživanja o značaju neverbalne komunikacije⁵¹ gde je ustanovljeno poznato "7%-38%-55%" pravilo koje se često citira od strane savremenih trenera javnog nastupa. Naime, Mehrabian je u svojim istraživanjima, od kojih se sam ograđuje da se misli samo na govornikova lična osećanja dopadljivosti i nedopadljivosti, ustanovio da samo 7% dopadljivosti govora može da se pripíše samoj sadržini govora, 38% se pripisuje vokalnoj ekspresiji kao što je intonacija ili tempo govora, dok se vizualnoj dopadljivosti pripisuje 55%, a u nju spadaju facijalne ekspresije i govor tela. Poznavanje znakova govora tela je korisno za slanje poruka našem auditorijumu, ali i za tumačenje njihovog govora tela kao odgovora na naš govor. Ukoliko student sedi pogrbljen, izbegava kontakt očima (uglavnom da ga profesor ne bi prozvao) i igra se olovkom, telefonom ili crta na papiru – to je jasan znak da se u nastupu nešto treba menjati kako bi se auditorijum zainteresovao.

---

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Mehrabian, A., & Ferris, S. R. (1967). Inference of attitudes from nonverbal communication in two channels. *Journal of consulting psychology*, 31(3), 248.

Mehrabian, A., & Wiener, M. (1967). Decoding of inconsistent communications. *Journal of personality and social psychology*, 6(1), 109.

Kada je u pitanju nastava stranog jezika, kakav je i pravni engleski jezik, korisno je korišćenje „pokreta koji su prisno vezani za sadržaj i/ili tok govora“⁵², takozvanih „ilustratora“ (Ekman, 1980, p. 98). Na ovaj način će student brže povezati o kakvoj terminologiji se radi, pogotovo ukoliko slabije poznaje engleski jezik, s obzirom da je jasno da je nivo znanja engleskog jezika različit od studenta do studenta, o čemu će biti reči u sledećem poglavlju. Ovakvi pokreti u nastavi koji blisko prate reči i temu nazvani su još i *gestural onomatopoeia*, tj. gestikularna onomatopeja ili oponašanje gestovima (Riseborough, 1981, p. 173). Allen (1999) govori o primenljivosti gestikulacije u nastavi za takozvano inteligentno pogađanje, tačnije za blagi podstrek studentima i podsećanje kada ne mogu da „dekodiraju“ stranu reč ili da se sete sinonima. **Govor tela** je koristan i u situacijama kada profesor želi da utiša studente koji galame, a da pritom ne zaustavlja studenta koji u tom trenutku čita. On to može uraditi jednim pljeskom ruke i pokazivanjem prstom preko usta u trenutku kada skrene pažnju studenata koji galame. Takođe, ukoliko student mora da izađe na trenutak, on će, iz poštovanja prema kolegama koji rade zadatak, dići ruku i zatim pokazati na vrata, nakon čega mu profesor može klimnuti ili odmahnuti glavom, a sve bez ometanja nastave. Profesor koji nabraja koristeći transparentno prste na svojoj ruci koja je pozicionirana tako da je svi studenti vide, ostaviće jači utisak od profesora koji će sedeti za katedrom i nabrajati bez ikakve facijalne ekspresije ili gestikulacije. „Nekada se smatralo nepristojnim da gestovi ruke idu iznad ramena, da treba da budu ograničeni i spontani, da je poželjno da se govori u stavu „mirno“ “ (Avramović, 2008:294), ali srećom, savremena retorika dopušta mnogo više slobode u ekspresiji, sve zarad postizanja cilja govora. Naše istraživanje je ispitalo i značaj kontakta očima, kao i neverbalne komunikacije u nastavi, i većina studenata je odgovorila kontakt očima koji predavač uspostavlja sa studentima njih motiviše da učestvuju, a preko 95% odgovorilo je da neverbalna komunikacija predavača korisno doprinosi interesantnosti predavanja⁵³.

---

⁵² “*movements which are intimately tied to the content and/or flow of speech*“ (prev. Dubravka Vlahović)

⁵³ Detaljnije u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje (7.5. Rezultati istraživanja i diskusija)*.

2.6.3. Auditorijum

Neretko u senku toga „šta“ se govori i „ko“ govori pada itekako nezanemarljiv aspekt javnog nastupa – „kome“ se govori. DeCaro, Adams i Jefferis (2012) ističu da je u savremenom javnom nastupu upravo publika kojoj se govornik obraća sveukupan razlog držanja govora i zaključuju da je auditorijum najvažnija komponenta besedništva. Ukoliko se ne posveti pažnja tome kakvom se auditorijumu obraća, preti opasnost da će govor biti neuspešan, pa čak i da se govornik osramoti, bez obzira na to koliko je vremena posvetio pažljivoj pripremi govora i svom nastupu. Preterano strog stil govora biće dosadan mlađoj publici, dok će ležerniji govor biti shvaćen kao neozbiljan od strane publike koja je zrelija ili stručnija na polju teme govora. Šala i osmeh su preporučljivi, ali ne u svakoj prilici i pred svakim slušaocem. Dobro pripremljen govor izrečen pred pogrešnom publikom ima isti efekat kao slabo pripremljen govor izrečen pred pravom publikom (Laskowski, 1996). Govornik, govor i publika su nerazdvojivo trojstvo i za uspeh celokupnog javnog nastupa bitno je usaglasiti sve tri komponente. Ovim pitanjem bavili su se i klasični retoričari, ali i savremenici. Neverovatno je koji sve faktori mogu uticati na uspeh govora. Činjenica da auditorijum gotovo nikada ne čini homogena grupa ne olakšava posao govorniku, pogotovo ukoliko je taj govornik profesor čiju publiku čine velike grupe adolescenata različitih profila. Govornik mora u obzir uzeti starost, pol, veličinu auditorijuma, obrazovanje i stav auditorijuma prema govorniku, ali i to u kakvoj vrsti prostora se govori (otvorenom ili zatvorenom).

Nikitina (2012) ističe da cilj govornika ne treba biti samo puko informisanje auditorijuma ili javno predstavljanje njegovih misli, već je bitno i promeniti im stavove i emocije, ganuti ih rečima i dodirnuti njihovim značenjem. Ovo je zahtevan zadatak za jednog govornika i iziskuje trud ne samo u pogledu sopstvene pripreme i pripreme besede, već i po pitanju analize auditorijuma. Kako bismo ganuli pojedinca ili grupu mi moramo znati obrasce po kojima oni funkcionišu, stvari koje vole, koje ih inspirišu, ali i stvari koje su im odbojne, kako bismo ih vešto izbegli. *Pathos* u ovom domenu igra glavnu ulogu, jer je za ubedljivost neophodno stvoriti emocionalnu konekciju sa slušaocima kako bismo im skrenuli, ali i zadržali, pažnju.

U odeljku posvećenom tremi⁵⁴ pomenuti su uticaji auditorijuma kao objektivni razlozi za strah od javnog nastupa - nepažnja, negodovanje, kritika auditorijuma itd. Istraživanja sprovedena na UCLA⁵⁵-u dovela su do iznenađujućih otkrića – nalazi magnetne rezonance mozga ispitanika pokazali su da šok i stres doživljeni prilikom neke vrste odbijanja aktiviraju isti deo mozga (ACC – *anterior cingulate cortex*) koji aktivira i fizički bol (Nikitina, 2012). Dakle, odbijanje auditorijuma može predstavljati ogroman problem i zbog toga je bitno posvetiti se analiziranju auditorijuma i anticipaciji mogućih problema kako bi se oni sprečili pre nego što i nastanu.

2.6.3.1. Analiza auditorijuma

„Spektakularnim dostignućima uvek prethodi nespektakularna priprema.”⁵⁶

Robert H. Schuller

U samu pripremu govora i javnog nastupa, od ključnog je značaja uvrstiti i analizu auditorijuma, publike ili slušališta, što govornici često zaboravljaju. Što više znamo o našem auditorijumu i što bolje razumemo naše slušaoce i njihove potrebe, bolje ćemo pripremiti govor koji će ispuniti te potrebe (Laskowski, 1996). Prava analiza auditorijuma će osigurati da se pravi, odgovarajući govor drži pred pravom publikom, a ništa neće govornika više opustiti od osećaja da je u potpunosti pripremljen. Koliko je analiza auditorijuma bitna govori i činjenica da u savremenom javnom nastupu profesionalni govornici često svojim klijentima šalju upitnike (na više strana!) kako bi sakupili dovoljno informacija o njima i događaju na kom će govoriti kako bi

---

⁵⁴ Pogledati 2.6.1.4. *Trema*.

⁵⁵ *University of California at Los Angeles*.

⁵⁶ *“Spectacular achievement is always preceded by unspectacular preparation.”* (prev. Dubravka Vlahović, cit. u DeCaro, P., Adams, T., & Jefferis, B. (2012). *Audience Analysis*.)

prilagodili svoje govore⁵⁷. Avramović (2008) predlaže informisanje o sastavu auditorijuma od kontakt osobe (na primer od organizatora skupa), ili konsultovanje sa nekim ko je govorio pred tim ili sličnim auditorijumom (u našem slušaju bi to bio kolega profesor koji je već predavao određenoj grupi studenata prava). Određeni auditorijum je sastavljen sa jasnim i značajnim razlogom – oni žele i treba da čuju šta govornik ima da kaže. Zato se govornik mora dobro pripremiti.

Laskowski (1996, p. 2) je koristeći akronim A.U.D.I.E.N.C.E. („publika“) predstavio šta govornik mora analizirati kod auditorijuma:

A nalysis – Analiza – ko su slušaoci, koliko će ih biti?

U nderstanding – Razumevanje – Koliko su slušaoci upoznati sa predmetom govora?

D emographics – Demografija – Kog su pola, kojih godina i obrazovnog profila slušaoci?

I nterest – Zainteresovanost – Zašto su slušaoci prisutni, ko ih je zamolio da dođu?

E nvironment – Okruženje – Gde ću stajati? Da li će svi moći da me čuju i vide?

N eeds – Potrebe – Koje su potrebe slušalaca? Koje su potrebe govornika?

C ustomized – Prilagođavanje – Koje konkretne potrebe slušalaca treba zadovoljiti?

E xpectations – Očekivanja – Šta slušaoci očekuju da čuju ili nauče od govornika?

Preporučljivo je da analiza auditorijuma i sagledavanje karakteristika slušalaca počne **pre javnog nastupa**, već tokom sastavljanja govora. Prethodno smo pomenuli da auditorijum nikada nije homogena grupa, ali svaka grupa ima nešto zajedničko – obrazovanje na određenom polju (na primer, ako se govor drži na naučnom skupu koji posećuju stručnjaci iz iste oblasti), godine (ukoliko se, na primer, govor drži maturantima pred upis fakulteta), pol (ukoliko se govor drži isključivo muškom ili isključivo ženskom auditorijumu), stav prema govorniku (kada političar drži govor pred svojim pristalicama), o čemu će posebno biti govora u sledećem odeljku

---

⁵⁷ Ibid.

posvećenom sastavu auditorijuma. Kada se analizira auditorijum, mora se razmišljati i o sistemu vrednosti slušalaca, o njihovim stavovima, raspoloženju itd.

Iako se predlaže da se auditorijum analizira mnogo pre samog nastupa i tokom pripreme govora (jer će saznanja o auditorijumu oblikovati govornikov govor), nekada se dešava da se auditorijum mora analizirati baš **u trenutku govora**. Prethodna priprema je itekako značajna, ali se u toku govora može dogoditi neko opažanje koje će usmeriti govornika da nešto u svom nastupu promeni. Jasno je da je izuzetno teško u isto vreme se koncentrisati i na govor i na analizu auditorijuma, ali od ove sposobnosti govornika itekako zavisi uspeh njegovog govora. Avramović (2008, str. 326) navodi:

„jedna od glavnih odlika najboljih govornika je sposobnost da se „u letu“ prilagodi slušaocima, da uočava razne impulse koji dolaze iz publike i, po potrebi, u hodu menja zamišljenu koncepciju ili pojedine delove besede.”

Autor obrađuje i neke od načina na koje govornik može efektivno analizirati auditorijum tokom samog govora. On predlaže neposredno postavljanje pitanja publici, što je dobra praksa jer i govornik saznaje potrebne informacije, a i publika postaje deo priče, povećava joj se pažnja i uključuje se u komunikaciju⁵⁸, što je vrlo korisno za nastavu jezika, jer svi profesori stranog jezika teže ka interaktivnoj nastavi. Govornik dosta može zaključiti iz prvog susreta sa auditorijumom, može proceniti koliko su formalni, kojih su godina, da li su naklonjeni temi, zainteresovani itd. Takođe, neverbalna komunikacija, govor tela, gestikulacija i mimika obrađeni su ranije, ali kao što mogu otkriti dosta o govorniku, tako mogu otkriti i o auditorijumu. Govornik će dok govori na licima, po osmehu, kontaktu očima i po načinu sedenja slušalaca otkriti koliko im je tema zanimljiva⁵⁹. Na isti način profesor engleskog jezika mora obraćati pažnju na govor tela svojih studenata, jer su oni njegova publika. Ukoliko je studentima dosadno, on će gledati na sat, izbegavati kontakt očima, crtati ili ćaskati sa kolegama. Ukoliko im je gradivo zanimljivo, oni će klimati glavom, osmehivati se, hvatati beleške i postavljati pitanja ili deliti svoja iskustva. Kada je u pitanju predmet kakav je pravni engleski jezik, koji obiluje

---

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid.

stručnom terminologijom, veoma je bitno pratiti razumevanje kod studenata tokom govora – student koji ne razume termin možda neće postaviti pitanje iz sramežljivosti, ali će sasvim sigurno napraviti grimasu.

DeCaro, Adams i Jefferis (2012) su detaljno obradili pitanje analize auditorijuma i naveli tri načina da se ista sprovede, kao i pet kategorija analize auditorijuma. U tri načina analize auditorijuma spadaju:

- a) analiza direktnom observacijom,
- b) analiza zaključivanjem i
- c) prikupljanje podataka.

a) Analiza direktnom observacijom

Analiza direktnom observacijom ili direktnim iskustvom je najjednostavnija od tri paradigme koje ćemo obraditi. Ona predstavlja formu kvalitativnog prikupljanja podataka i to uz korišćenje jednog ili više naših čula – čula vida, sluha, dodira, ukusa i mirisa. Pressat (1972) navodi da ćemo brže zapamtiti i više verovati znanjima stečenim kroz lično iskustvo nego onim dobijenim iz sekundarnih izvora. Analizu direktnom observacijom bi, kao i sve analize auditorijuma, bilo idealno sprovesti pre samog nastupa, međutim, ukoliko je to neizvodljivo, slušaocima uvek možemo postaviti pitanja koja se tiču njih samih, kako bismo ih upoznali na ličnom nivou. Ovo je od izuzetnog značaja u nastavi, kako bi se student osećao uključenim u predavanje, ali i kako bi profesor znao da odabere pristup za dalje obraćanje. Kada se predaje strani jezik, interakcija sa studentima je od ključnog značaja.

b) Analiza zaključivanjem

Analiza zaključivanjem je jedna vrsta kritičkog razmišljanja i još jedna forma kvalitativnog prikupljanja podataka. Zaključivanje se dešava kada donosimo logičan sud ili osnovanu pretpostavku na osnovu dostupnih dokaza. Kao i u životu inače, tako i govornik u

javnom nastupu povezuje činjenice i koristi ono što mu je poznato da donese zaključak o nečemu što mu je nepoznato kako bi sve imalo smisla. Naravno, ovakva zaključivanja, iako osnovana, mogu nekada biti i netačna - na primer, ukoliko je profesor navikao da studenti koji sede u poslednjem redu amfiteatra tu sede da bi ćaskali i ometali čas, to ne mora da znači da je svaki student u poslednjem redu svakog amfiteatru tu jer ga ne zanima predavaje, možda on nije mogao naći bolje mesto ili nije želeo da se odvaja od prijatelja, a itekako je zainteresovan i obraća pažnju na nastavu.

c) Prikupljanje podataka

Prikupljanje podataka, za razliku od prethodne dve paradigme, predstavlja kvantitativnu analizu podataka. U ovoj analizi auditorijuma se pribegava statistici kako bi se razjasnile karakteristike slušališta (varijable). Statistika predstavlja numerički pregled činjenica, cifara i nalaza istraživanja. Ova metoda zahteva anketiranje publike pre nego što se održi govor, a to se može izvesti putem raznih vrsta upitnika.

U pet kategorija analize auditorijuma DeCaro, Adams i Jefferis (2012) svrstavaju:

- a) situacionu analizu
- b) demografsku analizu
- c) psihološku analizu
- d) multikulturološku analizu
- e) analizu zainteresovanosti za temu i analizu prethodno stečenog znanja.

a) Situaciona analiza

Situaciona analiza auditorijuma bavi se samom situacijom i razlozima zbog koje se određeni auditorijum okupio. Bitno je ustanoviti da li je auditorijum platio da čuje govornika, da li su se dobrovoljno okupili da ga čuju ili je to bila obaveza, jer odgovori na ova pitanja zahtevaju veliku odgovornost govornika. Mnogi slušaoci su primorani da prisustvuju nekom

javnom nastupu i takvu publiku je najteže pridobiti. Sa druge strane, tu je i publika koja dobrovoljno prisustvuje i njima je lakše obratiti se jer su oni zaista zainteresovani za ono što govornik ima da kaže. Vrlo često se, međutim, dešava da je auditorijum kombinacija ove dve vrste slušalaca, gde se kao pravi primer nameće nastava. Mnogi studenti će dolaziti na nastavu samo zato što su profesorova predavanja obavezna, dok će isto tako veliki broj dolaziti jer ima jasan cilj zašto želi da nauči nešto iz tog predmeta. Međutim, ni ove grupe nikada nisu homogene, a pogotovo ne po pitanju situacije, pa profesor kao govornik mora obratiti pažnju na sve slušaoce, zadovoljiti potrebe onih koji slušaju i zadržati njihovu pažnju dok se privuče pažnja slušaocima koji su tu zbog obaveze.

b) Demografska analiza

Kao što je već pomenuto, demografija predstavlja karakteristike ljudi, u našem slučaju slušalaca. Od velike je važnosti znati kog pola su slušaoci, koje rase, kojih godina, zanimanja, obrazovanja, kako bi se govor pripremio na način koji neće nikoga uvrediti, a koji će opet ostaviti snažan utisak. Karnegi je posebno naglašavao važnost prilagođavanja besede slušaocima. U današnje vreme postoji mnogo „tabu“ tema kojima nije mesto u svakom govoru, a pogotovo ne u učionici. O demografiji će biti više reči u sledećem odeljku – sastav auditorijuma.

c) Psihološka analiza

Psihološka analiza auditorijuma je veoma bitna jer će slušaoci, po pravilu, i pre govora imati svoje stavove, verovanja i vrednosti po pitanju teme govora, osim ako je tema govora tajna i auditorijum nije upoznat sa njom. Stavovi slušalaca su naučeni i ne moraju biti trajni, verovanja su trajnija jer su to principi povezani sa idealima, a vrednosti su osnovni principi koji vode naše stavove. Idealno bi bilo da se auditorijum anketira kratkim upitnikom pre nastupa, jer je ovaj psihološki opis ključ koji će govorniku otkriti kako auditorijum razmišlja i u kom pravcu govor treba ići.

d) Multikulturološka analiza

Multikulturološka analiza je od velikog značaja za govornika, jer će on sigurno biti u situaciji da govori pred multikulturalnim auditorijumom (bilo da je u pitanju nastava, govor političara, govor advokata pred porotom ili govor na naučnom skupu). Govornik mora biti

pripremljen da se njegova perspektiva po pitanju teme neće možda uvek složiti sa perspektivom publike. Dobar i efektan govornik mora imati sposobnost i kapacitet da uvažava druge kulture i usvoji veštine kako bi se mogao uspešno obratiti multikulturalnom auditorijumu. Već su pominjane neke kulturološke razlike u delu o govoru tela prilikom izlaganja govora ili besede⁶⁰, a dodaćemo da govornik mora raditi na jeziku, kogniciji, vrednostima i različitim stilovima komunikacije ukoliko se obraća multikulturalnom auditorijumu.

e) Analiza zainteresovanosti za temu i analiza prethodno stečenog znanja

Cilj govora bi trebalo da bude da se njegovom prezentacijom uskomešaju emocije na jedinstven način, te je korisno pre toga ispitati da li je auditorijum zainteresovan za tu temu i da li već ima neka znanja iz te oblasti. Ova analiza je lakša od ostalih i može se sprovesti i najobičnijim neformalnim pitanjem, ili pak, anketom. Možda deluje beznačajno pitati publiku da li želi da sluša o određenoj temi, ali ko želi da drži govor ljudima kojima je tema neinteresantna, ili koji već znaju mnogo o tome, čak možda i više od govornika (ovaj poslednji slučaj može čak vredati publiku ili poniziti govornika)? Kada je u pitanju nastava, auditorijum, tačnije studenti, ne mogu baš diktirati teme govora jer su one mnogo unapred zadate, ali profesor može ovom analizom utvrditi koje teme su im manje zanimljive i na njima više raditi kako bi ih približio studentima i animirao ih. Studenti će ceniti pitanje profesora i prijaće im činjenica da se njihova sugestija prihvata (u manjoj ili većoj meri).

2.6.3.2. Sastav auditorijuma

Auditorijum se analizira kako bi se otkrile informacije koje će pomoći da se stvori povezanost između govornika i auditorijuma, a ta povezanost se naziva “identifikacija” (DeCaro, Adams & Jefferis, 2012). Bez obzira o kakvom govoru ili govorniku se radi, povezanost sa auditorijumom je ključna za uspeh nastupa. Nakon analize Aristotelovih i Ciceronovih pogleda

---

⁶⁰Detaljnije u 2.6.2.3.3. *Gestikulacija, mimika, govor tela*

na auditorijum i ulogu koju *pathos* igra u besedi, zaključeno je da emotivan ton u sudnici postavljen od strane govornika (advokata) pomaže u identifikaciji auditorijuma (sudije, porotnika, novinara ukoliko je suđenje otvoreno za javnost) sa advokatom i njegovim klijentom (McCormack, 2014). U odnosu na sastav auditorijuma govornik bira odelo koje će biti prikladno i možda ne tako skupoceno i koristi manje legalizama u govoru kako bi delovao ravnopravno sa čovekom koji ga sluša, sve u cilju smanjenja distance između pravnika i osobe drugog zanimanja koja njegov govor sluša⁶¹. Na isti način i profesor želi da pridobije pažnju svojih studenata, pogotovo ukoliko ga oni vide prvi put. Profesor se neće isto obraćati starijim i iskusnijim studentima kao što se obraća studentima prve godine koji su tek završili srednju školu. Različito će biti profesorovo predavanje biti pred prepunim i polupraznim amfiteatrom, a obratiće i pažnju na to da li u svojoj publici ima više muškaraca ili žena. Obrazovanje studenata ili njihovo dosadašnje iskustvo može olakšati ili otežati posao profesora, kao i zapažanje da li su mu student naklonjeni ili neprijateljski raspoloženi. Zato će se posvetiti pažnja starosti slušalaca, veličini auditorijuma, polu slušalaca, obrazovanju slušalaca i njihovom stavu prema govorniku.

1) Starost slušalaca

Starosno doba slušalaca određuje mnoge elemente govora – dužinu, na primer, jer stariji ili previše mladi slušaoci ne mogu slušati predugačke govore, zatim glasnost – vrlo često stariji ljudi imaju problem sa sluhom, a tu je i već pomenuti stepen formalnosti, jer duhovitosti, kao ni preteranoj ozbiljnosti nije uvek vreme i mesto. Govornik mora prilagoditi i vokabular i stil govora, kao i primere. Kada je u pitanju auditorijum jednog profesora engleskog jezika koji predaje studentima prava, većinu će činiti mlađa populacija, jer se pravni engleski jezik uglavnom sluša na prvoj ili drugoj godini prava⁶². Ovaj podatak može pomoći profesoru da osmisli razna vizuelna pomagala i zanimljive primere, jer mlađe generacije vole savremeniji pristup nastavi⁶³ umesto dugih i jednoličnih govora, što je i bio razlog započinjanja ovog istraživanja. Avramović (2008) ističe da govor pred mladim auditorijumom mora biti praćen duhovitim dosetkama, igrom rečima, aktuelnim asocijacijama, zanimljivim primerima i govorom

---

⁶¹ Ibid.

⁶² Detaljnije u poglavlju 3.2.4.1. *Nastava pravnog engleskog jezika u Srbiji*.

⁶³ Detaljnije u poglavlju 4. *Pregled najzastupljenijih metoda u savremenoj nastavi stranih jezika*

tela koji tome priliči. Kada bi više profesora držalo ovih saveta, predavanja bi bila mnogo interesantnija studentima, a i profesoru, bez obzira na to koliko je predmet formalan. Stariji slušaoci su često konzervativniji i teže ih je ubediti, te je sa njima je bolje govoriti iskustveno i agumentovano (*logos*), nego šaljivo i uzbudljivo (*pathos*), što ne znači da stariji ljudi ne vole humor - on samo mora biti prikladniji prilici.

2) Veličina auditorijuma

Veličina auditorijuma je vrlo bitan faktor, jer postoji velika razlika u obraćanju maloj i intimnoj grupi ljudi u odnosu na nekoliko stotina ljudi. Dobro je unapred znati broj slušalaca kako bi se isplanirao tok govora, pitanja, materijali (ukoliko govornik želi da podeli dodatni material kao što to profesor često čini). Osim treme i smanjene komunikacije koju donosi veći auditorijum, broj slušalaca utiče i na druge aspekte koje valja isplanirati unapred, na primer, priprema video bima i mikrofona (Avramović, 2008) itd. koje će profesoru biti od koristi⁶⁴. Iako ćemo u nastavku obraditi i faktore kao što je obrazovanje, treba napomenuti da je Le Bon (1920) primetio da je uticaj velikog broja ljudi toliko velik da ljudi različitog nivoa obrazovanja, inteligencije i socijalnog staleža u masi ispoljavaju vrlo slične strasti i instinkte. Najbolji savet za govor pred velikom grupom ljudi je da se koriste snažne reči, sa što jasnijim porukama i parolama (*pathos* ispred *logos*-a) (Avramović, 2008).

3) Pol slušalaca

Razlike u psihologiji muškog i ženskog auditorijuma su važne, iako se danas retko dešava da auditorijum čine isključivo žene ili muškarci (Avramović, 2008). Razlike između polova su nekada bile snažne ne samo kada su u pitanju bili muški i ženski poslovi, već i kada je pravo u pitanju – žene su smatrane lakomislenima pa su se izjednačavale sa maloletnicima⁶⁵. Danas, kada se nastava posmatra, jedva i da postoje studije u kojima preovladavaju muškarci ili žene. Nekada

---

⁶⁴ U generaciji studenata Pravnog fakulteta na beogradskom univerzitetu koja čini deo ispitanika u našem istraživanju ima preko 900 studenata sa prve godine koji su odabrali da slušaju i polažu pravni engleski jezik.

⁶⁵ Ibid.

su modni dizajn, strani jezici, dizajn enterijera ili kulinarstvo bili odabir pretežno ženske populacije, dok su građevinarstvo, elektronika, kriminalistika ili policijska i vojna akademija bili izbor mahom muške populacije. Vremena su se promenila, te je danas mahom izjednačen broj muškaraca i žena u ovim profesijama (ili ide ka tome). Kada su u pitanju studije prava, s obzirom da je to auditorijum u našem istraživanju, podaci iz 2014. godine pokazuju da žene čine 61% diplomiranih studenata društvenih nauka, poslovanja i prava⁶⁶.

4) Obrazovanje slušalaca

Nivo opšteg obrazovanja slušalaca je veoma bitan podatak, kao i upoznatost sa temom o kojoj će se govoriti. Naravno da je lakše govoriti o pravu pred studentima prava i već ostvarenim pravnicima, nego što bi to bio slučaj sa auditorijumom koji nije upoznat sa ovom oblasti. Ipak, ukoliko je nivo obrazovanja veći, auditorijum koji nije toliko upoznat sa samom temom će uspeti da razume temu govora ako je govornik vešto oblikuje. Zato je važno poznavati nivo obrazovanja, kako bi govornik prilagodio vokabular, strukturu govora, propratni material, primere i slično. Nije isto govoriti na konferenciji gde su okupljeni ljudi iz branše govornika i govoriti pred ljudima koji su laicu u toj oblasti. Kao što je već pomenuto, pravni engleski jezik se na pravnim fakultetima u Srbiji uglavnom sluša na prvoj ili drugoj godini i student nemaju toliko iskustva i prakse ni sa samim srpskim pravnim jezikom, a kamoli sa engleskim pravnim jezikom, te je na profesoru da lepo oblikuje svoje predavanje i učini ga što zanimljivijim svom auditorijumu.

5) Stav prema govorniku

U zavisnosti od toga da li je naklonjen govorniku, da li ga poznaje, ne poznaje, podržava ili ne podržava, auditorijum može biti apriorno prijateljski, neprijateljski ili neutralni, a postoje i prelazne kategorije (Avramović, 2008). Razume se, najlakše je govoriti pred prijateljski nastrojenim slušaocima, koji govornika ili poznaju ili simpatišu ili se slažu sa onim o čemu on uglavnom govori. Međutim, ovakav auditorijum se ne sme podceniti i mora se raditi na tome da

---

⁶⁶ Izvor: Republički zavod za statistiku, (2014). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. Beograd

njihov stav ostane prijateljski. Studenti koji su naklonjeni profesoru zbog njegovog fer ispitivanja lako će promeniti stav ukoliko se on opusti i ne bude više tako dosledan kao ranije. Kada profesor prvi put predaje nekoj grupi, oni će uglavnom imati neizgrađen i neutralan stav (osim ako nisu od kolega prethodno o profesoru čuli vrlo dobre ili vrlo loše kritike). Na profesoru je da ostavi što bolji prvi utisak gde će animirati slušaoce dobrim uvodom kako bi ih naklonio sebi. Neprijateljski naklonjeni slušaoci su najveći izazov, zato govornik mora biti maksimalno samouveren i ne sme dozvoliti da mu se stavovi poljuljaju. Dobro je priznati tačke razdvajanja uz ukazivanje na tačke spajanja, u nadi da će se publika odobrovoljiti⁶⁷. Ovakvi susreti se uglavnom viđaju na političkim skupovima ili duelima u emisijama, ili kada se, na primer, direktor obraća radnicima koji štrajkuju zbog nezadovoljstva izazvanog lošim uslovima, kašnjenjem plata itd.

2.6.3.3. Procena okolnosti (prostor, vreme)

Važno je obratiti pažnju i na ostale okolnosti povezane sa auditorijumom - gde će se smestiti auditorijum, ima li dovoljno prostora, da li je u pitanju zatvoreni ili otvoreni prostor, koliko vremena imamo za govor? Govornik se mora zapitati i zašto su se slušaoci okupili, koji je njihov motiv za dolazak, kao i koja su njihova očekivanja i koliko ih tema interesuje i zašto.

a) Zatvoreni i otvoreni prostor

Kada je u pitanju **zatvoreni prostor** (što je uglavnom slučaj kada je u pitanju nastava), treba voditi računa o veličini prostorije, o tome ima li mesta za sve ili, ukoliko dođe manji broj, treba se potruditi da se slušaoci grupišu i sede bliže jedni drugima umesto na različitim krajevima prostorije. Avramović (2008) ističe i da je uvek bolje govoriti glasnije nego suviše tiho i predlaže izbegavanje mikrofona kad god je to moguće, jer mikrofoni ume da ograničavaju govornika u gestikulaciji, a tehničke neispravnosti ga mogu omesti. On dodaje i da slušaoci više

---

⁶⁷ Ibid.

cene govornika koji samo snagom sopstvenog glasa mogu savladati prostor i pridobiti pažnju auditorijuma.

Kada je u pitanju **otvoreni prostor**, što se više viđa na mitinzima, štrajkovima, i političkim okupljanjima, mikrofon je često neophodan, mada Avramović (2008) i u tom slučaju, ukoliko je moguće, predlaže pribegavanje snazi sopstvenog glasa. Ukoliko je, pak, ozvučenje neophodno, sve tehničke elemente mora proveriti neko pre samog govora, kako bi govornik umesto lupkanja u mikrofon mogao da uštedi vreme (jer publika napolju mahom stoji), odmah stane na binu (kako bi ga svi mogli i videti, a ne samo čuti) i postavi konkretna pitanja posvećena masama – po mogućstvu kratka i jasna na koja mogu odgovoriti u glas.

b) Vreme

Vreme govora je bitna okolnost koja se mora uzeti u obzir pre samog nastupa. Nekada će govornik biti nezadovoljan i kinjiti sebe zbog neuspešnog (a dobro isplaniranog) govora nakon kojeg niko nije imao nijedno pitanje i svi su pojurili napolje odmah nakon završne reči, ne znajući da je na njegov govor uticalo to što je on bio zakazan prerano ujutru ili prekasno - nakon mnogo sati slušanja drugih govora, te je publika ili gladna ili pospana. Ovaj problem se često sreće u učionici, te je dobro za rana predavanja identifikovati se sa auditorijumom i požaliti se na pospanost, ali odmah zatim uskočiti sa zanimljivom anegdotom ili šalom koja će im skrenuti pažnju i razbuditi ih. Kada je u pitanju tajming u nastavi, profesor mora uzeti u obzir i to da li su studenti cele prethodne noći učili za kolokvijum iz drugog predmeta, ili su upravo došli izmoreni sa prethodnog predavanja koje se odužilo pa nisu stigli da imaju pauzu pre aktuelnog predavanja, da li je problem što su predavanja subotom ujutru itd. Na profesoru je da se koristi svim varijacijama vokalnih ekspresija kako predavanje ne bi zvučalo dosadno i kako se auditorijum ne bi uspavao, on ih mora uključiti u diskusiju i oraspoložiti tako da čas prođe uspešno.

Za kraj je dobro istaći da celokupno vreme uspeha govora na plećima nosi govornik, jer, kako Avramović (2008, str. 330) ističe: „publika nikad nije kriva za neuspeh govora“. Govornik se mora identifikovati sa auditorijumom, identifikovati auditorijum sa problemom i uvući ih u priču, i voditi računa o njihovim očekivanjima, staviti se na njihovo mesto na trenutak. Vrlo je važno respektovati publiku, a ovo je pogotovo ključno u nastavi - ne postavljati se superiorno:

„ja sam tu da govorim, a vi da slušate“ (Avramović, 2008, str. 329). Profesori često greše u ovom aspektu, možda i nesvesno, ali nametanje stavova nikako nije način da se postigne disciplina. Kada je u pitanju predmet kao što je pravni engleski jezik, od velikog je značaja da su studenti naklonjeni profesoru, da slušaju i da itekako učestvuju u nastavi, jer je u komunikaciji cela suština nastave stranog jezika.

2.7. Javni nastup i *public speaking*

U prethodnom odeljku smo utvrdili da je sve počelo od besedničke prakse u antičkoj Grčkoj, nakon koje se počela razvijati i teorija o besedništvu. Početkom dvadesetog veka pojavio se pojam *public speaking* (javni nastup), kojim se fokus sa teorije besedništva ponovo vratio na govorničku praksu. Za početak ćemo se pozabaviti terminologijom, a zatim i značajem za nastavu, njegovim nastankom i razvitkom u poređenju sa onim što *public speaking* danas predstavlja, kao i strahom od javnog nastupa.

2.7.1. Terminološke nedoumice

U takozvani javni nastup spada bilo koji nastup pred publikom, što može biti i predavanje profesora pred studentima (kojim se bavimo u našem istraživanju), zatim govor političara na televiziji ili na političkom skupu, koncert pevača pred publikom, glumca u pozorištu ili advokata, sudije ili svedoka u sudnici. Međutim, pravi javni nastup pod terminom *public speaking* odnosi se, kako samo ime u engleskom terminu kaže, baš na *govorni* javni nastup, tj. nastup govornika pred auditorijumom. Zašto onda u srpskom jeziku ne koristimo prevodni termin „javni govor“? Avramović (2008) objašnjava da bi korišćenje termina „javni govor“ u narodu budilo insinuacije na pandan „tajnom govoru“, i ističe da mnogi prevodni ekvivalenti kao što su „govor za javnost“, „istupanje u javnosti“ i „prezentacija“ nisu prikladni u potpunosti i nemaju pravi nivo prevodne korespondencije, ili nisu još uvek zaživeli među narodom. Autor se slaže da prevodni ekvivalent „javni nastup“ nije najbolje rešenje, kao ni korišćenje anglicizma *public speaking*, ali ističe da su

mnogi jezici usvojili strane reči i da je to normalna pojava u jeziku kao živom organizmu, dokle god ne postoji odgovarajući termin na maternjem jeziku.

U savremenom rečniku srpskog jezika uveliko se koriste i termin javni nastup i termin *public speaking*, te nije greška ravnomerno ih upotrebljavati⁶⁸. Termin javni nastup nije potpuno neopravdan, s obzirom da je besedništvo oduvek imalo elemente glume i drugih grana umetnosti koje zahtevaju publiku, a i mnogi današnji *public speaking* udžbenici i kursevi sadrže skoro identična uputstva koja slušaju i studenti na studijama glume (Avramović, 2008).

2.7.2. *Public speaking* i nastava

Postulati *public speaking*-a mogu mnogo otkriti o pravilnom nastupu govornika, ali i o aksioznosti govornika. Praksa *public speaking*-a može rešiti mnoge probleme u različitim profesijama, a pogotovo je važna za nastavu. Profesori, a naročito profesori stranih jezika, moraju imati talenta za siguran i sugestivan javni nastup kakav je nastup u učionici ili amfiteatru. Takođe, oni moraju svojim primerom i pogodnim metodama uticati na svoje studente kako bi se isti opustili i imali slobodnu interakciju sa profesorom i kolegama u ozbiljnom okruženju kakvo je univerzitetsko predavanje.

Vrlo često je studente sramota i previše su sramežljivi čak i da se jave i kažu tačan odgovor na pitanje, jer će u tom trenutku sve oči biti uprte u njih. Ovaj strah od govora pred bilo kojom publikom (čak i ako se ne stoji ispred svih) je još jači kada je u pitanju govor na stranom jeziku. Strah od greške na stranom jeziku u kombinaciji sa strahom od javnog nastupa može biti parališući i nije dobar ni za profesora, ni za studenta, a ni za interaktivnu nastavu, kojoj svaki profesor stranog jezika teži. Anksioznost pri učenju jezika spada u situacionu aksioznost, dakle vezuje se za određene situacije, kakva je učenje jezika u učionici (Woodrow, 2006).

Mnogi faktori se moraju uzeti u obzir kada je u pitanju govor tokom nastave. Sa jedne strane, profesor se mora potruditi da svojim nastupom animira studente i zadrži njihovu pažnju, ali i da zrači samopouzdanjem dovoljno da mu studenti poveruju i od njega uče. Sa druge strane, tu su studenti koji se bore sa raznim faktorima, kao što su stress, prevelika očekivanja roditelja,

---

⁶⁸ U ovom radu će se koristiti termin *public speaking*.

manjak samopouzdanja, pritisak da je do univerzitetskog nivoa trebalo već potpuno savladati dati strani jezik, stidljivost, introvertnost, nepoznata sredina itd. Na primer, osoba sa visokim samopouzdanjem rado preuzima rizik komunikacije, dok se osoba sa manjkom samopouzdanja plaši javnog poniženja (ali će zato preuzeti rizik komunikacije elektronskim putem, jer je u pitanju makar delimična anonimnost) (Joinson, 2004).

2.7.3. Nastanak i razvitak koncepta *Public speaking*

Usled čega je i zašto nastao *public speaking*? Retorika je doživela procvat u antičkoj Grčkoj i Rimu, ali je u srednjem veku došlo do opadanja njene popularnosti, da bi krajem devetnaestog i početkom dvadesetog veka upala u krizu usled nestanka demokratskih institucija u kojima je ranije govornički nastup imao izuzetan uticaj i moć (Avramović, 2008). Osim toga, sama retorika koja je izgubila vezu sa stvarnim potrebama i realnošću, koja se bavila stilskim figurama, gramatikom, čak i pisanjem pisama i obuhvatala ograničene teme, više nije bila toliko potrebna, pa je nastao *public speaking* pristup kao dašak svežeg vazduha koji je fokus sa teorije preorijentisao na praksu - na modernu upotrebu jezika u javnom nastupu⁶⁹.

Public speaking je „skup uputstava o uspešnom govorničkom nastupu, koja u relativno kratkom vremenu mogu dovesti do primetnih rezultata“ (Avramović, 2008, str. 33). Vreme se promenilo, ljudi su počeli živeti bržim ritmom života, pa je moderan *public speaking* pristup (koji nije iziskivao čitanje previše knjiga kao nekada retorika) brzo postao popularan. I zaista, iako se zasniva na načelima stare retorike, ova tzv. „uprošćena retorika“ je drugačija – dok se ranije od govora tražilo da traje dugo i bude stilski okićen⁷⁰, a od govornika da prođe dugi proces obrazovanja, danas se od govora traži da bude kratak, jasan i efektan, a govornik može biti i poslovan čovek, političar, direktor, ali i prosečan građanin koji ne mora uvek imati široko obrazovanje (Avramović, 2008).

---

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ O stilovima koje su poznati učitelji besedništva kroz istoriju nametali pogledati detaljnije u 2.4. *Počeci i razvoj besedništva – najznačajniji predstavnici.*

Dale Carnegie, jedan od tvoraca *public speaking* pristupa, i sam nije bio širokog obrazovanja, ali je on, kao moderni sofista, iskustva o značaju efektnog govora prenosio drugima, što mu je donelo veliko bogatstvo i slavu⁷¹. Kroz njegovu školu je prošlo preko pola miliona biznismena i menadžera, a njegove knjige o psihologiji uspeha⁷² su prodate u milionskim tiražima i prevedene su na mnoge jezike. Iako je pisao 30-ih godina prošlog veka, njegove ideje su i dalje itekako primenljive kod onih koji žele da poboljšaju svoj javni nastup. Smatrao je da svaki javni govor ima jedan od četiri cilja – da ubedi ili pokrene, da informiše, da impresionira i ubedi, ili da zabavi⁷³ (Carnegie, 1990). Pisao je i o savladavanju prirodnog straha od javnog nastupa, edukujući čitaoce kako da postanu uspešni, samouvereni govornici koji uživaju u tome⁷⁴ (Carnegie, 1956). Carnegie je isticao da obuka za javni nastup nije spoljašnja, ili usklađena sa standardima, niti je pitanje imitacije – on je javni nastup video kao prezentaciju samog čoveka i sav uspeh javnog nastupa pripisivao je unutrašnjoj pripremi⁷⁵ (Carnegie, 2007). Ubrzo se *public speaking* talas proširio i sve više počeo uvoditi teorijske elemente, što je dovelo do toga da se danas širom Amerike na mnogim koledžima i univerzitetima izučava predmet *Public speaking* (Avramović, 2008).

2.7.4. Public speaking danas

Public speaking je evoluirao od veštine rezervisane za samo nekoliko odabranih, do jednog od najmoćnijih alata marketinga i obrazovanja, kao i alata promocije brenda u bilo kom poslu (Nikitina, 2012). On danas predstavlja gotovo nezaobilaznu praksu i obrazovanje u životu svakog savremenog diplomate, političara, profesora, preduzetnika, itd. Nikitina (2012) navodi da

---

⁷¹ Ibid.

⁷² Karnegi, D. (1990a). *Psihologija uspjeha I: Kako steći prijatelje i naklonost ljudi*. Zagreb.

Karnegi, D. (1990b). *Psihologija uspjeha II: Kako zaboraviti brige i naći zadovoljstvo u životu*. Zagreb.

Karnegi, D. (1990c). *Psihologija uspjeha III: Kako steći samopouzdanje i savladati govorno umijeće*. Zagreb.

⁷³ Carnegie, D. (1990). *The Quick and Easy Way to Effective Speaking*. Mass Market Paperback.

⁷⁴ Carnegie, D. (1956). *How to Develop Self Confidence and Influence People by Public Speaking*. Pocket Books.

⁷⁵ Carnegie, D. (2007). *The Art of Public Speaking*. Cosimo Classics.

rad na javnom nastupu i usavršavanju veština komunikacije može doneti mnogo koristi u poslu, kao što su nove mogućnosti za napredak u karijeri, izdvajanje od konkurencije, podsticanje produktivnosti zaposlenih, autoritet i kredibilitet, ali navodi i lične koristi koje slede nakon usavršavanja javnog nastupa, kao što su povećanje samopouzdanja, veći društveni uticaj i šansa za upoznavanje novih ljudi, poboljšanje pamćenja i moći ubeđivanja, kao i veća kontrola nad emocijama i jezikom tela.

Avramović (2008) ističe da postoji predrasuda da je retorika intelektualna nauka kojom se mogu baviti samo visoko obrazovani ljudi, a da se *public speaking* smatra pojednostavljenom tehnikom koja je namenjena širokim društvenim slojevima, što nije ispravno razmišljanje, jer u obrazovanju govornika svoje mesto podjednako imaju i principi retorike i *public speaking*-a. Govornik koji se oslanja i na principe klasične retorike u pripremanju savremenog *public speaking* prezentovanja može računati na zagarantovan uspeh.

2.7.5. Strah od javnog nastupa

Priručnici i obuke za uspešan javni nestup ne postoje samo da nauče ljude kako da lepo, jasno i sugestivno govore i prenesu poruku auditorijumu, već i da im pomognu da se izbore sa strahom od javnog nastupa. Strah od javnog nastupa (poznat i pod nazivom *glossophobia*), zauzima prvo mesto na listi fobija, prema statističkim podacima američkog *Statistic Brain Research Institute*⁷⁶.

Prema rezultatima iz 2016. godine, strah od javnog nastupa pogađa 3 od 4 osobe, i u Americi je ispred straha od smrti, paukova, mraka, visine, letenja itd. U svakom trenutku u svetu postoji 5% ljudi između 5 i 50 godina koji pate od straha da javno govore pred drugima. Ovakav strah ozbiljno utiče na kvalitet života, s obzirom da je naš život pun situacija u kojima će se od nas tražiti da održimo makar kratak govor ili prezentaciju. Strah od javnog nastupa u Americi kod zaposlenog umanjuje platu za 10%, što takođe navodi ljude da se okrenu ka hipnozi ili priručnicima kako bi ovu fobiju uspešno savladali (Statistic Brain Research Institute, 2016).

---

⁷⁶ Statistic Brain Research Institute (2016). Fear of Public Speaking Statistics. <https://www.statisticbrain.com/fear-of-public-speaking-statistics/>

U *public speaking* priručnicima (danas dostupnim i na internetu i to čak u vidu video prezentacija) mogu se naći vrlo slična pravila onima koje je i klasična retorika isticala. I *public speaking* ima za cilj ne samo da prenese informaciju, već i da probudi emociju i izazove reakciju, te se oslanja na *ethos*, *logos* i *pathos*⁷⁷, baš kao i klasična retorika. Sva pravila koja i retorika i *public speaking* priručnici pružaju u obrazovanju govornika od velike su koristi profesorima koji su u svakodnevnoj interakciji sa možda najzahtevnijom publikom – adolescentima. U nastavku rada ćemo se, pored pregleda početaka i razvoja besedništva na čelu sa najznačajnijim predstavnicima i pregleda vrsta besedništva, fokusirati i na *ethos*, *logos* i *pathos* pojmove, kao i na značaj besednika, besede i auditorijuma za uspeh javnog nastupa, gde će se detaljno govoriti o trikovima za uspešan javni nastup.

2.8. Zaključna razmatranja

Da bismo ispitali važnost retorike i retoričkih strategija u nastavi pravnog engleskog jezika, istražili smo sam nastanak retorike, definicije, nedoumice, podele i trijadu. Definisanje retorike trajalo je veoma dugo, te se ona kroz vreme smatrala umetnošću dobrog govora, veštinom ubeđivanja, sredstvom uveravanja rečima, filozofijom, govornom praksom i naukom o dobrom izražavanju. Ono što je ostalo kao zajednički sadržalac svake definicije je da je za dobar argument ključan i govornikov moral, karakter i čestitost, kao i da prirodna nadarenost bez truda i rada neće doneti uspeh.

Dugo je postojala dilema da li su retorika i besedništvo reči istovetnog značenja, a kasnije, kada se utvrdilo da besedništvo i retorika nisu sinonimi, nametalo se pitanje o tome koji je koncept nastao prvi. Zaključili smo da je besedništvo, koje predstavlja govor, kao praktična disciplina nastalo prvo, a da je retorika, koja predstavlja pravila govorništva, kao teorijska disciplina nastala iz besedništva. Razlikujemo tri vrste besedništva: političko ili savetodavno, koje podstiče na korisno ili odvraća od štetnog, sudsko ili sudbeno, u kojem se razlikuje optužba od odbrane, i epideiktičko ili svečano, besedništvo kojim se neko ili nešto hvali ili kudi.

---

⁷⁷ Detaljnije 2.6. *Pojam ethos-a, logos-a i pathos-a.*

Početak dvadesetog veka pojavio se i pojam *public speaking* (javni nastup) koji je fokus sa teorije besedništva ponovo vratio na govorničku praksu. *Public speaking*, koji se proslavio kao pristup koji u kratkom vremenskom roku može dovesti do uspeha u govorničkom nastupu, vrlo brzo je postao nezobilazna praksa svakog političara, diplomate, pravnika, profesora itd.

Antičko viđenje je da svaki uspešan govor zahteva jedinstvo tri komponente: misaone (*logos*), etičke (*ethos*) i osećajne (*pathos*). *Logos* u govoru predstavlja ono ŠTA se govori, *ethos* onoga KO govori, dok *pathos* predstavlja ono KAKO se govori. Zaključili smo da dobar profesor treba imati dobro poznavanje predmeta koji predaje (*logos*), ličnost, autoritet i osobine koje mogu da iznesu takvu sadržinu (*ethos*) i strast i osećajnost da motiviše svoje studente (*pathos*). Ovo se pogotovo pokazalo korisnim kada je u pitanju nastava pravnog engleskog jezika, kako će i rezultati našeg empirijskog istraživanja pokazati.

U retorici postoji i trijada koju čine besednik, beseda i auditorijum, čija je sinergija neophodna za uspešan govorni nastup. Kod besednika je bitan talenat, ali i glas, izgled, kao i karakteristike ličnosti (obrazovanje, znanje, inteligencija, samouverenost, sugestivnost, temperament, duhovitost, memorija, itd.). U našem istraživanju je besednik upravo profesor pravnog engleskog jezika, koga moraju krasiti osobine dobrog besednika kako bi zadobio poverenje, ali i zadržao pažnju svojih slušalaca, drugim rečima, studenata prava. Kada govorimo o besedi, najveća pažnja se poklanja njenom izlaganju, ali se ne zapostavlja ni značaj pravilne pripreme besede i stila besede. Samo izlaganje besede zahteva dobru vokalnu ekspresiju (artikulaciju, intenzitet, glasnost, tempo, intonaciju), ali i ilustraciju, govor tela, mimiku i gestikulaciju. Jasno je da je i kod predavanja pravnog engleskog jezika veoma bitna priprema, ali i samo izlaganje predavanja, na način koji će studentima držati pažnju. Kada je u pitanju auditorijum, korisno je pre nastupa uraditi analizu auditorijuma (što se može postići direktnom observacijom, zaključivanjem, prikupljanjem podataka, situacionom analizom, demografskom analizom, psihološkom analizom, multikulturološkom analizom, analizom zainteresovanosti za temu i analizom prethodno stečenog znanja). Neophodno je utvrditi i sastav auditorijuma (starost slušalaca, pol, obrazovanje, stav prema govorniku i veličinu auditorijuma), ali i proceniti okolnosti kao što su prostor i vreme. Tako je i za nastavu pravnog engleskog jezika važno proceniti grupu kojoj se drži predavanje, čak i pripremiti test provere znanja engleskog jezika

(tzv. *placement test*) kako bi se utvrdio nivo znanja engleskog jezika i nastava prilagodila studentima na način da ne bude prezahtevna, ali ni previše jednostavna. Zaključak o trojstvu koje čine besednik, beseda i auditorijum (govornik, govor i publika) je da su sva tri elementa izuzetno bitna za uspeh govora. Ono što se posebno nameće kao zaključak je da je ipak najveće breme uspeha govora upravo na govorniku, koji se mora pozabaviti svojim nastupom, ali i pripremiti besedu i analizirati auditorijum. Ovo je ujedno i jedan od razloga zašto je u našem istraživanju glavni fokus na govorniku, odnosno profesoru u nastavi pravnog engleskog jezika. Retoričke strategije koje obuhvataju pripremu i dinamično izlaganje u nastavi, analizu slušalaca, ali i rad na sopstvenim karakteristikama i vrlinama, od izuzetnog su značaja za specifičnu nastavu pravnog engleskog jezika o kojoj će biti reči u sledećem poglavlju. Naše istraživanje je upravo o ovim strategijama u nastavi ispitalo stav studenata pravnog engleskog jezika na pravnim fakultetima u Srbiji. Pokazalo se da, iako je u pitanju ozbiljan i stručan predmet, studenti cene osmeh predavača, šalu, veliki broj primera, promene tempa u govoru, kontakt očima, glasan i jasan govor, pa čak i prijatnu spoljašnju predavača, što su sve odlike dobrog govornika.⁷⁸

---

⁷⁸ Detaljno u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje*.

3. PRAVNI ENGLISKI JEZIK KAO JEZIK STRUKE

“Reci mi za šta ti je potreban engleski jezik i reći ću ti koji engleski ti je potreban”⁷⁹.

(Hutchinson & Waters, 1987, p. 8)

U eri globalizacije i evropskih integracija, nastava stranih jezika širom sveta postaje sve veći izazov po pitanju postizanja visokih standarda savremene nastave. Ovi standardi obuhvataju kako usavršavanje komunikacijskih veština učenika, tako i praćenje trendova u pogledu strategije jezičke edukacije i primene savremenih nastavnih metoda koje bi učinile proces učenja što zanimljivijim za učenike (Vlahović, 2013). Sada više nego ikada pre, profesor stranog jezika je taj koji ima višestruku ulogu i odgovornost - on je ne samo predavač stranog jezika, već i dizajner kursa, ocenjivač kursa, istraživač, saradnik, snabdevač nastavnim materijalima (cf. Dudley Evans & St. John, 1998), a često i autor u nedostatku istih. Kada je u pitanju predmet kojim ćemo se baviti kroz ovo poglavlje – pravni engleski jezik kao engleski jezik struke ili engleski za posebne namene - predavač je taj koji mora biti i stručnjak u oblasti koja često nije blisko povezana sa njegovom primarnom strukom.

Ni nastava engleskog jezika u Srbiji nije izuzetak u trci za dostizanjem što viših standarda u nastavi stranih jezika. U dvadeset prvom veku, kada se kreće sa pretpostavkom da “engleski jezik danas svako zna”, pritisci pod kojim predavači engleskog jezika rade dobijaju još veće razmere. Ova pretpostavka, u teoriji, ima dobru osnovanost, jer je činjenica da je engleski jezik danas svima dostupan i to u većoj meri nego drugi strani jezici. Sve generacije su pod uticajem engleskog jezika – putem televizije, interneta, muzike, serija i filmova koji su dostupniji više nego ikada, a svedoci smo toga da neretko srpske kompanije, radnje, robne marke, čak i škole, fakulteti i univerziteti nose imena na engleskom jeziku, ne bi li zvučali globalnije i dobili savremeniji prizvuk. Deca su izložena crtanim filmovima i igricama na engleskom jeziku, mladi ljudi uče jezik kroz ili zarad putovanja, dok su i mlađi i stariji poslovni ljudi svesni da ne mogu napredovati bez znanja bar jednog stranog jezika, što je najčešće engleski jezik. Svakako, jasno

---

⁷⁹ „Tell me what you need English for and I will tell you the English that you need“ (Hutchinson & Waters, 1987, p. 8, prev. Dubravka Vlahović)

je da prethodno pomenuta pretpostavka da engleski jezik u današnje vreme svako zna ne predstavlja potpuno realan prikaz situacije u zemlji i da na znanju engleskog jezika u Srbiji još mora da se radi. S obzirom da će fokus ovog rada biti na engleskom jeziku pravne struke, sledeći podaci su od velike važnosti za svakog predavača koji se ovim jezikom bavi.

Nevladina organizacija „Zaštita potrošača” je početkom 2016. godine sprovela istraživanje na Pravnom i Ekonomskom fakultetu, Fakultetu političkih nauka i Fakultetu organizacionih nauka u Beogradu, kako bi utvrdila kompjutersku pismenost studenata i njihovo poznavanje engleskog jezika. Ovim istraživanjem, u kom je anketirano 202 studenata, utvrđeno je da 84% studenata nema kompjutersku pismenost, a što je za ovaj rad od još veće važnosti – 72% studenata ne zna osnovne pravne termine na engleskom. Od 48 anketiranih budućih pravnika, samo troje je znalo kako se na engleskom kaže „član zakona“ i „fizičko lice”, a samo jedan je znao kao se kaže „uredba”.⁸⁰ Međutim, da situacija nije toliko loša pokazuje rezultat skorašnjeg istraživanja najveće svetske obrazovne organizacije *Education First* (istraživanje *EF English Proficiency Index*). Naime, ova organizacija je na uzorku od 72 zemlje iz sveta (iz Evrope, Azije, Latinske Amerike, zemalja Srednjeg istoka i Severne Afrike) radila na utvrđivanju stepena poznavanja engleskog jezika, gde je Srbija za 2016. godinu zauzela visoko 17. mesto u svetu, a 14. u Evropi.

Činjenica da je poznavanje engleskog jezika od velikog značaja kako u školovanju, tako i u biznisu, nameće još veći pritisak predavačima baš ovog stranog jezika da nastavu učine što zanimljivijom, što pristupačnijom i što je najbitnije, što korisnijom za život i stvaranje. U eri gde je sve dostupno *onlajn*, učenicima treba pružiti jedinstveno iskustvo i interakciju koji će ih navesti da se vrate u učionice i da sa posvećenošću prate nastavu i učestvuju u njoj.

Kada je reč o izazovima u nastavi engleskog jezika, najbolji, a pritom i najzahtevniji primer izazova je engleski jezik struke ili engleski za posebne namene⁸¹ - u engleskom *English for Specific Purposes, ESP*. Nastao je šezdesetih i sedamsedetih godina dvadesetog veka, sa zahtevima *Vrlog novog sveta*, velikim promenama u shvatanjima lingvistike i usmeravanjem pažnje na samog učenika i njegove različite potrebe za učenje jezika (Hutchinson & Waters,

---

⁸⁰ Rezultate ovog istraživanja preneli su skoro svi mediji u Srbiji (RTS, B92, N1, Novosti, Telegraf, Blic i mnogi drugi).

⁸¹ U ovom radu ćemo koristiti termin „engleski za posebne namene“.

1987)⁸². Ovaj koncept, disciplina, forma nastave, *pristup*⁸³, razgranao se ubrzo na engleski za nauku i tehnologiju, engleski za medicinare, engleski za ekonomiste, engleski za inženjere, i mnoge druge. Deo engleskog za posebne namene je i pravni engleski jezik, eng. *Legal English*, takođe poznat i kao engleski za pravnike ili engleski jezik pravne struke, čijim će se retoričkim aspektom nastave ovaj rad i istraživanje detaljno baviti kroz sva poglavlja.

Engleski jezik za posebne namene je stekao reputaciju fleksibilnog koncepta i iz tog razloga je pokušaj definisanja istog znatno otežan od samog njegovog začetka. Kao što će se u nastavku rada uočiti, mnogi lingvisti su pokušali da se slože u definisanju engleskog za posebne namene, ali je često dolazilo do sukoba mišljenja. Za početak je dovoljno reći da se “engleski za posebne namene, kao i svaka druga forma nastave bavi pre svega učenjem” (Hutchinson & Waters, 1987, p. 2)⁸⁴, sa razlikom što je fokusiran na specijalizovanu oblast stručnog znanja i karakteriše se specifičnom terminologijom (što ga, po nekim autorima⁸⁵ čini potpuno suprotnim od opšteg engleskog jezika, eng. *General English* ili engleskog jezika za opšte potrebe, eng. *English for General Purposes* - jezika koji se koristi za svakodnevnu komunikaciju, o čemu će biti reči u nastavku). Engleski za posebne namene pored toga ima i orijentaciju jasno usmerenu na cilj, te je jasno zašto se nastava engleskog za posebne namene smatra jednom od najzahtevnijih tipova nastave današnje prakse u učenju jezika.

Pravni engleski jezik (engleski jezik pravne struke – eng. *English for Legal Purposes*, engleski za pravnike – eng. *English for Lawyers*) je, kako samo ime kaže, jezik koji je namenjen stručnjacima iz oblasti prava. Međutim, kako će se u nastavku rada posvećenom pravnom engleskom detaljnije obrazložiti, ovaj jezik obuhvata više tipova pravnog diskursa i u kontakt sa ovim jezikom često dolaze i profesionalci iz drugih oblasti, kao i oni koji nemaju obrazovanje iz oblasti prava⁸⁶. Izuzetno je karakterističan po specifičnom vokabularu, rečeničnim strukturama i

---

⁸² Detaljnije o nastanku i razvoju Engleskog za posebne namene u sledećem poglavlju.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Prev. Dubravka Vlahović

⁸⁵ npr. Strevens, 1988.

⁸⁶ Za ljude koji nisu profesionalci iz oblasti prava se u pravnom engleskom jeziku koristi termin ‘*non-lawyers*’.

stil, a u Srbiji ga uglavnom uče studenti pravnih fakulteta⁸⁷. Kako bi se najvernije prikazao izazov koji pravni engleski jezik predstavlja u nastavi - kako za studente, tako i za predavače - neophodno je pre svega detaljnije se pozabaviti definisanjem engleskog jezika za posebne namene, pojasniti šta on predstavlja i koja je njegova razlika u odnosu na opšti engleski jezik, osvrnuti se na razvojni put i tendencije ovog pravca, na odgovornosti koje nastava jednog ovakvog jezika nosi i utvrditi koji je njegov značaj i svrha u današnjem svetu. Sve ove informacije ključne su za razumevanje koncepta pravnog engleskog jezika kao sastavnog dela engleskog za posebne namene, njegovog istorijskog pregleda i značaja, jezičko-stilskih karakteristika, realizacije nastavnog procesa i kulturoloških aspekata nastave.

3.1. Engleski za posebne namene

Engleski za posebne namene, kao svojevrsni fenomen, će se u ovom istraživanju posmatrati kroz lupu retoričkog pristupa u nastavi, gde će u glavnom fokusu biti predavač engleskog za posebne namene, tačnije, predavač pravnog engleskog jezika i njegov pristup. Ciobanu (2009) smatra da je engleski za posebne namene profesija veštine, i da je samim tim, predavač engleskog za posebne namene umetnik sa širokim spektrom kvaliteta. Kako bi se najbolje razumeli izazovi ovog tipa nastave i uloga predavača, ova autorka sugerise osvrt na same početke engleskog za posebne namene, kako bi se, sagledan iz raznih uglova, što jasnije definisao ovaj pristup i razumeli svi elementi nastave koji su pod dirigentskom palicom predavača.

---

⁸⁷ Pravni engleski jezik je u manjoj meri zastupljen i na fakultetima gde studenti engleskog jezika uče pravni engleski u sklopu obuke za sudsko tumačenje. Takođe, postoji mnogo kurseva pravnog engleskog koji su namenjeni pravicima, a pohađaju se u privatnim školama jezika.

3.1.1. Engleski za posebne namene – definisanje i istorijski pregled

Sa velikom ekspanzijom nauke, tehnologije i poslovanja u prvim godinama nakon Drugog svetskog rata, zajedno sa izraženom neophodnošću za međunarodnim jezikom za potrebe komunikacije stručnjaka iz različitih naučnih sfera, engleski jezik za posebne namene počeo se razvijati neverovatnom brzinom, postavši ubrzo jedna od najbitnijih grana nastavne prakse engleskog jezika (Vlahović, 2015). Nameće se pitanje - zašto? Svet je toliko godina sasvim dobro funkcionisao bez engleskog za posebne namene, te se pitamo zašto je on postao tako značajan, a neki bi rekli i najznačajniji (Hutchinson & Waters, 1987), deo nastave engleskog jezika? Kako Hutchinson i Waters (Hačinson i Voters) objašnjavaju, engleski jezik za posebne namene "nije bio planiran i koherentan pokret, već fenomen koji je proizašao iz mnogobrojnih trendova koji su se udruživali"⁸⁸ (1987, p. 6). Hutchinson i Waters su naveli tri glavna razloga za nastanak engleskog za posebne namene, a to su: potrebe Vrlog novog sveta, revolucija u lingvistici⁸⁹ i usmeravanje pažnje u nastavi na učenika⁹⁰, što ćemo pokazati u okviru metoda u savremenoj nastavi.

Kada se govori o potrebama Vrlog novog sveta kao jednom od razloga za nastanak engleskog jezika za posebne namene, bitno je napomenuti da su nakon 1945. godine kada se Drugi svetski rat završio i kada su tehnologija i trgovina doživele ekspanziju, Sjedinjene Američke Države imale izuzetnu ekonomsku moć koja je dovela do toga da međunarodni jezik koji će pratiti ovaj procvat bude upravo - engleski jezik. Do tada je cilj za učenje stranog jezika bio prestiž ili dokaz o dobrom obrazovanju, ali sada kada je postao opšte prihvaćeni međunarodni jezik tehnologije i trgovine, nastala je potpuno nova generacija učenika koja je imala konkretnu potrebu za učenjem engleskog jezika – lekari koji su želeli da prate svetska dostignuća u njihovoj oblasti, poslovni ljudi koji su želeli da trguju svojom robom van granica svoje zemlje, učenici koji su želeli da prošire svoje znanje, a jedini dostupni udžbenici su bili na

---

⁸⁸ "ESP was not a planned and coherent movement, but rather a phenomenon that grew out of a number of converging trends" (Hutchinson & Waters, 1987, p. 6), Prev. Dubravka Vlahović

⁸⁹ Ovaj termin podrazumeva nove, revolucionarne ideje u lingvistici da se po prvi put proučava način na koji se jezik koristi u komunikaciji.

⁹⁰ Ibid.

engleskom jeziku. Novi razvoj i potrebe tržišta izvršili su pritisak na profesiju engleskog jezika gde se zahtevalo da se osmišljavaju kursevi sa jasno definisanim ciljevima. U isto vreme, dešava se revolucija u lingvistici gde se po prvi put, kroz nove studije, javlja ideja da se skrene pažnja na načine na koje se jezik koristi u samoj komunikaciji, umesto da se samo uče pravila korišćenja engleskog jezika, tj. gramatika (Widdowson, 1978). Tada se došlo do zaključka da engleski jezik koji je potreban određenoj grupi učenika može biti identifikovan tako što će se analizirati lingvističke karakteristike njihove stručne oblasti (Hutchinson & Waters, 1987). Do napretka je došlo i u obrazovnoj psihologiji, jer se sa saznanjem da učenici imaju različita interesovanja i potrebe došlo do zaključka da će se razvijanjem kurseva koji odgovaraju potrebama studenata pospešiti njihova motivacija⁹¹, a samim tim i omogućiti brže i kvalitetnije učenje.

S obzirom da je engleski jezik za posebne namene imao dosta vremena da sazri i u praksi se koristi već pola veka, očekivalo bi se da je do sada jasno utvrđeno šta je to engleski jezik za posebne namene. Definisanje engleskog za posebne namene nije jednostavan posao, što potvrđuje i činjenica da lingvisti godinama imaju kontradiktorna mišljenja na ovu temu, o kojoj se i danas vode polemike na naučnim skupovima posvećenim ovoj oblasti. Da li je engleski jezik za posebne namene pravac, specijalizovan jezik, pokret, pristup? Robinson (1991) smatra da je veoma teško dati preciznu definiciju engleskog jezika za posebne namene jer je termin višeznačan i primećuje da je u terminu *English for Specific Purposes* ključna reč upravo “*specific*”, te sugeriše da ono što je specifično, tj. posebno u jednoj oblasti, ne mora biti u drugoj. Takođe, ova autorka engleski jezik za posebne namene vidi kao nastavu engleskog jezika namenjenu učenicima sa specifičnim ciljevima i potrebama - profesionalnim, akademskim ili naučnim (Robinson, 1980). Kada je u pitanju reč “*specific*”, Perren (1974, cf. Gatehouse, 2001) je prvi primetio da može doći do zabune jer se “*specific*” može odnositi i na specijalizovani jezik, ali i na specijalizovane ciljeve. Mackay i Mountford (1978) su razjasnili da je specijalizovani jezik ograničeni repertoar reči i izraza iz nekog jezika, dok se specijalizovani cilj odnosi na svrhu zbog koje učenici uče taj jezik - dakle, ne na prirodu jezika koji se uči. Hutchinson i Waters (1987) smatraju da je engleski jezik za posebne namene *pristup*, a ne proizvod, i da se na samom početku on vrlo malo fokusirao na to *kako* se uči, a mnogo više na to

---

⁹¹ Danas se motivacija smatra jednom od najznačajnijih komponenti nastavnog procesa, o čemu će biti reči u poglavlju 5. *Motivacija u nastavi stranih jezika*.

šta se uči. Drugim rečima, engleski jezik za posebne namene bio je *language-centered* (orijentisan ka jeziku), dok autori smatraju da je na duže staze mnogo korisnije što je engleski za posebne namene sada *learner-centered* (orijentisan ka učeniku).

Različitih pogleda na stvari među lingvistima bilo je i po pitanju dileme da li je engleski jezik za posebne namene kao pristup sa specifičnim naučnim, profesionalnim ili akademskim potrebama u suprotnosti sa pristupom u izučavanju opšteg engleskog jezika. Na pitanje kako se razlikuju engleski jezik za posebne namene i opšti engleski jezik, Hutchinson i Waters su jednostavno odgovorili: “U teoriji uopšte, u praksi mnogo” (1987, p. 53). Anthony (1997) smatra da nije potpuno jasno gde se engleski jezik za posebne namene završava, a gde opšti engleski jezik počinje. Stevens (1988, p. 1-2) je definisao engleski za posebne namene navodeći četiri apsolutne i dve promenljive karakteristike:

1. Apsolutne karakteristike:

Engleski jezik za posebne namene čini nastava na engleskom jeziku koja je:

- osmišljena da zadovolji specifične potrebe učenika;
- povezana temama u sadržaju sa određenim disciplinama, zanimanjima i aktivnostima;
- usredsređena na jezik koji odgovara ovim aktivnostima u sintaksi, leksici, diskursu, semantici itd. kao i analizi ovog diskursa;
- u suprotnosti je sa opštim engleskim jezikom.

2. Promenljive karakteristike:

Engleski jezik za posebne namene može biti, ali ne nužno:

- ograničen po pitanju jezičkih veština koje se uče (npr. samo za čitanje);
- ne podučavan u skladu sa bilo kojom unapred određenom metodologijom.

Deset godina kasnije, Dudley-Evans i St. John modifikuju ovu definiciju, uklanjajući pritom diskutabilnu karakteristiku da je engleski jezik za posebne namene u suprotnosti sa opštim engleskim jezikom, i dodaju više promenljivih karakteristika (1998, p. 4-5):

1. Apsolutne karakteristike

- Engleski jezik za posebne namene je definisan da zadovolji specifične potrebe učenika;
- Engleski jezik za posebne namene koristi osnovnu metodologiju i aktivnosti naučne discipline koju nudi;
- Engleski jezik za posebne namene je usredsređen na jezik (gramatiku, leksiku, registar), veštine, diskurs i žanrove pogodne za ove aktivnosti.

2. Promenljive karakteristike

- Engleski jezik za posebne namene može biti povezan sa ili dizajniran za određene discipline;
- Engleski jezik za posebne namene može, u specifičnim nastavnim situacijama, koristiti drugačiju metodologiju od Opšteg engleskog jezika;
- Engleski jezik za posebne namene je uglavnom kreiran za odrasle učenike, bilo u ustanovi visokog obrazovanja ili u profesionalnoj situaciji. Međutim, može biti i za učenike na nivou srednje škole;
- Engleski jezik za posebne namene je obično namenjen učenicima srednjeg ili napredog znanja;
- Većina kurseva engleskog jezika za posebne namene zahteva predznanje jezika, ali se može koristiti i sa početnicima

Hutchinson i Waters (1987) preferiraju širu definiciju engleskog za posebne namene koja se ne vezuje za određene naučne discipline – po njihovom mišljenju programi engleskog za posebne namene se fokusiraju na *razlog za učenje*, a ne na zahteve konkretne profesije. Mackay i Mountford posmatraju engleski jezik za posebne namene kao nastavu engleskog jezika “za jasne praktične potrebe” (1978, p. 2)⁹². Kao što se može primetiti, ono što je zajedničko skoro svim definicijama engleskog za posebne namene je *potreba učenika*. Hutchinson i Waters (1987)

---

⁹² „clearly utilitarian purposes“ (Mackay & Mountford, 1978, p. 2), prev. Dubravka Vlahović

smatraju da je jedna od glavnih razlika i u organizovanju i osmišljavanju kursa opšteg engleskog jezika i kursa engleskog za posebne namene u samoj svesti o potrebi učenika. Kako Vlahović (2015) kroz primer pravnog engleskog objašnjava, student kome je namenjen određeni engleski jezik za posebne namene je budući ili već iskusni stručnjak u svojoj oblasti⁹³ kome je potreban ovaj nastavni predmet⁹⁴ da bi usavršio engleski jezik u svojoj struci. Dakle, s obzirom da student ima jasno definisanu *potrebu* za ovakvim predmetom (kako bi proširio svoja znanja, napredovao u poslu, omogućio međunarodnu saradnju itd), danas se smatra da je engleski za posebne namene specifičan pristup učenju engleskog jezika koji se čvrsto bazira na potrebama učenika (cf. Mackay & Mountford, 1978). Vešt predavač će pri kreiranju kursa, uz dovoljno napora uspeti da silabus predmeta prilagodi potrebama učenika, ne zanemarujući potencijalna postignuća očekivana za određeni nivo znanja i uzrast učenika (Vlahović, 2015), jer su upravo to njegovi zadaci u nastavi engleskog jezika za posebne namene, o kojoj će biti reči u sledećem poglavlju.

3.1.2. Nastava Engleskog za posebne namene

Do značajnog napretka u metodologiji nastave Engleskog za posebne namene došlo je od 1960-ih i 1970-ih godina do danas, kada je nastava sa fokusom na vokabular predmetnog polja smatrana glavnim zadatkom nastavnika engleskog jezika za posebne namene (Ciobanu, 2009). Međutim, svaki napredak dolazi sa više odgovornosti, a engleski jezik za posebne namene i različiti kursevi engleskog jezika namenjeni specifičnim disciplinama, kao što su pravni engleski, poslovni engleski, engleski za medicinske svrhe, engleski za ekonomiste, engleski za menadžment i još mnogi drugi, nisu izuzetak.

Mnogo je činilaca koji utiču na to da nastava engleskog za posebne namene bude prepoznatljiva po svojoj kompleksnosti. Engleski za turizam i ugostiteljstvo, engleski za arhitekta, poslovni engleski, pravni engleski, engleski za potrebe mašinskih inženjera i mnoge druge vrste engleskog za posebne namene nameću zaista specijalan pristup u nastavi, kreiranju i ocenjivanju samog silabusa predmeta, organizovanju i adaptiranju nastavnih materijala i

---

⁹³ primer: student prava ili pravnik.

⁹⁴ primer: Pravni engleski jezik.

utvrđivanju ciljeva. Kurs engleskog jezika za posebne namene i razvoj metodologije su direktna odgovornost nastavnika, za kog se smatra da u isto vreme treba biti i predavač, i dizajner kursa, i pronalazač nastavnih materijala, kao i istraživač, ocenjivač kursa i saradnik (Dudley-Evans & St. John, 1998). Nunan (1987) je među prvima prepoznao kompleksnost razvijanja silabusa za ovakav kurs i probleme koji mogu proizići iz ovoliko odgovornosti predavača, te je ukazao da je predavačima neophodno vreme, veštine, ali i podrška u vidu smernica i modela silabusa (cit.u Gatehouse 2001.) U nastavku će se odgovoriti na pitanja kreiranja i ocenjivanja kursa engleskog za posebne namene, analize potreba učenika, odabira pravog pristupa u nastavi, odabira odgovarajućih nastavnih materijala, kao i saradnje sa stručnjakom iz date oblasti.

3.1.2.1. Kreiranje silabusa predmeta Engleski za posebne namene

Uspešno sprovođenje nastave svakako ne znači da je svaki predavač apsolutno sposoban i da *kreira* kurs jezika za posebne namene, koji se znatno razlikuje od kursa opšteg engleskog jezika za određeni nivo znanja i uzrast (Vlahović, 2015). Odgovornost predavača kod kreiranja ovakvog kursa i njegovog silabusa je velika, s obzirom da je u pitanju pre svega zahtevna terminologija, koju će učenik, student ili polaznik kursa primenjivati u svojoj profesiji na način na koji je to predstavljeno silabusom.

U pokušaju da se izbori sa preprekama i brže dođe do konstruktivnog rešenja, Sysoyev (2000) predlaže da predavač pri kreiranju kursa postavi nekoliko pitanja, kao što su: od čega bi trebalo početi? Kako odabrati odgovarajuće nastavne materijale? Šta se može preduzeti u vezi sa nedovoljnom motivacijom učenika? Dudley-Evans i St. John (1998) takođe smatraju da je potrebno jasno definisati pitanja pri kreiranju kursa, kao što su: treba li pri kreiranju kursa uzimati u obzir *trenutne* ili *predstojeće* potrebe učenika? Da li bi trebalo ocenjivati ukupan učinak učenika? Da li bi trebalo da predavač preuzme ulogu nekoga ko širi znanje i sprovodi aktivnosti, ili bi sa druge strane trebalo da preuzme ulogu moderatora aktivnosti koje su rezultat učenikovih želja i potreba? (cf. Vlahović, 2015). Poglavlja koja slede detaljno će se baviti glavnim koracima u osmišljavanju silabusa predmeta engleski za posebne namene, kao što su utvrđivanje ciljeva kursa analizom potreba, odabir odgovarajućeg pristupa u nastavi, odabir

odgovarajućih nastavnih materijala, ocenjivanje silabusa predmeta i saradnja (i tipovi saradnje) sa stručnjakom iz disciplinarne oblasti.

3.1.2.2. Utvrđivanje ciljeva analizom potreba

Svaki segment predmeta engleski za posebne namene, kao i sadržaj svakog segmenta, trebalo bi da bude određen sveobuhvatnom analizom potreba učenika (eng. *needs analysis*). Analiza potreba bi na taj način bila prvi i presudni korak za predavača koji teži da kreira sadržaj predmeta koji će maksimalno koristiti njegovim učenicima (Wright, 2001. cf. Vlahović, 2015). Najznačajnije je utvrditi takozvanu „ciljnu situaciju“, tj. uslove u kojima će učenici primenjivati jezik za posebne namene. Ovi uslovi, svakako, mogu da variraju u zavisnosti od profesije učenika - da li su u pitanju pravnici, ekonomisti, lekari, itd. Hutchinson i Waters (1987) su proces utvrđivanja potreba učenika nazvali *analizom potreba* i do danas se ovaj korak smatra jednim od najznačajnijih pri osmišljavanju silabusa i utvrđivanju krajnjih ciljeva u engleskom za posebne namene (Vlahović, 2015).

Kada se govori o učenikovim potrebama, Widdowson (1981) razlikuje dve vrste ovih potreba: potrebe orijentisane na cilj i potrebe orijentisane na proces učenja. Potrebe orijentisane na cilj odnose se na potrebe učenika po završetku kursa engleskog za posebne namene, dok se potrebe orijentisane na proces učenja odnose na učenikove potrebe po pitanju savladavanja jezika za posebne namene. Ova podela ukazuje na ogroman značaj utvrđivanja učenikovog trenutnog nivoa znanja jezika, kao i ciljne situacije u kojima će se od učenika tražiti da se koristi jezikom za posebne namene, na primer, na budućem ili sadašnjem radnom mestu (cf. Vlahović, 2015).

Analiza potreba je značajna jer predavaču pruža uvid u neophodnu formu i sadržaj kursa. Ona daje odgovore na četiri ključna pitanja koja se postavljaju pre samog kreiranja silabusa: KO – ko su učenici koji će pohađati predmet i iz koje struke su, ZAŠTO – zašto je ovim učenicima potreban engleski za posebne namene, GDE – gde će se odvijati nastava, u učionici ili na radnom mestu učenika (u vidu kursa), i KADA – koliko će trajati i koja će biti učestalost kursa. Neki od osnovnih ciljeva predmeta koji se mogu utvrditi su: razvijanje veština *govora i slušanja*, kako bi učenici mogli direktno komunicirati sa klijentima, potrošačima, kolegama i posetiocima drugih

nacionalnosti, kao i razvijanje veština *čitanja*, kako bi učenici mogli jasno razumeti literaturu koja se bavi njihovom profesijom, i na kraju tu je razvijanje veština *pisanja*, kako bi učenici savladali i usavršili poslovnu korespondenciju, pisanje ugovora, poslovnih pisama, reklama, ponuda, itd. (Nitu, 2002).

Pored analiziranja potreba, ono što bi predavač trebalo da utvrdi su i nedostaci i očekivanja učenika. Naime, pre samog kreiranja silabusa predmeta, neophodno je utvrditi trenutni nivo znanja kod učenika, kako bi se poradilo na planu gradiva koje tek treba da savladaju. Analiziranje ovog tipa se uglavnom sprovodi putem testa na prvom susretu sa učenicima (tzv. *placement test*). Ključno je utvrditi i šta učenik želi i očekuje od predmeta, kako bi predavač kreirao kurs koji će podsticati motivaciju kod učenika. Analiziranje učenikovih želja se sprovodi kroz diskusije sa učenicima, kao i putem upitnika. Predavač mora biti spreman na postojanje neusklađenosti između učenikovih potreba i očekivanja, stoga je njegov zadatak da osmisli odgovarajući silabus koji će pomiriti i učenikove nedostatke i njegova očekivanja, što će učiniti nastavu engleskog za posebne namene ujedno i zanimljivom i korisnom (Vlahović, 2015).

3.1.2.3. Odabir pristupa u nastavi

Dok se utvrđivanje ciljne situacije odnosi na samu *upotrebu* jezika za posebne namene, u procesu kreiranja silabusa engleskog za posebne namene ne treba zanemariti ni drugi aspekt analiza - *učenje* jezika. Na koji način bi trebalo pristupiti nastavi, kako bi bilo najbolje za učenike organizovati predavanja ovako specifičnog predmeta?

Mnogi autori koji su se bavili ovom problematikom (Anderson, 1993; Dudley-Evans & St. John, 1998; Nitu 2002, itd.) smatraju da je *komunikativni pristup* nastavi, kao savremeni pristup, u potpunosti prikladan za nastavu engleskog za posebne namene. Efektivna komunikacija u određenoj situaciji je osnovni prioritet učenicima koji pohađaju ovaj predmet. Iz tog razloga bi pristup u nastavi trebalo da učenicima omogući odgovarajuću komunikativnu kompetentnost u korišćenju engleskog jezika za posebne namene. Komunikativni pristup nastavi je složena, ali i odlično organizovana teorija, sa mnogo raspoloživih principa i metoda primene. Međutim, treba imati na umu da nisu svi principi komunikativnog pristupa odgovarajući za

nastavu engleskog za posebne namene, a jedna od mnogobrojnih uloga predavača je ta da odabere one principe koji su odgovarajući za njegov plan nastave i očekivanja učenika. Nitu (2002) kao odgovarajuće principe komunikativnog pristupa izdvaja:

- princip da se ciljni jezik ne smatra predmetom proučavanja, već sredstvom komunikacije tokom kursa;
- od učenika se ne očekuje da uče o jeziku, već da ga uče kroz upotrebu;
- predavač treba da napravi plan aktivnosti i situacija koje bi izazvale komunikaciju;
- predavač treba da učenike upozna sa autentičnim jezikom, u istoj formi u kojoj se zaista koristi u komunikaciji (cf. Vlahović, 2015).⁹⁵

Naravno, činjenica da je procenjeno da komunikativni pristup najviše odgovara nastavi engleskog za posebne namene i da se najčešće praktikuje ne nameće primenu isključivo ovog pristupa. Nastava ovakvog predmeta zahteva tehnike i principe savremenog doba koji će ispratiti potrebe učenika dvadeset prvog veka. Najefektivniji pristup nastavi jezika za posebne namene bio bi eklektičan pristup, tačnije pristup koji će kombinovati i objediniti principe i ideje iz nekoliko različitih nastavnih metoda.

3.1.2.4. Odabir odgovarajućih nastavnih materijala

Odabir nastavnih materijala koji će biti korišćeni u nastavi engleskog jezika za posebne namene predstavlja veliki deo planiranja silabusa ovog predmeta. Kroz odgovarajući izbor udžbenika, rečnika, stručnih tekstova i dodatnih materijala ogledaju se zajedno i cilj predmeta i pristup nastavi, a i potreba učenika. Glavno pitanje na koje se Johns (1990) osvrće u svojim istraživanjima je: „Da li udžbenici za engleski za posebne namene zaista postoje?“. Autor ističe jednu od esecijalnih problematika da „se predavači engleskog za posebne namene nalaze u situaciji gde se od njih očekuje da osmisle kurs koji u potpunosti odgovara potrebama grupe

---

⁹⁵ Posebna pažnja će biti posvećena pregledu najzastupljenijih metoda u savremenoj nastavi stranih jezika u poglavlju br. (Didaktika)?

učenika, ali se to od njih očekuje da urade bez imalo, ili sa vrlo malo ograničenog vremena za pripremu⁹⁶ (Johns, 1990, p. 91).

U odabiru nastavnih materijala, kao kao jednom od ključnih koraka za uspešnu nastavu engleskog jezika za posebne namene, predavač pred sobom ima tri opcije. On se može odlučiti za odabir materijala, adaptaciju ili kreiranje novih materijala, u svrhu predstavljanja praktičnog rezultata efektivnog razvijanja kursa (Vičić, 2011). Vlahović (2015) prvu opciju predstavlja kao proces selekcije iz već postojećih materijala, što zahteva dalje ocenjivanje materijala kako bi se utvrdio stepen poklapanja sa potrebama studenata, adaptaciju vidi kao prilagođavanje materijala, tačnije proces selekcije uz izmenu postojećih materijala kako bi više odgovarali potrebama studenata, a kreiranje ili razvijanje materijala kao proces pisanja novih nastavnih materijala u nedostatku odgovarajućih za taj određeni tip nastave, uzrast studenata i njihove ciljeve.

Odabir prave opcije zavisi od rezultata dobijenih nakon analize potreba učenika, zatim od dostupnosti odgovarajućih materijala za određenu vrstu engleskog za posebne namene, ali svakako i od iskustva predavača u poduhvatima kao što je razvijanje nastavnih materijala⁹⁷. Razvijanje novih nastavnih materijala preporučljivo je isključivo za stručnjake u određenoj oblasti ili za predavače sa dugim iskustvom u nastavi. Stoga bi najsigurniji korak za jednog predavača koji planira kurs za određenu grupu učenika bio odabir materijala, praćen ocenjivanjem, jer se time omogućava selekciju i kombinovanje materijala po meri potreba učenika. Međutim, iako na prvi pogled ovaj korak zvuči kao da je znatno jednostavniji od prilagođavanja materijala ili kreiranja novih, odabir i ocenjivanje nije brz niti lak proces, s obzirom da se vrši pre svega prikupljanje velikog broja materijala, a zatim detaljna provera, analiza, poređenje, itd. Pri odlučivanju koji materijali bi odgovarali potrebama studenata, kao kriterijumi mogu poslužiti pitanja: kome su namenjeni materijali, šta pokriva njihov sadržaj, koji je cilj pregledanih materijala, metodologija, vrste vežbanja, tehnike i principi u nastavi predloženi vrstama vežbanja, cena nastavnih materijala, itd. (Hutchinson & Waters, 1987. cf. Vlahović, 2015.). Neretko se nailazi na problem sa dostupnim materijalima, jer su ovi materijali

---

⁹⁶ *“ESP teachers find themselves in a situation where they are expected to produce a course that exactly matches the needs of a group of learners, but are expected to do so with no, or very limited, preparation time”* (Johns, 1990, p. 91), prev. Dubravka Vlahović

⁹⁷ Ibid.

napisani za viši ili niži nivo znanja od nivoa znanja grupe kojoj se predaje, ili ne pokrivaju dovoljno aspekata struke, ili pokrivaju previše aspekata, te je gradivo preobimno i gubi se fokus kursa, često ne sadrže adekvatne rečnike ili su previše orijentisani na jezik i komunikaciju, a struka ostaje u drugom planu, itd. Predavač je taj koji treba biti dovoljno stručan da prepozna da li i koji udžbenik u dovoljnoj meri zadovoljava potrebe i engleskog jezika i potrebe stručnih sadržaja, kao i da li odgovara pristupu u nastavi koji je predavač odabrao da bude najadekvatniji⁹⁸ (Vlahović, 2015).

3.1.2.5. Ocenjivanje silabusa predmeta

Jedan od bitnijih koraka u kreiranju kursa engleskog za posebne namene je i samo ocenjivanje novokreiranog kursa. Ovaj korak dolazi na samom kraju i od velike je važnosti iz razloga što pruža priliku predavačima da kroz procenu sopstvenog rada na kreiranju silabusa adaptiraju, poboljšaju i usavrše delotvornost samog predmeta.

Ocenjivanje silabusa se može sprovesti na dva načina: implicitno i eksplicitno (Sysoyev, 2000). Implicitno ocenjivanje se sprovodi dok nastava traje, tokom celog semestra, dok učenici, njihova motivacija, aktivnost i ocene daju povratnu informaciju predavaču o samom procesu učenja. Sa druge strane, eksplicitno ocenjivanje se sprovodi na samom kraju semestra ili nakon nekog određenog perioda u kom su učenici stigli da iskuse nastavu koju je osmislio predavač. Uz pomoć mnogih anketa, upitnika i razgovora, predavač može ispitati i proveriti stav i mišljenje učenika po pitanju samog predmeta, uloge predavača, odabranih pristupa, nastavnih metoda i nastavnih materijala, jezičkih aktivnosti, itd.⁹⁹ kako će i primer našeg istraživanja pokazati.

Za predavača engleskog za posebne namene je ocenjivanje sopstvenog novokreiranog silabusa predmeta hrabar korak. Predavač se mora truditi da postupi profesionalno i da bude spreman na zadovoljavajuće komentare, ali i na kritike učenika, sve u svrhu što boljeg

---

⁹⁸ Detaljnije o svim problemima udžbenika i nastavnih materijala u slučaju pravnog engleskog jezika u poglavlju 'Nastava pravnog engleskog jezika'.

⁹⁹ Ibid.

usavršavanja tehnika kreiranja kompleksnog predmeta kakav je engleski za posebne namene (Vlahović, 2015).

3.1.2.6. Saradnja sa stručnjakom iz disciplinarne oblasti

Nastava engleskog za posebne namene za profesora predstavlja mnogo više od samih časova i organizovanja nastave. Odabir pravog pristupa, kreiranje i ocenjivanje silabusa zahtevnog nastavnog predmeta kao što je engleski za posebne namene i suočavanje sa svakojakim izazovima struke nije jednostavan posao, s obzirom da je su svi navedeni procesi glavna odgovornost predavača koji je, sa jedne strane, stručnjak za engleski jezik, ali sa druge strane često nedovoljno vešt u poznavanju same struke (primer: medicina, elektronika, pravo) (Vlahović, 2015). Ipak, uz pomoć stručnjaka disciplinarnih oblasti, ali i učenika, uz istraživanja stručnih oblasti i informisanost, uspešno sprovođenje nastave je itekako moguće¹⁰⁰.

Pomoć studenata je uvek dobrodošla – njima će značiti da im predavač ukaže poverenje time što će ih pitati da pojašne termin iz, u našem slučaju, pravnog engleskog jezika, ali se isto tako mora voditi računa o autoritetu predavača i ne dozvoliti da on odaje utisak da je nedovoljno stručan. Sa druge strane, na pomoć studenata se predavač često i ne može osloniti iz razloga koji su izvan dometa i studenata i predavača – naime, vrlo često se pravni engleski jezik, ako govorimo o univerzitetskom predmetu¹⁰¹, a ne o kursu izvan visokoškolske ustanove, uči na prvoj godini pravnog fakulteta, i to u prvom semestru, kad student još uvek nije u dovoljnoj meri usvojio pravnu terminologiju ni na maternjem jeziku.¹⁰²

---

¹⁰⁰ Ibid.

¹⁰¹ S obzirom da se pravni engleski jezik kao fakultetski predmet na pravnim fakultetima u Beogradu, Nišu i Kragujevcu zove različito („Engleski jezik pravne struke“, „Strani jezik pravne struke – engleski“ ili jednostavno „Engleski jezik“), u ovom radu će se koristiti termin „pravni engleski jezik“ kao opšti pojam za nastavu ovog predmeta na pravnom fakultetu, osim kada se govori o konkretnom predmetu i nastavi na određenom pravnom fakultetu gde je sprovedeno istraživanje, kada će se koristiti tačan naziv predmeta o čijim se metodama nastave, udžbenicima ili pristupu govori u ovom istraživanju.

¹⁰² Više o ovoj temi u odeljku 'Nastava pravnog engleskog jezika u Srbiji', 3.2.4.1.

Zašto je korisna saradnja između jezičkog stručnjaka (profesora engleskog jezika) i stručnjaka disciplinarnosti u nastavi engleskog za posebne namene? Kako Mirić i Đorović navode: „timska nastava i drugi oblici saradnje nastavnika stranog jezika i nastavnika stručnih predmeta od presudnog su značaja za unapređenje univerzitetske nastave“ (2015, str. 518). Selinker je sproveo jedno od prvih istraživanja na ovu temu, gde je zaključeno da odlično vladanje jezikom na leksičkom i morfosintaksičkom nivou ne mora podrazumevati i zadovoljavajuće razumevanje jezika struke, tačnije teksta, te se predlaže saradnja i to na tri različita nivoa:

- a) kooperacija,
- b) kolaboracija i
- c) timska nastava

(Dudley-Evans & St. John, 1998, p. 42).

a) Kooperacija

Kooperacija (eng. *cooperation*) predstavlja prvi nivo saradnje profesora jezika i stručnjaka disciplinarnosti gde je u prvom planu zalaganje profesora jezika da prikupi potrebne informacije u vezi sa stručnim predmetom (u našem slučaju to je Pravo - Uvod u pravo, Krivično pravo, Pravo intelektualne svojine, Nasledno pravo itd. u zavisnosti od korpusa). Svojom inicijativom da postavi sva prava pitanja stručnjacima i da razume prioritete studenata i njihovog budućeg zanimanja, on zapravo vrši analizu ciljne situacije koja je neophodna za već pojašnjenju analizu potreba - ključnu za kreiranje kursa engleskog za posebne namene. Kooperacija je sprovedena do maksimuma ukoliko se profesor jezika angažuje i zainteresuje za stručne predmete koje studenti pohađaju, analizira stručne tekstove sa njima i diskutuje na teme koje su njima bliske iz drugih predmeta. Naravno, profesor jezika nije u obavezi da ove aktivnosti preuzima na sebe, ali iz razgovora sa kolegama sa, u našem slučaju Pravnog fakulteta, profesor pravnog engleskog jezika može saznati dosta korisnih informacija koje mu/joj mogu olakšati tok nastave.

b) Kolaboracija

Kolaboracija (eng. *collaboration*) je drugi nivo saradnje profesora jezika i stručnjaka disciplinarne oblasti. Kako svaki sledeći i viši nivo i nalaže, u ovom obliku saradnje se očekuje mnogo veća angažovanost obe strane, dakle, i profesora jezika i stručnjaka iz određene oblasti, tj. profesora stručnog predmeta ili predmeta čija će se terminologija i tematika mahom obrađivati na nekom od predmeta engleskog jezika za posebne namene. Zajednički cilj je da se studenti što adekvatnije pripreme za nastavu na engleskom jeziku i zato se postavljaju jasni ciljevi, ali i ograničenja kolaboracije. Dudley-Evans i St. John (1998, p. 44) predlažu tri opcije za kolaborativni tip saradnje: (1) planiranje niza časova jezika koji će pripremiti studente za stručni predmet na engleskom jeziku, (2) održavanje časova koji su usmereni na određenu veštinu ili su povezani sa određenim zadatkom za koji predmetni departman delom izrađuje materijale koji će se koristiti na časovima engleskog jezika i (3) severnoamerički dopunski model u ulozi predmetnog časa podrške, gde je cilj da se studentima pomogne da se prevaziđu poteškoće na koje nailaze u aktivnostima na engleskom jeziku.

c) Timska nastava

Timska nastava (eng. *team-teaching*) predstavlja treći i najviši nivo saradnje profesora jezika i stručnjaka disciplinarne oblasti kada je u pitanju nastava Engleskog za posebne namene na univerzitetskom nivou. Za razliku od prva dva tipa saradnje, ovde se radi o stvarnom i zajedničkom radu dva profesora u učionici ili amfiteatru (Johns & Dudley-Evans, 1988). Kada se radi o ovakvom, udruženom vidu saradnje postavljaju se pitanja: Da li postoje neka ograničenja? Gde se završava posao jednog profesora, a počinje posao drugog? Na šta se fokusirati? Johns i Dudley-Evans su se među prvima bavili izučavanjem timske nastave i potvrdili da su se rani radovi posvećeni timskoj nastavi kao vidu saradnje fokusirali uglavnom na predavanja i uspeh na testovima i ispitima (1988), dok su se kasniji radovi bavili i radom studenata u izradi projekata i na istraživanjima (Dudley-Evans, 1994), kao i radom studenata u pisanju eseja i disertacija (Dudley-Evans, 1995).

Već dugo se timaska nastava smatra najplodonosnijim vidom saradnje i upravo Johns i Dudley-Evans navode tri moguća razloga za to: jasno definisane uloge oba profesora (koliko je to moguće), program engleski za posebne namene ne oduzima previše vremena profesora stručnog predmeta i prihvatanje profesionalizma oba profesora u svojoj oblasti specijalizacije (1988, p. 47). Iako ovo zvuči kao savršeni scenario, neretko se dešava da između ova dva profesionalca dođe do kritika, čak i netrpeljivosti, a animozitet ne može voditi ka uspešnoj saradnji i timskoj nastavi, bilo da dolazi samo sa jedne strane ili da je uzajamna. Kako Dudley-Evans i St John navode, dešava se da profesor stručnog predmeta smatra da profesor jezika ne treba previše da se meša u sadržaj predmeta jer se u to ne razume, a isto tako se dešava i da profesor jezika primeti da profesor stručnog jezika nema zadovoljavajuće znanje iz svog predmeta, te i tu može doći do problema, koji evidentno vode do nedostatka poverenja između ova dva saradnika koji su u istom timu (1998). Ipak, uz dovoljno tolerancije i poštovanja između ova dva profesionalca, može se organizovati dinamična, interaktivna i sveobuhvatna nastava engleskog za posebne namene koja će naići na odličan prijem kod studenata i pospešiti njihovu motivisanost.

Kada govorimo o situaciji u Srbiji po pitanju saradnje profesora jezika za posebne namene sa stručnjakom iz disciplinane oblasti, autorke Mirić i Đorović (2015) sprovele su istraživanje anketiranjem nastavnog osoblja svih fakulteta Univerziteta u Beogradu, kako bi istražile u kojoj meri dolazi do saradnje između profesora jezika struke i profesora stručnih predmeta. U istraživanju je učestvovalo 376 profesora, od kojih je 43% potvrdilo da je do nekog vida saradnje došlo u dosadašnjoj praksi, ali je samo 9,7% ispitanika podrazumevalo saradnju u nastavi, a ne saradnju na izradi rečnika, lekturu, korekturu, prevođenje itd. Autorke zaključuju da je saradnja između profesora jezika struke i profesora stručnih predmeta na Univerzitetu u Beogradu retko zastupljena, a ukoliko i dođe do saradnje, ona je rezultat ličnih kontakata i inicijative pojedinaca koja retko prerasta u kontinuiranu praksu, što nema značaja za nastavu i obrazovanje studenata (Mirić, M. i Đorović, D., 2015, str. 518).¹⁰³

---

¹⁰³ Za detaljniji uvid o stavovima nastavnika i studenata prema jeziku za posebne namene, pogledati ova istraživanja citiranih autorki:

Mirić, M., & Đorović, D. (2013). Jezik struke na univerzitetu: stavovi nastavnika stručnih predmeta. (I. Lakić, & N. Kostić, Urednici) *Kroz jezike i kulture - zbornik radova*, 481-489.

3.2. Pravni engleski jezik

Sada kada je jasnije šta engleski za posebne namene predstavlja i šta njegovu nastavu čini specifičnom, vreme je da se pozabavimo konkretno pravnim engleskim jezikom, koji je još poznat i kao „engleski jezik pravne struke“, „engleski jezik u oblasti prava“, „engleski jezik u funkciji pravne struke“, a u engleskom jeziku je poznat pod terminom *Legal English* ili *English for Law*. Kao što samo ime govori, ova grana engleskog za posebne namene obiluje pravnim terminologijom i namenjena je najčešće pravicima, studentima prava, ali njime se koriste i prevodioci engleskog jezika koji se bave sudskim tumačenjem, kao i mnogi drugi stručnjaci iz onih oblasti koje se prožimaju sa pravima. Pravni engleski jezik ne karakteriše samo komplikovana i često dvosmislena pravna terminologija, već i određena forma, kao i specifičan stil pisanja i govora, te će se u nastavku rada detaljno govoriti o svim navedenim karakteristikama ovog jezika struke i razjasniti zašto je pravni engleski jezik teško savladiv i za izvorne govornike engleskog jezika. Za početak, treba se pozabaviti pitanjem značaja i primene pravnog engleskog jezika, a istorijski pregled će dati odgovore na mnoga pitanja u vezi sa karakterističnom formom, stilom i vokabularom ovog jezika. Interesantno je da je pravni engleski jezik, ovakav kakav je danas u upotrebi, rezultat borbe za opstanak engleskog jezika usled normanskog osvajanja Engleske. Kao što će istorijski prikaz pokazati, borba se vodila i za upotrebu engleskog jezika u sudnici, što je nakon poglavlja posvećenom retorici dobar povod za preplitanje retorike i pravnog engleskog jezika kroz naše istraživanje – ovaj put u nastavi.

3.2.1. Značaj i primena pravnog engleskog jezika

Poznavanje stranog jezika je od koristi svakom čoveku, a pogotovo obrazovanom, radnom čoveku koji teži ka uspehu. Danas je nezamislivo da se poslovani čovek ne koristi engleskim jezikom gotovo svakodnevno. Kada je u pitanju poznavanje jezika struke, tu su beneficije profesionalca znatno veće. Pravni engleski jezik kao engleski za posebne namene koriste profesionalci iz mnogih struka. Najveću korist u izučavanju ovog jezika najčešće vide baš

Đorović, D., & Mirić, M. (2011). Jezicke potrebe studenata nefilološke orijentacije sagledane kroz iskustva nastavnika. *Nastava i vaspitanje*, 60(1), 23- 35.

studenti, koji često imaju planove da školovanje nastave u inostranstvu ili da traže posao u međunarodnim kompanijama u Srbiji ili izvan granica svoje zemlje. Na mladima je da struku podižu na novi nivo, te se od njih i očekuje najveći entuzijazam u učenju pravnog engleskog jezika. Trenutno stanje po pitanju motivacije za učenje pravnog engleskog jezika će pokazati i rezultati našeg istraživanja.

Pravni engleski jezik ima primenu u mnogobrojnim sferama. U Srbiji ima mnogo stranaca, turista, imigranata kojima treba objasniti njihova prava. Advokati, tužioci, sudije i ostali pravници često idu na seminare i kongrese koji su na engleskom jeziku ili se održavaju u drugim državama, te je poznavanje pravnog engleskog jezika vrlo čest uslov za pohađanje istih. Ne zaboravimo ni da je Srbija na putu za učlanjenje u Evropsku Uniju, te da postoje uslovi za članstvo, kao što je, na primer, priprema pravnih tekovina Evropske Unije na službenom jeziku države kandidata. Na prvi pogled ovaj zadatak izgleda kao posao isključivo za prevodiocengleskog jezika, koji imaju mnogo koristi od poznavanja pravnog engleskog, pre svega kao sudski tumači. Međutim, s obzirom da se radi o procesu prevođenja pravnih akata koji prolazi kroz tri nivoa redakture – stručnu, pravnotehničku i jezičku redakтуру, gde se terminologija mora uskladiti sa terminologijom uobičajenom u Srbiji u pravnoj struci, saradnja sa pravnim stručnjakom koji govori engleski jezik bi kao i u nastavi bila od izuzetne koristi. Profesorima engleskog i prevodiocima je poznavanje pravnog engleskog jezika vredna referenca u CV-u, s obzirom da mnoge firme, i domaće i međunarodne koje posluju u Srbiji, žele da se budu sigurne da sarađuju sa iskusnim prevodiocem kada je u pitanju prevođenje ugovora, ali i pregovora sa, na primer, stranim investitorima, kao i prevođenje kompletne pravne dokumentacije. Na kraju krajeva, sa pravnim engleskim se susreću i ljudi izvan pravne struke, bilo da su u pitanju poslovni ljudi koji istražuju novo tržište pa su dužni da se informišu o pravilima i zakonima druge zemlje, ili običan čovek koji pokušava od kuće da pogleda film na internetu, pa mu se ne dozvoljava pristup bez elektronskog potpisa (slaganja sa navedenim uslovima) zbog zaštite autorskih prava.

3.2.2. Pravni engleski jezik – istorijski pregled

Pravni engleski jezik obiluje mnogobrojnim stranim rečima, arhaičnim izrazima i nepotrebnim dupliranjem legalizama, kako će se u nastavku rada detaljnije prikazati.

Objasnenje za ovaj fenomen leži upravo u istorijatu nastanka pravnog engleskog jezika. Naime, ono što je potvrđeno je da pravni engleski jezik nije začet kao 'čist' engleski jezik, već je bio mešavina i francuskog i latinskog. Opšte je mišljenje da je Francuski počeo da se koristi na sudovima u Engleskoj usled normanskog osvajanja Engleske, iako postoji više raspava na ovu temu.¹⁰⁴ Većina ljudi u Engleskoj je, svakako, govorila baš engleski, ali se za jezik nauke ipak koristio francuski i latinski. Terminologijom na francuskom jeziku su obilovale mnoge oblasti – vojska, vlada, religija i naravno, pravo, za šta postoji više logičnih mišljenja i objašnjenja. Jedno je da su na pozicijama u ovim oblastima bili učeni ljudi iz viših klasa, a drugo je da se u 13. veku francuski koristio u više od pola sudova u Evropi, te ni Engleska nije bila izuzetak. Dok se francuski koristio u govornom pravnom jeziku Engleske, latinski se čitava dva veka koristio u pisanju statuta. Nakon toga je u 14. veku francuski dominirao i ovim poljem, dok se, konačno, krajem 15. veka statuti nisu počeli pisati na engleskom, nakon što je 1476. proizvedena štamparska presa (Beveridge, 2000).

Međutim, put do cilja da engleski jezik postane osnovni jezik koji se koristi na sudu bio je trnovit. Veliki problem je predstavljala činjenica da neobrazovani ljudi u Engleskoj nisu govorili francuski koji se koristio na sudu, te nisu znali šta se govori protiv njih ili u njihovu korist tokom suđenja. Do prekretnice je došlo 1362. godine kada je donesen „*Statute of Pleading*“¹⁰⁵ kojim se utvrdilo da će se na dalje svi iskazi, izjave, dokazi i presude na sudu predstavljati i raspravljati na engleskom jeziku, a da će zatim sve biti uneto i upisano na latinskom. Međutim, iz više razloga je ovako nešto bilo lakše odlučiti nego li i praktikovati – nauka o pravu je bila na francuskom i sa malo latinskog, te kada se prevodila na engleski nije nosila potpuno isto značenje, što je predstavljalo problem i u usmenom obraćanju, jer ako deklaracije i demanti nisu pratili određenu formu, slučaj bi bivao odbijen pred sudom. Moralo je proći okvirno sto godina dok je ovaj prelaz iz francuskog i latinskog u engleski jezik uspeo, što je značilo da je engleski konačno postao glavni jezik na sudu u Engleskoj. Međutim, to i dalje

---

¹⁰⁴ O ovome detaljnije pogledati Jespersen, O. (1935), *Growth and Structure of the English language*, 8th ed. Leipzig: B. G. Teubner, p.79-82; Baugh, A. (1957), *A History of the English Language*, 2nd ed. London: Routledge & Kegan Paul Ltd. p.134-135; i Emerson, O.F. (1935), *The History of the English Language*, New York: The Macmillan Company, p.55.

¹⁰⁵ *Statute of Pleading* (1362), 36 Edw. III c. 15, retrieved from <http://www.languageandlaw.org/TEXTS/STATS/PLEADING.HTM>

nije značilo da su francuske reči u potpunosti bile iskorenjene. Naprotiv, one su postale sastavni deo pravnog engleskog jezika (Beveridge, 2000). Zašto se to dogodilo? Kada je došlo do tranzicije iz francuskog u engleski, postojala je briga da li će ti prevodni ekvivalenti iz engleskog jezika imati baš isto značenje kao reči na francuskom. Kako bi bili sigurni, pisci su za svaki slučaj koristili obe reči, a ovo dupliranje sinonima se zadržalo do danas (npr. *terms and conditions, cease and desist, breaking and entering, peace and quiet, null and void*, itd.).

Engleski jezik koji se koristio tokom normanske invazije pa do 1475. nazivan je *Middle English*. Ovaj jezik razvijan je bez pravila i standarda i mnoge reči i kolokacije iz tog perioda su ostale u upotrebi do današnjeg dana (npr. *thereby, therein, thereupon, therefore, thereunder, hereafter, herein, hereinafter, hereinbefore, hereby, hereof, heretofore, hereunto, herewith, whereupon, whereunder, whereas, wherein, whereof, whereby*, itd.), iako postoje skraćene verzije ovih predloga koje se koriste u svakodnevnom jeziku. U 16. i 17. veku se engleski veoma brzo razvijao, i baš tada su nastali mnogi legalizmi, koji su pozajmljeni iz latinskog jezika, ali i iz grčkog, italijanskog, francuskog i španskog. Emerson je pisao o ovakvom podvigu kao o veoma velikoj želji Engleske da unapredi engleski “kako bi on bio na istom nivou sa klasičnim jezicima”¹⁰⁶ (1935, p. 85), misleći na činjenicu da je engleski jezik usled normanskih osvajanja ostao jezik niže klase, dok su klasični jezici bili jezici školovanih ljudi koji su se koristili u literaturi, na sudu itd. Pravni engleski jezik i danas obiluje mnogim stranim rečima, ali je najbitnije razumeti da značenje strane reči u pravnom engleskom jeziku ne mora imati isto značenje u nekom drugom jeziku, te se uvek sugeriše dupla provera prevoda i značenja određene reči ili fraze.

Kada je u pitanju istorijat pravnog engleskog jezika, bitno je osvrnuti se i na „Pokret za jednostavni engleski jezik pravne struke” (eng. *Plain language movement*). Kao što će se u sledećim poglavljima prikazati, pravni engleski jezik ima izuzetno složenu strukturu, nedovoljno interpunkcije, dosta stranih termina, arhaizama i reči koje poprimaju značenje drugačije od onog koje imaju u opštem jeziku. Još od 14. veka u Engleskoj postoje kritike pravnog engleskog jezika zbog njegove složenosti i nerazumljivosti, a sam „Pokret za jednostavni engleski jezik pravne struke” kao moderan poduhvat datira od sedamdesetih godina dvadesetog veka. Cilj ovog pokreta je da se propisi i pravni akti prilagode i učine jednostavnijim za razumevanje osobi koja

---

¹⁰⁶ “to place it on a level with the classic tongues.” (Emerson, 1935, p. 85)

je laik za pravo (Javornik Čubrić, 2014). Preteča ovog pokreta bio je već pomenuti „*Statute of Pleading*“ iz 1362. godine kada se izglasalo da jezik sudova treba biti engleski, a ne francuski, kako bi običan građanin, laik, razumeo zbog čega mu se sudi. Kao jedan od prvih kritičara se spominje i kralj Edward I (vladavina 1272-1307) koji je već posle tri godine vladavine poželeo da se predugački zakoni preoblikuju u kraće i jednostavnije kako bi ih narod razumeo, ali nije dovoljno poživio kako bi ovu želju sproveo u delo¹⁰⁷. Glavni manifest pokreta savremenijeg doba bila je knjiga *The Language of the Law* koju je napisao David Melinkoff 1963.godine¹⁰⁸ u kojoj su se prvi put istakle mnogobrojne apsurdnosti tradicionalnog pravnog pisanja, dok se knjiga *Plain English for lawyers* koju je napisao Richard Wydick 1978. godine u svih svojih pet izdanja¹⁰⁹ i danas koristi na pravnim fakultetima u Sjedinjenim Američkim Državama na kursivima posvećenim pisanju jasnog pravnog engleskog jezika¹¹⁰ (Tiersma, 2007). Kao jedan od najvećih postignuća ovog pokreta treba pomenuti odredbu Lorda Woolfa u sklopu reforme sudova iz 1999. godine kojom se naredilo da se arhaični i latinski izrazi zamene savremenijim i jasnijim izrazima¹¹¹ (Javornik Čubrić, 2014).

Naravno, postoji mnogo kritika na temu pokreta u smislu preteranog pojednostavljiivanja jezika koji ne priliči pravnom izražavanju, iako je cilj pokreta pre svega jasnoća, a ne jednostavnost. Takođe, kritikuje se napuštanje latinskih reči i izraza koji su međunarodni način sporazumevanja pravnika, i zbog toga je latinski i dalje itekako prisutan i nezamenjiv u pravnom jeziku¹¹². Međutim, napravljen je i bitan korak u širenju jasnijeg pisanog pravnog engleskog jezika. U Sjedinjenim Američkim Državama se na pravnim fakultetima već dugo praktikuje korišćenje jednostavnijeg pravnog engleskog jezika i postoje kursevi koji se bave pravnim pisanjem i koji se, makar delom, bave jasnom komunikacijom. U Australiji postoji nekoliko

---

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ Melinkoff, D. (1963), *The Language of the Law*. Boston: Little, Brown & Company.

¹⁰⁹ U našem radu je od velike koristi bilo drugo izdanje ove knjige, Wydick, R. C. (1985). *Plain English for lawyers* (2nd ed.). Durham, N.C.: Carolina Academic Press.

¹¹⁰ Interesantna činjenica o ovim kritičarima pravnog engleskog jezika je da su i David Melinkoff i Richard Wydick bili pravници, a ne lingvisti.

¹¹¹ Za detaljnije podatke o svim događajima koji su obeležili razvoj ovog pokreta pogledati Javornik Čubrić, M. (2014). *Plain English for Law Movement*. Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 64(3), 377-391.

¹¹² Pogledati poglavlje 3.2.3.2. Vokabular pravnog engleskog jezika.

advokatskih firmi koje su se posvetile korišćenju jednostavnog pravnog engleskog jezika, one su prepisale svoje slučajeve jednostavnim jezikom i obučavaju svoje advokate da se služe njime, smatrajući da tako pomažu svojim klijentima (Balmford, 2002). U Kanadi takođe postoji mnogo pravnika, ali i službi koje su pobornici jednostavnijeg pravnog engleskog, dok u Evropskoj Uniji i dalje postoji ogromna i očigledna potreba da se se pojednostave pravni dokumenti¹¹³.

3.2.3. Karakteristike pravnog engleskog jezika

Pravni engleski jezik je stručni jezik kojim se služe sudije, tužioci, advokati, pravni savetnici i ostala pravna lica širom sveta. Stručne prakse iz oblasti prava i sve češće razmene studenata prava u Evropi i svetu nametnule su potrebu za nastavom pravnog engleskog jezika kako u državnim, tako i u privatnim obrazovnim ustanovama. Sa svojom specifičnom jezičkom strukturom i terminologijom, pravni engleski jezik često predstavlja izazov i za izvorne govornike engleskog jezika (Lojko, 2011), jer koristi terminologiju koja je često nerazumljiva laicima (Guby, 2004), uključujući i nastavnike i učenike, te stoga nije iznenađujuća činjenica da se nastavnici i učenici koji engleski jezik uče kao strani jezik još teže snalaze sa ovako zahtevnim predmetom. Materija pravnog engleskog jezika je složena jer iziskuje mnogo više pripreme i odgovornosti nego mnogi drugi segmenti engleskog za posebne namene. S obzirom da se učenici prvi put susreću sa ovako visokim nivoom formalnog izražavanja i ozbiljne materije, kao i sa veoma zahtevnim vokabularom, a odgovarajućih udžbenika je vrlo malo, svu odgovornost za uspeh ili neuspeh učenika na ovom polju nosi upravo nastavnik, koji određuje potrebe nastave, nivo znanja, prilagođava metode rada i bira nastavni materijal. Kako bi se najbolje razumela kompleksnost nastave ovog jezika za posebne namene, neophodno je navesti neke od glavnih karakteristika pravnog engleskog jezika, pre nego što se fokusiramo na sam problem metodičke literature u ovoj oblasti.

---

¹¹³ Ibid.

3.2.3.1. Forma pravnog engleskog jezika

Struktura pravnog engleskog jezika se umnogome razlikuje od strukture opšteg engleskog jezika upotrebljenog u svakodnevnom govoru. Kada je reč o formi, jedna od glavnih karakteristika pravnog engleskog jezika je upotreba veoma dugih i složenih rečenica sa sintaktičkim diskontinuitetom. Ova specifična struktura rečenice je prouzrokovana činjenicom da se u prošlosti svaki deo pravnog dokumenta sastojao od svega jedne rečenice, koja je uključivala značajnu količinu informacija. Ova vrsta složene formulacije jezika, praćena retkim interpunkcijama (usled verovanja pravnika da je interpunkcija manje važna u odnosu na reči) značajno otežava razumevanje pravnog sadržaja i shvatanje datog konteksta. Odsustvo interpunkcije je važan aspekt formulisanja zakona. Nepoverenje pravnika prema interpunkciji datira od davnih dana i zasnovano je na više stvari: nepouzdanosti interpunkcije na kraju sedamnaestog veka kada se sintaktički sistem tek razvijao, zatim uvođenje štamparske prese, nakon čega su stampari imali sklonost ka jednolikosti, te su brisali interpunkciju da bi sadržaji ličili jedni na druge i na kraju, tu je stara priča da su engleski statuti bili tradicionalno napisani bez interpunkcije, što je Mellinkoff opovrgnuo (Wydick, 2005). Čak i danas u Velikoj Britaniji neki advokati preferiraju da pišu pravna dokumenta skoro bez interpunkcije, iako u većini slučajeva u današnje vrijeme u savremenim pravnim nacrtima advokati, tužioci, sudije i ostali pravници uglavnom redovno koriste interpunkciju kako bi izbegli dvosmislenosti u značenju.

Osim toga, elementi koji dodatno komplikuju razumevanje pravnog engleskog su određeni konvencionalni izrazi, koji su uobičajeni u pravnom engleskom. Primeri takvih izraza su: *“I, _____, of _____ being of sound and disposing mind, do hereby make, publish and declare the following to be my Last Will and Testament...”*¹¹⁴ ili *“Do you swear to tell the truth, the whole truth, and nothing but the truth?”*¹¹⁵ Interesantno je da ove “teatralnosti” u srpskom pravnom jeziku mnogo manje ima, te se, primera radi, svedoci u našoj zemlji ne zaklinju da će

---

¹¹⁴ U srpskom jeziku je formulacija slična: „Ja, _____, pri čistoj svesti i zdravoj pameti (ili „potpuno svestan i u računljivom stanju“), izjavljujem sledeće: da je ovo moja poslednja volja i zavet...”

¹¹⁵ „Da li se zaklinjete da ćete govoriti istinu, celokupnu istinu i ništa osim istine?“

govoriti istinu na ovaj način, već im se samo predočava da se mora govoriti istina i da se lažno svedočenje smatra krivičnim delom za koje se pred zakonom odgovara.

Što se tiče jezičke forme, neizbežno je pomenuti neobičan redosled reči koji je tipičan za pravno formulisanje, na primer: “*for the purpose hereinafter appearing*”¹¹⁶. Ovako konfuzan redosled reči (koji se objašnjava uticajem i preuzimanjem delova gramatičkih struktura iz francuskog jezika) može delovati vrlo zbunjujuće i obeshrabrujuće po učenike, s obzirom da se stiče utisak da im prethodno stečeno znanje redosleda reči iz gramatike engleskog jezika zaista ne može pomoći u učenju pravnog engleskog jezika (Vlahović, 2013).

3.2.3.2. Vokabular pravnog engleskog jezika

Dejvid Melinkof, iskusni advokat i profesor koji se dugo bavio proučavanjem pravnog jezika je sa razlogom primetio: “*Pravo je odista profesija reči*” (Crystal, 1995, p. 375)¹¹⁷. U ovom delu bavićemo se osobenostima vokabulara pravnog engleskog jezika, s obzirom da je specifičan vokabular ono što je, po mišljenjima mnogih, glavna asocijacija na ovaj jezik za posebne namene.

Vokabular pravnog engleskog jezika čak i mnogim iskusnim pravnicima deluje konfuzno, a posebno je zbunjujuć za početnike u ovoj struci, kao što su, na primer, mladi studenti prava, a da ne spominjemo laike koji se nikada ranije nisu bavili pravom ni na maternjem jeziku ili studente kojima engleski, pa čak ni opšti engleski, nije “jača strana”. Komplikovana terminologija pravnog engleskog jezika formirana je pod uticajem francuskog, latinskog i staroengleskog jezika, što je detaljnije objašnjeno u poglavlju o istorijatu pravnog engleskog.¹¹⁸ Mnoge reči i fraze u pravnom engleskom jeziku su nerazumljive jer se radi o arhaizmima, stručnim rečima, latinskim skraćenicama, suvišnim parovima reči na dva različita jezika itd. Tako, recimo, često nailazimo na reči francuskog porekla, kao što je reč *burglar*

---

¹¹⁶ „U svrhu u daljem tekstu pojavljivanja“ (bukvalan prevod).

¹¹⁷ “The law is truly a profession of words.” (Melinkoff, quoted in Crystal, D. (1995). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language* (p.375)

¹¹⁸ Poglavlje 3.2.2. Pravni engleski jezik – istorijski pregled.

(„provalnik“), zatim postoji mnoštvo reči iz starog engleskog, kao što je reč *deed* („čin“, „delo“, „dokument o vlasništvu“), kao i iz latinskog, na primer, već ustaljena reč *custody* („pritvor“, „strarateljstvo“) (Lojko, 2011). Kao što se vidi iz priloženog, ova terminologija često ume zvučati dvosmisleno. Sama kombinacija ovih reči sa drugim rečima, koje vrlo često ne zvuče kao da su deo engleskog jezika, čak i u datom kontekstu, učenicima zvuči potpuno nepoznato i konfuzno.

Kao što je malopre pomenuto, u samom pravnom engleskom koristi se mnogo sinonima, i to u paru, što se praktikovalo u srednjevekovnom periodu, kada su, nakon normanske invazije, advokati koristili kombinaciju engleskog, francuskog i latinskog. Primeri ovih parova reči istog značenja su *by and with*, *each and every*, *have and hold*, koji potiču iz staroengleskog jezika¹¹⁹, ali tu su i mnogobrojni parovi sinonima iz dva različita jezika, na primer: *will and testament* (engleski/latinski), *fit and proper* (engleski/francuski), *lands and tenements* (engleski/francuski), *breaking and entering* (engleski/francuski) itd. Pravnici su isprva ovaj koncept osmislili kako bi fraze bila razumljive kako ljudima anglo-saksonskog porekla, tako i onima normanskog porekla. Međutim, problematika je ta što su sa vremenom ove kombinacije reči (korišćene zajedno) dobile specifično i stručno značenje kao celina, te se više ne koriste odvojeno u pravnom engleskom jeziku. Kao rezultat, pravni engleski jezik obiluje velikim brojem suvišnih reči koje pravnici koriste svakodnevno.

Pravni engleski takođe obiluje tehničkom terminologijom koja je laicima nepoznata, a većina tih reči vodi poreklo iz francuskog i latinskog jezika. Neki od primera su *adversary* („protivnik“), *inquiry* („istraga“, „ispitivanje“), *infringement* („zloupotreba“), *indemnity* („naknada štete“), *alienability* („otuđivost“), *due diligence* („savestno obavljanje posla“), *equivocally* („dvosmisleno“), *force majeure/vis major* („nepredviđene okolnosti“, „viša sila“) i mnogi drugi. Sa druge strane, da stvar bude još komplikovanija, a za studente i teža, postoji mnoštvo reči koje su uobičajene u govornom, opštem, svakodnevnom engleskom jeziku, a koje, međutim, u pravnom engleskom jeziku nose potpuno drugačije - i to stručno - značenje. Primer ovakve reči je reč *damages*, koju studenti uglavnom povežu sa rečju *damage* za koju znaju da joj je značenje „šteta“ (naneta nekome), dok u pravnom engleskom jeziku reč *damages* nosi

---

¹¹⁹ Ibid.

značenje „odšteta¹²⁰“ (za, na primer, kršenje ugovora druge strane). Ovaj primer u pravnom engleskom jeziku nije usamljen. Postoji i primer reči *consideration*, koja u opštem engleskom znači “pažljivo razmišljanje o nečemu”, zatim „saosećajnost prema nekom drugom“, dok u pravnom engleskom jeziku znači „bilo šta dato ili obećano ili pregovarano od strane jedne stranke u zamenu za obećanje ili preuzimanje drugog.”¹²¹ Ne možemo zaboraviti ni reč *trust* koja u svakodnevnom engleskom znači „poverenje“, dok u pravnom engleskom značenje glasi “fiducijarni pravni posao po kome jedno lice prenosi svojину nad nekom stvari na drugo lice, uz uslov da istu drži u korist trećeg lica (jednog ili više njih)” (Vukičević, 2008).¹²²

Mnoge latinske reči i izrazi su itekako bitan deo vokabulara pravnog engleskog jezika, te se tako neretko sreću izrazi kao što su *id est* („to jest“), *exempli gratia* („na primer“), *et alii* („i drugi (autori, saradnici, tužitelji)“), *versus* („protiv“), *videlicet* („kao što sledi“), *inter alia* („između ostalog“) i mnogi drugi. Za sve ove fraze postoje reči u engleskom koje bi se mogle iskoristiti umesto stranih, u ovom slučaju, latinskih izraza: *id est* = “that is”, *exempli gratia* = “for example”, “for instance”, *et alii* = “and others”, *versus* = “against”, *videlicet* = “as follows”, *inter alia* = “among other things”, ali se i dalje u pravnim dokumentima koriste latinske verzije ovih reči. Da stvar bude još komplikovanija, vrlo često se u pravnim tekstovima nalaze samo skraćenice ovih latinskih izraza, kao što su *i.e.*, *e.g.*, *et al.*, *vs.*, *viz.* i tako dalje, što znatno otežava edukaciju učenika i njihovo razumevanje materije.

U pravnom engleskom jeziku su zastupljeni i tzv. modifikatori, kao što su *the same* (isti), *the said* („navedeni“), *the aforementioned* („prethodno pomenuti“). Interesantan je način na koji se oni koriste, jer ne zamenjuju imenicu, kako se to očekuje, već ostaju pored nje u svojstvu prideva koji je određuje (*the said John Smith*). Takođe, u pravnog engleskom postoje reči, tačnije parovi reči, gde se nagoveštava recipročna i suprotna priroda odnosa dodavanjem sufiksa *-er*, *-or* i *-ee*. Sufiks *-ee* nose reči koje označavaju osobu koja trpi radnju. Na primer: *employer*

---

¹²⁰ U originalu: A sum of money claimed or awarded in compensation for a loss or an injury. (en.oxforddictionaries.com)

¹²¹ U originalu: Consideration - Law (in a contractual agreement) - anything given or promised or forborne by one party in exchange for the promise or undertaking of another (en.oxforddictionaries.com)

¹²² U originalu: Law - An arrangement whereby a person (a trustee) holds property as its nominal owner for the good of one or more beneficiaries. (en.oxforddictionaries.com)

(„poslodavac“) – *employee* („zaposleni“), *lessor* („zakupodavac“) – *lessee* („zakupac“), *offeror* („ponuđač“) – *offeree* („prihvatalac ponude“).

3.2.3.3. Stil izražavanja pisanog i govornog pravnog engleskog jezika

I u pisanom i u govornom pravnom engleskom jeziku, stilovi izražavanja variraju u zavisnosti od situacije u kojoj se jezik koristi. Pisani pravni engleski stil je vrlo formalan i konzervativan, budući da se pravni tekstovi sastoje od zakonskih izveštaja, testamenata, ugovora, ustava itd, dok se za govorni pravni engleski smatra da ima više slobode i kreativnosti, posebno kada je reč o advokatskom obraćanju poroti (Stanojević, 2011). Pravilna upotreba pravnih stilova izražavanja zahteva znatno viši nivo komunikacijske kompetencije, iz razloga što se ovakav vid zvaničnog izražavanja znatno razlikuje od stila izražavanja koji se koristi u opštem engleskom jeziku ili u svakodnevnom govoru studenata prava. Neke od glavnih karakteristika stila pravnog engleskog su široko rasprostranjena upotreba pasivnih konstrukcija u rečenicama i upotreba impersonalnog stila (*everyone, person, one*). Takođe, česta je upotreba frazalnih glagola (*serve upon, write off, enter into* itd.), a konstantno (i nepotrebno) ponavljanje određenih reči i fraza je jedna od neizbežnih karakteristika pravnog stila izražavanja (Vlahović, 2013).

Prof. dr. Terri LeClercq, koja je 22 godine predavala veštine pravnog pisanja na Pravnom fakultetu Univerziteta u Teksasu, smatra da je *“kompliment ukoliko vam kažu da razmišljate kao advokat, ali je uvreda ukoliko vam kažu da i pišete kao advokat”* (cf. Faulk, 2001. str, 6).¹²³

Već je jasno da je terminologija i sam stil izražavanja u pravnom engleskom jeziku izuzetno složena stvar koja zahteva punu pažnju u izučavanju. Na času pravnog engleskog jezika učenici se uče ne samo kompleksnoj i često dvosmislenoj terminologiji, već i usmenom i pismenom izražavanju na ovom jeziku, što zahteva viši nivo komunikativne kompetencije. Naime, sama struktura pravnog engleskog jezika je potpuno različita od strukture svakodnevnog engleskog ili maternjeg jezika na koji su učenici navikli. Rečenice su uglavnom u pasivnom obliku, sastavljene od imenica i glagola za koje učenici, a često i predavači, nikada ranije nisu

---

¹²³ “[i]t is a compliment to be told that you think like a lawyer, but an insult to be told that you write like one.” Terri LeClercq, *Guide to Legal Writing Style* xv (1995) quoted in Faulk (2001).

čuli. Ono što je posebno karakteristično kao otežavajuća okolnost u nastavi pravnog engleskog jezika jeste činjenica da se mora napraviti razlika između pisanog i govornog pravnog engleskog. Studenti prava su, prateći filmove i serije na televiziji, stekli jedno poimanje o tome šta je govorni pravni engleski jezik. Advokati koji se ležerno šetaju po sudnici, iznoseći sarkastične komentare i zbijajući šale, ipak su samo deo televizijske emisije. Međutim, istina je da govorni pravni engleski dozvoljava više slobode u izražavanju, a studentima mnogo veći problem predstavlja upravo stil *pisanog* pravnog engleskog jezika, koji nije toliko zastupljen u javnosti ili lako dostupan studentima. Richard Wydick, profesor prava kaže:

“Mi advokati ne umemo pisati opštim engleskim jezikom. Koristimo osam reči kako bismo rekli ono što se može reći sa dve. Koristimo misteriozne fraze kako bismo izrazili uobičajene ideje. U želji da budemo precizni, postanemo izlišni. U želji da budemo oprezni, postanemo preopširni.”¹²⁴ (1985, p. 3)

Poseban značaj u nastavi se pridaje stilu pisanja pravnih dokumenata, gde treba razlikovati stil u pisanju zvaničnog obaveštenja u kom, recimo, poslodavac obaveštava zaposlene u advokatskoj firmi o predstojećem sastanku ili konferenciji, od stila pisanja optužnice ili žalbe, što svakako spada u praksu mladih pravnika. Vrlo često se dešava da se učenici prvi put sreću sa ovakvim tipom formalnog izražavanja, jer je jedini stil koji se u dotadašnjem njihovom obrazovanju nametao bio književni stil izražavanja. Potrebno je vreme da bi se usavršio način izražavanja koji je na ovako visokom nivou formalnosti i upravo kvalitetna metodička literatura, zajedno sa veštinama nastavnika pravnog engleskog jezika ovde igra glavnu ulogu. Činjenica da se u pravnom engleskom jeziku nabraja veliki broj vrsta različitih pravnih dokumenata nimalo ne olakšava posao predavačima i učenicima, s obzirom da svaki od ovih dokumenata zahteva drugačiji nivo formalnosti i drugačiji stil izražavanja.

Neretko se dešava da studenti prava, kao i već ostvareni pravници, vole da se u preteranoj meri koriste legalizmima, ne bi li zvučali što profesionalnije. Međutim, konstantno se

---

¹²⁴ Eng. „*We lawyers do not write plain English. We use eight words to say what could be said in two. We use arcane phrases to express commonplace ideas. Seeking to be precise, we become redundant. Seeking to be cautious, we become verbose.*“ Wydick, R. C. (1985). *Plain English for lawyers* (2nd ed.). Durham, N.C.: Carolina Academic Press. (p.3) prev. Dubravka Vlahović

skreće pažnja na nepotrebnu rogozobnost ovog stila, te postoje i mnoge knjige koje se bave rečima koje treba izbaciti iz pravnog engleskog kao nepotrebne, kako bi ovaj jezik konačno bio jasno izražen i nedvosmislen. Neke od reči koje su u knjizi *Plain and Accurate Style in Court Papers* navedene u jednoj od kategorija neprihvatljivih legalizama su arhaične forme kratkih i modernih predloga, koje pravnici u pisanoj formi koriste bez preteranog razmišljanja o njihovoj primenljivosti u tekstu: *hereafter, herein, hereinafter, hereinbefore, hereby, hereof, heretofore, hereunto, herewith...* (Alterman, I. 1987, p. 77). Kao što vidimo, još sedamdesetih godina se govorilo o uprošćavanju stila pisanja pravnog engleskog jezika, ali se, nažalost, do današnjeg dana situacija nije znatno promenila. Richard Wydick (1985) takođe sugerise da treba koristiti reči koje su nam poznate i da treba izbegavati legalizme, pogotovo u pravnim dokumentima koji su namenjeni ljudima van sfere prava. Martha Faulk, koja se bavila advokaturom, a sada drži seminare o pisanju pravnog engleskog, kaže da je savet koji najčešće daje studentima koje zanima hoće li zvučati kao advokati, upravo ovaj: “*Zvučati kao advokat podrazumeva korišćenje primerenog i tačnog jezika. Tek onda ćete se osećati samouvereno po pitanju svog znanja, a vaši čitaoci će to umeti da cene*” (2001, p. 7).¹²⁵

3.2.4. Nastava pravnog engleskog jezika

Nakon što smo se kroz prethodna poglavlja upoznali sa nastavom engleskog za posebne namene i nakon detaljnijeg uvida u sam pravni engleski jezik i njegove karakteristike, vreme je da se detaljnije pozabavimo i samom nastavom pravnog engleskog jezika. Nastava pravnog engleskog jezika zahteva veliku posvećenost i predavača i učenika. Iz poglavlja o nastavi engleskog za posebne namene (3.1.2.) znamo kolika je odgovornost predavača i koji su njegovi zadaci, a nakon uvida u karakteristike pravnog engleskog jezika (3.2.3) jasno je da predavač pravnog engleskog jezika pored poznavanja engleskog jezika na najvišem nivou, mora imati i odlično znanje pravne terminologije. Udruživanjem zajedničkih snaga predavača i učenika,

---

¹²⁵ “*Sounding like a lawyer means using appropriate and precise language. You will then feel confident about your knowledge, and your readers will be appreciative.*” Faulk, M. (2001). *Sounding Like a Lawyer. Perspectives: Teaching Legal Research and Writing*, Vol.10. 5-8. (p.7) (prev. Dubravka Vlahović)

kojima je pravna struka budući poziv i samim tim su upoznati sa terminologijom bar na maternjem jeziku, uspešna nastava je itekako moguća.

U ovom poglavlju ćemo se baviti pre svega nastavom pravnog engleskog jezika u Srbiji - koja je fokus našeg istraživanja, te ćemo sažeto predstaviti nastavu pravnog engleskog u privatnim školama, a zatim detaljnije predstaviti nastavu pravnog engleskog jezika na visokoškolskim ustanovama u Srbiji, na kojima je naše istraživanje i sprovedeno. Od izuzetnog je značaja istaći i izazove u nastavi, detaljno obrazložiti problem nastavnih materijala, kao i predstaviti kulturološki aspekt nastave pravnog engleskog jezika.

3.2.4.1. Nastava pravnog engleskog jezika u Srbiji

Pravni engleski jezik se u Srbiji može učiti na visokoškolskim ustanovama tokom studiranja ili kao kurs stručnog jezika u privatnim školama specijalizovanim za engleski za posebne namene. S obzirom da je istraživanje sprovedeno za potrebe ovog rada fokusirano na nastavu pravnog engleskog jezika na fakultetima, te će se o tome detaljnije pisati, za početak ćemo se kratko osvrnuti na nastavu pravnog engleskog jezika u privatnim školama stranih jezika.

U poslednjih nekoliko godina, mnoge škole stranih jezika su, sa ekspanzijom engleskog za posebne namene, uvele takozvane 'specijalizovane kurseve' engleskog (i drugih) jezika, među kojima je i pravni engleski jezik. Ono što je većini škola zajedničko je da su ovi kursevi uglavnom organizovani u vidu dvočasa, dakle traju minimum 90 minuta, i to u vidu nastave individualnog karaktera. Karakteristično je i to da se potreba učenika stavlja na prvo mesto (što je i prava odlika kursa bilo kog engleskog za posebne namene), te se tako preporučuje nastava barem dva puta nedeljno, ali isto tako učenik može sam diktirati tempo rada i imati veći ili manji broj časova nedeljno. Ovi kursevi uglavnom pokrivaju teme prava društava, trgovinsko pravo, radno pravo, nekretnine i intelektualno vlasništvo, ugovore, statute, pravna mišljenja, poslovnu komunikaciju, razmatranja slučaja i rasprave korišćenjem ispravne pravne terminologije. Ipak, jasno se ističe da, iako će fokus biti i na pravnoj materiji, kurs engleskog za pravnike je ipak prvenstveno kurs engleskog jezika, a ne prava.

Što se tiče nastave pravnog engleskog jezika koja se praktikuje na visokoškolskim ustanovama u Srbiji, pre svega je ključno razgraničiti dve vrste nastave. Prva, koja je češća, jeste nastava pravnog engleskog jezika sa studentima prava na većini pravnih fakulteta u Srbiji, a druga je nastava pravnog engleskog jezika sa studentima anglistike. Kada je u pitanju pravni engleski jezik na univerzitetskom nivou, ovaj rad i samo istraživanje će se fokusirati na nastavu koja je učestalija, a to je nastava na pravnim fakultetima u Srbiji o kojoj će se govoriti detaljnije, te ćemo se prvo dotaći ređeg vida nastave pravnog engleskog jezika, a to je nastava sa studentima anglistike.

Na univerzitetima u Srbiji se retko može pronaći nastava pravnog engleskog jezika koja je organizovana na katedrama za Engleski jezik. Ovaj nekonvencionalni tip nastave pravnog engleskog jezika ipak na ponekim (uglavnom privatnim i zapadnjački orijentisanim) fakultetima postoji i ima svoje pokriće, jer se na smeru Engleski jezik na ovim fakultetima studenti uče da budu ne samo vešti profesori jezika sutradan, već i vrsni prevodioci i sudski tumači. Problem nastaje kada se profesor (koji nije izvorni govornik engleskog jezika) suoči sa izazovima kompleksnog kursa koji nalaže da se studentima koji takođe ne poznaju pravnu struku predstavi vokabular, kao i teorija i praksa pravnih sistema u Britaniji i Americi. Profesor engleskog jezika je profesor jezika, a ne pravnik, i u najboljem slučaju je imao iskustva kao sudski tumač, pa donekle i može biti upoznat sa pravnom terminologijom. Sa druge strane izazova nalaze se studenti, koji nisu upisali Pravni fakultet, već studiraju Engleski jezik iz čiste ljubavi prema jezicima, i nemaju nikakvo predznanje o pravnoj struci koje bi im olakšalo razumevanje stručne terminologije i njenog prevoda na engleski jezik.¹²⁶ Jasno je da glavnu ulogu u motivaciji studenata da što bolje savladaju predmet (koji nije svojstven profilu koji su odabrali za životni poziv) igra upravo profesor, koji je tu da se informiše, preduzme inicijativu za saradnju sa stručnjakom i približi materiju studentima. Od velike bi koristi bilo kada bi se na više departmana Engleskog jezika u Srbiji (a ima ih dosta - i privatnih i državnih) organizovala nastava pravnog engleskog jezika, što bi mogla biti tema za neko novo istraživanje.

---

¹²⁶ Na Fakultetu za pravne i poslovne studije Dr Lazar Vrkatić iz Novog Sada su studenti sa Katedre za Engleski jezik (gen. šk. 2006/07) na prvoj godini studija polagali predmet *Uvod u pravo*, kao pripremu da bi u drugoj i trećoj godini mogli da polažu pravni engleski jezik koji se pohađa 3 semestra: *Uvod u pravni engleski jezik*, *Engleski jezik u poslovnom pravu* i *Pravni engleski jezik u savremenom poslovanju*.

Slično kao što se različitim profilima i smerovima (kao što su menadžment, ekonomija, marketing itd.) organizuje nastava Poslovnog engleskog, koji je takođe jezik struke i temama i vokabularom je prilagođen poslovnom svetu u kojem će se student kroz par godina naći, tako je i pravni engleski jezik za studente prava prilagođen studentima koji već donekle poznaju pravnu struku i terminologiju. Na ovim studentima je da svoja znanja o pravu (koja su stekli iz drugih predmeta) primene na nastavi pravnog engleskog jezika, učeći pritom kako se ta terminologija prevodi na engleski jezik. Sama činjenica da su odabrali Pravni fakultet govori u korist toga da ih pravna terminologija i pravni sistemi drugih država interesuju, što umnogome olakšava posao profesora, koji pokušava da studentima stvori prijatnu atmosferu za rad.

Međutim, situacija nije idealna. Ukoliko detaljnije pogledamo nastavne planove državnih pravnih fakulteta u Srbiji, shvatićemo da se, na primer, pravni engleski jezik u Beogradu i Kragujevcu uči samo po jedan semestar, u Nišu se uči tri semestra u vidu tri predmeta koji su nastavci jedan drugog, dok se na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu engleski jezik uopšte ne uči, ni opšti engleski jezik, ni pravni. Na osnovu iskustva smatramo da jedan semestar nije dovoljan da se savlada pravni engleski jezik, s obzirom da je za ovaj predmet pored stručnog pravničkog vokabulara predviđena i celokupna gramatika. Pritom, mora se uzeti u obzir činjenica da nisu svi studenti istog nivoa znanja, a kako će istraživanje kasnije pokazati - mnogi nikada ranije nisu učili engleski jezik. Da situacija bude još komplikovanija i za profesora engleskog i za studente prava, u Kragujevcu se pravni engleski jezik uči u prvom semestru prve godine prava, gde se profesor suočava sa problemom da izvede nastavu planiranim tempom, jer u ovom konkretnom slučaju više faktora igra ulogu: student prve godine se tek navikavaju na prelaz iz srednje škole na fakultet, susreću se po prvi put sa kursom stručnog jezika i apsolutno ne vladaju još uvek pravnom terminologijom na maternjem jeziku da bi se sa njima moglo raditi na savladavanju vokabulara na engleskom, s obzirom da je u pitanju prvi semestar na prvoj godini.¹²⁷

Što se tiče statusa predmeta, Strani jezik pravne struke (studenti biraju da li će to biti engleski, nemački, ruski ili francuski) je na beogradskom Pravnom fakultetu obavezan predmet i sluša se u četvrtom semestru, dakle u letnjem semestru druge godine, i to u formi 2+2 časa

---

¹²⁷ Detaljnije o studentima koji slušaju pravni engleski jezik na pravnim fakultetima u Nišu, Beogradu i Kragujevcu u poglavlju posvećenom empirijskom istraživanju 7.2. *Uzorak ispitanika*.

nedeljno.¹²⁸ Iako se u Kragujevcu ovaj predmet zove jednostavno Engleski jezik, na njemu se svakako obrađuje pravna terminologija. Izborni je predmet i sluša se, kako je već napomenuto, u prvom semestru prve godine, takođe u formi 2+2. Kada je u pitanju Pravni fakultet Univerzizeta u Nišu, pravni engleski jezik se može pohađati u 3 semestra. Prvi predmet pod nazivom Engleski jezik je obavezan i studenti prava na ovom fakultetu imaju mogućnost izbora između engleskog, francuskog, ruskog i nemačkog jezika, a druga dva predmeta, Engleski jezik pravne struke 1 i 2, su izborna i ne postoji mogućnost biranja između drugih jezika, ponuđen je samo engleski kao jezik pravne struke. Iako naziv ovih predmeta može da dovede do zabune, bitno je napomenuti da su sva tri navedena predmeta na niškom Pravnom fakultetu upravo pravni engleski jezik, iako prvi po nazivu deluje kao da predstavlja opšti engleski jezik. U okviru predmeta Engleski jezik (3+0) programom je predviđen uvod u pravni engleski jezik, dok se u Engleskom jeziku pravne struke 1 i Engleskom jeziku pravne struke 2 (2+1) znatno više obrađuju pravne teme.

Kada je u pitanju sama materija koja je predviđena pravnim engleskim jezikom na sva tri Pravna fakulteta u Srbiji, situacija je poprilično ujednačena. Naime, obrađuju se gramatičke jedinice kao što su vremena, imenice, zamenice, pridevi, prilozi, predlozi, članovi, modalni glagoli, pasiv, kondicionali, indirektni govor, gerund i infinitiv. Kada je u pitanju vokabular, pokrivaju se tematske jedinice kao što su pravo i pravda, pravno obrazovanje i profesija, pravni sistemi i izvori prava, koreni engleskog prava, koreni američkog pravnog sistema, običajno pravo, građansko pravo, krivično pravo, nasledno pravo, pravo intelektualne svojine, ustavno pravo, radno pravo, britanski parlament, pisanje na pravnom engleskom jeziku, pravna korespondencija itd. Što se tiče polaganja ispita, od studenata se uglavnom očekuje redovnost, aktivnost na času, odrađen jedan ili dva kolokvijuma i usmeni deo ispita. Predispitne obaveze uglavnom nose 50-70 poena, a usmeni deo ispita 30-50 poena. Testovi obuhvataju pravnu terminologiju, gramatiku, i proveru veštine čitanja i razumevanja teksta, dok usmeni podrazumeva studiju slučaja i/ili diskusiju na neku od tema povezanih sa gradivom (npr. human rights, computer crime, gender discrimination, human trafficking, domestic violence, itd.).

---

¹²⁸ Interesantno je da, iako je obavezan predmet, Engleski jezik pravne struke na ovom fakultetu ne ulazi u prosek.

3.2.4.2. Udžbenici i nastavni materijali iz pravnog engleskog jezika

U prethodnom poglavlju su razmotrene neke od glavnih karakteristika pravnog engleskog jezika, uključujući zahtevan vokabular, stil izražavanja, i nastavu pravnog engleskog jezika u Srbiji. Kada su u pitanju nastavni materijali, u Srbiji su profesori pravnog engleskog jezika primorani da improvizuju i sakupljaju tekstove od kojih kasnije formiraju skriptu koja je prilagođena potrebama njihovih studenata (Kragujevac), ili posle par godina ovakve prakse objave svoje materijale u vidu udžbenika (Niš: LEGAL ENGLISH FILES 1, Gordana Ignjatović, Pravni fakultet u Nišu, 2009, LEGAL ENGLISH FILES 2, Gordana Ignjatović, Pravni fakultet u Nišu, 2011; Beograd: JUST ENGLISH – Engleski jezik u pravu, Jadranka Mešić, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, 2014.). U ovom poglavlju će se razmotriti pitanje podesnosti dostupne metodičke literature u nastavi pravnog engleskog jezika, najčešćih nedostataka u postojećim udžbenicima, kao i potencijalnih rešenja po pitanju nastavnih materijala.

Celokupan engleski za posebne namene se danas suočava sa problemom neodgovarajućih nastavnih materijala. U Evropi postoji malo rečnika koji se bave terminologijom različitih struka, a kada su u pitanju nastavni materijali iz određene struke, situacija je još nezavidnija. Kada je konkretno situacija na polju pravnog engleskog jezika u pitanju, zadovoljeno je samo 15% potrebe za rečnicima pravnog engleskog jezika koji su dvojezični (Laer i Laer, 2006), a kada je u pitanju nastavni materijal, bilo je par pokušaja da se razume pravni jezik i sistem iz ugla dva jezika, međutim, za sada takav nastavni materijal ne postoji (Bhatia, 1989), i mnogi predavači ovog jezika će potvrditi da odgovarajući materijali jednostavno nisu dostupni, drugi materijali nisu na pravom nivou, ili nisu dovoljno sadržajni itd. Ipak, u Srbiji postoji odličan pravni rečnik autora Branka Vukičevića – *Veliki pravni rečnik* (2014), englesko-srpski i srpsko-engleski rečnik sa preko 100 000 terminoloških jedinica. Ovo treće izdanje je nastavak prva dva izdanja *Vukičevićevog pravnog rečnika*, koji su sadržali oko 50 000 terminoloških jedinica i sva tri izdanja su veoma korisna i predavačima i studentima pravnog engleskog jezika jer nude sve prevodne ekvivalente, uz kontekste i situaciona objašnjenja.

Situacija koja danas oslikava polje pravnog engleskog jezika je takva da vrlo često dostupan nastavni materijal ne zadovoljava potrebe nastave pravnog engleskog jezika, ili da se do pogodnog nastavnog materijala jednostavno ne može doći. Većinu nastavnih materijala iz

pravnog engleskog pisali su pravni stručnjaci, tj. advokati, sudije, tužioci, a retko profesori, što vrlo često stvara problem u nastavi, jer su mnoge bitne stvari ključne za razumevanje materije jednostavno preskočene ili nedovoljno obrađene, pod pretpostavkom da student prava te osnove već poznaje. Međutim, ne treba zaboraviti činjenicu da udžbenik mnogo znači ne samo studentu, već i samom nastavniku, koji je ipak samo nastavnik stranog jezika, i tek se usavršava na polju određene struke. Jedna od glavnih odgovornosti nastavnika stranog jezika struke je odabir nastavnog materijala za nastavu, a to vrlo često nije nimalo lako. Pri odabiru pravih nastavnih materijala se mora voditi računa i o složenosti jezika u udžbeniku. Jedan od najpopularnijih udžbenika za pravni engleski u svetu je svakako *International Legal English*¹²⁹, koji je odličan, ali preterano složen jer su u njemu predstavljeni tekstovi pisani autentičnim pravnim engleskim jezikom na vrlo visokom nivou.¹³⁰ U priručniku za nastavnike¹³¹ ovog udžbenika Day, Krois-Linder i TransLegal (2006) navode da se mnogi pravници, uključujući i izvorne govornike, trude da koriste engleski jezik u jednostavnijoj formi¹³², ali da pravnici generalno smatraju da se ipak treba držati tradicionalnog vida pravnog engleskog jezika i im je teže uspostaviti komunikaciju sa klijentima koristeći se jednostavnijim pravnim jezikom. Zato ovi autori ističu da je za pravnike korisno znati i tradicionalnu i jasniju, pojednostavljenu verziju pravnog engleskog jezika, a na predavaču je da studente uputi u razlike i nastoji da obe verzije primeni¹³³. U nastavku rada biće detaljno opisani primeri dostupnih nastavnih materijala iz oblasti pravnog engleskog jezika i nedostaci iste, a kriterijum za navedenu podelu su iskustvo i praksa, kao i literatura posvećena ovoj tematici¹³⁴.

---

¹²⁹ Krois-Lindner, A. (2011). *International Legal English 2nd Edition: A Course for Classroom or Self-study Use*. Cambridge: Cambridge University Press.

¹³⁰ U praksi smo koristili ovaj udžbenik deset godina sa studentima katedre za anglistiku, i kako se njima, koji studiraju jezik i biraju ga kao životni poziv, pokazao kao prezahtevan, jasno je da bi studentima prava ovakav jednojezičan udžbenik delovao još zahtevnije.

¹³¹ Day, J., Krois-Linder, A. & TransLegal. (2006), *International Legal English: A course for classroom or self-study use, Teacher's Book*, Cambridge University Press, Cambridge, p.9.

¹³² Pogledati poglavlje 3.2.2. *Pravni engleski jezik – istorijski pregled*, odeljak posvećen Pokretu za jednostavni jezik pravne struke.

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Detaljnije o problemima udžbenika i rečnika pogledati:

Jones, G. (1990). ESP textbooks: Do they really exist? *English for Specific Purposes*, 9, 89-93.

a) Udžbenici pisani za potrebe učenika koji su izvorni govornici engleskog jezika

Jedan od najčešćih problema sa kojima sa susreće nastavnik dok bira metodičku literaturu za nastavu pravnog engleskog jezika je upravo problem što je većina udžbenika pisana za potrebe učenika kojima je engleski jezik maternji. Dakle, nastavni materijal iz pravnog engleskog jezika nije prilagođen potrebama učenika koji engleski jezik uče kao strani. Ovaj nedostatak povlači nekoliko problema, a jedan od njih je učenikovo nedovoljno poznavanje ovako visokog nivoa stranog jezika, što se svakako odražava i na učenikovo razumevanje terminologije i rečenične strukture složenog pravnog engleskog jezika. Sa druge strane, većina nastavnih materijala i izvora za potrebe nastave pravnog engleskog jezika zasniva se na autentičnim tekstovima koji su deo američkog ili britanskog pravnog sistema koje učenici ne poznaju dovoljno (Badea, 1994). Ovaj problem postavlja veliki izazov za nastavnika, koji uz pomoć tehnika prevođenja terminologije i objašnjenja ovih pravnih sistema pokušava da podigne nivo kompetencije kod učenika, i na polju poznavanja engleskog jezika, i na polju poznavanja pravnih činjenica.

b) Udžbenici koji obiluju pravnim činjenicama bez pravnog konteksta

Učenje pravnog engleskog jezika mora da ima pravni kontekst (Levi,1994). Gotovo je nemoguće od učenika očekivati da će razumeti terminologiju pravnog engleskog jezika ukoliko se ona ne predstavi kroz primer ili konkretan slučaj. Nažalost, većina udžbenika namenjenih nastavi pravnog engleskog ne sadrži primere niti opise situacija u kojima se neki termin primenjuje. Većinu udžbenika iz pravnog engleskog pisali su pravници, koji se razumeju u svoju struku, ali ne i u metodiku nastave. Naime, ono što je njima uobičajeno da se zna u oblasti prava, učenici, a pogotovo učenici kojima je engleski jezik strani jezik, ne razumeju. Nije dovoljno termin prevesti na maternji jezik ili dati primer sinonima, već je potrebno ovakvu terminologiju, koju učenici ne koriste ili čuju svaki dan, objasniti i predstaviti na način koji će njima delovati

---

Laer, C.J.P. & Laer T. (2006), "The shortage of legal dictionaries translating European languages." *Terminology*, Vol. 13, (1). 85-92.

upečatljivo. Kada nastavni materijali ne nude primere, nastavnik je sam dužan da terminologiju predstavi u kontekstu prava, što je vrlo zahtevan posao. Iz tog razloga je neophodno da se nastavnik dodatno edukuje u oblasti prava, kako ne bi došlo do improvizovanih ili odlaganih odgovora na pitanja učenika. U mnogim zemljama se ovaj problem rešava tako što se nastava organizuje sa pristupom da u predavanju učestvuju zajedno nastavnik stranog jezika i stručnjak za određenu oblast (Duddley-Evans, 1998). Konkretno, na primeru pravnog engleskog jezika, to bi značilo da nastavu zajedno drže nastavnik engleskog jezika i pravnik, ali ovaj pristup se na više nivoa pokazao kao neadekvatan¹³⁵. Kako bi nastava bila praktičnije organizovana, neophodno je uvesti kontekst u udžbenike namenjene nastavi pravnog engleskog jezika. Ovako koncipiran nastavni materijal olakšao bi posao nastavniku, a sa druge strane pružio bi veći spektar primera na kojima bi učenici učili pravni jezik.

c) Udžbenici koji se fokusiraju na vokabular, bez osvrta na pravno izražavanje

Kao što je prethodno navedeno, većinu dostupnih udžbenika koji se mogu koristiti u nastavi pravnog engleskog jezika napisali su pravnici, većinom advokati (Lojko, 2011). Ova literatura izuzetno je korisna zbog razumevanja značenja termina, međutim, nastavu pravnog engleskog jezika ne čini samo učenje pravnog vokabulara. Ono što posebno karakteriše pravni engleski jezik, a samim tim i nastavu istog, jeste akcenat koji se stavlja na samo pravno izražavanje. Udžbenik koji sadrži samo objašnjenja i vežbe za usavršavanje vokabulara pravnog engleskog jezika nije dovoljno adekvatan za kvalitetan čas pravnog engleskog jezika. Studentima, budućim mladim pravnicima, poznavanje isključivo pravne terminologije neće biti od koristi u praksi ukoliko oni ne budu savladali sve specifičnosti kako usmene pravne komunikacije, tako i pismene. Nažalost, većina nastavnih materijala u celokupnom engleskom za posebne namene, premalo pažnje posvećuje ovom segmentu jezika. Za nastavu pravnog engleskog jezika neophodna je literatura koja će se baviti usavršavanjem formalnog načina

---

¹³⁵Ako je verovati tvrdnjama Svejlsa (Swales, 1990), pokazalo se da ovakav timski rad često nije praktičan zbog vremenskog ograničenja ili drugačijih ciljeva, a jedan od problema bio je i taj što stručnjak često preuzme "kormilo" časa, što rezultira i time da mu nastavnik veruje u svemu, umesto da se sam dodatno obrazuje na tom polju (Anthony, 2007).

izražavanja uz korišćenje pravne terminologije. U savremenijim udžbenicima, kojih ima malo i teško su dostupni, mogu se naći vežbe koje za cilj imaju usavršavanje usmenog i pismenog izražavanja u pravnom engleskom jeziku, te tako učenici dobijaju zadatke da osmisle simulaciju suđenja ili pak imaju zadatak da napišu odgovor na tužbu ili pismo advokata. Ovakva literatura omogućava učenicima da bolje usavrše svoju komunikacionu kompetenciju na nivou pravnog engleskog jezika i da obogate svoj fond reči i izraza, koji će im koristiti u pravnoj komunikaciji u praksi, uz stilske komponente izražavanja.

d) Udžbenici koji su pisani isključivo za studente prava

Jedan od najvećih problema u praksi nastave pravnog engleskog jezika kada je u pitanju nastavni material jeste nedostatak materijala za neke druge obrazovne profile kojima bi koristilo poznavanje pravnog engleskog jezika. Nažalost, svi dostupni nastavni materijali iz oblasti pravnog engleskog jezika namenjeni su isključivo studentima prava ili pravnicima koji već rade, a žele da usavrše znanje iz ove oblasti. Iako u prvi mah ne deluje logično da bi pravni engleski jezik bio od koristi bilo kome drugom osim stručnjacima u pravnoj oblasti, istina je da bi trebalo poraditi na izradi udžbenika koji bi bio namenjen i učenicima koji ne uče, niti su ikada učili pravo. Kao primer može se navesti slučaj sa studentima jezika, koji žele da se edukuju na polju engleskog iz pravne struke, zbog ambicije da u budućnosti rade kao sudski tumači. Na konkretnom primeru studenata engleskog jezika može se pokazati preka potreba za izradom i uvođenjem ovakve literature u nastavu, jer je potreba za sudskim tumačima sve veća, a prave obuke nema. Čak i u školama i na fakultetima koji praktikuju nastavu pravnog engleskog jezika, predavači se žale na nedostatak adekvatne metodičke literature koja bi obilovala objašnjenjima kompleksne pravne materije za studenta koji ne studira pravo i ne poznaje pravne sisteme, struku, niti vokabular. Dovoljno je da se uzmu u obzir poteškoće koje imaju studenti prava kojima je engleski jezik maternji jezik, da bi se zaključilo o neophodnosti i potrebi za prilagođenim nastavnim materijalom za učenike kojima engleski jezik nije maternji i koji se ne bave pravom. Naravno, ovakav prilagođeni tip udžbenika bi pomogao predavaču da bolje organizuje nastavu i da se i sam informiše o pravnim činjenicama sa kojima nije bio upoznat.

e) Udžbenici koji su zasnovani na pisanom pravnom jeziku

Od izuzetne je važnosti da nastavni materijal objedini sve elemente jednog kursa jezika, a nastava engleskog za posebne namene i pravnog engleskog jezika, kojim se ovaj rad između ostalog bavi, nije izuzetak. Naime, vrlo je bitno istaći da i govorni i pisani pravni engleski zavisi od situacije u kojoj se koristi. Stil izražavanja u govornom pravnom engleskom znatno se razlikuje od stila izražavanja u pisanom pravnom engleskom. Govorni pravni engleski varira od stila izražavanja koji se koristi pri ispitivanju svedoka, preko stila kojim se sudija obraća advokatima i tužiocima, do samog stila izražavanja kojim se koriste advokati u međusobnoj komunikaciji. Pisani pravni tekstovi, sa druge strane, su pravni izveštaji, naredbe, odredbe, testamenti i ugovori, svi pisani sasvim drugacijim stilom izražavanja od onog koji se koristi u govornom pravnom jeziku. Smatra se da govorni jezik dozvoljava kreativnost, dok je pisani jezik konzervativan i formalan (Stanojevic, 2011). Nažalost, u većini nastavnih materijala za engleski jezik ne može se naći toliko primera vežbi za usmeno izražavanje, već, ukoliko uopšte postoji deo udžbenika posvećen pravnom izražavanju, te vežbe se svode na usavršavanje pisane komunikacije i izražavanja u vidu pisanja izveštaja, naredbi, žalbi itd. Iako veliki deo pravne prakse ima veze sa pisanim pravnim jezikom, ipak je pravilnoj usmenoj komunikacionoj kompetenciji posvetiti barem jednako toliko pažnje, jer je usmeno opštenje sa drugim stručnjacima iz oblasti prava ono što sa čim će se pravnici najviše sretati u praksi.

f) Udžbenici koji sadrže samo jednojezične rečnike

Kao što je u uvodu ovog poglavlja navedeno, kada je situacija na polju pravnog engleskog jezika u pitanju, u svetu je zadovoljeno samo 15% potrebe za rečnicima pravnog engleskog jezika koji su dvojezični (Laer i Laer, 2006), te stoga nije teško razumeti zašto ni samih dvojezičnih nastavnih materijala iz oblasti pravnog engleskog jezika praktično nema (Bhatia, 1989). Nedostatak dvojezične metodičke literature iz stručnog pravnog engleskog izaziva još veću konfuziju kod učenika kojima je pravna materija i na maternjem jeziku poprilično teška za razumevanje. Svaki udžbenik pravnog engleskog jezika trebalo bi da u svom sklopu sadrži rečnik pravnih reči i izraza, po mogućstvu na maternjem i engleskom jeziku, kako

bi učenik mogao da razumevanje pravnog termina na engleskom uspeo da poveže sa terminom na maternjem koji mu je više poznat. Svakako da se u nastavi stranog jezika praktikuju jednojezični rečnici (na primer, u nastavi engleskog jezika se učenicima preporučuje korišćenje englesko-engleskog rečnika kako bi se dodatno usavršio vokabular i njegov fond), međutim, kada je u pitanju stručna terminologija, ipak bi trebalo omogućiti učenicima prevod termina kako bi ga bolje razumeli i uklopili u kontekst. Problem metodičke literature sa jednojezičkim rečnicima pogotovo može predstavljati prepreku studentima jezika koji pohađaju predmet Pravni engleski jezik u svrhu obuke za sudskog tumača ili prevodioca zvanične pravne dokumentacije. Iako je od izuzetne važnosti da učenici razumeju samu primenu datog pravnog termina i njegovo značenje na engleskom, ipak je neophodno povezati ga sa maternjim jezikom, pogotovo ukoliko je u pitanju mogućnost zaposlenja kao sudskog prevodioca. Vrlo često se pravni termini na engleskom jeziku ne mogu prevesti na maternji jezik, jer se ta vrsta prava ne primenjuje u zemlji u kojoj se odvija nastava, a nastavni materijal bi trebalo da pokrije ovakve informacije, kako se učenici ne bi dodatno zbunjivali. Svakako, tip udžbenika sa dvojezičnim rečnikom termina znatno bi olakšao posao nastavniku koji takođe nije stručnjak za pravo, a posao mu je da učenike nauči pravilnoj upotrebi i prevodu pravne terminologije.¹³⁶

g) Udžbenici koji ne sadrže priručnik za nastavnike

*Teacher's book*¹³⁷ je termin koji se koristi za deo nastavnih materijala koji je posvećen dodatnom informisanju nastavnika i obiluje idejama za pripremu časa, predlozima za aktivnosti na času, kao i objašnjenjima kako je najbolje predstaviti određenu nepoznatu materiju učenicima. Ovaj udžbenik izuzetno je koristan kada su u pitanju stručni predmeti kao što je to slučaj sa pravnim engleskim jezikom. Nažalost, retko koji nastavni materijal iz pravnog engleskog jezika sadrži ovaj udžbenik, a činjenica je da bi ovakav dodatak metodičkoj literaturi znatno pospešio rad nastavnika u datoj oblasti, s obzirom da se zna da često nastavnici engleskog za posebne namene nemaju dovoljno iskustva u praksi u datoj struci, a samim tim povećala bi se produktivnost učenika u toku same nastave. Naime, ovakvi udžbenici su konstruisani tako da daju predloge nastavniku kako da problematične oblasti predstavi na najzanimljiviji ili

---

¹³⁶ Do tada se kao dopuna udžbeniku može koristiti već pomenuti *Veliki pravni rečnik* autora Branka Vukičevića (2014).

¹³⁷ Priručnik za nastavnike, udžbenik za potrebe nastavnika.

najjednostavniji način, kako bi studenti što brže savladali datu materiju. Uz više ponuđenih aktivnosti na datu temu, kojih se nastavnik sam možda ne bi dosetio, nastava jezika struke može biti predstavljena na jedan zanimljiviji način. Sa druge strane, ovi udžbenici pružaju nastavniku dodatne informacije vezane za neodređene termine i oblasti, što nastavniku pruža sigurnost u činjenice koje iznosi, a ima i mogućnost predviđanja potencijalnih pitanja koje bi učenici mogli postaviti. Za relativno novu oblast učenja engleskog za posebne namene, kao što je to pravni engleski jezik, *Teacher's book* je najbolji dodatak metodološkoj literaturi, jer ga sastavlja tim stručnjaka koji se fokusira na efektivnost nastave, a ujedno i na istinitost i primenljivost pravne materije.

3.2.4.3. Kulturološki aspekt nastave pravnog engleskog jezika

Kada se prevaziđu pitanja izazova vezanih za vokabular, rečenične structure, stil izražavanja, nailazi se na još jednu prepreku u nastavi pravnog engleskog jezika – kulturološki aspekt nastave. Jezik prava je jezik koji je direktno i neraskidivo povezan sa konkretnim pravnim sistemom (De Groot, 1998), a pravni sistemi se razlikuju od države do države, kao što se razlikuju i kulture. Kulturološke razlike između engleskog nacionalnog pravnog sistema i pravnog sistema države iz koje potiču učenici koji uče pravni engleski jezik nameću upotrebu drugačijih pristupa u metodologiji nastave pravnog engleskog jezika u odnosu na uobičajene metode nastave kada je u pitanju nastava stranog jezika. Naime, cilj nastave pravnog engleskog jezika jeste osposobljavanje pravnih ili budućih pravnih lica¹³⁸ za pravnu praksu u inostranstvu i uspešnu komunikaciju u pravnom okruženju. Predavanje o pravnim sistemima u stranim državama i upoređivanje sa pravnim sistemom u državi u kojoj se odvija nastava može nositi određene delikatnosti, s obzirom da način na koji predavač oblikuje nastavu i smer u kojem je void direktno utiče na formiranje stavova kod učenika. Biće govora o verskim i kulturološkim razlikama, pomenuće se drugi pravni sistemi koji se mogu mnogo razlikovati od pravnog sistema države u kojoj student i predavač žive. Ako bi se, na primer, dotakli teme šerijata, islamskog zakona, po kome se za kršenje istog predviđaju ozbiljne kazne (od udaranja bičem, preko

---

¹³⁸ S obzirom da se pravni engleski uči i kao predmet na fakultetu (za buduće pravnike), ali i kroz kurseve (koji su namenjeni pravnicima koji rade).

kamenovanja, odsecanja udova i smrtne kazne), od ključnog je značaja pozabaviti se temom u meri u kojoj je potrebno za upoređivanje različitih sistema, jer se u slučaju zauzimanja preteranog i kritičkog stava, može odati utisak verske diskriminacije i nesvesno povrediti osećanja nekih učenika, što bi predstavljalo paradoks, jer se pravni engleski bavi i pitanjem svih vrsta diskriminacije, pogotovo u radnom pravu. Kada je pravna struka u pitanju, nema mesta pristrasnosti, te se predlaže objektivian stav nastavnika i podsticanje tolerancije kod učenika kada je razumevanje pravnih pitanja posredi.

Suvišno je reći da se očekuje od nastavnika da je upoznat sa različitim pravnim sistemima, kao što je, recimo, pravni sistem u Britaniji, u poređenju sa drugim pravnim sistemima. Naravno, nastavnik mora imati u vidu da studenti mogu, ali i ne moraju biti upoznati sa pravnim sistemom u svojoj zemlji (pravni engleski se često uči na prvoj godini studija i to u prvom semestru, te studenti često još nisu upoznati sa pravnom materijom da bi razumeli istu na pravnom engleskom), zbog čega glavni fokus predavanja pravnog engleskog jezika treba da bude na povezivanju autentičnih materijala specifičnih za određenu državu sa pravnom nadležnošću države u kojoj učenik živi i studira (Mishchenko, 2010). Od nastavnika jezika se očekuje da budu istraživači i da svojim učenicima predstavljaju činjenice, iz razloga što učenje pravnog jezika mora imati pravni kontekst (Levi, 1994) kako bi bio razumljiv. Podučavanje studenata o drugoj kulturi i drugim pravnim sistemima nije uvek jednostavan zadatak za nastavnika, s obzirom da postoji značajan broj činjenica koje treba pokriti i nije uvek jednostavno prezentovati u kulturnom kontekstu koji odiše tolerancijom. Ovaj specifičan zadatak je naročito zahtevan, pošto su nastavnici pravnog engleskog jezika uglavnom nastavnici opšteg engleskog jezika, te nije retkost da im nedostaje poznavanje pravnih pitanja i propisa. Ovakav nedostatak znanja može biti obeshrabrujući za nastavnike koji, kao rezultat toga, počinju da manje veruju u svoje nastavne sposobnosti (Anthony, 2007), što snažno utiče na kurseve pravnog engleskog jezika i rezultate učenika u ovoj oblasti.

3.3. Zaključna razmatranja

Engleski jezik struke ili engleski za posebne namene (*ESP*) je nastao šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog veka kao fenomen koji je proistekao iz različitih trendova.

Potreba učenika je stavljena u prvi plan i engleski za posebne namene se vrlo brzo razgranao po sferama nauke. Nastava engleskog za posebne namene i danas predstavlja kompleksan zadatak za nastavnika, od koga se očekuje da bude u isto vreme predavač, dizajner kursa, pronalazač nastavnih materijala, istraživač, ocenjivač i saradnik. Ova nastava, dakle, zahteva kreiranje silabusa, utvrđivanje ciljeva analizom potreba, odabir određenog pristupa u nastavi i odgovarajućih nastavnih materijala, ocenjivanje silabusa i saradnju sa stručnjakom iz disciplinarnе oblasti (što se može postići kooperacijom, kolaboracijom i timskom nastavom).

Pravni engleski jezik, kao deo engleskog za posebne namene, ima široku primenu u raznim sferama, a zahvaljujući svom istorijatu on i dalje obiluje stranim terminima, i to pretežno terminima francuskog i latinskog porekla. Vokabular pravnog engleskog čine i arhaizmi, stručne reči i latinske skraćenice koja ga čine još konfuznijim čak i za stručnjake iz oblasti prava. Struktura rečenica pravnog engleskog jezika je takođe drugačija od one u opštem engleskom jeziku, s obzirom da pravni engleski obiluje dugim i složenim rečenicama sa sintaktičkim diskontinuitetom i vrlo malo interpunkcije. Stil pisanog pravnog engleskog je znatno formalniji u odnosu na govorni pravni engleski jezik i posebna pažnja se mora posvetiti što jasnijem stilu pisanja različitih pravnih dokumenata.

Pravni engleski jezik se u Srbiji može učiti na visokoškolskim ustanovama tokom studiranja ili kao kurs stručnog jezika u privatnim školama specijalizovanim za engleski za posebne namene. U oba vida učenja pravnog engleskog jezika još uvek postoji problem nastavnih materijala, jer su dostupni udžbenici pisani za potrebe učenika koji su izvorni govornici engleskog jezika, ili su u pitanju udžbenici koji obiluju pravnim činjenicama bez pravnog konteksta, a nisu rešenje ni materijali koji se fokusiraju na vokabular bez osvrta na pravno izražavanje. Često su udžbenici pisani isključivo za studente prava, zasnovani su isključivo na pisanom pravnom jeziku, sadrže samo jednojezične rečnike, a u većini slučajeva udžbenici ne sadrže priručnik za nastavnike (koji je nastavniku engleskog od velike pomoći, s obzirom da je on stručnjak za engleski, a ne za pravo).

Još jedan sastavni deo nastave pravnog engleskog jezika je kulturološki aspekt nastave. Jezik prava je direktno vezan za određeni pravni sistem, te je uloga nastavnika da, u cilju osposobljavanja svojih učenika za međunarodnu pravnu praksu, pristupi metodologiji u kulturološkom kontekstu koji odiše tolerancijom.

4. NAJZASTUPLJENIJE METODE U SAVREMENOJ NASTAVI STRANIH JEZIKA

Učenje stranih jezika traje punih nekoliko milenijuma, ali prvi metodički i institucionalni oblici nastave stranih jezika u većini evropskih zemalja datiraju iz prve polovine 19. veka, kada su se i u tadašnjoj Srbiji počele otvarati prve škole i gimnazije, gde su se učili strani jezici poput latinskog, grčkog, francuskog i nemačkog (Durbaba, 2011). Engleski jezik se u našim školama ustalio kao ključni strani jezik tek nakon Drugog svetskog rata i nakon kraće dominacije ruskog jezika. Od tada je, kao i svuda u svetu, i u Srbiji dominantan kao prvi strani jezik¹³⁹.

Kako bi se što bolje predstavio značaj retoričkih strategija u nastavi jezika struke kao što je pravni engleski jezik, u ovom poglavlju će se staviti fokus na neke od najzastupljenijih metoda za učenje stranih jezika. S obzirom da se bavimo nastavom savremenog doba, u ovom radu će biti predstavljeni metodi nastave za učenje stranih jezika koji su ostavili najviše traga i uticaja na pristup koji je danas najzastupljeniji, te ćemo se pozabaviti metodama koje potiču iz prve polovine 19. veka, a koje su delimično nastavile da se primenjuju i do današnjih dana.

Kao uvod u metode nastave samog 19. veka korisno je istaći da su se kroz istoriju, do pojave savremenih metoda, paralelno sprovodile dve vrste nastave stranih jezika – jedna vrsta sa ciljem da se jezik nauči direktno, putem ilustracija i realnih govornih situacija, ostavljajući pritom po strani sva gramatička pravila i prikaze, dok se u isto vreme sprovodila i nastava stranih jezika koja se zalagala da se pre svega formalnim putem savlada gramatika i time formira karakter mladih ljudi, ostavljajući po strani upotrebnu funkciju jezika.

Kao što će se videti u nastavku, metodi učenja stranih jezika pretrpeli su mnogo promena tokom vremena. Bilo je pokušaja da se oni definišu po uzoru na nastavu nekih drugih predmeta, što nije davalo zadovoljavajuće rezultate, jer usvajanje stranog jezika zahteva sebi svojstven pristup. Tek u novije vreme su lingvističke teorije, teorije o učenju uopšte i konkretne teorije o učenju stranih jezika počele imati uticaj na pripremu metoda za učenje stranih jezika (Durbaba, 2011). Metodi koji su se izdvojili kao najuticajniji od trenutka kada se učenje stranih jezika kao predmet uvelo u školske sisteme su (hronološkim redosledom): gramatičko-prevodni, prirodni ili

---

¹³⁹ Ibid.

direktni, oralni pristup, audiolingvalni (audiooralni), audiovizuelni (strukturno-globalni), eklektički ili kombinovani metod, i komunikativni metod, koji se zadržao do današnjeg dana.

4.1. Gramatičko-prevodni metod

Gramatičko-prevodni metod najbliži je metodičkim postupcima iz nastave klasičnih jezika, kao što su grčki i latinski, i njegov glavni cilj bio je da se učenici osposobe za čitanje, razumevanje i prevođenje književnih tekstova i to putem memorisanja često preobimnih gramatičkih struktura, reči i rečeničnih primera (Richards & Rogers, 1986). Ovaj prvi poznati metod nastave stranog jezika (Durbaba, 2011), u Americi poznat i kao Pruski metod, bio je aktuelan u periodu od 1840. do 1940. godine, ali se i dan danas u manjoj ili većoj meri primenjuje u savremenoj nastavi stranih jezika.

Iz današnje perspektive, problem kod gramatičko-prevodnog metoda bio je taj što se on zasnivao na principima učenja već pomenutih klasičnih jezika, koji imaju status „mrtvih jezika”. Kod stranih jezika čijih izvornih govornika više nema (dakle, koje učenici neće sretati i sa njima oprobavati svoje novostečene veštine u govornom smislu), bilo je logično savladavati samo pisanu formu jezika – književne tekstove. Za savladavanje pisane forme jezika bilo je neophodno poznavanje gramatičkih pravila i značenja reči, a govornoj produkciji jezika se gotovo uopšte nije posvećivala pažnja (Neuner & Hunfeld, 1992).

Još jedan od problema ovog pristupa činilo je uverenje da postoji „univerzalna logika“ svojstvena osnovi svih jezika (Richards & Rogers, 1986), što bi značilo da svaki pojam na maternjem jeziku ima svoj tačan ekvivalent u stranom jeziku (i obrnuto), kao i da su reči, kao nosioci značenja, okarakterisane uvek samo jednim značenjem, što je, iz našeg ugla i uviđanja slobode prevođenja i različitih nivoa prevodnih korespondencija, jasno da je zabluda. Rečenice na maternjem jeziku koje su se koristile za utvrđivanje gramatike bile su van konteksta, a sa druge strane se od učenika očekivalo da briljiraju u prevođenju¹⁴⁰, što je, uz memorisanje svih

---

¹⁴⁰ Ibid.

termina, rečenica i gramatičkih konstrukcija (koje je iziskivalo mnogo učenikovog vremena), bilo veoma naporno.

Ovaj metod nameće pitanje razlike između *znanja* i *poznavanja* jezika. Učenjem gramatičkih pravila, reči i rečenica, učenici su definitivno saznawali dosta toga o jeziku, ali to ne znači da su oni i vladali jezikom, jer, *znanje o jeziku* predstavlja teorijsko znanje kao rezultat podučavanja ispravljanjem grešaka i jezičkim pravilima (Krashen, 1982), dok *poznavanje stranog jezika* predstavlja mogućnost pismenog i usmenog izražavanja na stranom jeziku, odnosno sposobnost za praktičnu upotrebu stečenih znanja o jeziku (Tanović, 1978).

Pre nego što sa ove distance zaključimo da u gramatičko-prevodnom metodu preovladavaju mane u odnosu na vrline, moramo uzeti u obzir ciljeve učenja stranog jezika u vreme kada se ovaj metod primenjivao. Istina je da su prevođenje tekstova, gramatičke definicije i pravila bili ispred potrebe za komuniciranjem, ali u to vreme su se učili jezici koji se više nisu govorili, već su se čitali, i glavni cilj je bio osposobljavanje učenika za čitanje izvornih tekstova na jeziku koji se uči. Tu se može istaći i jedna prednost, a to je da su ovi tekstovi „lepe književnosti“ koje su učenici obrađivali, prevodili i učili napamet, uticali i na sticanje opšteg obrazovanja kod učenika, a kako je zapaženo, gramatičko-prevodni metod je povoljno uticao na učenikov duh i intelekt.

Ono što je paradoksalno je da se ovaj metod - iako je započet u prvoj polovini 19. veka i iako je najkritikovaniji zbog svoje jednoličnosti, predavanja gramatike deduktivnim putem, preterane upotrebe maternjeg jezika i previše oslanjanja na udžbenike – itekako može još uvek sresti u savremenoj nastavi engleskog jezika, naravno, u kombinaciji sa drugim metodama. Ovakva nastava rezultira time da su učenici osposobljeni za gramatička pravila, ali se ne bi usudili da razgovaraju na stranom jeziku u inostranstvu, a pogotovo ne sa izvornim govornikom. Kao što je opisano u prethodnom poglavlju, pravni engleski jezik se sastoji iz mnogo aspekata pored gramatike i uči se na studijama prava sa namerom da se studenti njime služe u praksi. Za jezik kakav je pravni engleski jezik nije dovoljno samo čitanje i prevođenje pravnih tekstova i učenje gramatike, što bi ovaj metod podrazumevao. Ovakav način rada ne može rezultirati velikom interaktivnošću učenika/studenata u toku nastave, s obzirom da oni nisu pripremljeni da koriste jezik u komunikacione svrhe, jer su se samo bavili gramatikom, čitanjem, prevođenjem i

učenjem napamet, a interakcija je jedan od najbitnijih aspekata nastave stranog jezika, pogotovo u nastavi pravnog engleskog jezika gde je predavaču vrlo bitno da studenti upotpune nastavu svojim znanjem o pravu koje su stekli na drugim predmetima na pravnom fakultetu.

4.2. Prirodni / Direktni metod

Nakon gramatičko-prevodnog metoda koji se ugledao na učenje stranih jezika po modelu učenja klasičnih jezika, u drugoj polovini 19. veka javljala se svest da će biti potrebe za komuniciranjem na stranom jeziku, te se kao odgovor na nedostatke ovog metoda javio direktni metod. Direktni metod je podrazumevao učenje direktnim izlaganjem stranom jeziku koji se uči, kao i uvođenje govornog jezika u nastavu i stavljanje fokusa na jezik svakodnevnice. Naziv *méthode directe* je prvi put upotrebljen u jednom cirkularnom pismu Ministarstva prosvete Francuske iz 1901. godine (Mackey, 1965; prema Durbaba, 2011, str. 95).

Direktni metod, poznatiji još i kao prirodni, fonetički, antigramatički i reformski metod (Knežević, 2015), nije se odjednom pojavio kao nešto što nikada nije isprobano u učenju stranih jezika. Još dok je trajao gramatičko-prevodni metod, bilo je situacija gde se jezik učio i na drugi način, kroz direktan kontakt sa izvornim govornicima, ali je ovaj način učenja bio privilegija višeg staleža, gde su učenici imali neku vrstu privatnih časova sa svojim guvernantama i preceptorima. Ipak, bitnije promene u društvu su uticale na pojavu direktnog metoda, i ovaj put su se ticale nižeg staleža.

Društveno-politička situacija u Evropi i Americi početkom 19. veka znatno je ubrzala pojavu novog metoda učenja stranih jezika. Naime, mnogo seljaka i manje obrazovanih ljudi je između 1830. i 1860. godine emigriralo iz Evrope u Ameriku, bez ikakvog znanja engleskog jezika i sa nedovoljnim poznavanjem gramatičkih struktura na svojim maternjim jezicima. S obzirom da ih je čekala komunikacija sa lokalnim stanovništvom na stranom jeziku, kao i

potraga za poslom, ovi ljudi su bili vođeni integrativnom motivacijom¹⁴¹. U tom trenutku je, za razliku od prošlosti, za život bilo bitno da se jezikom može služiti, a ne da se o jeziku u teoriji zna.

Učitelji stranih jezika, nemac Gottlieb Hennes (Gotlib Henes) i francuz Lambert Sauveur (Lamber Sover) smatraju se idejnim tvorcima prirodnog metoda, jer su ga prvi počeli primenjivati u svojoj školi stranih jezika u Americi, a i sami su emigrirali iz svojih zemalja u Ameriku šezdesetih godina 19. veka (Durbaba, 2011; Vučo, 2009). Maximilian Delphinus Berlitz (Maksimilian Delfinius Berlic), osnivač čuvenih „*Berlitz*“ („Berlic“) škola stranih jezika, jedan je od prvih koji je primenjivao ovu metodu (Berlitz je takođe emigrirao u Ameriku iz rodne Nemačke). Njegove škole su primenjivale sve što direktan metod predstavlja – nekorišćenje maternjeg jezika, intenzivno slušanje, pričanje i korišćenje razgovornog stila stranog jezika. Interesantna je priča kako se u „*Berlitz*“ školama sasvim slučajno počeo primenjivati ovaj metod. Naime, Berlitz se jednom prilikom teško razboleo i kao zamenu je za predavača francuskog morao uzeti mladića iz Francuske koji, silom prilika, nije znao ni reč engleskog. Dao mu je instrukcije da objašnjavajući predmete pokazuje na njih, a da glagole izvodi i pokazuje ukoliko je to moguće, a kada se nakon šest nedelja vratio, zatekao je učenike koji su izuzetno napredovali, savladali gradivo i koristili se uspešno francuskim jezikom. Ovaj trenutak se smatra zvaničnim rađanjem direktnog metoda (Durbaba, 2011). Durbaba (2011, str. 95) ističe da i danas u „*Berlitz*“ školama „nastavu načelno drže isključivo nastavnici koji su izvorni govornici jezika koji predaju“, međutim, ta situacija se, bar u Srbiji, u poslednjih nekoliko godina promenila i sada nastavu vode i nastavnici koji nisu izvorni govornici stranih jezika koje predaju.

Učenje kroz ovaj metod nije bilo opterećeno sa previše gramatike i prevođenja, već su se učenici izlagali živom stranom jeziku, realnim govornim situacijama, kroz nove didaktičke materijale sa prirodnim dijaloškim formama, i to induktivnim putem. Kako se u direktnom metodu nije koristio maternji jezik, već su nove reči objašnjavane vizuelno, pokazivanjem, mimikom, gestikulacijom, ali i uz pomoć skica i crteža (jer je bilo termina koji su apstraktni), ovaj metod je naišao i na kritike nekih glotodidaktičara da jedan profesor ne treba da

---

¹⁴¹ Integrativna motivacija predstavlja potrebu osobe da se identifikuje sa kulturom grupe čiji jezik uči ili u čijoj sredini živi ili planira da živi. Detaljnije o integrativnoj motivaciji u sledećem poglavlju, 5.3.2. *Integrativna motivacija.*

gestikulira¹⁴² i koristi slike kao nastavne materijale. Ovom metodu zameralo se i to što se koristi previše ciljnog jezika u nastavi uz obrazloženje da učenici ne kreću od poznatog pri učenju, ali niko nije mogao da ospori uspeh koji je direktan metod postigao i osposobljenost učenika za govornu kompetenciju koju je dokazao. Naše istraživanje je pokazalo da 96.6% studenata ceni mimiku, gestikulaciju, pokrete i celokupnu neverbalnu komunikaciju kod profesora pravnog engleskog jezika jer ove retoričke strategije korisno doprinose interesantnosti predavanja.¹⁴³

4.3. Oralni pristup

Određene ograničenosti direktnog metoda uvideo je i britanski lingvista, nastavnik stranih jezika i jedan od prvih glotodidaktičara – Harold Palmer (Herold Palmer), koji je koncipirao *oralni pristup*¹⁴⁴ tridesetih godina 20. veka. Palmer se zalagao za upotrebu govornog jezika u realnim situacijama, pa je oralni pristup poznat i kao *situaciona nastava*¹⁴⁵, a prezentuje se i kroz akronim *PPP*, što ukazuje na tri nastavne sekvence – prezentaciju građe, praksu i produkciju¹⁴⁶ (Durbaba, 2011).

Palmer je prvi insistirao da se nastavni programi za učenje stranih jezika prilagode potrebama učenika, da se strani jezik uči bez učenja formalne teorije o strukturi jezika i bez suvišnog korišćenja maternjeg jezika u nastavi, a svoj princip temeljio je na postulatima lingvistike, psihologije i pedagogije (Palmer, 1923). Richards i Rogers (1986) procenili su da se ovaj metod zasniva na teoriji britanskog strukturalizma.

Iako je u učenju stranih jezika prema Palmeru govorni jezik imao apsolutni primat, sa posebnim fokusom na kontekst i situaciju govornog jezika, Palmer je smatrao da pri učenju jezika pažnju treba posvetiti i pisanju (Vučo, 2009). Oralni pristup je uspeo da prevaziđe

---

¹⁴² Detaljnije smo govorili o ulozi govora tela profesora u odeljku 2.6.2.3.3. *Gestikulacija, mimika, govor tela*.

¹⁴³ Detaljnije u poglavlju 7.5. Rezultati istraživanja i diskusija.

¹⁴⁴ Eng. oral approach.

¹⁴⁵ Eng. situational language teaching.

¹⁴⁶ Eng. PPP - presentation, practice, production.

ograničenosti direktnog metoda¹⁴⁷, ali se kao njegov nedostatak navodi zanemarivanje vaspitnog dela nastave i (na višim instancama učenja) zanemarivanje kulture naroda ciljnog jezika, a nemoguće je zaista usvojiti strani jezik bez razumevanja kulture izvornih govornika. Iz tog razloga danas u nastavi opšteg engleskog jezika koristimo udžbenike na engleskom jeziku sa tekstovima koji se bave načinom života u Britaniji, Americi, Australiji, u kojima se spominje hrana karakteristična za to područje, njihovi običaji, muzika, stil života, a kada je u pitanju pravni engleski jezik, na isti način se koriste udžbenici koji se bave upravo pravnim sistemima i zakonima koji važe u zemljama engleskog govornog područja.

4.4. Audiolingvalni / audiooralni metod

Audiolingvalni metod, poznat i kao audiooralni metod, vodi poreklo reči iz latinskog: *audio*, od *audire* – slušati, čuti; *lingualis*, od *lingua* – jezik; *oralis*, od *os, oris* – usta, te je jasno da predstavlja metod koji se bazira na slušanju i govoru (Durbaba, 2011, str. 96). Ovaj metod pojavio se četrdesetih godina 20. veka kada je već bilo jasno da je neophodno postojanje pristupa koji će brzo osposobiti čoveka za govor na stranom jeziku u svakodnevnim situacijama. Ovo se, međutim, nije dogodilo usled potrebe za komunikacijom i razmenom dobara sa pripadnicima različitih jezičkih jedinica, već zbog društveno-političkih promena koje su nastale u svetu nakon Drugog svetskog rata.

Američki vojnici su učestvovali u akcijama širom sveta, zbog čega im je bilo potrebno da efikasno, u što kraćem vremenskom roku, nauče strane jezike kako bi mogli biti poslani na druge frontove kao obaveštajci, tumači, prevodioci itd. Jedini odgovor na ove zahteve bio je specijalizovani program *ASTP (Army Specialised Training Program)*, čiji je glavni cilj bilo osposobljavanje za konverzijsku fluentnost na stranom jeziku i visoki nivo u govornoj produkciji (Richards & Rogers, 1986). Ovaj program, čiji autor je bio primenjeni lingvista Leonard Bloomfield (Leonard Blumfeld), morao je pružiti intenzivne kurseve za desetine stranih jezika (od kojih većinu amerikanci nikada nisu učili), što je zahtevalo rad više nastavnika stranog

---

¹⁴⁷ Ibid.

jezika i preko 40 časova jezika nedeljno u periodu od 9 do 12 meseci. Od ovih 40 časova, 15 je bilo rezervisano za časove gramatike, drugih 15 časova su vojnici vežbali sa saradnikom, a okvirno 20 časova su koristili za individualno učenje u smislu čitanja, učenja o sredini odakle taj strani jezik potiče i vezbi ponavljanja (Točanac-Milivojev, 1997).

Kroz *ASTP* program najviše se učilo putem dijaloga, prikupljenih iz svakodnevnog života, koje su vojnici ponavljali i oponašali, pa se ovaj metod nazivao i *mim-mem* (eng. *mimicry and memorization* – imitacija i memorizacija), što potvrđuje da je ovaj princip zasnovan na bihejviorizmu kao psihološkoj osnovi, ali i strukturalizmu kada se govori o lingvističkoj osnovi (Durbaba, 2011).

Kao metod koji praktično ne koristi maternji jezik u nastavi, metod koji daje prednost govoru i slušanju i daje brze rezultate učenja jezika, audiolingvalni ili audiooralni metod je u mnogim delovima sveta postao dominantan. Još jedna stvar koja je doprinela popularizaciji ovog metoda je i činjenica da je ovo prvi put da je metod učenja stranih jezika imao naučnu osnovu (pomenuli smo strukturalizam i bihejviorizam). Međutim, jedna od kritika ovog metoda tiče se baš njegovog baziranja na bihejviorističkoj teoriji. Smatralo se da se ovaj metod zasniva na pogrešnoj teoriji, jer se u to vreme već utvrdilo da se jezik ne usvaja uspešno uz pomoć navika (Caroll, 1955; Rivers, 1966).

4.5. Audiovizuelni / strukturno-globalni metod

U periodu između 1955. i 1962. godine, sa razvijanjem savremenih audio i vizuelnih sredstava i simultano sa kreiranjem prethodno opisanog audiolingvalnog metoda, javlja se novi metod koji će iskoristiti napredak u tehnologiji za uspeh učenja stranog jezika – audiovizuelni metod.

Audiovizuelni metod je nastao kao rezultat saradnje dve institucije, jedne iz Francuske, a druge iz Hrvatske, na čelu sa profesorom i lingvistom Petrom Guberinom, koji se smatra idejnim tvorcem ovog pristupa. Ova metoda omogućavala je učeniku da snimi svoj govor, koji će

nastavnik da analizira i utvrdi na čemu treba još poraditi (tzv. jezička laboratorija), a za razliku od prethodno opisanog metoda, u nastavu se uvodi ne samo zvučni zapis, već je slušanje moglo biti praćeno i fotografijama prikazanim na ekranu. Dakle, čas bi počeo prezentacijama snimljenog materijala i/ili slika, nakon čega bi se objašnjavali dijalozi, ponavljali, učili napamet, a zatim učile globalne dijaloške strukture (što objašnjava drugo ime ovog metoda – strukturno-globalni) i sastavljali sopstveni dijalozi (Durbaba, 2011).

Ovaj metod je, kao što vidimo, veliku pažnju pridavao značaju komunikacije tokom učenja stranog jezika, ali on se nije bazirao samo na korišćenju savremenih tehničkih sredstava za vizuelno i auditivno percepiranje u nastavi. Istina je, jedan od nedostataka ovog metoda jeste bilo zanemarivanje veštine pisanja, ali ono što je pohvalno jeste da je ovaj metod podsticao interaktivnost između nastavnika i učenika, kao i neverbalnu komunikaciju. S obzirom da je govorni jezik imao primat u audiovizuelnom metodu, uz mimike i gestove, vodilo se računa i o akcentu, intonaciji i ritmu¹⁴⁸ (Šotra, 2010), što je vrlo bitno za korišćenje stranog jezika. I danas je, čini se više nego ikad, korisno koristiti audio i vizuelna sredstva u učionici, s obzirom da je važno zadržati pažnju studenata. Ova sredstva mogu se u nastavi pravnog engleskog jezika iskoristiti, na primer, za puštanje interesantnih sudskih scena i isečaka iz serija i filmova (čak i šaljivih), što bi bio dobar uvod za upoređivanje razlika u stilu ophođenja prema sudiji ili poroti u našoj zemlji i, na primer, Americi, a podstaklo bi i komentarisanje o tome šta je realnost, a šta je ono što je izrežirano zarad interesantnosti filma ili serije.

4.6. Eklektički / kombinovani metod

Pedesetih godina 20. veka, iz pokušaja da se preuzmu dobri elementi iz gramatičko-prevodnog metoda, kao i iz metoda koji su se zasnivali na građenju govornih kompetencija učenika (gde spadaju direktni, audiolinvalni i audiovizuelni), nastao je mešoviti ili kombinovani metod, poznatiji kao eklektički. Ovaj metod je, u odnosu na dotadašnje metode, bio vrlo

---

¹⁴⁸ Detaljnije o značaju ovih retoričkih elemenata u nastavi u 2.6.2.3.1. Vokalna ekspresija i 2.7.2.3.3. Gestikulacija, mimika, govor tela.

inovativan, jer je podsticao aktivnost učenika u nastavi, ali nažalost, nastavni materijali nisu pratili ideje ovog koncepta, a nastavnici su preferirali da rade po gramatičko-prevodnom metodu (Durbaba, 2011).

Kombinovani metod pokušao je da pomiri sve razlike iz prošlosti i da upotpuni nedostatke koje su kritičari isticali za sve prethodne metode. Ovaj metod je naglašavao značaj usvajanja jezičkih vještina i razumevanja, a gramatičke strukture i vokabular su se uvodili postepeno od strane nastavnika (Lončarević & Subotić, 2010). Pažljivo su birani tekstovi koji propagiraju kulturne i etičke vrednosti, podjednako se vodilo računa i o pisanoj i o usmenoj produkciji. Vokabular se učio kroz kontekst, a bilo je dozvoljeno i korišćenje maternjeg jezika u manjoj meri i to kada se objašnjava neka gramatička struktura (Durbaba, 2011). Eklektički metod je, dakle, podrazumevao većinsko korišćenje stranog jezika (osim kada su se prevodile apstraktne ideje), u fokusu je bilo izgrađivanje komunikacijskih sposobnosti, a gramatika se predavala induktivno (Karadža, 2018).

Ipak, iako zvuči kao da je bio kompletan i da je njegova implementacija bila odgovor na nedostatke svih prethodnih metoda, i ovaj metod je imao svoje nedoslednosti. Prevod se kroz ovaj metod nije više vežbao na književnim tekstovima, već na tekstovima sa temama iz svakodnevnog života. Kako se vodilo računa da tekstovi budu poučni i sa određenim vaspitnim vrednostima, zanemarivala su se interesovanja učenika, a tekstovi često nisu odgovarali njihovoj zrelosti i uzrastu (Durbaba, 2011). Kada je u pitanju nastava pravnog engleskog jezika, tekstovi se biraju tematski i, u nedostatku adekvatnih materijala, nastavnik je primoran da sam sakuplja pravne tekstove koji će se koristiti na predavanjima. Ovo često zahteva adaptiranje zbog nivoa znanja učenika, s obzirom da je njihov nivo znanja i opšteg engleskog jezika često neujednačen, a tekstovi mogu biti predugački i prezahtevni. Takođe, biraju se tekstovi koji će im značiti u praksi, ali i koji mogu biti zanimljivi i povezani sa gradivom iz drugih predmeta. Uzevši to u obzir, mana ovog metoda bila je zapostavljanje potreba učenika, iako je na svim drugim poljima ispravio nedostatke prethodnih metoda i delovao, nakon dugo vremena, kao savršeno rešenje.

4.7. Komunikativni metod

Sedamdesetih godina 20. veka, kao odgovor na kritike na račun strukturalizma i biheviorizma (na kojima su se zasnivali neki od prethodnih metoda), koncipiran je metod u učenju stranih jezika koji je i do današnjeg dana ostao u primeni. Komunikativni metod je u centar nastavnog procesa stavio učenika i dozvoljavao je određenu vrstu fleksibilnosti. U ovom periodu dogodio se takozvani „komunikativni obrt“ ili „komunikativna prekretnica“, jer su tada nastale neke značajne teorije komunikacije koje su dovele i do prepoznavanja komunikologije kao samostalne naučne discipline (Durbaba, 2011, str. 100).

Paul Watzlawick (Paul Vaclavik) jedan je od osnivača komunikologije koji je definisao pet aksioma komunikacije, a oni su 1) da se mora komunicirati, 2) da uspeh komunikacije zavisi od sadržaja poruke, ali i od odnosa između komunikacionih partnera, 3) da partneri često različito tumače tok komunikacije, 4) da na komunikaciju utiču i verbalni i neverbalni faktori, i 5) da komunikacioni odnosi mogu biti komplementarni i simetrični (Watzlawick et al. 1967; prema Durbaba, 2011).

Kao i do sada, društveno-političko-ekonomski odnosi u svetu uticali su na potrebu za kreiranjem novog metoda učenja stranih jezika. U razvijenim zemljama zapada u koje je došlo mnogo imigranata koji su govorili stranim jezicima, tražio se brz i efikasan odgovor u vidu pristupa koja će obezbediti komunikativnu kompetenciju na stranom jeziku.

Komunikativna kompetencija je „kompleks potrebnih umeća koja govorno lice pokreće angažujući se u jednom jezičkom događaju“ (Točanac-Milivojev, 1997, str. 52). Ona ne predstavlja samo sticanje lingvističkih znanja, već i vladanje receptivnim jezičkim veštinama (kao što su čitanje i slušanje) i produktivnim jezičkim veštinama (kao što su govor i pisanje). Sa komunikativnim pristupom se jezik konačno počeo posmatrati kao „sredstvo sporazumevanja i interkulturalnog komunikativnog delanja“ (Durbaba, 2011, str. 101), a ne samo kao sistem, što je bio slučaj do tada. Ovaj metod je posebno naglasio već smanjenu potrebu za nastavom gramatike i primenom ovog metoda počele su se tolerisati jezičke greške (Lončarević & Subotić, 2010).

Komunikativnu kompetenciju kao osnovni cilj učenja stranih jezika razvijao je sedamdesetih godina 20. veka nemački anglista i jedan od najuticajnijih nemačkih

glotodidaktičara Hans-Eberhard Piepho (Hans-Eberhart Pifo), dok je britanski profesor primenjene lingvistike Henry Widowsen (Henri Vidouson) u Velikoj Britaniji podržavao jednu vrstu komunikativnog pristupa¹⁴⁹ koji je nazvan *pragmatično-funkcionalni pristup*, i koji propagira uverenje da je svrha učenja živog jezika komunikacija u svakodnevnim situacijama (Tockić-Ćeleš, 2012). Komunikativni metod zaista komunikaciju tretira kao “suštinsku aktivnost u učenju jezika sa ciljem da se steknu komunikativne kompetencije” (Lončarević & Subotić, 2010, str. 70).

Komunikativni metod nastave stranih jezika u fokus nastave stavlja upravo učenika, uzima u obzir njegovu motivaciju za učenje jezika i njegove individualne karakteristike, ali zauzvrat traži i njegovu aktivnost u nastavi stranog jezika. Ovaj metod naziva se komunikativnom, kognitivnom ili funkcionalnom metodom učenja stranog jezika (Točanac-Milivojević, 1997). Nastavnik, dakle, nije više u centru nastave, ali je tu da koordinira aktivnostima učenika, da im pomogne, da ih motiviše, odabere odgovarajuće didaktičke materijale i prilagodi tempo rada njihovim potrebama i mogućnostima. Ovo je upravo metod rada koji se najčešće koristi u savremenoj nastavi engleskog jezika i koji bi odgovarao nastavi pravnog engleskog jezika, jer su potrebe učenika glavna vodilja jezika struke, kao i interakcija i prenošenje značenja poruke.

---

¹⁴⁹ Eng. communicative approach.

4.8. Zaključna razmatranja

Nakon pregleda najzastupljenijih metoda iz savremene nastave stranih jezika, ono što se može zaključiti je da je nastava stranog jezika veoma kompleksna i da nameće dosta problema oko utvrđivanja koji metod bi bio najefektivniji. Nastava jezika struke kakav je pravni engleski jezik ume biti još zahtevnija (kako za učenike, tako i za predavače), ako uzmemo u obzir stručnu terminologiju pravnog engleskog jezika, karakterističan stil pisanog i govornog jezika, pravnu pozadinu, utvrđivanje ciljeva analizom potreba, nedostatak odgovarajućih nastavnih materijala, nedovoljnu ili nemoguću saradnju sa stručnjakom iz date oblasti, nedostatak motivacije, itd.

Kako se kroz istoriju pokazalo, zahtevi nastave stranog jezika (kao i zablude o istim) jednake su za sve strane jezike, pa se iz tog razloga u istraživanju metoda ne ograničavamo samo na engleski jezik. Ukoliko sagledamo situaciju hronološki, sa učenjem stranih jezika se krenulo naglašavanjem značaja jezičkih i gramatičkih pravila, sa preteranim korišćenjem maternjeg jezika, prevođenjem i zanemarivanjem komunikacije (gramatičko-prevodni metod), da bi se, zatim, otišlo u drugu krajnost direktnim izlaganjem stranom jeziku, sa gotovo minimalnim korišćenjem maternjeg jezika (prirodni metod). U narednim godinama pažnja se prvi put posvetila prilagođavanju potrebama učenika i govornom jeziku (oralni pristup), strani jezik se počeo posmatrati i sa naučne strane (audio-lingvalni metod), a radilo se i na interakciji, komunikaciji i to sve uz pomoć novih tehničkih sredstava (audio-vizuelni metod), što je, nažalost, vodilo ka zanemarivanju veštine pisanja i gramatike. Kako bi se pomirile razlike u svim ovim metodima, nastao je inovativni metod koji je pokušao da preuzme najbolje iz svakog pređašnjeg metoda kako bi se u nastavi jednaka pažnja posvetila i govornoj, ali i gramatičkoj kompetenciji (kombinovani metod), gde se javio problem nastavnih materijala koji ne prate ove principe, ali i nastavnika koji su navikli na gramatičko-prevodni metod (što je problem i danas).

Zatim se javio metod koji je na sasvim drugom kraju kontinuuma i po vremenu nastanka, ali i po principima nastave, jer je ovaj metod za suštinu učenja stranog jezika smatrao komunikativnu kompetenciju (komunikativni metod), kao karakteristiku živih jezika (u odnosu na prvi metod koji je zasnovan na učenju mrtvih jezika, sa preteranom pažnjom usmerenom ka učenju gramatike). Mnogi teoretičari (kao što je Krashen) polemisali su treba li gramatiku uopšte predavati i koliko ona uopšte doprinosi učenju stranog jezika, dok su drugi (kao što je Ellis) iznosili dokaze da je poznavanje gramatičkih pravila ključno za usvajanje stranog jezika. Ove

polemike dovele su do krajnosti da krajem sedamdesetih godina dvadesetog veka gramatika praktično ne bude deo nastave stranog jezika, ali danas, kada se zna da je gramatika itekako bitan aspekt učenja jezika, razmatra se koji bi bio najbolji način da se gramatika predaje.

S obzirom da težimo ka savremenoj i efektivnoj nastavi stranog jezika, ključno je staviti učenika/studenta u fokus nastave, proučiti njegov stil učenja i njemu prilagoditi stil podučavanja, u čemu će nastavniku pomoći različiti izvori nastavnih materijala i dostupna savremena tehnologija. I za nastavu engleskog jezika se, kao i za nastavu drugih stranih jezika, preporučuje kombinacija više metoda koje će se prilagoditi ciljevima nastave za određeni uzrast učenika i nivo znanja. Ukoliko bi se morao odabrati jedan od postojećih metoda, i to za nastavu pravnog engleskog jezika koji je u fokusu našeg istraživanja, to bi bio komunikativni metod. Komunikativni metod je logičan izbor s obzirom da su učenikove potrebe sada u centru pažnje, dok je decenijama u nastavi stranih jezika u fokusu bila gramatika, a komunikacija potpuno zapostavljena. Naravno da komunikativni metod ne zanemaruje značaj gramatike u korist komunikacije, ali ovaj metod ističe važnost prenošenja poruke i značenja jezika, ističe učenje jezika kroz interakciju, prati potrebe i motivaciju učenika za učenje određenog stranog jezika, zahteva njegovo angažovanje, a uključuje i autentične tekstove i komunikaciju. Za učenje stranog jezika struke kakav je pravni engleski jezik, potrebno je prvenstveno utvrditi nivo poznavanja opšteg engleskog jezika, kako bi se mogle razvijati vokabularne kompetencije i interakcija na stručnom jeziku koji karakteriše specifičan stil, duge i složene rečenice sa vrlo malo interpunkcije, arhaizmi i strane reči. Iz razloga što se komunikativnim kompetencijama nije posvećivalo dovoljno pažnje i nastavu stranih jezika je mahom činilo učenje gramatičkih pravila, mnogi ljudi imaju problem da usmeno komuniciraju na stranom jeziku koji su učili, jer to nije bio cilj nastave stranih jezika.

Ipak, iako je razvijanje komunikativnih kompetencija od suštinskog značaja pri učenju svakog stranog jezika, pa i jezika struke kakav je pravni engleski jezik, i ovaj strani jezik zahteva visok nivo poznavanja gramatike. Nakon uvida u radove iz ove oblasti i višegodišnjeg iskustva u nastavi pravnog engleskog jezika, smatramo da je kombinacija dva metoda, i to gramatičko-prevodnog i komunikativnog, najbolje rešenje za najefektivniju nastavu pravnog engleskog jezika.

5. MOTIVACIJA U NASTAVI STRANIH JEZIKA

Za uspešnu nastavu neophodna je dobra volja kako predavača, tako i njegovih učenika. Motivacija igra veoma bitnu ulogu u životima svih nas, te je stoga ona bitan aspekt i u nastavi stranih jezika. Da bi nastava stranih jezika bila interaktivna, interesantna i plodonosna, neophodna je jaka motivisanost profesora stranih jezika, kao i njihovih studenata.

U praksi se mogu sresti mnogi studenti koji zaista vole strane jezike i kojima nije neophodno dodatno motivisanje za rad. Isto tako postoji i mnogo profesora čija motivisanost u radu ne jenjava vremenom, bez obzira na uslove rada, broj studenata i zahtevnost predmeta koji predaju. Međutim, osim činjenice da su ljudi različitih osobina, kompetencija i sklonosti, postoji i činjenica da mnogi faktori mogu uticati na motivaciju pojedinca, kao i da postoje različite vrste, oblici i stepeni motivacije.

Da bismo što bolje razumeli motivaciju kod učenja pravnog engleskog jezika, kroz naše empirijsko istraživanje smo ispitali učestalost prisustva studenata prava na predavanjima i vežbama pravnog engleskog jezika, njihove razloge izostanka sa istih, kao i razloge za učenje ovog jezika struke. Saznali smo da većina (67.5%) ispitanika redovno prisustvuje nastavi iz pravnog engleskog jezika, da najčešći razlog izostanka sa predavanja čine obaveze iz drugih predmeta (80.6%), kao i da više od polovine ispitanika uči pravni engleski jezik jer smatra da im je potreban za buduću karijeru (56.31%). Zanimalo nas je i da li način izlaganja predavača određuje motivisanost studenata, pa smo ponudili više retoričkih strategija koje se mogu koristiti u nastavi od strane predavača kao bismo saznali šta njih nadahnjuje, privlači (ali i zadržava) njihovu pažnju, šta olakšava razumevanje gradiva, korisno doprinosi interesantnosti predavanja, kao i to da li bi ih u nastavi pravnog engleskog jezika više motivisalo manje zahtevno gradivo, bolji nastavni materijali ili bolji način izlaganja. Pokazalo se da studenti prava cene duhovitost i vedrinu predavača, entuzijazam, kontakt očima, dinamičnost govora, ilustracije i da ih način izlaganja predavača zaista motiviše da učestvuju u nastavi.¹⁵⁰

Kako bismo naše rezultate predstavili što jasnije, neophodno je pozabaviti se prvenstveno teorijskim aspektom motivacije. Iz tog razloga ćemo se u ovom odeljku baviti motivacijom kao

---

¹⁵⁰ Detaljni rezultati u poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje*.

jednom od najbitnijih aspekata savremene nastave, njenom definicijom, ulogom u učenju u školi, opštim teorijama o motivaciji koje su se razvijale kroz istoriju, a zatim i oblicima motivacije kada je u pitanju konkretno nastava stranog jezika.

5.1. Definicija motivacije

Termin *motivacija* vodi poreklo iz latinskog glagola *movere*, koji znači „kretati se, pokretati“. Ova izvedenica ima smisla, jer znamo da je motivisana osoba ustvari osoba koju nešto pokreće da radi, da uči, da u nečemu istraje, ili pak da se na nešto fokusira. Osoba može biti motivisana da nešto uradi (ili nastavi da radi, na primer da se zdravo hrani), ali isto tako može biti motivisana i da sa nečim prestane (ili da se nečemu ne vraća, na primer lošoj navici).

Motivacija se može posmatrati kao stanje, ali i kao proces. Često se motivacija opisuje kao „unutrašnje *stanje* koje pobuđuje, usmerava i održava ponašanje“ (Vulfolk, Hjuž & Volkap, 2014, p. 323). Kao stanje, ona se odnosi na uslove usled kojih se pojedinac aktivira, dok se kao proces ona odnosi na „kognitivne i afektivne procese koji za posledicu imaju ciljem usmereno ponašanje“ (Kodžopeljić & Pekić, 2017, str. 148). Motivacija se, dakle, može posmatrati kao *proces* koji podstiče i održava aktivnost koja je usmerena ka postizanju određenog cilja (Pintrich & Schunk, 1996, prema Kodžopeljić & Pekić, 2017).

Motivacioni procesi potpomognuti su racionalnim odlukama koje se javljaju u prednjem režnju čovekovog mozga, a tri neurotransmitera – dopamin, endorfin i oksitocin – čine takozvani „motivacioni koktel“ (Leman, 2011, p. 16). Naime, dopamin deluje kao doping koji pojedinca održava budnim, koncentrisanim i optimističnim po pitanju učenja i drugih zadataka. Endorfin u ovoj kombinaciji donosi osećaj sreće usled čega čovek lakše uči, dok oksitocin, kao hormon poverenja, jača veze između ljudi i umiruje kada smo pod stresom¹⁵¹.

Sada kada smo motivaciju definisali uopšteno, vreme je da dalju diskusiju o motivaciji i njenim vrstama, oblicima i pristupima istoj nastavimo sa aspekta pedagoške psihologije i izučimo šta predstavlja motivaciju za učenje u školi.

---

¹⁵¹ Ibid.

5.2. Motivacija za učenje u školi

Jedan od glavnih zadataka poučavanja je motivisanje učenika, i oko toga će se složiti većina profesionalaca koji su deo obrazovnog sistema. Motivacija za učenje jedna je od „najznačajnijih determinanti školskog, odnosno akademskog postignuća“, zbog čega nastavnici motivaciju učenika za učenje „vide kao jedan od svojih osnovnih zadataka“ (Kodžopeljić & Pekić, 2017, str. 147). I zaista, baš nastavnik je taj koji ovu specifičnu vrstu motivacije mora dobro poznavati, kako bi, uz razlikovanje vrsta motivacije i različitih načina motivisanja učenika, uspeo da od njih dobije maksimum angažovanja tokom nastave.

Jere Brophy (Džere Brofi), američki profesor obrazovanja nastavnika, motivaciju za učenje vidi kao “tendenciju učenika da akademske aktivnosti smatra smislenim i vrednim truda, te nastojanje da iz njih izvuče planirane akademske koristi. Motivacija za učenje može biti konstruisana i kao opšta crta i kao stanje specifično za situaciju” (1988, p. 205-206; prema Vulfolk, Hjuž & Volkap, 2014). Brophy (1988) motivaciju za učenje posmatra ne samo kao želju ili nameru za učenjem, već i kao kvalitet mentalnih napora učenika. Leman (2011, p. 17) ističe da je „naš mozak [...] po prirodi programiran za motivaciju na učenje“ i da on dejstvom hormona sreće nagrađuje saznavanje i shvatanje nečeg novog.

Bilo bi idealno kada bi svi učenici bili motivisani za učenje, ali to često nije slučaj, i zato se smatra da nastavnik ima tri osnovna cilja: stvoriti stanje motivisanosti za učenje uključivanjem učenika u produktivan odeljenski rad, zatim razviti crtu motivisanosti kod učenika kako bi se oni mogli sami obrazovati tokom čitavog života (Bandura, 1993) i stvoriti kognitivnu angažovanost kod učenika, ili dubinsko razmišljanje o onome što uče (Blumenfeld et al., 1992. prema Vulfolk, Hjuž & Volkap, 2014).

Zaključili smo da se motivacija za učenje može posmatrati i kao crta ličnosti i kao stanje. U tom smislu postoji *opšta motivacija za učenje*, kao crta ličnosti koji vodi ka težnji da se usvoje nova znanja i kompetencije u različim oblastima, a postoji i *specifična motivacija za učenje*, koja predstavlja stanje određeno situacijom i zainteresovanost za učenje specifičnih sadržaja iz određenih školskih predmeta (Vizek-Vidović et al., 2003. prema Kodžopeljić & Pekić, 2017). Koncept opšte motivacije odgovara konceptu unutrašnje ili intrinzične motivacije za učenje, dok

specifična motivacija odgovara konceptu spoljašnje ili ekstrinzične motivacije za učenje. Ova dva oblika motivacije za učenje će biti detaljnije definisana u nastavku.

5.2.1. Intrinzična i ekstrinzična motivacija

Kada govorimo o motivaciji bilo koje vrste, a posebno o motivaciji za učenje, postavlja se pitanje: „Šta je to što nas gura napred i snabdeva nas energijom?“. To mogu biti naša uverenja i vrednosti, interesovanja, očekivanja, ciljevi, potrebe, ali i pritisci okruženja, roditelja, profesora, pa i naši strahovi, između ostalog. Već smo istakli da se motivacija posmatra i kao crta ličnosti (na primer, u slučajevima kada osoba ima potrebu i interesovanje da nauči nešto, ili pak strah od polaganja ispita), ali i kao stanje određeno privremenom situacijom (na primer, kada se uči jer je sutra ispit). Ipak, motivacija je uglavnom kombinacija i individualnih karakteristika i stanja, jer student može učiti za ispit i da bi ga položio, a i zato što ga taj predmet interesuje (Vulfolk, Hjuž & Volkap, 2014).

Kao što vidimo iz navedenog primera studenta koji uči za ispit, faktori motivacije mogu biti lični ili *unutrašnji* (na primer, naša radoznalost i interesovanje za predmet), a mogu biti i sredinski ili *spoljašnji* (na primer, kada nam pretil kazna ako ne položimo, ili pak ako nas sleduje nagrada za dobru ocenu). Samim tim, osnovna podela motivacije je na unutrašnju ili *intrinzičnu* i spoljašnju ili *ekstrinzičnu*.

Kada smo motivisani iznutra, nama nisu potrebne ni nagrade ni kazne, jer je “aktivnost sama po sebi nagrađujuća”, dok nam je, kada smo motivisani spoljašnjim faktorima, bitan samo ishod, a sama aktivnost nas pritom ne zanima (Vulfolk, Hjuž & Volkap, 2014, p. 324). Kada je u pitanju motivacija za učenje i primeri iz našeg istraživanja, intrinzična motivacija bi predstavljala želju studenata pravnih fakulteta za učenjem pravnog engleskog jezika jer vole engleski jezik, poznaju dobro engleski jezik ali žele da savladaju i stručnu terminologiju, istinski žele da se bave međunarodnim pravom, žele da savladaju još jedan strani jezik, i tako dalje. Svi ovi razlozi koji motivišu studente u datom primeru su lični i predstavljaju njihovu unutrašnju potrebu za učenjem pravnog engleskog jezika. Primer ekstrinzične motivacije studenata pravnih fakulteta kada je u pitanju učenje pravnog engleskog jezika bio bi pritisak roditelja da se položi ispit, pritisak profesora koji traži veće zalaganje, pritisak fakulteta (ako je ovaj predmet određen kao obavezan,

ili ako je prisustvo na predavanjima i vežbama obavezno) i tako dalje. U ekstrinzičnoj motivaciji za učenje pravnog engleskog jezika studenta ne interesuje sam predmet ili proces učenja tog predmeta, već se motiviše izbegavanjem kazne ili nagradom koja mu sleduje (dobijanje željenog posla, poklona, ocene, sticanjem uslova za budžet itd.). Naše istraživanje je ispitalo i razlog učenja pravnog engleskog jezika na pravnom fakultetu (u ponudi su i drugi jezici pravne struke) i više od polovine ispitanika (56.31%) odgovorilo je da uči pravni engleski jezik jer im je ovaj predmet potreban za karijeru, skoro jedna trećina ispitanika (30.10%) je odgovorila da ga uči jer žele da polože ispit, jednak broj ispitanika (19.90%) odgovorio je da ga uči jer je obavezan predmet ili zato što vole da putuju, a najmanji broj ispitanika (8.74%) uči pravni engleski jezik na fakultetu jer planira život u inostranstvu. Međutim, da li smemo da se usudimo da zaključimo da većinu naših ispitanika motiviše isključivo ekstrinzična motivacija? Da li ove dve vrste motivacije isključuju jedna drugu?

Treba istaći da postoji više distinkcija između intrinzične i ekstrinzične motivacije. Kodžopeljić i Pekić ističu da je motivacija „složen fenomen koji može varirati u svom nivou i orijentaciji“, a orijentacija se „odnosi na razloge koji stoje u osnovi nekog ponašanja i ciljevima koji se tom aktivnošću nastoje postići“ (2017, str. 149). Autorke smatraju ciljeve prvom distinkcijom između intrinzične i ekstrinzične motivacije - unutrašnji cilj koji pruža satisfakciju tokom određene aktivnosti, i spoljašnji cilj koji sleduje nakon izvršenja date aktivnosti.

Pomenuli smo da motivacija može varirati i u svom nivou, tačnije intenzitetu, ali čak i kada je kod dva učenika intenzitet motivacije za učenje isti, vrsta njihove motivacije može biti različita. Isti intenzitet, a različita vrsta motivacije za učenje (intrinzična i ekstrinzična) i dalje dovodi do postizanja cilja (savladavanja gradiva), ali trajnost i kvalitet tog znanja može da se znatno razlikuje, kako su mnoga istraživanja pokazala (Kodžopeljić & Pekić, 2017).

Još jedna od distinkcija između unutrašnje i spoljašnje motivacije je mesto gde se nalazi nagrada - nagrada kod unutrašnje motivacije je u samom izvođenju aktivnosti i pruža nam zadovoljstvo ili osećaj prijatnosti, dok je kod spoljašnje motivacije nagrada izvan same aktivnosti, deo je odvojenog cilja, a aktivnost se smatra sredstvom dolaska do ovih ciljeva (Kodžopeljić & Pekić, 2017).

Vulfolk, Hjuž i Volkap (2014) smatraju da je suštinska razlika između unutrašnje i spoljašnje motivacije u lokusu uzročnosti ponašanja, tačnije u razlogu za delanje. Treba proveriti da li je lokus uzročnosti za ponašanje unutrašnji (u osobi) ili spoljašnji (izvan nje). Lokus uzročnosti za učenje je kod unutrašnje motivacije kontrolisan od strane učenika, a kod spoljašnje od strane nekog drugog, na primer roditelja ili profesora.

Samim posmatranjem nije moguće u potpunosti proceniti da li je motivisanost intrinzična ili ekstrinzična. Kada posmatramo studenta pravnog fakulteta na času pravnog engleskog jezika mi ne možemo sa sigurnošću tvrditi da taj student zaista ima interesovanja za ovaj predmet ili da je tu samo zato što mora položiti taj predmet jer je pod pritiskom. Na prvi pogled se čini da mora biti ili jedna ili druga opcija, međutim, zašto ne bi student mogao da ima i unutrašnju i spoljašnju motivaciju? Možda je student počeo dolaziti na predavanja zato što su obavezna (spoljašnja motivacija, cilj je da se ne dobiju negativni poeni ili kazna), ali je u međuvremenu počeo uživati u nastavi i razvijati veliko interesovanje za ovaj predmet (unutrašnja motivacija, cilj je prijetnost i zadovoljenje ličnih interesovanja). Kao što smo već pomenuli, većina odgovora koje smo dobili našim ispitivanjem na temu razloga učenja pravnog engleskog jezika su ukazivali na postojanje ekstrinzične motivacije, tačnije zadovoljenje ishodom učenja (na primer, položen ispit (30.10%) ili benefiti u karijeri (56.31%)). Međutim, to ne znači da naši ispitanici ne vole engleski jezik, da ne uživaju u njemu kako u nastavi, tako i privatno u razgovoru sa prijateljima, igranju igrice, slušanju muzike, itd.

Ideja da motivacija mora biti isključivo intrinzična ili ekstrinzična naišla je na kritike, jer se utvrdilo da svi mi možemo biti u isto vreme motivisani i unutrašnjim i spoljašnjim razlozima (Covington & Müeller, 2001), pa tako i učenici i studenti. Predavači ne mogu očekivati da će intrinzična motivacija sama po sebi biti dovoljna učenicima, jer su nekada spoljašnji faktori neophodni, pa se preporučuje podsticanje i negovanje intrinzične motivacije, uz istovremenu pažnju i ka ekstrinzičnoj motivaciji koja će poslužiti kao podrška (Brophy, 1988; Ryan & Deci, 1996; prema Vulfolk, Hjuž & Volkap, 2014).

5.2.2. Oblici motivacije na kontinuumu samoodređenja

S obzirom da je podela na prethodno opisana dva tipa motivacije (intrinzičnu i ekstrinzičnu) naišla na brojne kritike zbog toga što predstavlja dva ekstrema jednog kontinuumu, a već smo utvrdili da osoba može biti motivisana na oba načina, ukazala se prilika da dva profesora psihologije Richard Ryan (Ričard Rajan) i Edward Deci (Edvard Disi) predstave svoju **teoriju samodeterminacije** (Ryan & Deci, 2000; Deci & Ryan, 1985), tačnije, njihovu viziju stepena motivacije na kontinuumu samoodređenja.

Dotadašnja stanovišta bila su da je spoljašnja motivacija neautonomna, dakle, da ponašanje zavisi isključivo od spoljašnjih uticaja. Teorija samodeterminacije predstavlja različite varijetete ekstrinzične motivacije sa različitim stepenima samoodređenog ponašanja, gde se, u odnosu na mesto uzročnosti ponašanja, kreće od nemotivisanog stanja (tzv. amotivacije), preko četiri oblika ekstrinzične motivacije, pa sve do same intrinzične motivacije na drugom kraju kontinuumu.

Prvi stepen u teoriji samodeterminacije je **amotivacija**, tačnije odsustvo motivacije praćeno odustajanjem od aktivnosti. Primer u učenju bio bi kada bi student, potpuno demotivisan, odustao od učenja, polaganja ispita ili napustio fakultet.

Sledeći stepen je **eksterna regulacija**, prva u nizu četiri oblika ekstrinzične motivacije. Ovaj prvi oblik predstavlja spoljašnju motivaciju u tradicionalnom određenju, odnosno, ponašanje pojedinca je u potpunosti određeno spoljašnjim posledicama ili nagradama. Student će u eksternoj regulaciji učiti samo da bi dobio dobru ocenu, da bi prebrinuo još jedan ispit ili zato što mora jer oseća nečiji pritisak.

Introjektovana regulacija je sledeća u nizu i predstavlja spoljašnju motivaciju sa malo samoodređenog ponašanja. Do nje dolazi tako što osoba postaje posrednik zahteva iz okruženja, uglavnom radi izbegavanja negativnih emocija kao što su krivica ili stid, koje slede ukoliko dođe do odustajanja od aktivnosti. Student u ovom slučaju uči ne samo zato što mu je to nametnuto od strane spoljašnjih uticaja, već on sada i oseća krivicu što nije učio, pa podseća sebe da je krajnje vreme da krene da sprema ispit.

Identifikovana regulacija kao sledeći stepen predstavlja još jednu vrstu spoljašnje motivacije, ali sa vrlo visokim stepenom autonomnosti, gde se pojedinac identifikuje sa

vrednostima pa dolazi do aktivnosti, mada treba istaći da ove vrednosti i dalje diktira okolina. Student sa identifikovanom regulacijom kao vidom motivacije smatra poznavanje stranih jezika odlikom cenjene i obrazovane osobe, ili uči jer će poznavanje stranog jezika omogućiti i bolje prilike u karijeri.

Integrisana regulacija je definitivno najviši stepen autonomnog, tj. samoodređenog ponašanja u spoljašnjoj motivaciji. U ovom slučaju osoba određene vrednosti integriše u pojam o sopstvenom biću, pa student uči strani jezik jer je to put do njegovog cilja, jer veruje da je važno biti obrazovan i znati nekoliko jezika.

Na samom kraju je **intrinzična motivacija**, koja je određena tradicionalno onako kako je i opisana u prethodnom odeljku (Ryan & Deci, 2000; Deci & Ryan, 1985). Razlika između intrinzične motivacije i integrisane regulacije je ta što kod intrinzične motivacije postoji „autentični interes za aktivnost“ (Kodžopeljić & Pekić, 2017, str. 153), drugim rečima, ovde se motivisano ponašanje dešava jer nam prija proces i zabavno nam je, dok se kod integrisane regulacije aktivnost dešava jer smatramo da je odraz neke vrednosti.

5.2.3. Teorije motivacije: Psihoanalitička, bihevioristička, humanistička, kognitivistička i sociokulturalna teorija

Pojašnjenja intrinzične i ekstrinzične motivacije bitan su temelj za razumevanje različitih teorija o motivaciji. Kao i svaka druga široka tema, i tema motivacije je intrigirala mnoge teoretičare kroz vreme. Kao rezultat, danas smo svedoci nekoliko različitih pristupa razumevanju motivacije, od kojih će osnovni (psihoanalitički, bihevioristički, humanistički, kognitivistički i sociokulturalni) biti ukratko predstavljeni u nastavku.

Psihoanalitički pristupi motivaciji

Početkom dvadesetog veka je psihoanalitički pristup motivaciji bio dominantan u oblasti psihologije. Sigmund Freud (Sigmund Frojd), kao „otac“ psihoanalize, imao je originalne ideje o motivaciji. Naime, on je sve aktivnosti i ponašanja video kao rezultat bioloških, unutrašnjih instinkata i nagona¹⁵² (Freud, 1990). Samim tim, po njegovom mišljenju su ljudi u većini slučajeva nesvesni razloga njihovog ponašanja, odnosno motivacije za neku aktivnost, što je stvaralo unutrašnje konflikte. Ideja je odbačena jer je motivacija posmatrana potpuno izolovano od drugih ključnih oblasti, kao što su okruženje i čovekove sklonosti.

Bihevioristički pristupi motivaciji

Ključni teoretičar biheviorističkog pristupa motivaciji bio je Skinner (Skiner), američki psiholog koji je razvijao biheviorističko gledište motivacije pod uticajem rada čuvenih psihologa Votsona i Pavlova. Ono što je karakteristično za biheviorističku teoriju jesu analiza nagrade, kao prijatne posledice ponašanja, i pobuđivača, koji postoje da podstaknu ili spreče ponašanje (Vulfolk, Hjuž & Volkap, 2014). U ovoj teoriji su sredstva u motivaciji ekstrinzička, pa bi tako u nastavi pobuđivač bio obećanje bolje ocene uz veće angažovanje studenta, a nagrada bi bila sama ocena.

---

¹⁵² U psihoanalitičkoj teoriji je koncept „nagona“ srodan ideji o motivaciji, detaljnije u Freud, S. (1990). *Beyond the pleasure principle*. New York: W. W. Norton and Company.

Humanistički pristupi motivaciji

Humanističko tumačenje motivacije, koje je četrdesetih godina dvadesetog veka predvodio Carl Rogers (Karl Rodžers), uvodi unutrašnje, odnosno intrinzičke izvore motivacije, kao što je potreba za samodeterminacijom. Drugim rečima, humanistički teoretičari su smatrali motivaciju podsticanjem unutrašnjih vrednosti čoveka, samopoštovanja, osećaja kompetentnosti i samoaktualizacije, odnosno uspešnog ličnog razvoja. Abraham Maslow (Abraham Maslov) autor je termina *samoaktuelizacija* i čuvene Maslovljeve teorije koja ističe da čovek ima hijerarhiju potreba – od onih fizioloških i potreba za sigurnošću, preko društvenih i potreba za poštovanje, pa sve do onih najviših – potreba za samoaktuelizacijom, odnosno ostvarivanjem ličnih potencijala (Maslow, 1970). I Maslovljeva teorija je naišla na kritike, s obzirom da ističe da se niži nivoi potreba moraju zadovoljiti da bi se došlo do viših, a mnogi ljudi se kreću između potreba različitim redosledom.

Kognitivistički pristup motivaciji

Još jedna od teorija u kojoj se ističe intrinzična motivacija je i kognitivistička teorija, koja je nastala kao reakcija na bihejvioristički pristup u kom se isticala ekstrinzična motivacija. Kognitivistički pristup ističe da je „ponašanje određeno našim mišljenjem, a ne jednostavno time da li smo u prošlosti bili nagrađeni ili kažnjeni za dato ponašanje“ (Stipek, 2002. prema Vulfolk, Hjuz & Volkap, 2014, p. 330). U kognitivističkoj teoriji se čovek posmatra kao aktivan i u stalnoj potrazi za informacijama.

Sociokulturalni pristup motivaciji

Ne sme se zanemariti ni značaj socijalnog konteksta u motivaciji učenika, jer, kako ističu mnogi autori¹⁵³ - mi konstantno učimo pod uticajem ljudi iz našeg okruženja. Čovek je aktivniji u zajednici kako bi očuvao svoj identitet (a identitet je centralni koncept u sociokulturalnoj teoriji), pa tako i studenti bolje uče i aktivniji su ukoliko su deo neke vrste zajednice ili studijske grupe. Socijalizacija predstavlja proces u kome se od legitimnog perifernog učestvovanja (početnici bez iskustva) dolazi do samog centralnog učestvovanja u zajednici ili grupi (Vulfolk, Hjuz & Volkap, 2014).

5.3. Motivacija u učenju stranih jezika

Učenje jezika, maternjeg ili stranog, je kao predmet istraživanja veoma interesantno ne samo lingvistima, već, kako smo imali prilike da vidimo, i psiholozima, sociolozima i pedagozima. Pre nego što se pozabavimo vrstama motivacije u učenju stranog jezika, bilo bi korisno razgraničiti dva pojma koja se u literaturi mogu sresti kada se govori o stranom jeziku, a to su L2 (*second language*/drugi jezik) i FL (*foreign language*/strani jezik). Naime, L2 je skraćunica za drugi jezik, tačnije jezik koji nije maternji, a specifično je da se uči u sredini u kojoj se tim jezikom komunicira, dok se akronim FL koristi za svaki strani jezik koji se nauči nakon maternjeg ili jezika sredine (Vučo, 2009, str. 16). I drugi i strani jezik se uče na kursovima jezika ili u školama, ali je glavna razlika što kod učenja stranog jezika (FL) učenik ima samo input koji dobija od svog predavača, dok kod drugog jezika (L2) učenik može taj jezik čuti i od okoline¹⁵⁴.

---

¹⁵³ Rogoff, B., Turkianis, C. G., & Bartlett, L. (2001). Learning together. Children and Adults in a School Community. Nueva York: Oxford University Press.

Hickey, D. T. (2003). Engaged participation versus marginal nonparticipation: A stridently sociocultural approach to achievement motivation. *The Elementary School Journal*, 103(4), 401-429.

¹⁵⁴ Ova distinkcija je možda značajnija pri pisanju na engleskom, s obzirom da se u radovima na srpskom jeziku za strani jezik (koji se uči u školi ili na fakultetu) gotovo uvek koristi skraćunica L2 – bez obzira na

Motivacija može biti jedan od ključnih faktora u učenju stranih jezika. Ona obuhvata stavove i emotivna stanja koja utiču na stepen truda koji učenici ulažu u učenje drugog jezika (Ellis, 1994). Posle podele motivacije na intrinzičnu i ekstrinzičnu, pozabavićemo se i podelom motivacije u sferi učenja stranih jezika, a to je podela na *instrumentalnu* i *integrativnu*, do koje su došli Gardner i Lambert (1972).

5.3.1. Instrumentalna motivacija

Instrumentalna motivacija često se posmatra kao sredstvo kojim učenik ili student stiže do cilja, na primer učenje engleskog jezika kako bi položio ispit, dobio dobru ocenu, dobio nagradu od roditelja, putovao, preveo neki tekst, dobio posao, sertifikat, napredovao u karijeri, nastavio studije u inostranstvu, itd. Instrumentalna motivacija predstavlja želju da se ostvari nešto konkretno i praktično učenjem stranog jezika, te se učenju pristupa isključivo iz pragmatičnih razloga. Zoltan Dörnyei (Zoltan Dorniei), mađarski primenjeni lingvista koji se u Evropi najviše bavi motivacijom za učenje stranog jezika, ističe da je usvajanje stranog jezika (FL) potpuno drugačije od usvajanja drugog jezika (L2), jer u slučaju usvajanja stranog jezika ne postoji kontakt sa izvornim govornicima tog jezika i kulturom, kao što je to slučaj sa usvajanjem drugog jezika (Dörnyei & Clément, 2002). Zato za uspeh u učenju stranog jezika (što je slučaj sa engleskim, pa i pravnim engleskim jezikom u Srbiji) Dörnyei ističe veliki značaj instrumentalne motivacije.

5.3.2. Integrativna motivacija

Integrativna motivacija predstavlja potrebu osobe da se identifikuje sa kulturom grupe čiji jezik uči ili u čijoj sredini živi ili planira da živi. Da bi integrativna motivacija bila potpuna, potreban je trud, želja da se nauči jezik, kao i ljubav prema tom određenom jeziku i kulturi. Integrativna motivacija karakteristična je za ljude koji se presele u zemlju u kojoj se određeni strani jezik govori, pa oni žele da se identifikuju sa novom sredinom, bilo da je u pitanju komunikacija sa novim prijateljima, partnerom ili kolegama, u zavisnosti od razloga preseljenja.

---

to što se L2 po pravilu koristi samo za učenje stranog jezika u okolini u kojoj se on koristi (na primer, kada bi čovek otišao u Englesku da uči ili usavršava engleski jezik).

Takođe, integrativna motivacija je karakteristična za ljude i decu koja odrastaju u multikulturalnoj sredini, pa žele da bolje razumeju svoju okolinu. Učenici koji kao motivaciju za učenje jezika odaberu integrativnu umesto instrumentalne, pokazaće viši nivo intenziteta motivacije (Dörnyei & Schmidt, 2001. prema Petković, 2014). Gardner (1985) smatra integrativnu motivaciju dominantnijom zbog pozitivnog stava koji će učenik imati prema jeziku.

Opšti zaključak bi bio da su obe vrste motivacije za učenje stranog jezika važne za uspeh u savladavanju jezika. Brown (Braun) ističe da instrumentalna i integrativna motivacija ne moraju jedna drugu da isključuju, i da učenici često kombinuju elemente i jedne i druge vrste motivacije (2000). Brown je dao primer studenata koji studiraju u Americi i uče engleski jezik iz akademskih razloga, ali i zato što žele da se integrišu sa kulturom u kojoj su¹⁵⁵. Dörnyei (2001) ističe da bi motivacione veštine profesora trebalo posmatrati kao centralne u efektivnosti nastave, pa ćemo izvesti zaključak da je jedan od ključnih zadataka profesora engleskog jezika da usmere svoje studente i stvore interesantnu atmosferu u nastavi kako bi povećali motivaciju svojih studenata.

5.4. Zaključna razmatranja

Motivacija je jedan od najbitnijih aspekata savremene nastave stranih jezika. Motivacija se može posmatrati kao stanje, gde se odnosi na uslove usled kojih se pojedinac aktivira, a može se posmatrati i kao process, koji podstiče i održava aktivnost usmerenu ka postizanju cilja. Motivisanje učenika za učenje u školi nastavnici vide kao jedan od svojih glavnih zadataka. Kroz izučavanje, motivacija je prepoznata ne samo kao želja ili namera za učenjem, već i kao kvalitet umnih napora učenika i kao efektivno korišćenje našeg mozga koji je po prirodi isprogramiran za učenje.

Razlikujemo intrinzičnu (unutrašnju) motivaciju i ekstrinzičnu (spoljašnju) motivaciju. Intrinzična motivacija predstavlja situaciju kada smo sami zainteresovani za učenje, pa nam nagrade i kazne nisu potrebne, a ekstrinzična motivacija predstavlja situaciju kada nas učenje ne

---

¹⁵⁵ Ibid.

zanima, ali nam je bitan ishod učenja kako bismo dobili nagradu ili izbegli kaznu. Zaključeno je da pojedinac može biti u isto vreme motivisan i intrinzičnim i ekstrinzičnim faktorima, i da one jedna drugu ne isključuju. Kritike po pitanju prethodno navedene podele na dva ekstrema jednog kontinuuma dovele su do teorije samodeterminacije, tačnije do predstavljanja različitih stepena motivacije na kontinuumu samoodređenja, kao što su amotivacija, eksterna regulacija, introjektovana regulacija, identifikovana regulacija, integrisana regulacija, i intrinzična motivacija. Tema motivacije zaintrigirala je kroz vreme mnoge teoretičare, pa smo predstavili psihoanalitički, bihejvioristički, humanistički, kognitivistički i sociokulturalni pristup motivaciji.

Kada je u pitanju motivacija za učenje stranog jezika, razlikujemo instrumentalnu i integrativnu motivaciju. Kod instrumentalne motivacije pojedinac uči strani jezik iz pragmatičkih razloga, da bi ostvario neki cilj, dok kod integrativne motivacije pojedinac ima potrebu i želju da se identifikuje sa kulturom ljudi čiji jezik uči. Integrativna motivacija je karakteristična za ljude koji žive u multikulturalnoj sredini i smatra se da je njen intenzitet jači jer pojedinac ima unutrašnju želju da nauči jezik.

Krajnji zaključak je da su i instrumentalna i integrativna motivacija važne za uspeh u učenju stranog jezika, i da jedna drugu ne moraju da isključuju. Za kraj, s obzirom da smo već naveli neke od rezultata našeg empirijskog istraživanja kada je u pitanju motivisanost studenata prava da uče pravni engleski jezik, možemo zaključiti da naši ispitanici imaju instrumentalnu motivaciju, s obzirom da ne uče pravni engleski jezik u zemlji engleskog govornog područja. Takođe, smatramo da naši ispitanici imaju i intrinzičnu i ekstrinzičnu motivaciju za učenje, s obzirom da se većina kroz upitnik izjasnila kao redovna na nastavi ovog predmeta, a kao razlog izostanka je velika većina navela predispitne obaveze iz drugih predmeta, dok je, na primer, nedostatak motivacije naveo najmanji broj ispitanika.¹⁵⁶ Smatramo da studenti imaju motivaciju za učenje engleskog jezika jer su svesni da će im biti potreban ne samo u poslovnom smislu i za dalje napredovanje, već i na putovanjima i za sklapanja novih prijateljstava. Svojim lepim i efektnim govorom predavač će zadržati pažnju svojih studenata, ali ih i motivisati da i sami lepo, snažno i samouvereno govore i nastupaju u sudnici, s obzirom da se posao pravnika itekako sastoji od javnih nastupa u kojima argumentacija igra ključnu ulogu.

---

¹⁵⁶ Detaljnije u poglavlju 7.5. *Rezultati istraživanja i diskusija*.

6. DIDAKTIČKO TROJSTVO

Gotovo je nemoguće baviti se pitanjem retoričkih elemenata u nastavi pravnog engleskog jezika, a da se pored retorike, pravnog engleskog jezika, metoda u nastavi i pitanja motivacije ne pozabavi i didaktikom i didaktičkim trojstvom. Uopšteno, didaktika je nauka o nastavnim metodama, o uređenju nastave i njenom sprovođenju kao sredstva duhovnog razvitka (Vujaklija, 1996), a njeno trojstvo čine nastavnik, učenik i nastavni sadržaji. Izučavanje didaktičkog trojstva je značajno za naše istraživanje, posebno iz razloga što je fokus samog istraživanja na ulozi nastavnika u nastavnom procesu.

Kao i kada je u pitanju definisanje bilo kog drugog za istoriju i nauku značajnog pojma, tokom vremena je dolazilo do različitih perspektiva i pogleda na to šta didaktika predstavlja i šta je njen predmet istraživanja. U nastavku ćemo sažeto prikazati pre svega etimologiju izraza *didaktika*, a zatim ćemo predstaviti različite perspektive i polazišta u definisanju didaktike i njenog predmeta izučavanja. Naposljetku ćemo detaljnije proučiti didaktičko trojstvo i to iz ugla našeg istraživanja, što će biti odgovarajući uvod u pregled i opis empirijskog istraživanja sprovedenog u svrhu ove disertacije.

6.1. Termin *didaktika*

U staroj Grčkoj je didaktika¹⁵⁷ kao izraz imala dosta šire značenje od samog poučavanja, a kao pedagoška disciplina je prihvaćena tek u 17. veku u Nemačkoj, a ozvaničio ju je češki pedagog, filozof i lingvista Jan Amos Komenský (Jan Amos Komenski) 1657. godine objavljivanjem svog najpoznatijeg dela – *Velika didaktika*, ili *Didactica magna* (Durbaba, 2011; Vilotijević, 1999).

Didaktika je nakon srednjeg veka od strane svih velikih mislilaca i reformatora posmatrana u širem okviru, pa se pažnja sa naučnih sadržaja polako prebacivala na učenika i

---

¹⁵⁷ Termin didaktika potiče od grčkog glagola διδάσκω: “učiti”, “poučavati”.

njegove potrebe, a sam Komenský (koji je poistovećivao pedagogiju, metodiku i didaktiku) je isticao značaj prirodnog učenja pri kome će nastavnici manje poučavati, a učenici više učiti¹⁵⁸.

Bitno je istaći da se sam termin *didaktika* do današnjeg dana koristi samo u evropskim zemljama u kojima žive slovenski i germanski narodi, dok se u romanskim i anglosaksonskim zemljama koristi posebna terminologija za posebne oblasti ili probleme koje didaktika izučava, na primer *curriculum*, *educational technology* i *educational psychology* (Matijević, 2010). Postoji osnovnoškolska, srednjoškolska i visokoškolska didaktika (koju ćemo mi izučavati), a jedna od specijalnih disciplina koje su nastale integrisanjem didaktike sa drugim disciplinama je glotodidaktika, koja se bavi poučavanjem jezika. Kao sinonim za didaktiku danas se kod nas koristi i termin „teorija obrazovanja i nastave“ (Vilotijević, 1999).

6.2. Definicije i razvoj didaktike

Obrazovanje, učenje i nastava su složeni procesi čijim se zakonitostima od davnina bave mnoge nauke, kao što su pedagogija, psihologija, i didaktika (Matijević, 2010). Didaktika je povezana sa mnogim naukama, što joj daje širinu i omogućava prilagođavanje nastave učenicima (na primer, prilagođavanje nastave određenom uzrastu pruža znanje iz pedagogije, prilagođavanje nastave učenikovim karakteristikama i razmišljanju pruža psihologija, prilagođavanje nastave u odnosu na stanje društva u kojem učenik raste pruža sociologija, itd).

Definisanje didaktike podrazumeva precizno definisanje njenog predmeta izučavanja i njenih zadataka, što je često otežano zbog različitih perspektiva posmatranja didaktike iz vremena kada je dolazilo do velikog razvoja pedagoške i didaktičke teorije i prakse. Predstavićemo neke od glavnih polazišta nemačkih didaktičara, gde će najbolje biti prikazana široka raznovrsnost u definisanju didaktike. Kroz definisanje, predstavićemo i razvoj didaktike i njenu praksu do danas.

Od 17. veka, kada je Komenský prvi ozvaničio termin didaktika i definisao didaktiku kao veštinu učenja, ali i vaspitanja (Gojkov, 2009), didaktika je definisana na mnogo različitih načina, od kojih ćemo mi predstaviti najupečatljivije. Definiciju didaktike kao nauke o

---

¹⁵⁸ Ibid.

zakonitostima i pravilima nastavnog rada dao je nemački pedagog Adolph Diesterweg (Adolf Disterveg) (1790-1866), čime je napravio preokret u razumevanju didaktike i njene svrhe. Nemački filozof, psiholog i pedagog Johann Friedrich Herbart (Johan Fridrih Herbart) (1776-1841) je početkom 19. veka definisao didaktiku kao „teoriju vaspitne nastave, koja se bavi razradom postupaka prenošenja znanja na učenike u okviru nastave [...], a učenikov zadatak je da to znanje zapamti“ (Vilotijević, 1999, str. 10).

Herbart je u prvoj polovini 19. veka razvio snažnu didaktičku školu, koju su nastavili njegovi učenici Ciler, Rajn i Stoj i iz nje iznedrili „efikasnu nastavnu koncepciju, poznatu kao „formalna škola“ ili *formalizam*“ (Suzić, 2005, str. 25). Komenský je, dakle, dva veka ranije dao okvir nastave kroz razred, školski čas, nastavni plan i program, a „herbatovci“ su kasnije produbili razrade rada na času „po modelu: jasnost, asocijacija, sistem i metod“ (Suzić, 2005, str. 25).

Dakle, do 19. veka bio je aktuelan stav po uzoru na već pomenutog Komenskog, koji je svojim širokim definicijama didaktike (da se svako treba podučavati svemu) zahvatao i područje pedagogije i to prvenstveno podučavanje u školi (Poljak, 1991). Krajem 19. veka se konačno didaktika i pedagogija definišu kao različite nauke, i didaktika postaje zvanično teorija obrazovanja, a u prvim decenijama 20. veka se polje didaktike širi i na obrazovanje van redovne (školske) nastave¹⁵⁹.

Novi koncept i poimanje nastave sa početka 20. veka, gde su konačno učenik i njegova aktivnost stavljeni u centar pažnje, bili su u potpunoj suprotnosti sa Herbartovim stavovima koji su isticali postupke nastavnika i prenošenje znanja. Sada je bilo važno razumeti da i uloga nastave i nastavnika moraju biti prilagođene saznoj aktivnosti učenika (Vilotijević, 1999). I početkom 21. veka se u didaktičkoj literaturi svuda nailazi na sintagme „nastava usmerena na dete“, „kurikulum usmeren na dete“ ili „aktivno učenje“ (Matijević, 2008). Međutim, kao što se tokom celog 20. veka kritički preispitivala didaktika kao teorija i praksa (što je slučaj i danas), tako se još uvek ne može reći da se u 21. veku u potpunosti sprovodi nastava usmerena na učenika, jer je to nastava u kojoj učenik treba biti aktivniji od nastavnika, a nastavnik ne bi

---

¹⁵⁹ Ibid.

trebalo da bude u ulozi predavača, već mentora, saradnika i organizatora nastave (Matijević, 2010).

Didaktika je definisana od strane nekih didaktičara kao teorija poučavanja i učenja, od strane drugih kao nauka o učenju i poučavanju na svim nivoima, zatim kao teorija obrazovnih sadržaja i nastavnih planova, ali i kao teorija optimalne kontrole i upravljanja već pomenutih procesa učenja i poučavanja (tzv. kibernetička didaktika). Vilotijević (1999, str. 18) smatra da je najkompletnija definicija didaktike: „didaktika je pedagoška disciplina koja proučava opšte probleme i zakonitosti nastave i učenja u njihovom dijalektičkom jedinstvu“. Durbaba (2011, str. 36) daje definiciju da didaktika, posmatrana iz ugla nastavnika, „istražuje i definiše principe, metode i tehnike koje se primenjuju u cilju podučavanja i prenošenja [znanja]“, a iz ugla učenika ona istražuje ove principe, metode i tehnike u cilju „učenja i usvajanja, tj. sticanja znanja i formiranja umenja, veština i navika“.

S obzirom da se mi bavimo nastavom stranog jezika, pozabavićemo se kratko razlikama u didaktici stranih jezika i didaktici drugih predmetnih didaktika. Pre svega se mora istaći da je didaktika stranih jezika (glotodidaktika) ogranak opšte didaktike od samog nastanka, a opšta didaktika proučava teorijske i nastavne aspekte i zakonitosti nastavnih procesa u svim njihovim institucionalizovanim formama (Durbaba, 2011). Postoje dva glavna segmenta u kojima se didaktika stranog jezika razlikuje od ostalih predmetnih didaktika. Prvi je da, za razliku od ostalih nastavnih oblasti koje imaju unapred definisan predmet nastavne delatnosti, didaktika stranih jezika nema zaokružena saznanja jedne oblasti za svoj predmet, već je strani jezik u svojoj dinamičkoj i interaktivnoj nastavi u isto vreme i predmet i cilj didaktičke aktivnosti, a drugi je da didaktika pojedinačnog stranog jezika „mora istraživati osobenosti i formulisati konkretna i upotrebljiva pravila, specifična za dati strani jezik“ (Durbaba, 2011, str. 37).

6.3. Didaktičko trojstvo: nastavnik, učenik i sadržaji

Nastava stranih jezika bila je deo novovekovnog školskog sistema od samih početaka, a tokom godina je doživela i veliki stepen razvoja. Nekada se smatralo da efikasnost nastave stranih jezika zavisi isključivo od nastavnih tehnika, pa je nastava bila smatrana aktivnom, a

učenje pasivnom veštinom. Danas je uloga učenika itekako aktivna i smatra se da je učenik sam odgovoran za svoje napredovanje, pa je pažnja istraživanja ne samo na tome kako nastavnici predaju gradivo, već i na samom načinu učenja kod učenika (Kristal, 1996).

U ovom delu bavićemo se didaktičkim trojstvom koje obuhvata tri glavna aspekta nastave – nastavnika, učenika i sadržaje. Svaki od ova tri elementa ima podjednako važnu ulogu u obrazovanju, a obrazovanje je svima nama potrebno, kako je Komenský (1954) davno zabeležio. Za uspešnu nastavu neophodna je harmonija sva tri elementa trojstva, iako se neretko dešava da uprkos trudu nastavnika i učenika i uprkos korišćenju kvalitetnih materijala nastava ne rezultira glavnim ciljem – učenjem. Učenici nekada imaju previše zadataka koje osećaju da moraju odraditi, nastavnici često budu preopterećeni, a sadržaji budu preteški ili prelaki za nivo učenika, što sve zajedno, uz sav trud i rad činilaca nastave, ipak ne podstiče na učenje (Desforges, 2001). Iz tog razloga ćemo u nastavku pokušati da detaljno predstavimo nastavnika, učenika i sadržaje sa aspekta nastave pravnog engleskog jezika.

Na samom početku je važno istaći da se obrazovanje može steći nesvesno - kroz životne situacije, i svesno - kroz planski organizovan proces (Vilotijević, 1999). Primer nesvesnog obrazovanja bi bilo usvajanje engleskog jezika kroz gledanje filmova i serija na ovom jeziku ili komuniciranjem sa strancima na putovanjima. Vrlo često se engleski jezik nesvesno uči slušanjem muzike na engleskom jeziku ili kroz druženje sa prijateljima koji znaju engleski jezik. S obzirom da se bavimo i pravom kao sastavnim delom pravnog engleskog jezika, primer nesvesnog učenja prava bilo bi i upoznavanje sa pravnim činjenicama i postupcima preko roditelja koji su pravnici ili kroz gledanje kriminalističkih serija i filmova (kako se takođe uči i govorni pravni engleski jezik). Dakle, nesvesno obrazovanje itekako može biti korisno za život i rad, a može biti i značajno kao priprema za svesno obrazovanje koje je izraženo uglavnom kroz nastavu.

Nastava je „složen proces u kojem učenici, pod rukovodstvom nastavnika, svesno, aktivno i planski stiču znanja, veštine i navike, razvijaju se fizički i psihički, formiraju naučni pogled na svet, uče se samostalnom učenju i radu uopšte“ (Vilotijević, 1999, str. 145). Važno je napomenuti da postoji svesno učenje pojedinca i van nastave, onda kada pojedinac smatra da su mu određena znanja potrebna, i u tom slučaju postoje samo dva faktora nastave – osoba koja uči

i sadržaj koji osoba treba da savlada¹⁶⁰. Emirijsko istraživanje sprovedeno u svrhu ove disertacije fokusira se na obrazovanje kroz nastavu, tačnije, na svesno učenje pravnog engleskog jezika kod studenata prava, gde postoje tri faktora neophodna za uspeh: nastavnik koji podučava, učenik koji uči i sadržaji koje treba savladati.

Didaktičko trojstvo koje čine nastavnik, učenik i sadržaji u ovom delu ćemo obraditi kroz prizmu nastave pravnog engleskog jezika. Za razliku od poglavlja gde smo govorili o trojstvu u retorici (besednik, beseda, auditorijum) i gde smo podsećali da je besednik u našem slučaju profesor pravnog engleskog jezika, da je beseda u ovom slučaju predavanje pravnog engleskog, a da auditorijum predstavljaju studenti prava koji to predavanje i profesora slušaju, u ovoj trijadi je princip jednostavniji jer odmah možemo govoriti o nastavniku, učeniku i sadržajima. S obzirom da je u glavnom fokusu našeg istraživanja profesor pravnog engleskog jezika i njegovo retoričko umeće u nastavi kao sredstvo motivacije studenata prava, u ovom trojstvu ćemo posebnu pažnju posvetiti nastavniku i njegovoj ulozi.

6.3.1. Nastavnik

Nastavnik kao jedan od tri elementa ovog didaktičkog trojstva u nastavi igra vrlo bitnu ulogu. Pre nekoliko decenija bi se tvrdilo da je uloga nastavnika *najbitnija* u nastavnom procesu, ali kao što smo već istakli, uloga učenika se vremenom aktivirala, te se danas od nastavnika očekuje da prilagodi sadržaje učeniku, ali i celokupnu nastavu i metod rada ciljevima svojih učenika. Ono što će se prožimati kao tvrdnja kroz opis sva tri elementa didaktičkog trojstva jeste međusobna uslovljenost i uticaj dobrog balansa ova tri faktora nastave na konačni učinak, tj. sticanje znanja.

Ono što između ostalog izučava didaktika, a pogotovo glotodidaktika koja se bavi elementima učenja i nastave stranih jezika, jesu osobine idealnog nastavnika. Šta je to što je potrebno da nastavnik poseduje kako bi nastavni proces doneo najbolje moguće rezultate? Ovo pitanje se postavlja i danas, u dvadeset prvom veku, kada postoje mnogi drugi izvori znanja koje nam je tehnologija omogućila, i kada se jezici uče preko interneta i CD-ova u toku vožnje

---

¹⁶⁰ Ibid.

automobilom. Ovo ne treba da nas čudi, jer zvanje nastavnika, profesora i predavača i dalje izaziva poštovanje i još uvek je posao kojim se ne može svako baviti. Sva savremena dostignuća ne smeju obeshrabruti nastavnika, već mu moraju probuditi želju da se i on osavremeni i pruži bolje iskustvo učeniku lično od onog koje je dostupno na internetu. Osim toga, o osobinama nastavnika se govorilo od samih začetaka didaktike kao nauke. Ono što se uvek jasno isticalo je da nastavnik nema samo obrazovnu, već i vaspitnu ulogu u životu učenika. Još je Komenský u 17. veku u svojoj knjizi *Velika didaktika* isticao pravilan pristup nastavnika prema učeniku, govoreći da se „nad razumnim stvorenjem ne sme vladati vikom, zatvorom i batinama, već razumom” (Komenski, 1954, VI, 51).

Kada je nastavnik o kome govorimo predavač stranog jezika, jasno je da on, pre svega, mora imati jezičke kompetencije koje su ozvaničene diplomom filologa. I od njega se, kao i od drugih nastavnika, često traži da se pored obrazovanja bavi i vaspitnim aktivnostima, te se on mora prilagoditi učenicima i njihovim potrebama određenim uzrastom, nivoom znanja, i drugim specifičnostima. Predavač engleskog jezika koji predaje pravni engleski jezik na pravnom fakultetu mora imati diplomu filologa angliste ili biti master filolog anglista, što je poslednjih godina još poželjnije. Diploma doktora nauka nije uslov, ali može biti dobar doprinos, kao i iskustvo i praksa boravka u zemljama engleskog govornog područja. Od predavača pravnog engleskog jezika se ne može očekivati da bude vrstan poznavalac prava, ali se traži da bude informisan i da zatraži pomoć od stručnjaka iz ove oblasti, nakon čega mogu ostvariti i saradnju u nastavi¹⁶¹.

Kao što smo već napomenuli, obrazovanost nastavnika u njegovoj stručnoj oblasti često nije jedino što se traži da bi nastavnik bio smatran idealnim za nastavu. Pored nekih od najčešćih didaktičkih uloga nastavnika, kao što su *facilitator* (koji učeniku olakšava učenje), *trener* (koji pruža podršku kada dođe do poteškoća u učenju), *moderator* i *medijator* (koji pomaže u komunikaciji i timskom radu) i *navigators* (koji usmerava i preoblikuje situacije na časovima), Durbaba (2011) navodi i poželjne karakteristike i kompetencije nastavnika stranog jezika, koje ćemo ukratko najbolje objasniti kroz praksu predavača pravnog engleskog jezika:

---

¹⁶¹ Detaljnije 3.1.2.6. Saradnja sa stručnjakom iz disciplinarnе oblasti.

1. **Opšte karakteristike ličnosti** – od predavača pravnog engleskog jezika se očekuje da bude pristojan, ljubazan, odlučan, ali i tolerantan, fleksibilan i empatičan, jer pravni engleski jezik sa njegovom kompleksnom strukturom i terminologijom nije lako savladati. Zato je dobro da predavač bude i optimističan, ali i duhovit i samokritičan, jer će biti pravnih materija koje ni on sam neće lako savladati ili umeti jednostavno objasniti.
2. **Jezička komunikativna kompetencija** - predavač pravnog engleskog jezika mora posedovati dobra lingvistička znanja i vladanje jezičkim veštinama kao što su čitanje, pričanje, pisanje i slušanje. Pravni engleski jezik kao jezik struke iziskuje mnogo truda i još viši nivo jezičke kompetencije od onog koji se traži kod predavača opšteg engleskog jezika.
3. **Socijalna kompetencija** - od predavača pravnog engleskog jezika se očekuje izuzetna komunikativnost, spremnost na timski rad i rukovodilačke sposobnosti, s obzirom da će vrlo često studenti udruženi sa svojim predavačem pokušati da pronađu rešenje u tumačenju terminologije ili pravnih odrednica. Ovo nije retka pojava u nastavi pravnog engleskog jezika, jer se udružuju predavačevo znanje iz oblasti engleskog jezika sa znanjem studenata iz oblasti prava. Takođe, dobra nastava pravnog engleskog jezika uključice simulacije suđenja¹⁶² i pravne debate, te je vrlo bitno da predavač ume da rukovodi situacijom na času kako ona ne bi izmakla kontroli.
4. **Pedagoška i didaktičko-metodička kompetencija** - predavač pravnog engleskog jezika, kao i svaki drugi nastavnik, mora biti sposoban da motiviše svoje studente. Studentima prava nekada treba više motivacije kada je u pitanju pravni engleski jezik, naročito studentima na prvoj godini studija kojima ovaj predmet često deluje prezahtevno, imajući u vidu da oni tada još uvek nisu dovoljno upoznati sa pravnom materijom ni na maternjem jeziku. Dobra procena u odabiru nastavnih metoda i nastavnih sredstava koji su u skladu sa vremenom današnjice takođe spadaju u ovaj segment kompetencije.

---

¹⁶² Eng. moot court

5. **Moderaciono-medijacijska kompetencija** - od predavača pravnog engleskog jezika se očekuje da ume da nastavu prilagodi studentu prava i njegovim trenutnim kompetencijama, da organizuje nastavni proces i prikaže strategije učenja koje su se prikazale najdelotvornijim kod učenja ovog jezika struke.
6. **Interkulturalna kompetencija** - predavač pravnog engleskog jezika mora pokazati ne samo pozitivan stav prema anglosaksonskoj kulturi, već i poznavati razlike u pravnim sistemima (o čemu je već bilo reči¹⁶³), te je ovaj aspekt nastave i nastavnikovih kompetencija vrlo bitan za uspešno savladavanje pravnog engleskog jezika.

Kao što vidimo, mnoge od osobina koje su poželjne za nastavnika već smo pomenuli u odeljku o kompetentnom i uticajnom govorniku¹⁶⁴, što samo bliže pokazuje svrsishodnost ukrštanja retoričkih elemenata i nastave stranih jezika kojim se bavi naše empirijsko istraživanje. Ovim istraživanjem smo, između ostalog, ispitali i koliko su neke od navedenih osobina predavača (kao što su duhovitost, vedrina, entuzijazam) važne studentima prava u nastavi pravnog engleskog jezika, o čemu će detaljnije biti reči u sledećem poglavlju.

Ne smemo zaboraviti da uspeh samo jednog ili čak dva od tri elementa ovog didaktičkog trojstva ne garantuju uspešnu nastavu. Svaki od tri pomenuta elementa (nastavnik, učenik, sadržaji) utiče na ostala dva. Nastavnik može uticati na sadržaj određujući koje će nastavne materijale koristiti¹⁶⁵ i koje će nastavne jedinice (i u kojoj meri) obrađivati. Takođe, i sadržaj često utiče na nastavnika na način da dobije nove ideje, da neku temu produbi i predstavi je studentima na još interesantniji način. Nastavnik, takođe, ima veliki uticaj na učenike i to svojom profesionalnošću, svojom stručnošću i svojom ličnošću, a njegov uticaj na učenike je uglavnom određen zadatkom koji treba da ispuni (Vilotijević, 1999). Tako i učenici utiču na nastavnika, a kvalitetan nastavnik se ovom uticaju neće opirati, jer je cilj uspešne nastave ne samo prenos znanja, već i saradnja i interakcija, što pogotovo važi za predmet kao što je pravni engleski jezik.

---

¹⁶³ Detaljnije u 3.2.4.4. Kulturološki aspekt nastave pravnog engleskog jezika

¹⁶⁴ Detaljnije u 2.6.1. Besednik (2.6.1.3. Ličnost)

¹⁶⁵ 3.2.4.2. Udžbenici i nastavni materijali iz pravnog engleskog jezika

6.3.2. Učenik

Obrazovne ustanove širom sveta, bile one osnovne, srednje ili visokoškolske, postoje upravo zbog učenika, stoga ne čudi što su učenik i njegove potrebe postali glavni fokus nastave. Naše istraživanje izučava retoričke strategije nastavnika, ali sve u cilju motivisanja učenika i zadržavanja njegove pažnje. U ovom odeljku razjasnićemo da li je učenik objekat ili subjekat nastave, koji su to faktori učenja koji utiču na učenika i kakav je odnos između učenika i druga dva elementa trojstva – nastavnika i sadržaja.

U vreme kada se smatralo da je nastavnik glavni činilac nastave, jer je, kao iskusniji od učenika, u potpunosti zadužen za didaktičku organizaciju nastave i upravo je on taj koji daje znanje, smatralo se da je učenik *objekat* nastave, jer on prima znanje, tu je da nauči o svemu od nastavnika, i u odnosu na aktivnog nastavnika, on je pasivan činilac (Vilotijević, 1999). Međutim, tu je i stav da je učenik *subjekat* nastave, kao neko ko je odgovoran za svoje učenje, koji ima svoje urođene kompetencije i potencijal za rast i razvoj, koji može pomoći nastavniku u planiranju nastave i unaprediti postojeće programe. Pedagogija je dala odgovor na dilemu da li je učenik subjekat ili objekat u nastavi – „učenik je i objekat i subjekat u vaspitno-obrazovnom procesu: objekat – jer ga nastavnik poučava onome što još ne zna, subjekat – jer je učenje aktivan proces“ (Vilotijević, 1999, str. 146).

Nastava će biti uspešna ukoliko učenik uspe da savlada gradivo kroz saradnju sa nastavnikom i povezivanje sa sadržajima. Smatra se da postoje određeni faktori koji u manjoj ili većoj meri utiču na učenje stranog jezika kod učenika. Durbaba (2011) ih klasifikuje na:

- 1) individualne faktore učenja
- 2) afektivne faktore učenja
- 3) faktore kognitivnog jezičkog delovanja i
- 4) eksterne socijalne faktore.

U individualne faktore učenja spadaju učenikov uzrast, pol, talenat i sklonost ka učenju jezika. Ono što se može ukratko zaključiti je da uzrast učenika može odrediti uspeh učenja stranog jezika i preporučljivo je da učenje započne najkasnije u pubertetu, kako bi se postigao pravilan izgovor i fluentnost u jeziku, iako se ne isključuje uspeh u učenju stranih jezika ni u poznijim godinama (čak je primećeno da u početnim stadijumima učenja odrasli brže napreduju

od dece). Takođe, rasprostranjeno je mišljenje da su žene sposobnije za učenje jezika jer se bolje pokazuju u verbalnoj inteligenciji i mnogobrojnije su u filološkim zvanjima, međutim nije dovoljno dokazano da pol zaista utiče na učenje stranog jezika (Riemer, 2002. prema Durbaba, 2011).

U afektivne faktore učenja ubrajamo motivaciju, stavove i strah. Motivaciji učenika smo već posvetili celo poglavlje, što govori u prilog njenom značaju za uspešno savladavanje stranog jezika. Kada govorimo o stavovima, misli se na stav prema jeziku koji se uči, prema određenoj stranog kulturi i subjektivnom posmatranju lepote jezika. Učenik može osećati da mu je učenje određenog stranog jezika nametnuto (ukoliko ne postoji mogućnost izbora), ili iz nekih drugih razloga oseća negativnu emociju prema kulturi određenog stranog jezika. Pozitivan stav utiče povoljno na učenje stranih jezika, ali se učenici vrlo često suočavaju i sa strahom od greške ili od ocenjivanja. Ono što je karakteristično za učenje stranih jezika je strah od govora na stranom jeziku. Učenici, naime, vrlo često razumeju dobro strani jezik, sposobni su da gledaju filmove i serije bez prevoda, ali do njihove produkcije ne dolazi. Ovaj fenomen poznat je kao *passive knowledge* (pasivno znanje), a reči koje učenik na stranom jeziku razume, a ne koristi ih u svom govoru poznatije su kao *passive vocabulary* (pasivni vokabular). Strah otežava nastavu i učenje, te je bitno savladati ga što ranije i što brže.

U faktore kognitivnog jezičkog delovanja spadaju stil učenja, struktura ličnosti i strategije učenja. Postoje vizuelni tipovi učenika, koji fotografski pamte, zatim auditivni tipovi koji pamte informacije koje čuju i kinestetički tipovi, koji pamte pokretima tela. Takođe, poste introvertni (povučeniji) tipovi ličnosti i ekstrovertni (otvoreniji) tipovi ličnosti. U učenju stranog jezika se u govornoj veštini ističu ekstroverti, a u formalnijim aspektima jezika, kao što je gramatika, ističu se introverti. Od strategija učenja izdvojicemo direktne strategije (poznatije i kao kognitivne, gde se znanje preuzima, sistematizuje i ponavlja), zatim indirektne strategije (poznatije i kao metakognitivne, gde učenik promišlja svoj proces učenja i rezultate), kooperaciono-socijalne strategije (gde učenik uči u društvu, što u učenju stranog jezika može biti pronalaženje partnera koji je izvorni govornik) i socijalno-afektivne strategije (gde se pospešuje motivacija, jača koncentracija i uklanja strah) (Durbaba, 2011).

U eksterne socijalne faktore ubrajamo socijalizaciju pre svega na maternjem jeziku i stavove okruženja sa kojim učenik ima interakciju po pitanju značaja učenja stranog jezika.

Okruženje učenika (porodica, prijatelji) je od izuzetne važnosti, jer ono može uticati pozitivno ili negativno na njegovu motivaciju za učenje stranog jezika, koja je jedan od faktora za uspeh u savladavanju ove materije. Komenský je isticao da je poučavanje u većim grupama poželjno, jer se učenici uglavnom ugledaju jedni na druge, dodajući: „Vatren konj valjano trči iz otvorena zatvora kad ima koga da prestiže i za kim da ide“ (1954, VIII, 58).

Kada govorimo o odnosu učenika prema druga dva elementa trojstva, osim uticaja koji nastavnik i sadržaji imaju na njega, važno je ponoviti i da učenik utiče i na sadržaj i na nastavnika. Sadržaji su, istina je, prilagođeni učeniku i njegovom stepenu razvoja, kompetenciji, uzrastu i nivou znanja, ali i učenik itekako utiče na sadržaj. Prihvatajući sadržaj na sebi svojstven način, prerađujući ga i predstavljajući ga na svoj način i sa svoje tačke gledišta, učenik menja, obogaćuje i proširuje sadržaj. U slučaju pravnog engleskog jezika, student prava će zasigurno uticati na sadržaj predmeta jer će, kao neko ko je pravo odabrao za svoj poziv i ko o pravu zna više od profesora engleskog jezika, dopuniti sadržaje znanjima iz drugih (pravnih) predmeta koji se prožimaju kroz gradivo pokriveno pravnim engleskim jezikom. Takođe smo, u prethodnom odeljku o nastavniku, pomenuli da i učenik utiče na nastavnika, a ne samo obrnuto, kako se dugo smatralo. U procesu učenja učenik više nije pasivni učesnik, već on danas učestvuje u nastavi, aktivan je i saraduje sa nastavnikom. U poglavlju o pravnom engleskom jeziku¹⁶⁶ govorili smo o značaju prizemnosti profesora ovog predmeta, njegovoj otvorenosti prema studentima i stavu da je spreman da nauči mnogo toga od njih. Učenici će rado prihvatiti izazov da učestvuju u nastavi, dopune predavanje još nekim zanimljivim činjenicama i pomognu nastavniku.

6.3.3. Sadržaji

Sadržaji, kao poslednji element koji ćemo ovde obraditi, nikako nisu najmanje bitni u trojstvu nastavnik-učenik-sadržaji. Sadržaji predstavljaju sponu između nastavnika i učenika, sredstvo preko kojeg oni utiču jedni na druge. Pozabavićemo se i uticajem sadržaja na nastavnika, kao i uticajem sadržaja na učenike – naravno iz perspektive sadržaja pravnog engleskog jezika.

---

¹⁶⁶ 3. Pravni engleski jezik kao engleski jezik struke.

Do kraja 19. veka se najviše pažnje posvećivalo upravo nastavnim sadržajima, i težilo se tome da nastavnik što više znanja prenese na učenika, sve dok pobornici nove škole nisu preneli fokus nastave na učenika i samim tim doveli do prilagođavanja nastavnih materijala kapacitetima i potrebama učenika (Vilotijević, 1999). Zamislimo samo da se danas gradivo pravnog engleskog jezika ne planira i ne oblikuje prema potrebama pravника ili uzrastu i afinitetima studenata prava, već se planira tako da se prenese što više znanja. Nastava sa ovakvim sadržajima bila bi neodrživa, a motivisanost bi bila na vrlo niskom nivou.

Sadržaji utiču na učenika ukoliko je učenik motivisan, i fizički i misaono spreman da ga savlada. Učenik sadržaj predmeta doživljava i racionalno i emotivno, a „doživljavajući tako sadržaj, on formira i lični stav prema određenim vrednostima, moralnim, estetskim i drugim“ (Vilotijević, 1999, str. 147). Student prava koji uspe da položi ispit iz zahtevnog pravnog engleskog jezika će osećati veliko zadovoljstvo i ponos zbog savladane prepreke, ali i zbog proširenja svojih znanja. Sa druge strane, prezahtevni sadržaji ovog predmeta mogu da dodatno demotivšu studenta i da učine da ga posmatra kao nesavladivu prepreku. Dobar sadržaj predmeta će znatno olakšati posao nastavnika u motivisanju učenika.

Gotovo je izlišno isticati koliko sadržaji utiču na nastavnika. Sadržaji (koji su, kao što smo već rekli, najčešće određeni nastavnim planom i programom) utiču na nastavnikovu pripremu, stil rada, odabir nastavnih metoda i sredstava. Osim toga, dobri sadržaji mogu uticati i na nastavnikovu emocionalnu stranu i motivisati nastavnika da još bolje radi svoj posao. Kako je oblast pravnog engleskog relativno nova, profesori ovog jezika struke najčešće sami kreiraju sadržaje, pišu udžbenike ili pronalaze tekstove iz raznih izvora. U ovom procesu odabira, vrlo je bitan kvalitet sadržaja, jer će to uticati na svest profesora u odabiru. Izvor motiva i interesovanja za sadržaj predmeta nalaze se u nastavniku, ali i u samom sadržaju (Vilotijević, 1999).

6.4. Zaključna razmatranja

Različite perspektive i pogledi na didaktiku i njen predmet istraživanja su tokom godina dovodili do mnogih nesuglasica kod teoretičara. U glavnom fokusu nastave bili su nastavni sadržaji i cilj je bio preneti učenicima što više znanja. Didaktika je nakon srednjeg veka od strane

svih čuvenih mislilaca i reformatora posmatrana u širem okviru, i pažnja se sa naučnih sadržaja polako prebacivala na učenika, njegove potrebe i sazajnu aktivnost.

Didaktičko trojstvo obuhvata tri glavna aspekta nastave – nastavnika, učenika i sadržaje. U našem istraživanju, ovo trojstvo čine profesor pravnog engleskog jezika, studenti prava i sadržaj nastave pravnog engleskog jezika. Obrazovanost nastavnika u njegovoj stručnoj oblasti (na primer, u oblasti engleskog jezika) danas nije jedina karakteristika nastavnika idealnog za nastavu - poželjne karakteristike i kompetencije nastavnika stranog jezika su i opšte karakteristike ličnosti, jezička komunikativna kompetencija, socijalna kompetencija, pedagoška i didaktičko-metodička kompetencija, moderaciono-medijacijska kompetencija i interkulturalna kompetencija. Obrazovne ustanove postoje zbog učenika, stoga ne čudi što su učenik i njegove potrebe postali glavni fokus nastave. Učenik je i objekat i subjekat u vaspitno-obrazovnom procesu, a faktori koji u manjoj ili većoj meri utiču na učenje stranog jezika kod učenika su: individualni faktori učenja, afektivni faktori učenja, faktori kognitivnog jezičkog delovanja i eksterni socijalni faktori. Nastavni sadržaji predstavljaju sredstvo preko kojeg nastavnik i učenici utiču jedni na druge, i njihov kvalitet igra bitnu ulogu u motivaciji i učenika i nastavnika.

Nastavnici utiču na svoje učenike, svojom stručnošću i ličnošću, ali i učenici utiču na nastavnike. Profesor pravnog engleskog jezika će svojim studentima predočiti prednosti učenja i različite primene pravnog engleskog jezika, a studenti prava će njemu pomoći tako što će ga dopunjavati svojim znanjem iz oblasti prava. Nastavnik utiče i na sadržaje. U slučaju pravnog engleskog jezika, profesor utiče na sadržaje birajući i adaptirajući ih za svoj tip nastave i prema trenutnom nivou znanja studenata. Međutim, ne zaboravimo da i sadržaji utiču na nastavnika, pa tako dobar plan i program za pravni engleski jezik, kao i dobar udžbenik, mogu profesoru pravnog engleskog jezika znatno olakšati posao i motivisati ga, dok nepotpuni ili prezahtevni materijali, kao i nedostatak adekvatnih materijala, može demotivisati profesora i obeshrabriti ga. Na sličan način sadržaji utiču i na učenika, ali i učenik menja sadržaje. Dobar profesor pravnog engleskog jezika će pažljivo oslušivati potrebe svojih studenata i pratiti njihovo zadovoljstvo i nezadovoljstvo sadržajem predmeta. Naše empirijsko istraživanje je, između ostalog, ispitalo i utisak studenata prava po pitanju nastavnih materijala iz pravnog engleskog jezika, gde je većina studenata odgovorila da je zadovoljna ili delimično zadovoljna nastavnim materijalima iz ovog

predmeta¹⁶⁷. Krajnji zaključak je da nijedan od tri navedena faktora ne treba potceniti, niti se treba dati važnost jednom u odnosu na druga dva, jer su sva tri elementa trojstva apsolutno jednako bitna za uspeh nastave, što se u potpunosti odnosi i na nastavu pravnog engleskog jezika.

---

¹⁶⁷ Detaljnije u sledećem poglavlju 7. *Empirijsko istraživanje*.

7. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

7.1. Uvod

U ovom delu rada će se predstaviti empirijsko istraživanje koje bi trebalo da potvrdi prethodno navedenu hipotezu da motivisanje i održavanje pažnje od strane predavača u nastavi Pravnog engleskog jezika kod studenata prava igra ključnu ulogu u uspešnom savladanju predmeta i da se motivacija studenata u velikoj meri postiže kroz govor sa dobro utemeljenom argumentacijom i poznavanjem predmeta, uz ličnost predavača koja odiše autoritetom, karakteristikama koje mogu da iznesu tako kompleksnu sadržinu predmeta, ali i uz strast i osećajnost koje privlače i približavaju studente predmetu koji se uči.

Predstavićemo sve elemente ovog empirijskog istraživanja, kao što su: uzorak ispitanika, tehnike, procedura i instrumenti, metodologija tumačenja podataka, i svakako rezultati istraživanja i diskusija. Na samom kraju, biće navedene i nepredviđene situacije i neke od prepreka u istraživanju koje su otežale postupak.

Pretpostavke ovog istraživanja su da studenti prava, iako možda nisu slušali predmet Retorika, itekako prepoznaju retoričke strategije predavača kao što su kontakt očima sa većinom studenata, menjanje tempa i glasnoće govora, govor tela, gestikulacija, kretanje po učionici ili amfiteatru, pripremljenost, dinamičnost, osmeh, ilustracije, i prepoznaju ih kao nešto što im drži pažnju i motiviše ih da učestvuju u nastavi. Nastava pravnog engleskog jezika bi, kao i nastava svakog drugog stranog jezika, trebalo da bude interaktivna, a za interaktivost je neophodna razumljivost predmeta i sloboda u komunikaciji u nastavi. Glavni nosilac ovih dužnosti je predavač, a ovo istraživanje će kroz anketiranje ispitanika pokušati da potvrdi da studenti prava prepoznaju značaj stava, ponašanja i karakteristika ličnosti profesora pravnog engleskog jezika u njihovom uspešnom savladavanju gradiva.

7.2. Uzorak ispitanika

Uzorak ispitanika u ovom istraživanju čine studenti državnih pravnih fakulteta u Beogradu, Kragujevcu i Nišu. Ispitanici su različitih generacija i na različitim godinama studija, jer se u ova tri grada Pravni engleski jezik sluša na različitim godinama, ili u slučaju kada se sluša na istoj godini, u pitanju je različiti semestar. Pravni engleski jezik se u Kragujevcu i Nišu pohađa u prvoj godini prava (u Kragujevcu u prvom semestru, a u Nišu u drugom), dok se u Beogradu pohađa u drugoj godini (u četvrtom semestru). U Nišu se Pravni engleski jezik kao izborni predmet i nastavak kursa iz prve godine sluša i u trećoj i u četvrtoj godini, te tako uzorak ispitanika čine i studenti treće i četvrte godine.

Ukupno je anketirano 206 studenata prava koji su pohađali Pravni engleski jezik. Uzorak je poprilično ujednačen kada se radi o podeli na tri grada, pa je u Kragujevcu anketirano ukupno 72 studenta, u Beogradu 71, a u Nišu 63. Anketiranje je sa ispitanicima odrađeno lično, a ne putem interneta, i to u prostorijama fakulteta.

Kada se odlučivalo o uzorku ispitanika, razmatrala se opcija da se kontaktiraju i studenti iz prethodnih generacija koji su jednu ili dve godine ranije polagali engleski, ali se odlučilo da se anketiraju samo studenti koji u trenutku istraživanja slušaju Pravni engleski jezik i to po trenutnom sistemu rada u Srbiji (koji se ne razlikuje mnogo na sva tri fakulteta). Bilo nam je važno da su utisci sa predavanja i vežbi ovog predmeta sveži kako bi rezultati bili što validniji. S obzirom da su neki ispitanici Pravni engleski jezik pohađali u zimskom, a neki u letnjem semestru (u zavisnosti od grada), bilo je potrebno više od godinu dana da se prikupe podaci iz svih grupa. Istraživanje je sprovedeno u školskoj 2016/17 i 2017/18.

7.3. Tehnike, procedura i instrumenti

Da bi se potvrdila navedena hipoteza da studenti prava prepoznaju kvalitete nastave kod predavača koji koristi retoričke strategije u nastavi u odnosu na njihovo dosadašnje iskustvo sa predavačima koji nisu ulagali takvu vrstu truda u predavanje, potreban je čvrst dokaz dobijen odgovarajućim tehnikama, procedurama i instrumentima.

Kao što je već napomenuto u prvom poglavlju u odeljku o metodologiji istraživanja, empirijsko istraživanje je sprovedeno korišćenjem kvalitativne i kvantitativne tehnike. Za ovakvu vrstu istraživanja smatramo da je kvalitativno-kvantitativna kombinacija najpogodnija, jer se u istraživanjima kombinacija ove dve tehnike pokazala korisnijom od ostalih iz razloga što postoji potreba za kvantitetom u dobijenim rezultatima, ali i potreba za analizom, diskusijom i prezentacijom zaključaka na osnovu kojih istraživač može izučiti značenje dobijenih podataka (Dohan & Sanchez-Jankowski, 1998).

Kada govorimo o proceduri, anketirali smo već predstavljeni uzorak ispitanika, a zatim odradili evaluaciju dobijenih rezultata. Plan za sprovođenje procedure je bio takav da se pre svega dobije saglasnost pravnih fakulteta u Nišu, Beogradu i Kragujevcu, a zatim da se sprovede postupak anketiranja u dogovoreno vreme. Anketiranje je sprovedeno na kraju semestra u kom su ispitanici pohađali Pravni engleski jezik, jer je procenjeno da je bitno da ispitanici prethodno iskuse nastavu u celosti da bi mogli da daju validne odgovore, ali i da se ne anketiraju mnogo kasnije, kako ne bi zaboravili šta im se dopadalo, a šta im je smetalo kod predavača i njegovog pristupa u nastavi Pravnog engleskog jezika. Ispitanicima su data jasna uputstva za popunjavanje upitnika zbog čega nije primećeno mnogo grešaka i odgovaranja napamet. Nakon postupka anketiranja, sprovedla se statistička obrada podataka čime se došlo do jasnih saznanja u ovoj oblasti.

Instrument u ovom empirijskom istraživanju je upitnik mešovitog tipa. Ovaj upitnik se sastoji od četrdeset pitanja na koja su ispitanici odgovarali zaokruživanjem ponuđenih odgovora, izražavanjem stepena slaganja sa tvrdnjom ocenjivanjem od 1 do 5 (gde 1 predstavlja tvrdnju „ne slažem se uopšte“, a 5 predstavlja tvrdnju „apsolutno se slažem“), zaokruživanjem „*da*“ i „*ne*“ odgovora, kao i biranjem između ponuđenih odgovora *a*, *b* i *c*, u cilju dobijanja validnih rezultata. Upitnik je sačinjen tako da se nisu nametali očekivani odgovori i hipoteza. Mnoga pitanja su predstavljena sasvim suprotno od onoga što naša hipoteza tvrdi, kako bi se sprečilo nasumično zaokruživanje i kako bi se pitanje zaista pročitalo pre odgovora. Prva grupa pitanja ispituje starost ispitanika, navike po pitanju redovnog dolaženja na predavanja i vežbe iz Pravnog engleskog jezika, zadovoljenost nastavnim materijalima i sveukupnim uspehom na fakultetu, kao i poznavanjem engleskog jezika. Zatim se pitanjima o retoričkim elementima i strategijama koje predavač koristi u nastavi ispituje stav studenata prema ovom predmetu i načinu predavanja, iz

čega su izvučeni zaključci koji će unaprediti postojeći model nastave. Statističkom obradom podataka se prvenstveno obradio uzorak iz svakog grada (što je istaknuto u pitanjima u kojima je taj podatak važan), a zatim i celokupan uzorak, da bi se najbolje uporedili rezultati i predložio najpoželjniji model nastave i moguće inovacije.

7.4. Metodologija tumačenja podataka

Do podataka u ovom istraživanju došlo se deskriptivnom statistikom. Za potrebe ovog istraživanja koristili su se programi Microsoft Excel i SPSS (v17). Rezultati empirijskog istraživanja dobijeni statističkom obradom podataka će radi lakšeg razumevanja biti predstavljeni tabelarno i kroz grafikone, a rastumačeni kroz diskusiju. Odgovori na svako od četrdeset pitanja biće predstavljeni i tumačeni zasebno, u odnosu na postulate dobijene iz teorijskog dela istraživanja i na postavljenu hipotezu. Svako pitanje ili grupa pitanja biće propraćena odgovarajućom tabelom i grafikonom koji se na njih odnose.

U pitanjima u kojima je to relevantno, odgovori će biti predstavljeni i zasebno u odnosu na grad (Niš, Beograd, Kragujevac), iako cilj ovog istraživanja nije upoređivanje rada u različitim gradovima, već iznalaženje najadekvatnijeg globalnog rešenja na osnovu zaključaka dobijenih u trenutnoj situaciji.

U tabelama će kroz kolone biti prikazan broj odgovora na dato pitanje, kao i procenat ovih odgovora. Broj ispitanika biće predstavljen u koloni obeleženoj slovom „N“, a procenti će biti predstavljeni u koloni sa simbolom „%“. Na sličan način će i u grafikonima kroz različite boje biti prikazani odgovori, a u samim poljima će pisati i broj ispitanika koji su dali određeni odgovor, i procenat koji taj broj čini (na primer: 10, 5% , gde broj 10 predstavlja broj odgovora, a broj 5 predstavlja procenat odgovora).

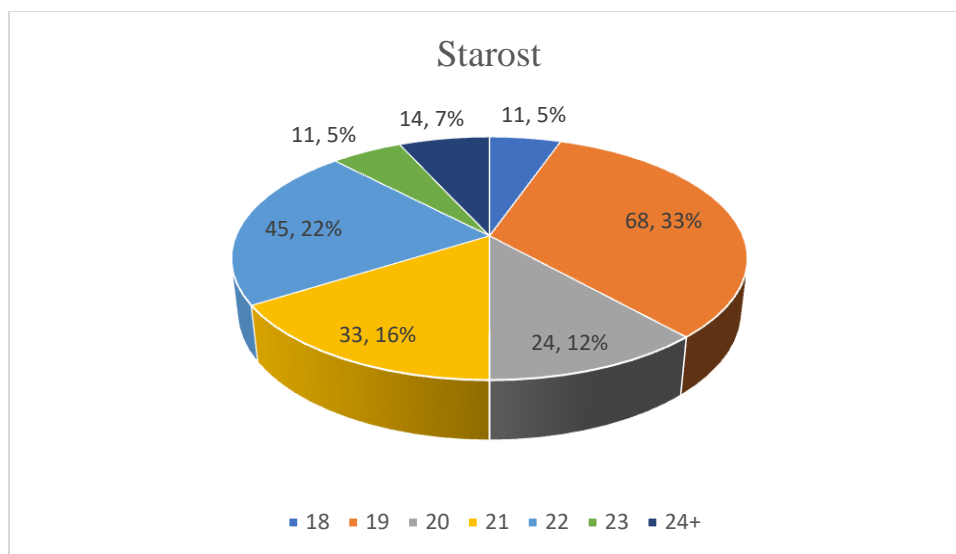
7.5. Rezultati istraživanja i diskusija

Prvih 13 od 40 pitanja ankete tiču se samih ispitanika, tačnije studenata prava koji uče ili su učili Pravni engleski jezik na pravnim fakultetima u Nišu, Kragujevcu ili Beogradu. Cilj ove prve grupe pitanja je da se utvrdi starost ispitanika, subjektivna procena njihovih kompetencija u engleskom jeziku i opšteg uspeha na studijama, utisak o nastavnim materijalima iz Pravnog engleskog jezika, vreme kada su počeli učiti engleski jezik, broj semestara učenja Pravnog engleskog jezika na fakultetu, i tako dalje.

U prvom pitanju koje proverava starost ispitanika, utvrđeno je da najveći broj ispitanika (33%, njih 68) ima 19 godina, što odgovara prvoj godini studija. Ovaj odgovor je očekivan jer smo već pomenuli da se Pravni engleski jezik na pravnim fakultetima najčešće uči na prvoj godini studija. Treba istaći i da 5.3% ispitanika, tačnije njih 11, ima 18 godina, što su takođe studenti prve godine. Kao što na prvoj godini studija ima mlađih ispitanika, tako ima i godinu dana starijih, pa ispitanika koji imaju 20 godina ima 11.7% (24 ispitanika). 16% ima 21 godinu (33 ispitanika), 21% ima 22 godine (45 ispitanika), a 23 godine ima 5.3% (11 ispitanika). 24 i više godina ima 7% (14 ispitanika) (*tabela 1. Starost ispitanika, slika 1. Starost ispitanika*).

Tabela 1. Starost ispitanika

Starost	N	%
18	11	5.3
19	68	33.0
20	24	11.7
21	33	16.0
22	45	21.8
23	11	5.3
24+	14	7

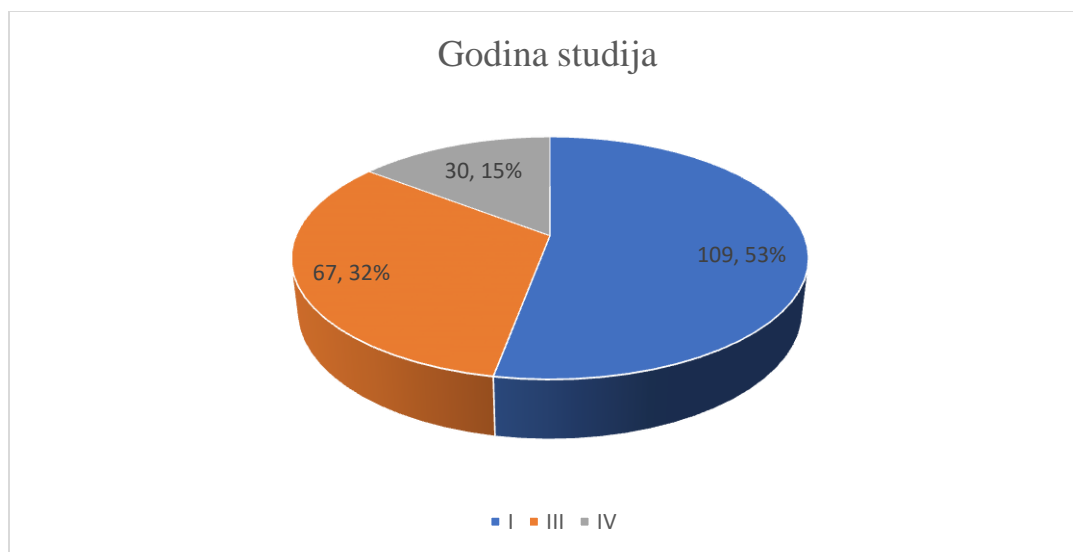

Slika 1. Starost ispitanika

Da ne bi bilo nagađanja, pitanje broj 2 ispituje godinu studija na kojoj su ispitanici trenutno. 52.9% je na prvoj godini studija (109 ispitanika), 32.5% je na trećoj (67 ispitanika), a 14.6% je na četvrtoj godini studija (30 ispitanika). Kao što je već pojašnjeno u odeljku o uzorku ispitanika, Pravni engleski jezik se u Nišu i Kragujevcu pohađa u prvoj godini prava (u Nišu u drugom semestru, a u Kragujevcu u prvom), dok se u Beogradu pohađa u drugoj godini (u četvrtom semestru). Dok su ispitanici iz Kragujevca i Niša anketirani pred kraj semestra u kom su slušali Pravni engleski jezik, ispitanici iz Beograda su iz tehničkih razloga anketirani nakon letnjeg raspusta, jer ih je krajem semestra bilo teško okupiti. Ispitanici iz Beograda su, dakle, anketirani kada su već upisali treću godinu, što objašnjava veliki procenat ispitanika koji je obeležio da je na trećoj godini. Takođe, u Nišu se Pravni engleski jezik kao izborni predmet i nastavak kursa iz prve godine sluša i u trećoj i u četvrtoj godini, što će se detaljnije videti u pitanju broj 6 (*tabela 2. Godina studija ispitanika, slika 2. Godina studija ispitanika*).

Tabela 2. Godina studija ispitanika

Godina studija	N	%
I	109	52.9
III	67	32.5
IV	30	14.6

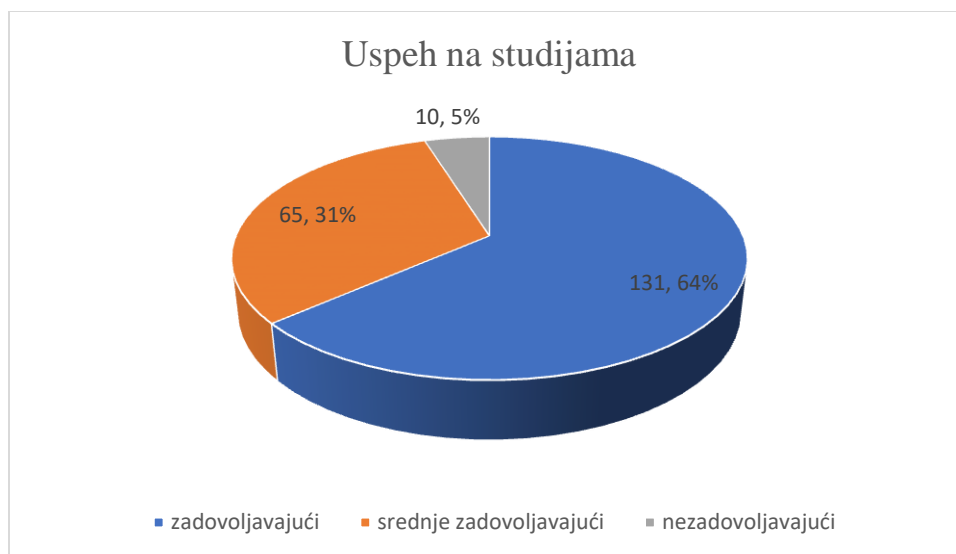

Slika 2. Godina studija ispitanika

U pitanju broj 3 ispitanici su procenjivali svoj opšti uspeh na studijama. Najveći broj ispitanika je svoj dosadašnji uspeh na studijama procenio kao zadovoljavajući (63.6%, 131 ispitanik), dok je svoj uspeh kao srednje zadovoljavajući procenilo 31.6% (65 ispitanika). Samo 4.9% (10 ispitanika) je svoj uspeh na studijama procenilo kao nezadovoljavajući. Ovaj podatak je važan jer su ispitanici koji su zadovoljni svojim uspehom uglavnom odgovorni studenti koji redovno dolaze na predavanja i prate nastavu, a upravo takvi studenti će moći najbolje da odgovore na pitanja u ovom upitniku koja ispituju našu hipotezu (*tabela 3. Subjektivna procena ispitanika o dosadašnjem uspehu na studijama, slika 3. Subjektivna procena ispitanika o dosadašnjem uspehu na studijama*).

Tabela 3. Subjektivna procena ispitanika o dosadašnjem uspehu na studijama

Uspeh na studijama	N	%
zadovoljavajući	131	63.6
srednje zadovoljavajući	65	31.6
nezadovoljavajući	10	4.9

Slika 3. Subjektivna procena ispitanika o dosadašnjem uspehu na studijama

Pitanje broj 4 ispituje kada su ispitanici počeli učiti engleski jezik. Ubedljivo najveći broj ispitanika je odgovorio da uči engleski od osnovne škole (98.1%, 202 ispitanika). Samo 1 ispitanik se izjasnio da je tek u srednjoj počeo učiti engleski jezik (0.5%), a 3 ispitanika su potvrdila da su počela učiti engleski tek na fakultetu (1.5%) (*tabela 4. Period kada su ispitanici počeli učiti engleski jezik, slika 4. Period kada su ispitanici počeli učiti engleski jezik*). Ovo pitanje je od važnosti jer se kompetencija studenata kada je u pitanju engleski jezik na jednoj godini studija često razlikuje, a koren proema je u tome kada se engleski jezik počeo učiti. Ranije generacije nisu učile ovaj strani jezik u školi, ali danas velika većina engleski uči od osnovne škole.

Tabela 4. Period kada su ispitanici počeli učiti engleski jezik

Engleski jezik učim od	N	%
osnovne škole	202	98.1
srednje škole	1	.5
fakulteta	3	1.5
Total	206	100.0

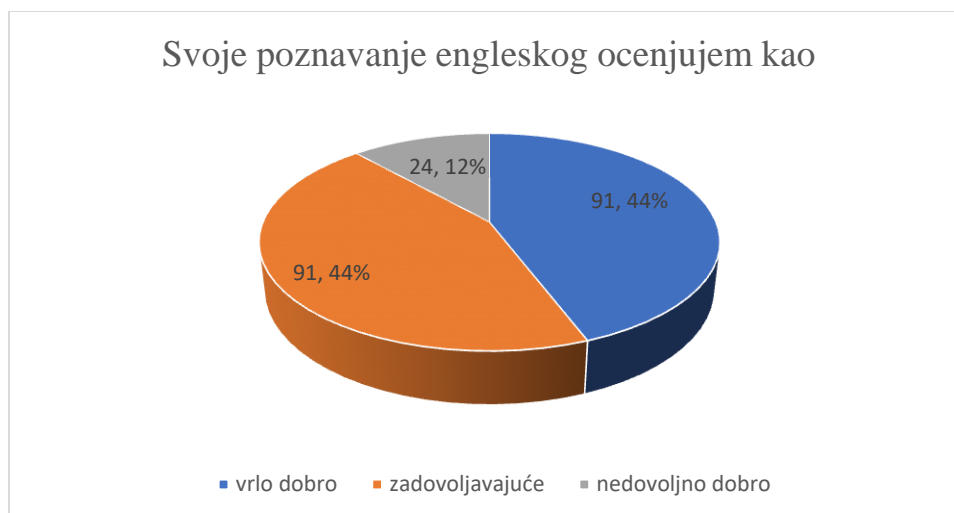
Slika 4. Period kada su ispitanici počeli učiti engleski jezik

Međutim, rani početak učenja engleskog jezika nije garancija da se jezik i dobro zna. U pitanju broj 5 ispitanici procenjuju svoje poznavanje engleskog jezika kao vrlo dobro, zadovoljavajuće ili nedovoljno dobro. Potpuno jednak broj ispitanika (44.2%, 91 ispitanik) ocenio je svoje znanje kao vrlo dobro i zadovoljavajuće. 11.7% (24 ispitanika) ocenilo je svoje poznavanje engleskog jezika kao nedovoljno dobro, iako je od ukupnog broja (206 ispitanika) samo njih četvoro (2%) odgovorilo da je počelo učiti engleski tek u srednjoj školi ili na fakultetu (tabela 5. *Subjektivna procena ispitanika o sopstvenom poznavanju engleskog jezika, slika 5. Subjektivna procena ispitanika o sopstvenom poznavanju engleskog jezika*).

Tabela 5. Subjektivna procena ispitanika o sopstvenom poznavanju engleskog jezika

Svoje poznavanje engleskog jezika ocenjujem kao	N	%
vrlo dobro	91	44.2
zadovoljavajuće	91	44.2
nedovoljno dobro	24	11.7
Total	206	100.0

Slika 5. Subjektivna procena ispitanika o sopstvenom poznavanju engleskog jezika

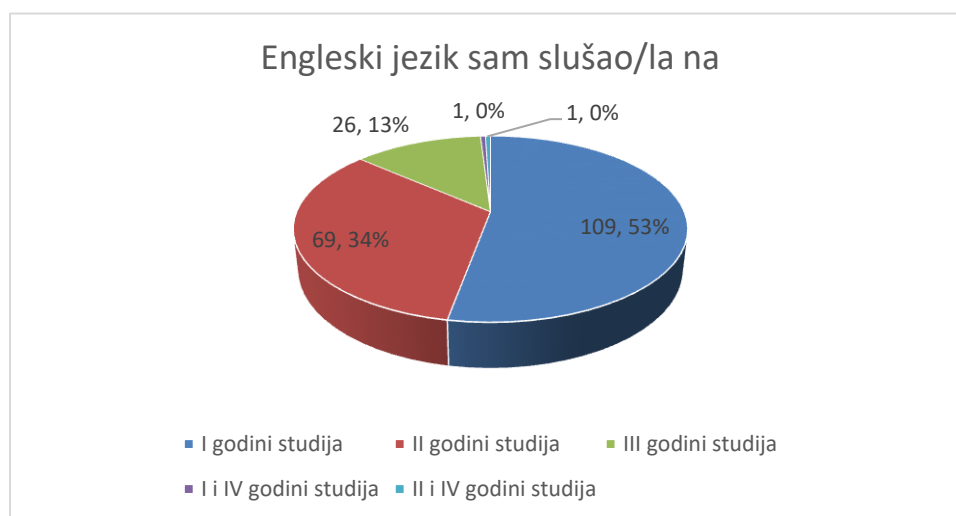
Pitanjem broj 6 proverava se na kojoj godini studija su ispitanici slušali Pravni engleski jezik. Najveći broj ispitanika, tačnije 52.9% (109), ovaj predmet je slušao na prvoj godini studija. Ovaj podatak ne čudi, s obzirom da se Pravni engleski jezik i u Kragujevcu i Nišu sluša na prvoj godini prava. 33.5% (69) ispitanika je ovaj predmet slušalo na drugoj godini (na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu), a 12.6% (26) ispitanika na trećoj godini studija (Pravni fakultet Univerziteta u Nišu). S obzirom da je u ovom pitanju dozvoljeno zaokruživanje više odgovora, po jedan ispitanik (0.5%) je odgovorio da je Pravni engleski učio u prvoj i četvrtoj godini, odnosno drugoj i četvrtoj (*tabela 6. Godina na fakultetu na kojoj su ispitanici slušali Pravni engleski jezik, slika 6. Godina na fakultetu na kojoj su ispitanici slušali Pravni engleski jezik*). Oba poslednja odgovora su greška, što će se pokazati u sledećoj tabeli, gde smo ove rezultate podelili i u odnosu na grad, te se tako vidi da je jedan ispitanik iz Kragujevca odgovorio da je Pravni engleski jezik učio u prvoj i četvrtoj godini (u Kragujevcu se ovaj predmet uči na prvoj godini), a drugi ispitanik je iz Niša, i odgovorio je da je učio Pravni engleski jezik u drugoj i četvrtoj godini (što je nemoguće, jer se ovaj predmet u Nišu kao obavezan uči u prvoj, a kao izborni u trećoj i četvrtoj¹⁶⁸). Ovo nije jedini pogrešan odgovor u ovom pitanju, s obzirom da su

¹⁶⁸ Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu se u 2. semestru uči Uvod u engleski jezik pravne struke (kao obavezan predmet), u 6. semestru se uči Engleski jezik pravne struke 1 (kao izborni predmet na kom se

dva ispitanika iz Beograda (kako vidimo u tabeli 7. *Godina na fakultetu na kojoj su ispitanici slušali Pravni engleski jezik, kategorisano po gradovima*) odgovorila da su Pravni engleski jezik slušali na prvoj godini, a ovaj predmet se na beogradskom Pravnom fakultetu sluša na drugoj godini.

Tabela 6. Godina na fakultetu na kojoj su ispitanici slušali Pravni engleski jezik

Engleski jezik sam slušao/la na	N	%
I godini studija	109	52.9
II godini studija	69	33.5
III godini studija	26	12.6
I i IV godini studija	1	.5
II i IV godini studija	1	.5
Total	206	100.0

Slika 6. Godina na fakultetu na kojoj su ispitanici slušali Pravni engleski jezik

---

obrađuju osnove krivičnog i građanskog prava), a u 8. semestru Engleski jezik *pravne struke 2* (kao izborni predmet po starom programu, na kom se obrađuju oblasti poslovnog i javnog prava).

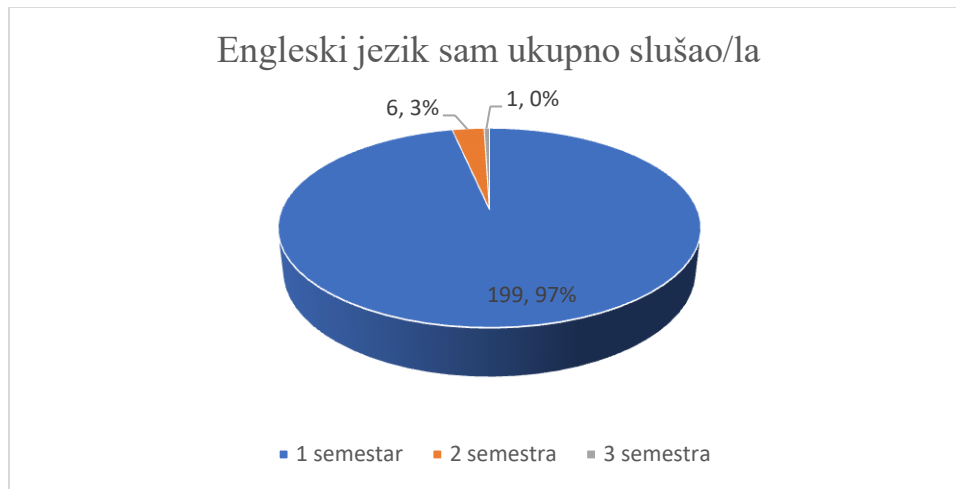
Tabela 7. Godina na fakultetu na kojoj su ispitanici slušali Pravni engleski jezik, kategorisano po gradovima

			Engleski jezik sam slušao/la				
			I	II	III	I i IV	II i IV
Grad	Beograd	N	2	69	0	0	0
		%	2.8%	97.2%	0.0%	0.0%	0.0%
	Kragujevac	N	71	0	0	1	0
		%	98.6%	0.0%	0.0%	1.4%	0.0%
	Niš	N	36	0	26	0	1
		%	57.1%	0.0%	41.3%	0.0%	1.6%

U pitanju broj 7 ispitanici su pitani koliko semestara su slušali Pravni engleski jezik. Ubedljivo najveći broj ispitanika, tačnije 96.6% (199) odgovorio je da je ovaj predmet slušao samo jedan semester. 2.9% (6) ispitanika odgovorilo je da je slušalo Pravni engleski jezik tokom dva semestra, a samo 0.5% (1) ispitanika je odgovorilo da je slušalo tokom tri semestra. Ako se vratimo na prethodnu tabelu, ovaj podatak nije iznenađujući, jer se u Beogradu i Kragujevcu ovaj predmet uči samo po jedan semester, a i u Nišu većina ispitanika (koja je odabrala Engleski jezik u odnosu na druge jezike) uglavnom sluša Pravni engleski jezik u prvom semestru (51.1%), delom zato što je to obavezan predmet u odnosu na ostala dva izborna (*tabela 8. Broj semestara tokom kojih su ispitanici slušali Pravni engleski jezik, slika 7. Broj semestara tokom kojih su ispitanici slušali Pravni engleski jezik*). Jedan od ciljeva ovog istraživanja je i da dokaže da je za savladavanje Pravnog engleskog jezika potrebno više od jednog semestra, pogotovo nakon što smo uvideli kakva je subjektivna procena predznanja iz engleskog jezika kod ispitanika.

Tabela 8. Broj semestara tokom kojih su ispitanici slušali Pravni engleski jezik

Engleski jezik sam ukupno slušao/la	N	%
1 semestar	199	96.6
2 semestra	6	2.9
3 semestra	1	.5
Total	206	100.0

Slika 7. Broj semestara tokom kojih su ispitanici slušali Pravni engleski jezik

Upravo pitanjem broj 8 se kod ispitanika proverava da li je Pravni engleski jezik na njihovom pravnom fakultetu izborni ili obavezan predmet. Treba istaći da ovo pitanje često izaziva konfuziju kod studenata (a pogotovo kod studenata prve godine, što je u našem slučaju većina), jer nisu sigurni da li se to odnosi na to da li im predmeti ulaze u prosek, ili na obaveznost posećivanja predavanja ili na izbor između drugih predmeta (na primer francuskog, nemačkog, ruskog jezika, itd.). U opštim rezultatima (*tabela 9. Pravni engleski jezik kao obavezni ili izborni predmet, slika 8. Pravni engleski jezik kao obavezni ili izborni predmet*), 62.6% (129) ispitanika je odgovorilo da im je Pravni engleski jezik izborni predmet, dok je 37.4% (77) odgovorilo da je u pitanju obavezan predmet.

Tabela 8. Pravni engleski jezik kao obavezni ili izborni predmet

Engleski jezik mi je	N	%
izborni predmet	129	62.6
obavezan predmet	77	37.4
Total	206	100.0

Slika 8. Pravni engleski jezik kao obavezni ili izborni predmet

Ovo je još jedno od pitanja čije smo odgovore kategorisali i po gradovima, kako bismo objasnili način rada na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Kragujevcu i Nišu. Naime, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu Pravni engleski jezik (tačnije, *Strani jezik pravne struke – engleski*) je obavezan predmet, a kako vidimo u tabeli, samo 56.3% ispitanika (40) je odgovorilo ispravno, dok je 43.7% (31) odgovorilo netačno. Opravdanje za ovakve odgovore leži u problemu savremene nastave, gde se zbog manjka prostora, a poprilično velikog broja studenata koji se odluče za Pravni engleski, studentima sugeriše da predavanja nisu obavezna, pogotovo za one kojima engleski jezik dobro ide. Konkretno, u generaciji koja predstavlja naš uzorak na Pravnom fakultetu u Beogradu ima oko 900 studenata druge godine koji su se odlučili za Pravni engleski jezik, podeljeni su u dve grupe (kod dve profesorice) od po 450 studenata, a nastava se ne održava u velikim amfiteatrima, već u učionicama, zbog čega su nastavnici često primorani da ograniče broj dolazaka i drže nastavu samo studentima kojima engleski jezik slabije ide. Verovatno je iz ovog razloga ovoliki postotak odgovora da je Pravni engleski jezik izborni predmet. Ovakvi problem nisu retkost i nadamo se da će ovo istraživanje podići i svest o tome kolika je zainteresovanost za ovaj predmet i kakvi su uslovi neophodni za kvalitetnu nastavu. Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Nišu, kao što smo već objasnili, postoje tri predmeta iz ove oblasti - *Uvod u engleski jezik pravne struke* (prva godina), *Engleski jezik pravne struke 1* (treća

godina) i *Engleski jezik pravne struke 2* (četvrta godina). Pravni engleski jezik na prvoj godini je obavezan predmet, dok su druga dva izborni predmeti. S obzirom da je veći deo ispitanika iz Niša (skoro 60%) sa prve godine studija, veći deo ispitanika je ispravno odgovorio da je predmet koji su slušali obavezan (58.7% (37)), a manji deo da su slušali izborni predmet (41.3% (26)), što se i odnosi na druga dva izborna predmeta. Na Pravnom fakultetu Univerziteta u Kragujevcu Pravni engleski jezik je izborni predmet, i 100% (72) ispitanika je tako i odgovorilo (*tabela 10. Pravni engleski jezik kao obavezni ili izborni predmet, kategorisano po gradovima*).

Tabela 9. Pravni engleski jezik kao obavezni ili izborni predmet, kategorisano po gradovima

			Engleski jezik	
			izborni	obavezan
Grad	Beograd	N	31	40
		%	43.7%	56.3%
	Kragujevac	N	72	0
		%	100.0%	0.0%
	Niš	N	26	37
		%	41.3%	58.7%

Pitanje broj 9 srodno je prethodnom pitanju i ispituje da li su predavanja iz Pravnog engleskog jezika obavezna ili nisu obavezna. Posmatrajući sveukupni rezultat (*tabela 11. Mišljenje ispitanika o obaveznosti predavanja Pravnog engleskog jezika, slika 9. Mišljenje ispitanika o obaveznosti predavanja Pravnog engleskog jezika*), većina ispitanika, tačnije 57.3% (118), odgovorila je da su predavanja iz ovog predmeta obavezna, dok je manji deo ispitanika, 42.7% (88), odgovorio da predavanja nisu obavezna.

Tabela 10. Mišljenje ispitanika o obaveznosti predavanja Pravnog engleskog jezika

Predavanja iz engleskog jezika su	N	%
obavezna	118	57.3
nisu obavezna	88	42.7
Total	206	100.0

Slika 9. Mišljenje ispitanika o obaveznosti predavanja Pravnog engleskog jezika

I ove odgovore smo podelili po gradovima radi bolje analize. Predavanja u Beogradu jesu zvanično obavezna, ali iz razloga koje smo već obrazložili, velika većina studenata (76.1% (54)) smatra da predavanja nisu obavezna (zbog čega su verovatno i predmet procenili kao izborni, a ne kao obavezan), a samo 23.9% (17) studenata smatra da su predavanja obavezna. Predavanja Pravnog engleskog jezika u Kragujevcu su takođe obavezna i velika većina je tako i odgovorila (88.9% (64)), dok je manjina (11.1% (8)) odgovorila da predavanja nisu obavezna. U Nišu je situacija specifična jer su na predmetu Pravnog engleskog iz prve godine predavanja obavezna, a na predmetima Pravnog engleskog iz treće i četvrte predavanja nisu obavezna. U odnosu na broj ispitanika sa ovih različitih predmeta, odgovori su tačno podeljeni – 58.7% (37) ispitanika pohađa predmet gde su predavanja obavezna, dok 41.3% (26) pohađa nastavu koja nije obavezna (*tabela 12. Mišljenje ispitanika o obaveznosti predavanja Pravnog engleskog jezika, kategorisano po gradovima*).

Tabela 11. Mišljenje ispitanika o obaveznosti predavanja Pravnog engleskog jezika, kategorisano po gradovima

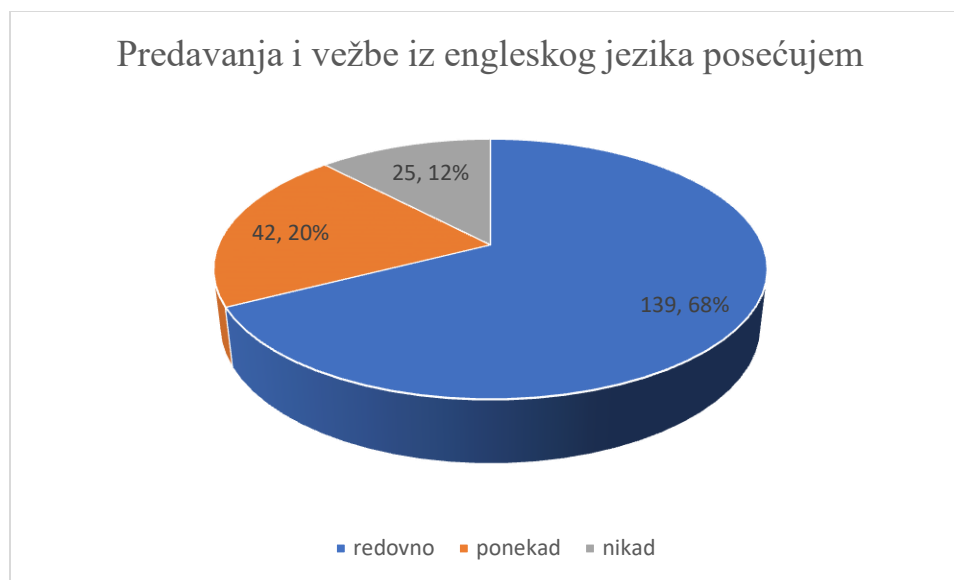
			Predavanja i vežbe iz engleskog jezika	
			su obavezna	nisu obavezna
Grad	Beograd	N	17	54
		%	23.9%	76.1%
	Kragujevac	N	64	8
		%	88.9%	11.1%
	Niš	N	37	26
		%	58.7%	41.3%

Pitanje broj 10 ispituje koliko često studenti prava posećuju predavanja i vežbe iz Pravnog engleskog jezika. Većina ispitanika, tačnije 67.5% (139), kaže da posećuje vežbe i predavanja iz Pravnog engleskog jezika redovno, 20.4% (42) ispitanika posećuje predavanja i vežbe ponekad, dok 12.5% (25) ispitanika ne posećuje nikad (*tabela 13. Učestalost prisustva ispitanika na predavanjima i vežbama iz Pravnog engleskog jezika, slika 10. Učestalost prisustva ispitanika na predavanjima i vežbama iz Pravnog engleskog jezika*).

Tabela 12. Učestalost prisustva ispitanika na predavanjima i vežbama iz Pravnog engleskog jezika

Predavanja i vežbe iz engleskog jezika posećujem	N	%
redovno	139	67.5
ponekad	42	20.4
nikad	25	12.5
Total	206	100.0

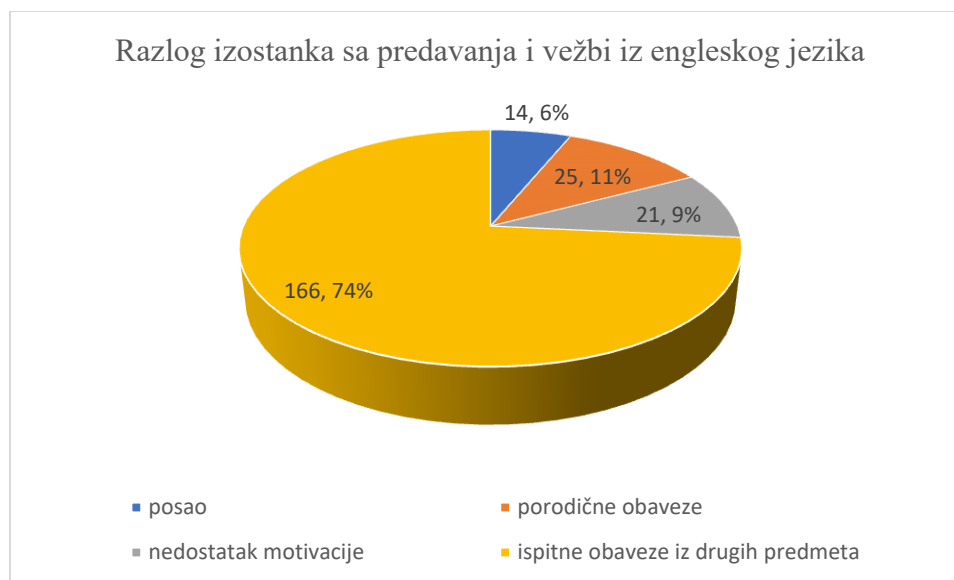

Slika 10. Učestalost prisustva ispitanika na predavanjima i vežbama iz Pravnog engleskog jezika

Kako bismo što bolje razumeli problematiku izostajanja sa predavanja i vežbi iz Pravnog engleskog jezika, postavili smo pitanje broj 11, koje ispituje razloge za izostanak. Čak 80.6% (166) ispitanika je odgovorilo da su ispitne obaveze iz drugih predmeta razlog za izostanak, dok je 12.1% (25) njih navelo porodične obaveze, 10.2% (21) nedostatak motivacije, a 6.8% (14) je navelo posao kao razlog propuštanja predavanja i vežbi iz Pravnog engleskog jezika (*tabela 14. Razlog izostanka ispitanika sa predavanja i vežbi iz Pravnog engleskog jezika, slika 11. Razlog izostanka ispitanika sa predavanja i vežbi iz Pravnog engleskog jezika*). Kao predavači Pravnog engleskog jezika mi ne možemo uticati na poslovne i porodične obaveze naših studenata, ili na ispitne obaveze iz drugih predmeta, ali možemo uticati na stepen motivacije svojim načinom predavanja. Upravo to je cilj ovog istraživanja.

Tabela 13. Razlog izostanka ispitanika sa predavanja i vežbi iz Pravnog engleskog jezika

Razlog izostanka sa predavanja i vežbi iz engleskog jezika	N	%
Posao	14	6.8
porodične obaveze	25	12.1
nedostatak motivacije	21	10.2
ispitne obaveze iz drugih predmeta	166	80.6

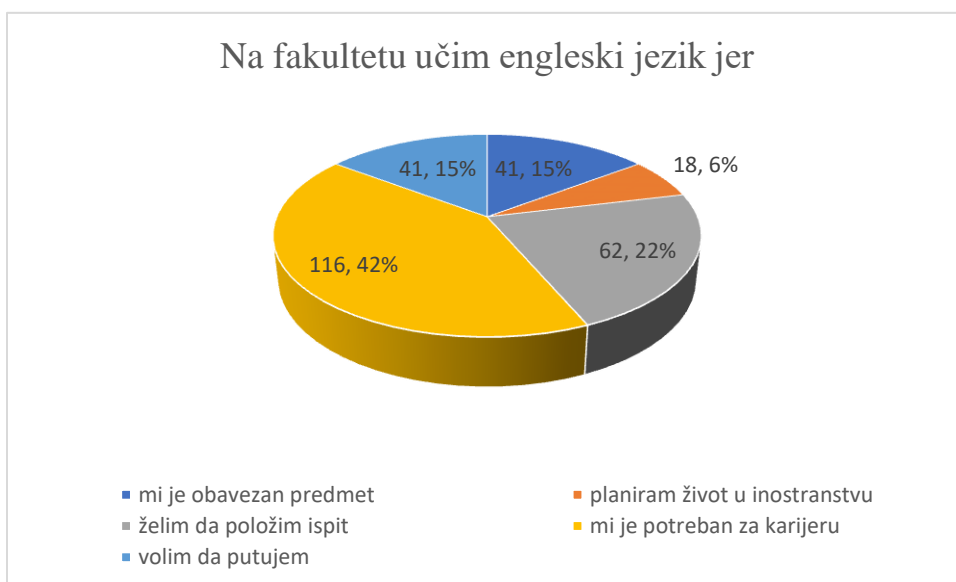

Slika 11. Razlog izostanka ispitanika sa predavanja i vežbi iz Pravnog engleskog jezika

Pitanje broj 12 postavili smo kako bismo dublje razumeli motivaciju studenata pravnih fakulteta za učenjem Pravnog engleskog jezika. Najveći broj ispitanika, tačnije 56.31% (116) odgovorio je da im je engleski jezik potreban za karijeru. 30.10% (62) ispitanika odgovorilo je da želi da položi ispit, a jednak broj ispitanika, precizno 19.90% (41), odgovorio je da uči Pravni engleski jer voli da putuje i jer mu je to obavezan predmet. 8.74% (18) ispitanika odgovorilo je da uči ovaj predmet jer planira život u inostranstvu. Podsećamo da je i kod ovog pitanja (s obzirom da ima više od tri ponuđena odgovora) bilo moguće zaokružiti više od jednog odgovora, što je dosta ispitanika i učinilo. Dobro je znati da su studenti prava (barem većina njih) svesni koliko je Pravni engleski jezik značajan za njihovu karijeru (*tabela 15. Razlog učenja Pravnog engleskog jezika kod ispitanika, slika 12. Razlog učenja Pravnog engleskog jezika kod ispitanika*).

Tabela 14. Razlog učenja Pravnog engleskog jezika kod ispitanika

Na fakultetu učim engleski jezik jer	N	%
mi je obavezan predmet	41	19.90
planiram život u inostranstvu	18	8.74
želim da položim ispit	62	30.10
mi je potreban za karijeru	116	56.31
volim da putujem	41	19.90

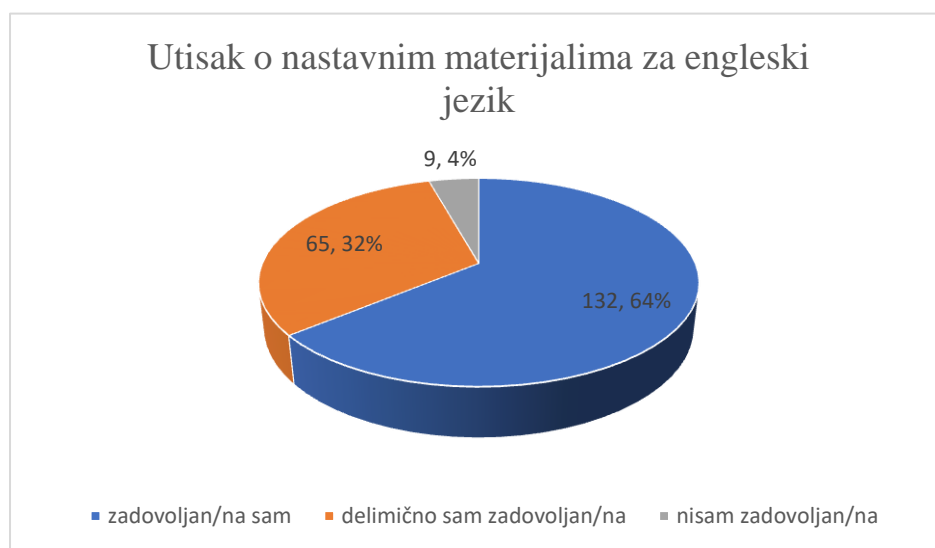
Slika 12. Razlog učenja Pravnog engleskog jezika kod ispitanika

Kao poslednje pitanje u prvom bloku pitanja koja se tiču nastave Pravnog engleskog jezika, pitanje broj 13 ispituje utisak ispitanika o nastavnim materijalima iz Pravnog engleskog jezika. Većina ispitanika, tačnije 64.1% (132), odgovorila je da su zadovoljni materijalima, a čak 30.6% (65) odgovorilo je da su delimično zadovoljni. 4.4% (9) ispitanika je istaklo da nisu zadovoljni materijalima iz ovog predmeta (*tabela 16. Utisak ispitanika po pitanju nastavnih materijala iz Pravnog engleskog jezika, slika 13. Utisak ispitanika po pitanju nastavnih materijala iz Pravnog engleskog jezika*). Na nastavnim materijalima uvek treba dodatno raditi.

Oblast pravnog engleskog jezika je relativno nova, pa se i u Srbiji, kao i u ostatku sveta, još uvek traže odgovarajući materijali koji će odgovarati uzrastu studenata, njihovoj kompetenciji u engleskom jeziku, godini studija na kojoj se Pravni engleski uči, kao i dužini trajanja kursa (što je u Srbiji najčešće samo jedan semestar).

Tabela 15. Utisak ispitanika po pitanju nastavnih materijala iz Pravnog engleskog jezika

Utisak o nastavnim materijalima za engleski jezik	N	%
zadovoljan/na sam	132	64.1
delimično sam zadovoljan/na	65	31.6
nisam zadovoljan/na	9	4.4
Total	206	100.0

Slika 13. Utisak ispitanika po pitanju nastavnih materijala iz Pravnog engleskog jezika

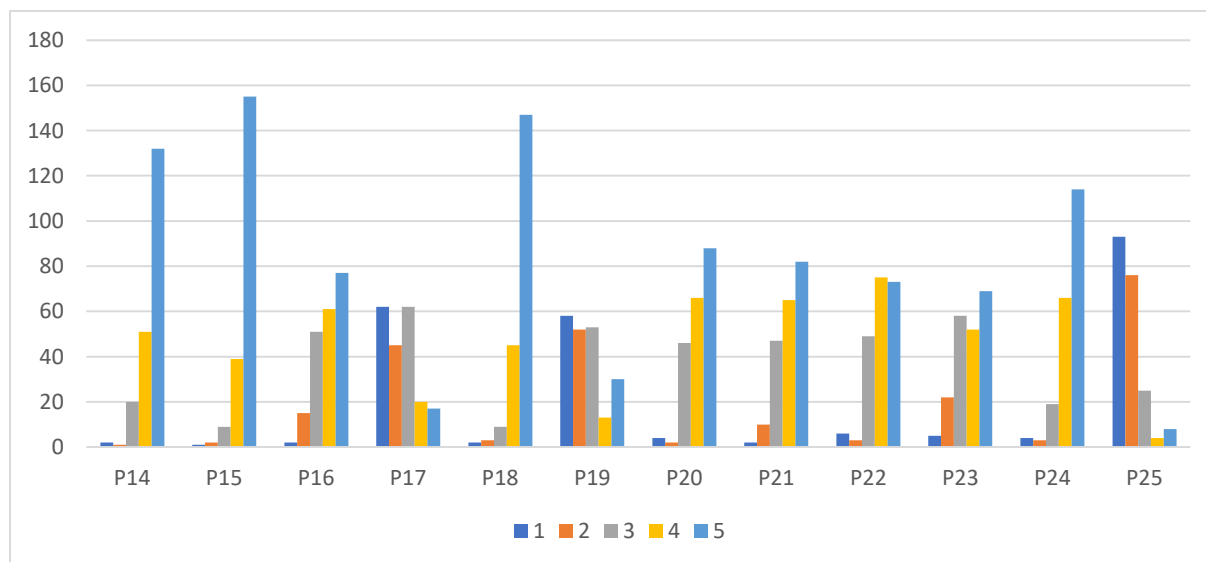
Drugi set pitanja u našem upitniku predstavlja dvanaest pitanja u vezi sa retoričkim aspektima nastave. Kroz zaokruživanje opcija od 1 do 5, ispitanici će izraziti svoje slaganje ili neslaganje sa datim tvrdnjama, gde opcija 1 predstavlja stav apsolutnog neslaganja sa tvrdnjom, opcija 2 predstavlja stav „ne slažem se“, opcija 3 predstavlja neutralan stav „nisam siguran/na“, opcija 4 predstavlja stav „slažem se“, a opcija 5 predstavlja najviši i apsolutni stepen slaganja sa datom tvrdnjom. Kako bi se izbeglo navođenje na određene odgovore koji bi potvrdili hipotezu, što bi rezultiralo zaokruživanjem istih brojeva i bez samog čitanja pitanja, naša pitanja su koncipirana tako da za potvrđivanje hipoteze nekada treba zaokružiti 4 ili 5, a nekada 1 ili 2. Radi što jasnijeg pregleda, ovi rezultati će biti predstavljeni kroz dve tabele i grafikon. U prvoj tabeli će biti predstavljeni rezultati kroz broj datih odgovora, a u drugoj kroz procenat datih odgovora. U analizi ćemo rezultate tumačiti kroz procenat, radi preglednosti, s obzirom da ćemo tumačiti pet odgovora po pitanju. Na kraju ćemo predstaviti i tabelu i grafikon sa prosečnim vrednostima ovih pitanja.

**Tabela 16. Stav ispitanika po pitanju retoričkih elemenata u nastavi pravnog engleskog jezika
(predstavljen brojem datih odgovora)**

	ne slažem se uopšte	ne slažem se	nisam siguran/na	slažem se	apsolutno se slažem
	1	2	3	4	5
14.Način izlaganja predavača umnogome određuje motivisanost studenata	2	1	20	51	132
15.Pripremljen predavač koji je vešt govornik doprinosi motivisanosti studenata	1	2	9	39	155
16.Obrazovanje predavača je najbitnije za uspešnu nastavu	2	15	51	61	77
17.Temperament predavača nije bitan faktor za uspešnost časa	62	45	62	20	17
18.Duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata	2	3	9	45	147
19.Intonacija i intenzitet govora predavača ne utiču na uspešnost časa	58	52	53	13	30
20.Oscilacije u tempu govora predavača dodatno privlače pažnju studenata na materiju o kojoj se govori	4	2	46	66	88
21.Glasnost predavača utiče na pažnju studenata tokom časa	2	10	47	65	82
22.Cezura – promišljena pauza u govoru predavača – olakšava razumevanje gradiva	6	3	49	75	73
23.Kontakt očima koji predavač uspostavlja sa studentima motiviše studente da učestvuju u nastavi	5	22	58	52	69
24.Ilustracija uz korišćenje video bima, fotografija, video i audio zapisa i dodatnih materijala olakšava usvajanje gradiva	4	3	19	66	114
25.Ilustracija kroz primere nije bitan faktor za razumevanje gradiva na času	93	76	25	4	8

**Tabela 17. Stav ispitanika po pitanju retoričkih elemenata u nastavi pravnog engleskog jezika
(predstavljen u procentima)**

	ne slažem se uopšte	ne slažem se	nisam siguran/na	slažem se	apsolutno se slažem
%	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
14.Način izlaganja predavača umnogome određuje motivisanost studenata	0.97	0.49	9.71	24.76	64.08
15.Pripremljen predavač koji je vešt govornik doprinosi motivisanosti studenata	0.49	0.97	4.37	18.93	75.24
16.Obrazovanje predavača je najbitnije za uspešnu nastavu	0.97	7.28	24.76	29.61	37.38
17.Temperament predavača nije bitan faktor za uspešnost časa	30.10	21.84	30.10	9.71	8.25
18.Duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata	0.97	1.46	4.37	21.84	71.36
19.Intonacija i intenzitet govora predavača ne utiču na uspešnost časa	28.16	25.24	25.73	6.31	14.56
20.Oscilacije u tempu govora predavača dodatno privlače pažnju studenata na materiju o kojoj se govori	1.94	0.97	22.33	32.04	42.72
21.Glasnost predavača utiče na pažnju studenata tokom časa	0.97	4.85	22.82	31.55	39.81
22.Cezura – promišljena pauza u govoru predavača – olakšava razumevanje gradiva	2.91	1.46	23.79	36.41	35.44
23.Kontakt očima koji predavač uspostavlja sa studentima motiviše studente da učestvuju u nastavi	2.43	10.68	28.16	25.24	33.50
24.Ilustracija uz korišćenje video bima, fotografija, video i audio zapisa i dodatnih materijala olakšava usvajanje gradiva	1.94	1.46	9.22	32.04	55.34
25.Ilustracija kroz primere nije bitan faktor za razumevanje gradiva na času	45.15	36.89	12.14	1.94	3.88

Slika 14. Stav ispitanika po pitanju retoričkih elemenata u nastavi Pravnog engleskog jezika

Pitanje broj 14 glasi „*Način izlaganja predavača umnogome određuje motivisanost studenata*“. Ovim pitanjem hteli smo da proverimo da li studenti vide način izlaganja predavača kao bitan faktor za njihovu motivisanost da prate na času i uče Pravni engleski jezik. Naša hipoteza tvrdi da je način izlaganja itekako važan za uspeh časa i motivaciju studenata, a rezultati odgovora na ovo pitanje to i potvrđuju. Naime, 24.76% ispitanika se slaže sa ovom tvrdnjom, a čak 64.08% ispitanika se apsolutno slaže. 0.97% se ne slaže uopšte, 0.49% se ne slaže, a 9.71% ispitanika nije sigurno.

Pitanje broj 15 glasi: „*Pripremljen predavač koji je vešt govornik doprinosi motivisanosti studenata*“. Vođeni teorijom iz retorike da vešt i pripremljen govornik mnogo bolje prenosi poruku svog govora, želeli smo da proverimo u kojoj meri studenti primećuju trud predavača i njegovu govorničku veštinu, kao i efekat istih na njihovu motivisanost. I ovim pitanjem je hipoteza potvrđena, jer je čak 75.24% ispitanika odgovorilo da se apsolutno slaže sa ovom tvrdnjom. 18.93% je odgovorilo da se slaže, 0.49% da se ne slaže uopšte, 0.97% da se ne slaže, a 4.37% nije sigurno.

Pitanje broj 16 glasi: „*Obrazovanje predavača je najbitnije za uspešnu nastavu*“. Ovim pitanjem želeli smo da proverimo kakav je stav studenata po pitanju obrazovanja predavača kao faktora uspeha nastave, s obzirom da smo se u poglavlju o retorici dosta bavili ovim pitanjem. Nakon što smo utvrdili da se u klasičnoj retorici obrazovanje zaista cenilo kod govornika, a savremeni *public speaking* ga ne spominje kao važnu karakteristiku govornika, zaključili smo da je dobra pripremljenost izuzetno bitna kod govornika i spremnost da u svakom trenutku odgovori na svako pitanje. Takođe smo zaključili da je način izlaganja kod govornika ključna stvar i da nekada i najobrazovaniji i najinformisaniji govornik bez dobre govorne veštine ne ume preneti znanje drugima. Očekivali smo da će studenti potvrdno odgovoriti na ovo pitanje, s obzirom da fokus pitanja pada na karakteristiku obrazovanja, a ne na to da je pitanje da li je ono *najbitnije* za uspešnu nastavu. Neutralan odgovor dalo je 24.76% ispitanika, 29.61% se slaže sa tvrdnjom, a 37.38% se apsolutno slaže sa navedenim. 7.28% se ne slaže sa tvrdnjom, a 0.97% se uopšte ne slaže. Svesni da je ovo pitanje postavljeno na poprilično opšt način, postavili smo i pitanje 26 (o kom će biti reči u nastavku) koje glasi: „*Da li ste bili u situaciji da izuzetno stručan i obrazovan predavač nije umeo da Vam prenese znanje?*“, gde je velika većina odgovorila sa „*da*“, što prikazuje nedoslednost u odgovorima na ovo pitanje. Naša hipoteza nije da obrazovanje predavača Pravnog engleskog jezika nije bitno za uspešnost nastave (čak naprotiv), već da je govornička veština u kombinaciji sa znanjem i pravim retoričkim elementima bitnija za budnost studenata, njihovu motivaciju, zainteresovanost za temu i uključenost u nastavi.

Pitanje broj 17, koje glasi: „*Temperament predavača nije bitan faktor za uspešnost časa*“, upravo je jedno od pitanja za koje smo najavili da će biti postavljeno obrnuto od naše hipoteze, kako bismo bili sigurni da hipoteza nije nametnuta samim pitanjem. Mi smatramo da je temperament ikekako bitan faktor i da previše miran, ili, sa druge strane, previše eksplozivan temperament predavača poprilično utiče na uspešnost nastave. Dok je u prethodnim pitanjima očekivani odgovor bio 3, 4 ili 5, za ovo pitanje su očekivani odgovori pod brojem 1, 2 i 3, kako se i dogodilo. Naša hipoteza je još jednom potvrđena jer je 30.10% dalo odgovor broj 1, 21.84% dalo je odgovor broj 2, 30.10% dalo je neutralan odgovor broj 3, dok je 9.71% dalo odgovor broj 4, a samo 8.25% dalo je odgovor broj 5.

Pitanje broj 18 glasi: „*Duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata*“. Duhovitost je, kao što smo već istakli, vrlo korisna osobina za skretanje i

zadržavanje pažnje auditorijuma, a korisna je i za oplemenjivanje suvoparnog gradiva, dokle god je primenjena u pravoj meri. Vedrina predavača odaće utisak da on zaista voli svoj posao, što će se preneti i na studente i u njima će probuditi angažovanost. Na našu radost, i studenti prava se slažu sa ovom konstatacijom, jer je 71.36% ispitanika odgovorilo da se apsolutno slaže, 21.84% je odgovorilo da se slaže, a 4.37% ispitanika dalo je neutralan odgovor. Samo 1.46% ispitanika izjasnilo se da se ne slaže, a 0.97% da se uopšte ne slaže.

Pitanje broj 19 glasi: „*Intonacija i intenzitet govora predavača ne utiču na uspešnost časa*“, što nije istina, kao što već znamo iz poglavlja 2, pa je dobra vest da se i 28.16% ispitanika uopšte ne slaže, 25.24% se ne slaže sa ovom tvrdnjom, a 25.73% ima neutralan odgovor. Samo 6.31% se slaže i 14.56% se apsolutno slaže sa ovom tvrdnjom. Svaki govor, a pogotovo govor predavača u učionici/amfiteatru, treba da ima svoj rast, vrhunac (kada se nešto ističe) i opadanje, a intenzitet predstavlja emotivni naboj koji će razbuditi i napasivniji auditorijum, što su ispitanici i prepoznali.

Pitanje broj 20 glasi: „*Oscilacije u tempu govora predavača dodatno privlače pažnju studenata na materiju o kojoj se govori*“. Ovim pitanjem želeli smo da proverimo da li studenti primećuju razliku između predavača koji priča jednim istim tempom tokom celog časa, i predavača koji menja tempo radi isticanja bitnih stvari (brže prelazi preko usputnih informacija, da bi usporio kod glavnih). Povoljan je rezultat istraživanja i kod ovog pitanja, s obzirom da je samo 1.94% ispitanika odgovorilo da se uopšte ne slaže, 0.97% se ne slaže sa ovom tvrdnjom, 22.33% je neutralno, 32.04% se slaže, a 42.72% se apsolutno slaže sa navedenim.

Pitanje broj 21, koje glasi: „*Glasnost predavača utiče na pažnju studenata tokom časa*“, navedeno je kako bi proverilo svest kod studenata o glasnoći predavača kao faktoru za održavanje njihove pažnje. Često tih predavač dodatno uspava auditorijum, dok stalna promena u glasnoći može publiku da dodatno zainteresuje. Želeli smo da većina odgovori da se apsolutno slaže i slaže, što je i bio rezultat na kraju istraživanja - 31.55% ispitanika se slaže, a 39.81 se apsolutno slaže sa ovom tvrdnjom. 22.82% ispitanika nije sigurno, 4.85% se ne slaže, a 0.97% se uopšte ne slaže sa ovom tvrdnjom.

Pitanje broj 22, koje glasi: „*Cezura – promišljena pauza u govoru predavača – olakšava razumevanje gradiva*“, predstavlja naš stav. U ovom pitanju je dato i objašnjenje termina

„cezura“, kako bi ispitanici dobro razumeli pitanje. Cezura je vrlo bitna u svakom govoru, pa i u govoru predavača u nastavi. Naši ispitanici su to i prepoznali, pa je „slažem se“ zaokružilo 36.41%, „apsolutno se slažem“ je zaokružilo 35.44%, ali je ponovo bio i veliki broj onih koji su zaokružili najsigurniju varijantu – odgovor „nisam siguran/na“ - 23.79%. Samo 2.91% zaokružilo je „ne slažem se uopšte“, a 1.46% zaokružilo je „ne slažem se“.

Pitanje broj 23 glasi: „*Kontakt očima koji predavač uspostavlja sa studentima motiviše studente da učestvuju u nastavi*“. Već smo objasnili koliko je značajno da govornik pokuša da uspostavi kontakt očima sa što više ljudi u publici, pa nas je zanimalo da li studenti prepoznaju kao korisno i motivišuće to kada ih predavač pogleda u oči tokom izlaganja. Samo 2.43% ispitanika je obeležilo da se uopšte ne slaže sa ovom tvrdnjom, 10.68% ispitanika je obeležilo da se ne slaže, a 28.16% reklo je da nije sigurno. Važno je da je veći broj odgovorio u korist tvrdnje, pa je tako 25.24% reklo da se slaže, a 33.50% je reklo da se apsolutno slaže.

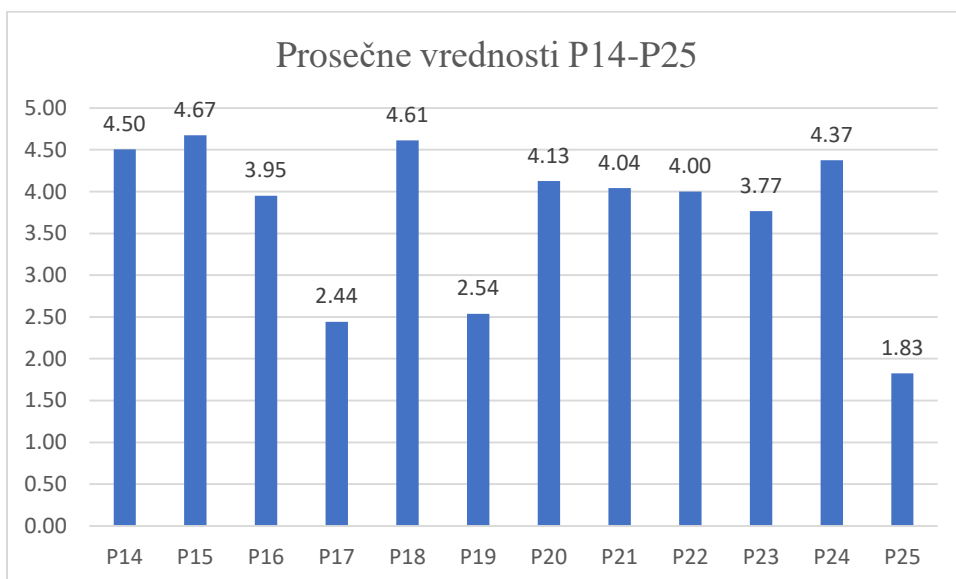
Pitanje broj 24 glasi: „*Ilustracija uz korišćenje video bima, fotografija, video i audio zapisa i dodatnih materijala olakšava usvajanje gradiva*“. Već smo istakli koliko je ilustracija bitna u svakom govoru, a pogotovo je važna u nastavi, što su naši ispitanici i prepoznali. Samo 1.94% ispitanika je odgovorilo da se uopšte ne slaže sa ovom tvrdnjom, 1.46% je odgovorilo da se ne slaže, dok je 9.22% zadržalo neutralan stav. Većina ispitanika prepoznaje da ilustracija olakšava usvajanje gradiva, pa je tako 32.04% istaklo da se slaže, a 55.34% da se apsolutno slaže sa ovom tvrdnjom.

Pitanje broj 25, koje glasi: „*Ilustracija kroz primere nije bitan faktor za razumevanje gradiva na času*“, tu je da proveriti da li ispitanici prepoznaju ovu tvrdnju kao netačnu. Srećom, 45.15% ispitanika zaokružilo je da se uopšte ne slaže, 36.89% ispitanika da se ne slaže sa ovom tvrdnjom, 12.14% zadržalo je neutralan stav, 1.94% ispitanika se slaže sa navedenom tvrdnjom, a 3.88% ispitanika se apsolutno slaže. Više puta smo istakli značaj ilustracije kroz primere u govoru, značaj ilustracije kroz primere u nastavi, a pogotovo smo se bavili značajem primera u nastavi Pravnog engleskog jezika.

U sledećoj tabeli i grafikonu predstavljene su prosečne vrednosti za ovu grupu pitanja (14 – 25). *Mean* predstavlja prosek ili aritmetičku sredinu, dok *Std. Deviation* predstavlja standardnu devijaciju u odgovorima.

Tabela 18. Prosečne vrednosti pitanja 14-25

	<i>Mean</i>	<i>Std. Deviation</i>
P14	4.50	.770
P15	4.67	.652
P16	3.95	1.001
P17	2.44	1.243
P18	4.61	.729
P19	2.54	1.349
P20	4.13	.923
P21	4.04	.954
P22	4.00	.958
P23	3.77	1.102
P24	4.37	.862
P25	1.83	.987

Slika 15. Prosečne vrednosti pitanja 14-25

Budući da je mnogo studenata (od 4.37% do 30.10%) u ovoj grupi pitanja iskoristilo neutralnu opciju (opciju „nisam siguran/na”) kako se i očekivalo, osmišljena je sledeća grupa pitanja gde će ispitanici davati odgovore „da” ili „ne”. Neka od pitanja srodna su pitanjima iz prethodne grupe, kako bi se uporedili odgovori i proverilo da li su ispitanici iskreno odgovarali i da li ima poklapanja ili velikih odstupanja.

Tabela 19. Stav ispitanika po pitanju retoričkih elemenata koje predavač koristi u nastavi

<i>Pitanja 26-33</i>	<i>DA</i>		<i>NE</i>	
	N	%	NE	%
26. Da li ste bili u situaciji da izuzetno stručan i obrazovan predavač nije umeo da Vam prenese znanje?	133	64.56	73	35.44
27. Da li smatrate da dinamičan predavač više motiviše praćenje nastave jezika od statičnog predavača?	200	97.09	6	2.91
28. Da li Vas entuzijazam predavača nadahnjuje da naučite gradivo?	179	86.89	27	13.11
29. Da li preferirate interaktivnu nastavu jezika?	159	77.18	47	22.82
30. Da li predavač koji daje primere stiče veći kredibilitet kod studenata?	198	96.12	8	3.88
31. Da li neverbalna komunikacija predavača (pokreti, gestovi, kretanje, mimika) korisno doprinosi interesantnosti predavanja?	199	96.60	7	3.40
32. Da li prijatna spoljašnjost predavača igra ulogu u održavanju pažnje auditorijuma?	149	72.33	57	27.67
33. Da li je osmeh predavača nepoželjan i suvišan u nastavi?	9	4.37	197	95.63

Pitanje broj 26 glasi: „*Da li ste bili u situaciji da izuzetno stručan i obrazovan predavač nije umeo da Vam prenese znanje?*“, gde je 64.56% odgovorilo potvrdno, a 35.44% odrično. Iako ovaj rezultat potvrđuje našu hipotezu, osvrnućemo se na odgovore ispitanika u pitanju broj 16, gde je većina odgovorila da je obrazovanje predavača najbitnije za nastavu. U ovom slučaju se odgovori na dva srodna pitanja ne poklapaju.

Pitanje broj 27 glasi: „*Da li smatrate da dinamičan predavač više motiviše praćenje nastave jezika od statičnog predavača?*“. Na ovo pitanje dat je ubedljivo najveći broj odgovora „da“, čak 97.09%, u odnosu na „ne“, 2.91%. Kao i u pitanjima o tempu govora predavača, još jednom je naša hipoteza potvrđena, da retorička dinamičnost umnogome motiviše studente u nastavi.

Pitanje broj 28, koje glasi: „*Da li Vas entuzijizam predavača nadahnjuje da naučite gradivo?*“, donelo je ubedljivih 86.89% potvrdnih odgovora, a 13.11% odričnih. Još jednom je hipoteza ovog istraživanja potvrđena, s obzirom da studenti vole entuzijastičan i dinamičan način predavanja, što se potvrdilo i kroz prethodno navedene odgovore o temperamentu predavača, značaju načina izlaganja i predavačevoj vedrini.

Pitanje broj 29 glasi: „*Da li preferirate interaktivnu nastavu jezika?*“. 77.18% je odgovorilo u korist naše hipoteze, dakle, potvrdno, dok je 22.82% odgovorilo odrično. S obzirom da se radi o nastavi stranog jezika, i to Pravnog engleskog jezika, zauzeli smo stav da je interaktivna nastava vrlo korisna za usvajanje gradiva, pa je ovaj rezultat veoma povoljan za našu hipotezu. Međutim, ne smemo zaboraviti da se ovde ne radi o studentima engleskog jezika, već o studentima prava, kod kojih je nivo kompetencije u engleskom jeziku različit (kao što smo mogli videti kroz odgovore u prvoj grupi pitanja), i da kod njih često vlada osećaj nesigurnosti, sramežljivosti i stida kada je potrebno da govore javno na engleskom pred svojim kolegama, zbog čega možda nisu pobornici interaktivne nastave stranog jezika.

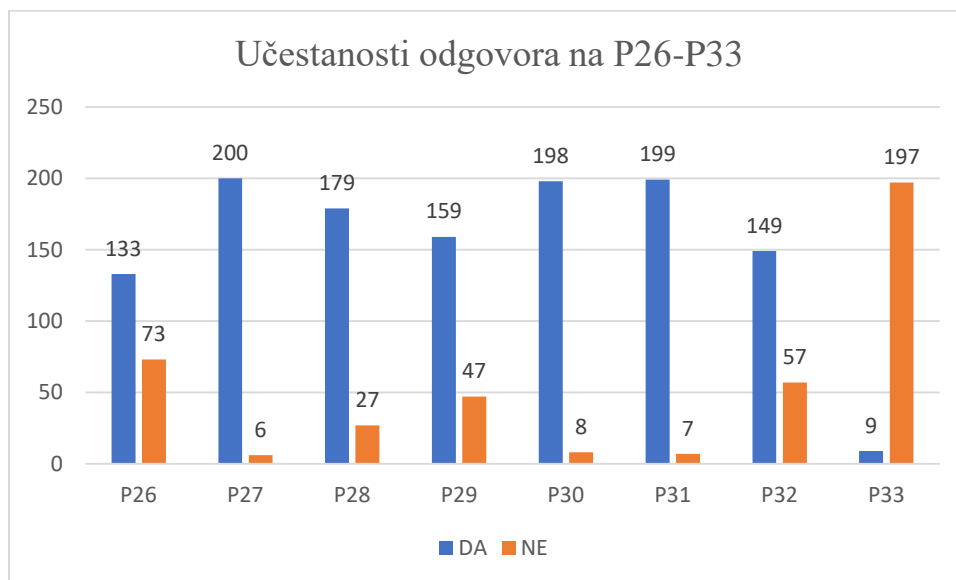
Pitanje broj 30, koje glasi: „*Da li predavač koji daje primere stiže veći kredibilitet kod studenata?*“, ponovo je donelo ubedljivu zastupljenost potvrdnih odgovora, tačnije 96.12%, u odnosu na odrične odgovore, kojih je bilo 3.88%. Kao što se već prikazalo kroz odgovore na pitanja o značaju ilustracije u nastavi, još jednom smo dokazali da studenti prava itekako vrednuju trud predavača da kroz primere približi gradivo Pravnog engleskog jezika.

Pitanje broj 31 glasi: „*Da li neverbalna komunikacija predavača (pokreti, gestovi, kretanje, mimika) korisno doprinosi interesantnosti predavanja?*“. Očekivano, ubedljiva većina ispitanika je odgovorila potvrdno, čak 96.60 %, dok je samo 3.40% odgovorilo odrično. Već smo isticali značaj govora tela i izraza lica u komunikaciji i u javnom nastupu, a amfiteatar pun studenata ume da bude teška publika koju treba zainteresovati, pa je dobro poslužiti se svim elementima koji upotpunjuju javni nastup.

Pitanje broj 32 glasi: „*Da li prijatna spoljašnjost predavača igra ulogu u održavanju pažnje auditorijuma?*“. Isticali smo u teorijskom delu koliko je važno da govornik bude prijemčiv oku, u smislu da bude uredan, doteran, da izgleda kao da se pažljivo pozabavio svakim elementom svog nastupa, pa i izgledom. Suvišno je govoriti koliko je bitno da predavač na fakultetu izgleda profesionalno i prijatno za oko, a i naši ispitanici su tako odgovorili – 72.33% odgovorilo je potvrdno, a 27.67% odrično.

Pitanje broj 33 glasi: „*Da li je osmeh predavača nepoželjan i suvišan u nastavi?*“. Baš kao i u pitanju broj 18, u kom se tvrdilo da duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata, i u ovom pitanju je velika većina odgovorila u korist osmeha – 95.63% smatra da osmeh nije nepoželjan u nastavi, dok je samo 4.37% odgovorilo da je osmeh predavača suvišan u nastavi. Koliko god da je predmet ozbiljan, koliko god da je tema suvoparna, uvek se može naći način da se auditorijum nasmeje i da se „probije led“ i nastavi čas u opuštenijoj atmosferi.

U sledećem grafikonu predstavljene su učestanosti odgovora na ovaj set pitanja (26 – 33). Kao što vidimo, za prvih sedam pitanja je u velikoj meri dominantan odgovor „da“, dok je u osmom pitanju dominantan odgovor „ne“, što potvrđuje hipotezu ovog istraživanja.

Slika 16. Učestanosti odgovora 26-33

Pretposlednji deo ankete čine četiri poznata retorička citata o veštini, lepoti i moći govorništva, osobinama govornika i njegovim uticajima na auditorijum. Sa ovim rečenicama se ispitanici mogu složiti, delimično se složiti i ne slagati se. Radi potvrđivanja hipoteze, u interesu nam je da ispitanici zaokruže „slažem se“ ili makar „delimično se slažem“.

Tabela 20. Stav ispitanika prema poznatim retoričkim citatima

<i>Pitanja 34-37</i>	<i>slažem se</i>		<i>delimično se slažem</i>		<i>ne slažem se</i>	
	N	%	N	%	N	%
34. “Reči uče, primeri privlače” (<i>Helvecije</i>)	141	68.45	62	30.10	3	1.46
35. “Govornik ne utiče samo svojim govorom, on utiče i drugim vidovima svoje ličnosti” (<i>Korko</i>)	174	84.47	31	15.05	1	0.49
36. “Samo govornik koji nosi i pokazuje entuzijazam u odnosu na besedu i njen predmet može očekivati uspeh kod auditorijuma” (<i>Verderber</i>)	144	69.90	58	28.16	4	1.94
37. “Ako nemate vatre u svojoj duši, kako ćete raspaliti plamen u dušama svojih slušalaca?” (<i>Sofisti</i>)	168	81.55	37	17.96	1	0.49

Prvi citat (pod brojem 34) glasi: “*Reči uče, primeri privlače*” (*Helvecije*). Hteli smo još jednom da proverimo koliko studenti vrednuju korišćenje primera u nastavi i njihovu moć za održavanje pažnje. 68.45% ispitanika se složilo, 30.10% se delimično složilo, a samo 1.46% ispitanika se nije složilo.

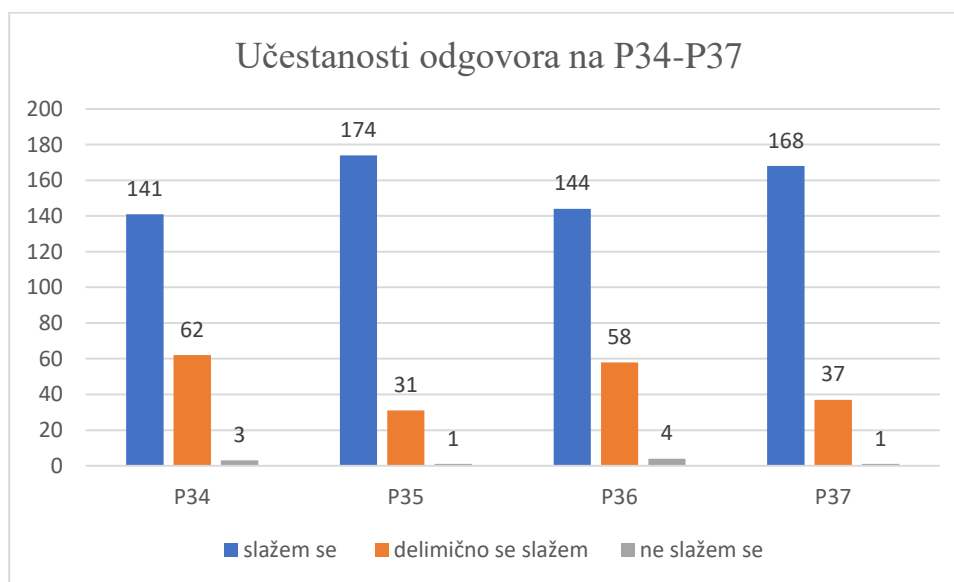
Drugi citat (pod brojem 35) glasi: “*Govornik ne utiče samo svojim govorom, on utiče i drugim vidovima svoje ličnosti*” (*Korko*). Poenta je bila proveriti naše tvrdnje da je za dobar govor bitno i nešto više od znanja i pripreme govora, da je u nastavi važna i ličnost predavača, od koje takođe zavisi njegov kredibilitet kod studenata. 84.47% ispitanika se složilo, 15.05% se delimično složilo, a samo 0.49% ispitanika se nije složilo.

Treći citat (pod brojem 36) glasi: *“Samo govornik koji nosi i pokazuje entuzijazam u odnosu na besedu i njen predmet može očekivati uspeh kod auditorijuma”* (Verderber). Kao što se može primetiti, entuzijazam govornika, a pogotovo predavača, smo više puta isticali, jer smatramo da će pristup predavača svom predmetu i njegovim temama umnogome odrediti uspeh nastave. Ukoliko auditorijum primeti da se predavač ne samo razume u ono o čemu govori, već pokazuje entuzijazam ka tome, to će se preneti i na najuspavaniji auditorijum. 69.90% ispitanika se složilo, 28.16% se delimično složilo, a samo 1.94% ispitanika se nije složilo.

Četvrti citat (pod brojem 37) glasi: *“Ako nemate vatre u svojoj duši, kako ćete raspaliti plamen u dušama svojih slušalaca?”* (Sofisti). Govorili smo o temperamentu govornika, o dinamičnosti i glasnoći govora, kao i o osmehu kao važnom elementu svakog javnog nastupa. Publika često nesvesno imitira govornika, pa ushićenje govornika počinje da se širi među slušaocima. 81.55% ispitanika se složilo, 17.96% se delimično složilo, a samo 0.49% ispitanika se nije složilo.

U sledećoj tabeli predstavljene su učestanosti odgovora na iskomentarisani set citata (34 – 37). Kao što se u tabeli može videti, najčešći su odgovori „slažem se“, a u vrlo malom postotku su odgovori „ne slažem se“, što ide u prilog našoj hipotezi.

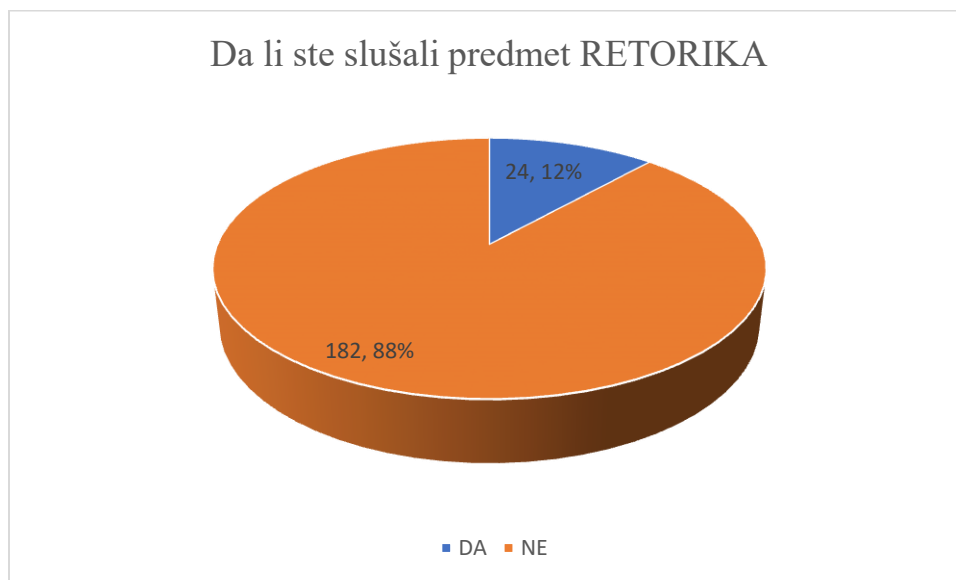
Slika 17. Učestanosti odgovora 34-37

Poslednja tri pitanja u anketi bave se akademskim predmetom Retorika i motivacijom u nastavi. Na prva dva pitanja ispitanici odgovaraju zaokruživanjem „da“ i „ne“, dok u poslednjem pitanju biraju između tri ponuđena odgovora.

U pitanju broj 38, koje glasi: „*Da li ste slušali predmet RETORIKA?*“, većina odgovora, tačnije 88.3%, bilo je odrično, dok je ovaj predmet slušalo 11.7%. Na većini pravnih fakulteta u Srbiji, predmet Retorika je izborni predmet (na beogradskom Pravnom fakultetu je na trećoj godini, a u Kragujevcu je na četvrtoj godini). Većinu naših ispitanika, ako izuzmemo deo ispitanika sa Pravnog fakulteta u Nišu, čine studenti prve i druge godine koji još nisu imali prilike da odaberu ovaj predmet.

Tabela 21. Predmet Retorika

Da li ste slušali predmet RETORIKA?	N	%
DA	24	11.7
NE	182	88.3
Total	206	100.0

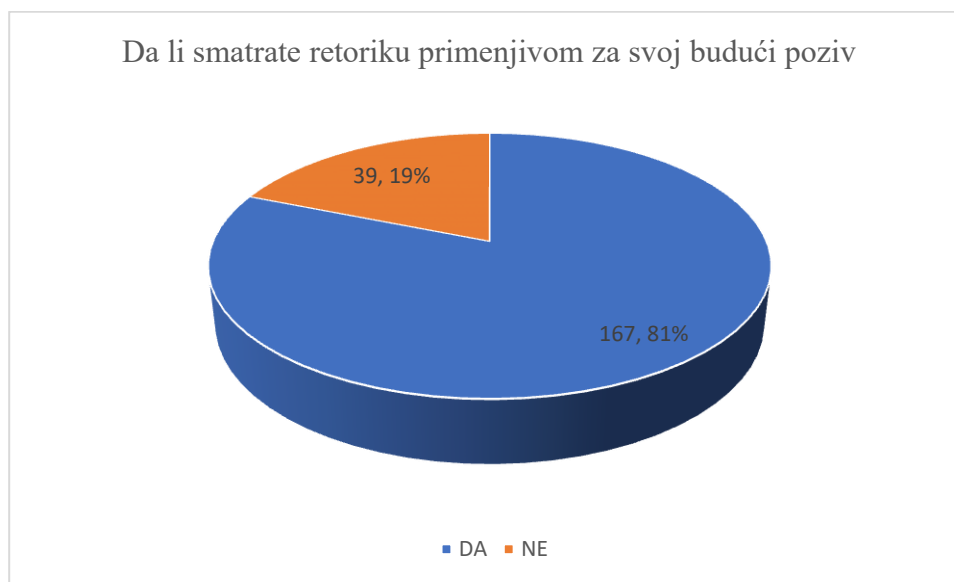

Slika 18. Predmet Retorika

Upravo zato je osmišljeno sledeće pitanje, pitanje broj 39: „*Da li smatrate retoriku primenjivom za svoj budući poziv?*“. Na naše zadovoljstvo, čak 81.1% ispitanika je odgovorilo potvrdno, dok je 18.9% odgovorilo odrično. Nadamo se da je ovo istraživanje makar malo uticalo na studente pravnih fakulteta u Srbiji da uvide značaj retorike za njihov poziv i buduće javne nastupe u sudnici i van nje, kao i da odaberu predmet Retorika tokom studiranja.

Tabela 22. Stav ispitanika o primenjivosti retorike

Da li smatrate retoriku primenjivom za svoj budući poziv?	N	%
DA	167	81.1
NE	39	18.9
Total	206	100.0

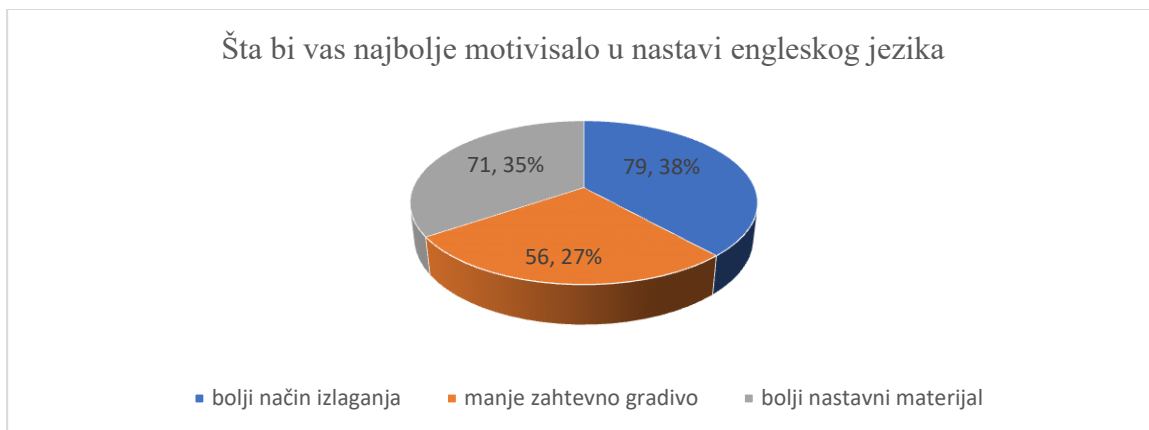
Slika 19. Stav ispitanika o primenjivosti retorike

Poslednje pitanje u upitniku, pitanje broj 40, glasi: „Šta bi Vas bolje motivisalo u nastavi engleskog jezika?“, a ponuđeni odgovori su: „bolji način izlaganja“, „manje zahtevno gradivo“ i „bolji nastavni materijali“. Želeli smo da donesemo konačan zaključak o tome šta to još treba unaprediti u nastavi Pravnog engleskog jezika na pravnim fakultetima u Srbiji. 38.3% ispitanika odgovorilo je: „bolji način izlaganja“, 27.2% ispitanika odgovorilo je: „manje zahtevno gradivo“ a 34.5% ispitanika zaokružilo je odgovor „bolji nastavni materijali“. Dakle, većina smatra da je potrebno bolje izlagati pravni engleski jezik tokom nastave, što je razumljivo jer smo već istakli koliko je ovaj predmet zahtevan, ali i koliko je bitno umeće govora predavača u nastavi. O zahtevnosti gradiva ovog predmeta smo već govorili, i ponavljamo da je studentima verovatno naporno jer imaju mnogo gradiva koje moraju savladati, a sve je smesteno u jedan semestar. Što se tiče odgovora da bi bolji nastavni materijali bolje motivisali studente u nastavi, osvrnućemo se kratko i na pitanje broj 13, gde smo ispitanike pitali o njihovim utiscima o materijalima koje koriste u nastavi Pravnog engleskog jezika. Tada je 4.4% ispitanika odgovorilo da nije zadovoljno nastavnim materijalima, a 31.6% ispitanika je odgovorilo da je delimično zadovoljno. Ovaj rezultat od 36% ukupno, u poređenju sa 34.5% ispitanika koji su rekli da bi ih bolji nastavni materijali bolje motivisali, dokazuje usaglašenost odgovora i potrebu da se više radi na materijalima za predmet Pravni engleski jezik¹⁶⁹.

Tabela 23. Stav ispitanika o rešenju za motivaciju u nastavi

Šta bi Vas bolje motivisalo u nastavi engleskog jezika?	N	%
bolji način izlaganja	79	38.3
manje zahtevno gradivo	56	27.2
bolji nastavni materijal	71	34.5
Total	206	100.0

¹⁶⁹ O problemima sa nastavnim materijalima smo govorili u poglavlju broj 3 (3.2.4.2. *Udžbenici i nastavni materijali iz pravnog engleskog jezika*).

Slika 20. Stav ispitanika o rešenju za motivaciju u nastavi

Nakon što smo utvrdili da je u većini odgovora naša hipoteza potvrđena, u sledećim tabelama odrađeno je testiranje zastupljenosti odgovora. Razlike u zastupljenosti „poželjnih“ i „nepoželjnih“ odgovora na pojedina pitanja su testirane z-testom za proporciju, tzv. binomnim testom.

Na osnovu značajnosti z-testa, može se zaključiti da je u uzorku statistički značajno veći broj odgovora 4 i 5 u odnosu na odgovore 1,2 i 3 na pitanja P14, P15, P18, P21, P22, P23 i P24.

Tabela 24. Zastupljenost odgovora 4 i 5

	Odgovor	N	%	sig.
P14	1,2,3	23	11	.000
	4,5	183	89	
P15	1,2,3	12	06	.000
	4,5	194	94	
P18	1,2,3	14	07	.000
	4,5	192	93	
P20	1,2,3	52	25	.000
	4,5	154	75	
P21	1,2,3	59	29	.000
	4,5	147	71	
P22	1,2,3	58	28	.000
	4,5	148	72	
P23	1,2,3	85	41	.015
	4,5	121	59	
P24	1,2,3	26	13	.000
	4,5	180	87	

Na osnovu značajnosti z-testa, može se zaključiti da je u uzorku statistički značajno veći broj odgovora 1 i 2 u odnosu na odgovore 3, 4 i 5 na pitanje P25 (ovo su odgovori gde su pitanja postavljena obrnuto od stavova hipoteze), dok u zastupljenosti ove dve grupe odgovora na pitanja P17 i P19 nema značajne razlike.

Tabela 25. Zastupljenost odgovora 1, 2 i 3

	Odgovor	N	%	sig.
P17	1,2	107	52	.626
	3,4,5	99	48	
P19	1,2	110	53	.365
	3,4,5	96	47	
P25	1,2	169	82	.000
	3,4,5	37	18	

Na osnovu značajnosti z-testa, može se zaključiti da je u uzorku statistički značajno veći broj odgovora 4 i 5 u odnosu na odgovore 1, 2, 3 na pitanje P16.

Tabela 26. Veća zastupljenost odgovora 4 i 5 na pitanje 16.

	Odgovor	N	%	sig.
P16	1,2,3	68	.33	.000
	4,5	138	.67	

Na osnovu značajnosti z-testa, može se zaključiti da je u uzorku statistički značajno veći broj odgovora DA u odnosu na odgovor NE na pitanja P26, P27, P28, P29, P30, P31 i P32, dok je na pitanje P33 statistički značajno veći broj ispitanika dao odgovor NE, što apsolutno potvrđuje datu hipotezu.

Tabela 27. Zastupljenost odgovora DA u odnosu na odgovor NE

	Odgovor	N	%	sig.
P26	DA	133	.65	.000
	NE	73	.35	
P27	DA	200	.97	.000
	NE	6	.03	
P28	DA	179	.87	.000
	NE	27	.13	
P29	DA	159	.77	.000
	NE	47	.23	
P30	DA	198	.96	.000
	NE	8	.04	
P31	DA	199	.97	.000
	NE	7	.03	
P32	DA	149	.72	.000
	NE	57	.28	
P33	DA	9	.04	.000
	NE	197	.96	

Na osnovu značajnosti z-testa, može se zaključiti da je u uzorku statistički značajno veći broj odgovora a i b u odnosu na odgovor c na pitanja P34, P35, P36 i P37.

Tabela 28. Zastupljenost odgovora A i B u odnosu na odgovor C

	Odgovor	N	%	sig.
P34	a,b	203	.99	.000
	c	3	.01	
P35	a,b	205	1.00	.000
	c	1	.00	
P36	a,b	202	.98	.000
	c	4	.02	
P37	a,b	205	1.00	.000
	c	1	.00	

7.6. Zaključna razmatranja

Ovim empirijskim istraživanjem, došli smo do zaključaka koji su potvrdili našu hipotezu da je način predavanja Pravnog engleskog jezika, obogaćen retoričkim strategijama, itekako važan element u usvajanju ovog jezika struke i da utiče na motivisanost studenata prava. Prvi deo ankete ispitivao je stavove studenata prava prema nastavi Pravnog engleskog jezika, sopstvenom uspehu, nastavnim materijalima i posećivanju predavanja. Drugi deo ankete ispitivao je stavove studenata prava i njihovu upoznatost sa retorikom i njenim elementima u govoru i u nastavi, kao i kakvo mišljenje imaju o predmetu Retorika i koliko bi im retorika značila za njihov budući poziv.

Istraživanje je sprovedeno sa 206 studenata pravnih fakulteta Univerziteta u Nišu (63), Kragujevcu (72) i Beogradu (71), od kojih većina ima 19 godina i na prvoj je godini studija. Skoro svi ispitanici su počeli učiti engleski jezik u osnovnoj školi i svoje znanje su procenili većinom kao vrlo dobro ili zadovoljavajuće. Na Pravnom fakultetu u Kragujevcu i Nišu se Pravni engleski jezik sluša na prvoj godini (sa tim što se u Nišu nudi i na trećoj i četvrtoj godini kao nastavak prvog kursa), dok se u Beogradu Pravni engleski jezik sluša na drugoj godini studija. Skoro svi ispitanici su odgovorili da ovaj predmet slušaju samo jedan semestar i da je Pravni engleski jezik uglavnom izborni predmet sa obaveznim predavanjima. Većina ispitanika se izjasnila kao redovna na predavanjima, a kao najčešći razlog izostanka sa predavanja naveli su ispitne obaveze iz drugih predmeta. Prema našim rezultatima, Pravni engleski naši ispitanici uče jer im je potreban za karijeru i većina je delimično ili potpuno zadovoljna nastavnim materijalima.

Rezultati dela ankete koji se bavi retoričkim elementima i strategijama doneli su dobre zaključke koji potvrđuju našu hipotezu. Ispitanici su potvrdili da način izlaganja predavača utiče na motivaciju studenata, kao i da pripremljen predavač, ali i vešt govornik, može doprineti motivaciji studenata. Ispitanici su procenili i da je temperament predavača bitan faktor za uspešnost časa, kao i da duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata, što sve ide u korist naše hipoteze. Ispitanici su se izjasnili da je obrazovanje predavača najbitnije za nastavu, da intonacija i intenzitet govora predavača utiču na uspešnost časa, da oscilacije u tempu govora predavača i njegova glasnoća dodatno privlače pažnju studenata na materiju o kojoj se govori. Ispitanici su iskazali da cezura, promišljena pauza u

govoru predavača, olakšava razumevanje gradiva, i da predavačev kontakt očima sa studentima njih motiviše da učestvuju u nastavi. Rezultati su pokazali i da ispitanici smatraju da je ilustracija kroz primere bitan faktor za razumevanje gradiva na času, kao i da ilustracija uz korišćenje video bima, fotografija, video i audio zapisa i dodatnih materijala olakšava usvajanje gradiva. Svojim odgovorima ispitanici su potvrdili da dinamičan predavač više motiviše praćenje nastave jezika od statičnog predavača, da predavač koji daje primere stiče veći kredibilitet kod studenata, da neverbalna komunikacija predavača kao što su pokreti, gestovi, kretanje i mimika, korisno doprinosi interesantnosti predavanja i da ih entuzijazam predavača nadahnjuje da nauče gradivo. Većina ispitanika izjasnila se da preferira interaktivnu nastavu jezika, da prijatna spoljašnjost predavača igra ulogu u održavanju pažnje auditorijuma, da je osmeh predavača dobrodošao u nastavi, i da su, nažalost, bili u situaciji da izuzetno stručan i obrazovan predavač nije umeo da im prenese znanje, potvrđujući još jednom da je prezentovanje gradiva veoma bitno za uspešnost nastave.

Predmet Retorika je na većini pravnih fakulteta izborni predmet i većina ispitanika ga nije još slušala, ali isto tako većina smatra da je retorika itekako primenjiva za njihovu buduću pravnu praksu i poziv. Na pitanje šta je to što bi ih bolje motivisalo u nastavi Pravnog engleskog jezika, najveći deo ispitanika je odgovorio da je to upravo bolji način izlaganja predavača.

8. ZAKLJUČAK

U poslednjem poglavlju ovog rada, predstavimo glavne zaključke do kojih smo došli teorijskim i empirijskim istraživanjem i analizom rezultata ankete. Za kraj, predstavimo sugestije za dalja unapređenja i razvoj nastave pravnog engleskog jezika.

Ideja da se sprovede istraživanje u nastavi pravnog engleskog jezika javila se nakog nekoliko godina rada u nastavi ovog predmeta sa studentima prava, ali i studentima engleskog jezika. Nailazeći na poteškoće u nastavi, prouzrokovane težim savladavanjem zahtevnog gradiva od strane studenata, jednosemestralnom nastavom i neadekvatnim nastavnim materijalima, nametnula se potreba da se pronade način predavanja koji bi studentima približio gradivo pravnog engleskog jezika, motivisao ih da dolaze redovno na nastavu, da učestvuju u nastavi, kao i da kasnije stečena znanja primenjuju.

Retorika je od svog postanka pa do danas različito definisana - kao veština ubeđivanja, umetnost dobrog govora, sredstvo uveravanja rečima, govorna praksa, filozofija i nauka o dobrom izražavanju. Polemisalo se i o tome kakav govornik treba da bude i da li njegove osobine mogu uticati na uspeh govora. Zaključeno je da je za dobar argument ključno ne samo lepo i snažno izražavanje, već i govornikov moral, karakter i čestitost, kao i to da prirodna nadarenost bez truda i rada neće doneti uspeh.

Termin *public speaking* (javni nastup) ponovo je vratio fokus na govorničku praksu. *Public speaking*, pristup koji se proslavio time što u kratkom vremenskom roku dovodi do uspeha u govorničkom nastupu, vrlo brzo je postao nezobilazna praksa svakog pravnika, političara, diplomate ili profesora. Po uzoru na antičko viđenje da svaki dobar govor zahteva jedinstvo tri komponente: misaone (*logos*), etičke (*ethos*) i emocionalne (*pathos*), gde *logos* predstavlja ono ŠTA se govori, *ethos* onoga KO govori, dok *pathos* predstavlja ono KAKO se govori, zaključili smo da dobar predavač treba da ima odlično poznavanje predmeta koji predaje, ličnost, autoritet i osobine koje mogu da iznesu takvu sadržinu i strast i osećajnost da motiviše svoje učenike. Ispitali smo učesnike u našem istraživanju i da li primećuju kada predavač primenjuje neke od retoričkih strategija i rezultati su potvrdili našu početnu hipotezu.

Ne smemo zaboraviti trijadu koju u retorici čine besednik (govornik), beseda (govor) i auditorijum (publika). Proučili smo svaki od ova tri elementa sa aspekta nastave pravnog engleskog jezika, primenjujući pri tom retorička pravila koja važe za sve govornike. Posebno smo se bavili sudskim besedništvom, s obzirom da su naši ispitanici upravo iz pravne struke. Govornik je u našem istraživanju profesor pravnog engleskog jezika, govor je predavanje iz pravnog engleskog, a publiku čine studenti prava. Retorika kaže da je kod govornika bitan talenat, glas, izgled, kao i osobine ličnosti (samouverenost, temperament, duhovitost, itd.). Kada je u pitanju sam govor, najveća pažnja se poklanja izlaganju, ali se ne sme zapostaviti ni značaj pravilne pripreme i stila govora. Izlaganje govora (u našem slučaju predavanja) zahteva dobru vokalnu ekspresiju (artikulaciju, glasnost, intenzitet, tempo, intonaciju), ali i ilustraciju kroz primere, govor tela, mimiku i gestikulaciju. Kada je u pitanju publika, smatramo da bi bilo korisno unapred uraditi analizu sastava auditorijuma (starost slušalaca, pol, obrazovanje, stav prema govorniku i veličinu auditorijuma), i to direktnom opservacijom, zaključivanjem, prikupljanjem podataka, situacionom analizom, demografskom analizom, psihološkom analizom, multikulturološkom analizom, analizom zainteresovanosti za temu i analizom prethodno stečenog znanja. Zaključak o trojstvu koje čine govornik, govor i publika je da su sva tri elementa izuzetno bitna za uspeh govora, a ono što se posebno nameće kao zaključak jeste da je ipak najveće breme uspeha govora upravo na govorniku, koji mora posebnu pažnju posvetiti svom nastupu, ali i pripremiti besedu i analizirati auditorijum. Ovo je dovelo do naše hipoteze da će pripremljen profesor koji u nastavi sprovodi prethodno navedene retoričke strategije znatno više privući i zadržati pažnju studenata i motivisati ih da savladaju zahtevno gradivo.

Kada govorimo o pravnom engleskom jeziku, ne možemo da ne pomenemo da je on deo Engleskog za posebne namene, odnosno Engleskog jezika struke (*ESP*), koji je nastao šezdesetih i sedamdesetih godina XX veka i stavio potrebe učenika u prvi plan. Nastava engleskog za posebne namene, bilo da je u pitanju engleski za pravnike, lekare ili ekonomiste, predstavlja kompleksan zadatak za nastavnika, jer se od njega očekuje da bude i predavač, i dizajner kursa, pronalazač nastavnih materijala, istraživač, ocenjivač i saradnik sa stručnjakom iz date oblasti. Pravni engleski jezik čini mnogo stranih termina, mahom francuskog i latinskog porekla, što uz arhaizme, stručne reči i latinske skraćenice studentima prava još više otežava proces usvajanja gradiva, a često i predavaču stvara poteškoće, s obzirom da se predavač pravnog engleskog

školovao za engleski jezik i često ne poseduje potrebna teorijska i praktična znanja iz oblasti pravnih nauka

U Srbiji se pravni engleski jezik uči na visokoškolskim ustanovama tokom studiranja prava ili kao kurs stručnog jezika u privatnim školama specijalizovanim za engleski za posebne namene. S obzirom da je ova oblast nova, još uvek postoji problem nastavnih materijala, jer su dostupni udžbenici pisani za potrebe učenika koji su izvorni govornici engleskog jezika, ili su u pitanju udžbenici koji obiluju pravnim činjenicama bez pravnog konteksta. Često su udžbenici pisani isključivo za studente prava, ali namenjeni višesemestralnoj nastavi, zasnovani isključivo na pisanom pravnom jeziku, i sadrže samo jednojezične rečnike, a u većini slučajeva udžbenici ne sadrže priručnik za nastavnike. Strani jezik pravne struke je direktno vezan za određeni pravni sistem, te je uloga nastavnika da, u cilju osposobljavanja svojih učenika za međunarodnu pravnu praksu, primeni prave metode u pojašnjavanju razlika između pravnih sistema o kojima se uči na času pravnog engleskog jezika i pravnog sistema Srbije (upravo u ovom aspektu nastave bi saradnja sa kolegom iz pravne oblasti bila od velike koristi).

Već smo na samom početku istakli da nam je cilj da, uz adekvatne retoričke strategije i osobine predavača, pronađemo i najbolje metode koje bi obogatile nastavu pravnog engleskog jezika. Prikazali smo istorijski pregled najzastupljenijih metoda u nastavi stranih jezika, kako bismo pronašli najbolji metod ili pristup za jezik struke kakav je pravni engleski jezik. Nakon uvida u radove iz ove oblasti i višegodišnjeg iskustva u nastavi pravnog engleskog jezika, smatramo da je kombinacija dva metoda, i to gramatičko-prevodnog i komunikativnog, najbolje rešenje za najefektivniju nastavu pravnog engleskog jezika.

Mnogi teoretičari, među kojima je Krashen, polemislali su da li gramatiku treba predavati i koliko ona uopšte doprinosi učenju stranog jezika, dok su drugi, među kojima je Ellis, iznosili dokaze da je poznavanje gramatičkih pravila ključno za usvajanje stranog jezika. Polemike teoretičara dovele su do takve krajnosti da krajem sedamdesetih godina XX veka gramatika praktično nestane iz nastave stranog jezika, ali danas, kada se zna da je poznavanje gramatike neophodno, razmatra se koji bi bio najbolji način da se ona predaje. S obzirom da težimo ka savremenoj i efektivnoj nastavi stranog jezika, ključno je staviti učenika/studenta u fokus nastave, proučiti njegov stil učenja i njemu prilagoditi stil podučavanja, a nastavniku će u tome pomoći različiti izvori nastavnih materijala i dostupna savremena tehnologija.

Tokom našeg istraživanja proučili smo i princip motivacije, kako bismo pružili što bolje odgovore u pronalaženju najboljeg pristupa nastavi pravnog engleskog jezika.

U razmatranju didaktike i didaktičkog trojstva, koje čine tri glavna aspekta nastave – nastavnik, učenik i sadržaji, fokusirali smo se na glotodidaktiku, a elemente didaktičkog trojstva posmatrali smo kroz trijadu besednik, auditorijum i beseda. Didaktika se bavi osobinama nastavnika, kao što se retorika bavi osobinama besednika, pa smo zaključili da kompetentnost u određenoj stručnoj oblasti nije jedina osobina zamišljenog nastavnika, već da idealnog nastavnika čini još mnogo drugih kvaliteta o kojima se govorilo još u antičkoj retorici. Obrazovne ustanove postoje upravo zbog učenika, pa je važno učenika i njegove potrebe staviti u glavni fokus nastave. Kada je u pitanju pravni engleski jezik, bitno je uzeti u obzir situacije u kojima bi se budući pravnik služio pravnim engleskim jezikom i organizovati nastavu tako da se konstruišu date situacije, uz upotrebu pisane i usmene forme ovog jezika. Nastavni sadržaji, kao treći, ali ne manje bitan aspekt nastave, predstavljaju sredstvo kojim nastavnik i učenici utiču jedni na druge. Kvalitet nastavnih sadržaja igra vrlo bitnu ulogu u motivaciji i učenika i nastavnika. U našem empirijskom istraživanju zaključili smo da nijedan od ova tri faktora ne treba potceniti, niti treba dati važnost jednom u odnosu na druga dva, jer su sva tri elementa trojstva gotovo jednako bitna za uspeh nastave.

Empirijsko istraživanje nam je pružilo brojne korisne podatke. Anketom sprovedenom sa 206 studenata saznali smo nešto više o studentima pravnih fakulteta Univerziteta u Nišu, Kragujevcu i Beogradu, o njihovim stavovima prema pravnom engleskom jeziku, prema nastavi, predavačima, nastavnim materijalima i sopstvenom znanju i uspehu. Potom, saznali smo i njihove stavove po pitanju retoričkih elemenata i strategija koje predavač koristi u nastavi i kako to utiče na njihovu motivisanost za pohađanje ovog predmeta. Za kraj, ispitali smo i kakvo mišljenje imaju o predmetu Retorika i koliko će im dati predmet značiti za njihov budući poziv.

Većina ispitanika ima 19 godina, na prvoj je godini studija i dobar je meri zadovoljna svojim dosadašnjim uspehom na studijama. Gotovo svi ispitanici su engleski jezik počeli počeli da uče još u osnovnoj školi, a svoje vladanje engleskim jezikom procenjuju uglavnom kao vrlo dobro ili zadovoljavajuće. Pravni engleski jezik je uglavnom izborni predmet, predavanja su obavezna, a većina studenata se izjasnila da redovno posećuje predavanja. Ipak, kao razlog

izostanka sa časova pravnog engleskog jezika većina navodi predispitne obaveze iz drugih predmeta. Važan podatak koji smo dobili iz ovog prvog dela ankete jeste da većina uči Pravni engleski jezik, jer im je potreban za karijeru, a na pitanje da li su zadovoljni materijalima za ovaj predmet, većina je odgovorila da jeste ili da delimično jeste.

Kada je reč o delu ankete koji se bavi retoričkim strategijama u nastavi pravnog engleskog jezika, zaključujemo da su se naša očekivanja ostvarila i da je naša hipoteza potvrđena. Studenti prava se slažu da način izlaganja predavača može znatno uticati na motivaciju studenata, te pripremljen predavač, ali i vešt govornik, doprinosi motivaciji studenata. Smatraju i da je temperament predavača bitan faktor za uspešnost časa, kao i da duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata, baš kao što smo i pretpostavili. Ispitanici smatraju da je obrazovanje predavača najbitnije za nastavu, da intonacija i intenzitet govora predavača mogu uticati na uspešnost časa, da oscilacije u tempu govora predavača dodatno privlače pažnju studenata na materiju o kojoj se govori, kao i sama glasnost predavača. Prepoznali su i da cezura, promišljena pauza u govoru predavača, olakšava razumevanje gradiva, i da kontakt očima, kao i ostala neverbalna komunikacija koju predavač uspostavlja sa studentima njih motiviše da učestvuju u nastavi. Smatraju da je ilustracija kroz primere bitan faktor za razumevanje gradiva na času, kao i da ilustracija uz korišćenje video bima, fotografija, video i audio zapisa i dodatnih materijala olakšava usvajanje gradiva.

Da bismo proverili prethodno iznete stavove, postavili smo još jedan niz srodnih pitanja, gde su ispitanici birali samo između potvrdnog i odričnog odgovora. Tako su ispitanici potvrdnim odgovorom i ubedljivim brojem procenata odgovorili da smatraju da dinamičan predavač više motiviše praćenje nastave jezika od statičnog predavača, da predavač koji daje primere stiče veći kredibilitet kod studenata, da neverbalna komunikacija predavača (pokreti, gestovi, kretanje, mimika) korisno doprinosi interesantnosti predavanja i da ih entuzijazam predavača nadahnjuje da nauče gradivo. Takođe je većina odgovorila da preferira interaktivnu nastavu jezika, da prijatna spoljašnjost predavača igra ulogu u održavanju pažnje auditorijuma, da osmeh predavača nije nepoželjan i suvišan u nastavi, i da su, nažalost, bili u situaciji da izuzetno stručan i obrazovan predavač nije umeo da im prenese znanje.

Hipoteza je potvrđena i kroz slaganje ispitanika sa citatima poznatih retoričara, kao što su Koriko, Helvecije, Verderber i sofisti. Reagovanjem na ove citate, ispitanici su potvrdili da „reči

uče, a primeri privlače“, da govornik mora biti entuzijastičan, da ne utiče samo svojim govorom, već i drugim elementima svoje ličnosti, i da je temperament govornika vrlo bitan za dobru reakciju auditorijuma.

Većina ispitanika nije slušala predmet Retorika, koji je na navedenim pravnim fakultetima u funkciji izbornog predmeta, ali se zato i preko 80% ispitanika izjasnilo da smatra retoriku primenjivom za njihov budući poziv. Za kraj, ispitanici su prilično ujednačeno odgovorili na pitanje šta bi ih bolje motivisalo u nastavi pravnog engleskog jezika, pa su se izjasnili da bi to bilo manje zahtevno gradivo, bolji nastavni materijali, ali je najveći deo odgovorio i da bi im pomogao bolji način izlaganja.

Nadamo se da će ovo istraživanje probuditi svest o značaju veštine govora u nastavi, ali i posvećivanju pažnje određenim osobinama ličnosti koji mogu doprineti što boljem javnom nastupu kakvo je predavanje na fakultetu. Um čoveka je predodređen za učenje, ali ga treba motivisati pravim strategijama i metodama, koje će probuditi interaktivnost kod studenata. U našem istraživanju studenti su potvrdili poželjne osobine i metode predavača u nastavi, ali su se izjasnili i da im je gradivo pravnog engleskog često preobimno i preteško. Problem leži u tome što je pravnom engleskom jeziku uglavnom namenjen samo jedan semestar na pravnom fakultetu, a nivo znanja engleskog jezika je različit. Teško je početi sa stručnom terminologijom pravnog engleskog jezika, ukoliko postoje studenti koji nemaju dovoljne kompetencije ni iz opšteg engleskog jezika. Neretko je i vokabular na maternjem pravnom jeziku ograničen kod studenata prava na prvoj godini, pogotovo ukoliko studenti nisu završili srednju školu u kojoj su slušali pravne predmete ili ukoliko ne dolaze iz porodice u kojoj ima pravnika. Manjak znanja iz opšteg engleskog jezika stvara problem i studentima, ali i profesorima, jer se čas Pravnog engleskog jezika pretvara u čas opšteg jezika na kome se za 15 nedelja jedva uradi poneka stručna tema. Pohađanje pravnog engleskog jezika tokom samo jednog semestra i to na prvoj godini studija (kao što je to slučaj u Kragujevcu i Nišu) predstavlja ogroman pritisak i za profesora i za studente i bilo bi dobro da se pronade neko adekvatno rešenje, s obzirom da se na mnogim drugim fakultetima engleski jezik sluša više semestara. Podsetićemo da je 56.31% studenata prava u našem istraživanju odgovorilo da uče engleski jezik na fakultetu, jer im je potreban za karijeru. Naša sugestija bi bila da se za Pravni engleski jezik (a i za druge strane jezike struke) uvede minimum dva semestra, gde bi se imalo vremena i za usavršavanje

gramatike, ali i stručne terminologije, pisanja tužbi i žalbi i simulacije suđenja (eng. *moot court*). Ukoliko je to nemoguće, predložili bismo pomeranje Pravnog engleskog jezika na drugu ili treću godinu, kada bi studenti bili već dovoljno upoznati sa pravnom terminologijom i praksom na maternjem jeziku. Dobar predavač ovog jezika bi mogao, ukoliko dobije slobodu samostalnog kreiranja silabusa, da uskladi tematske jedinice u Pravnom engleskom sa sličnim tematskim jedinicama koje se u tom trenutku obrađuju na maternjem jeziku iz drugog predmeta (na primer, probati uskladiti tematsku jedinicu *Intellectual Property Law* onda kada se studenti prava već upoznaju sa konceptom prava intelektualne svojine na srpskom jeziku, a ovaj predmet se na Pravnom fakultetu u Beogradu sluša na trećoj, a na Pravnom fakultetu u Nišu i Kragujevcu na četvrtoj godini).

Potom, za što efektivniju nastavu predlažemo predavačima maksimalno korišćenje inovacija u nastavi, što se može postići i korišćenjem tehnoloških inovacija (medija, video zapisa, testovima slušanja, itd.). Nažalost, ekonomska situacija u Srbiji ne omogućava državnim fakultetima preterano ulaganje u opremu kao što su mikrofoni, zvučnici ili projektori. Ipak, nadamo se da će se ta situacija promeniti.

Retorika, baš kao i engleski jezik, ima mnogo širu primenu nego što to na prvi pogled izgleda. Postulati lepog i dinamičnog govora ostanu upamćeni i koriste se ubuduće u svakom razgovoru gde je bitno istaći poentu ili dokazati pravičnost, kao što se engleski jezik ne zaboravlja kada se završi razgovor na engleskom sa poslovnim partnerima ili klijentima. Svojim lepim i efektnim govorom predavač će zadržati pažnju svojih studenata, ali ih i motivisati da i sami lepo, snažno i samouvereno govore i nastupaju u sudnici, s obzirom da se posao pravника, između ostalog, sastoji od javnih nastupa u kojima leporečje igra ključnu ulogu.

LITERATURA

1. Allen, L. Q. (1999). Functions of nonverbal communication in teaching and learning a foreign language. *French Review*, 469-480.
2. Alterman, I. (1987). *Plain and Accurate Style in Lawsuit Papers*. American Law Institute-American Bar Association Committee on Continuing Professional Education.
3. Anderson, J. (1993). Is a communicative approach practical for teaching English in China? Pros and cons. *System*, 21(4), 471-480.
4. Andrijanić, M. (2008). Sudska organizacija i sudovanje u Ateni. *Povijesni zbornik: godišnjak za kulturu i povijesno naslijeđe*, 2(3), 229-240.
5. Anthony, L. (1997). *ESP: What does it mean. Why is it different*.
6. Anthony, L. (2007). The Teacher as Student in ESP Course Design. In *Proceedings of 2007 International Symposium on ESP on ESP & Its Application in Nursing & Medical English Education*. Kaohsiung, Taiwan: Fooyin University.
7. Aristotel, (1987). *Retorika 1, 2, 3*. (M.Višić, prev.). Nezavisna izdanja 40, Beograd.
8. Avramović, S. (2008). *Rhetorike techne: veština besedništva i javni nastup*. Beograd.
9. Badea, E. C. (2012), Teaching legal english as a second language. *Anale. Seria Stiinte Economice. Timisoara*, 18, 829-833.
10. Balmford, C. (2002). Plain Language: beyond a 'movement. In *Fourth Biennial Conference of the PLAIN Language Association*, preuzeto sa stranice <https://www.plainlanguage.gov/resources/articles/beyond-a-movement/> 4.12.2017.
11. Bandura, A. (1993). Perceived self-efficacy in cognitive development and functioning. *Educational Psychologist*, 28, 117-148.
12. Baugh, A. (1957). *A History of the English Language*, 2nd ed. London: Routledge & Kegan Paul Ltd. p.134-135

13. Beveridge, B. J. (2000). Legal English—How it developed and why it is not appropriate for international commercial contracts. *The Development of Legal Language. Rovaniemi: Finland. Retrieved from <http://www.tradulex.com/articles/Beveridge.pdf>.*
14. Bhatia, V. K. (1989). Legislative Writing: A Case of Neglect in EA/OLP Courses. *English for Specific Purposes*, Vol. 8. 223-238.
15. Brown, T. R. (2011). The affective blindness of evidence law. *Denv. UL Rev.*, 89, 47.2011
16. Brown, H. D. (2000). *Principles of language learning and teaching (4th ed.)*. Englewood Cliffs NJ: Prentice-Hall.
17. Browne, M. N., Williamson, C., & Coyle, G. (2005). The Shared Assumptions of the Jury System and the Market System. . *Louis ULJ*, 50, 425.
18. Blumenfeld, P. C., Puro, P., & Mergendoller, J. (1992). Translating motivation into thoughtfulness. *Redefining student learning: Roots of educational change*, 207-239.
19. Brophy, J. E. (1988). On motivating students. In D. Berliner and B. Rosenshine (eds.), *Talks to Teachers* (201-245). New York: Random House.
20. Carnegie, D. (1956). *How to Develop Self Confidence and Influence People by Public Speaking*. Pocket Books.
21. Carnegie, D. (1990). *The Quick and Easy Way to Effective Speaking*. Mass Market Paperback.
22. Carnegie, D. (2007). *The Art of Public Speaking*. Cosimo Classics.
23. Carroll, J. (1955). *The Study of Language: A Survey and Related Disciplines in America*. Cambridge: Harvard University Press.
24. Cenić, V. & Denić, S. (1995). *Retorika: besedništvo u teoriji i praksi: za studente učiteljskih fakulteta*. Beograd, Učiteljski fakultet.
25. Ciobanu, G. (2009). Today's Profile of ESP Practitioner. *Jezik struke: Teorija i praksa*, Beograd, Univerzitet u Beogradu, 26-34.

26. Covington, M. V., & Müeller, K. J. (2001). Intrinsic versus extrinsic motivation: An approach/avoidance reformulation. *Educational Psychology Review*, 13(2), 157-176.
27. Crystal, D. (1995). *The Cambridge encyclopedia of the English language*. Ernst Klett Sprachen.
28. Day, J., Krois-Linder, A. & TransLegal. (2006), *International Legal English: A course for classroom or self-study use, Teacher's Book*, Cambridge University Press, Cambridge.
29. DeCaro, P., Adams, T., & Jefferis, B. (2012). *Audience Analysis*. Preuzeto 9.4.2018. sa <http://publicspeakingproject.org/PDF%20Files/aud%20analy%20web%201.pdf>
30. Deci, E., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer Science & Business Media.
31. De Groot, G. R. (1998). Language and Law. In *Netherlands Reports to the Fifteenth International Congress of Comparative Law* 21-32. Antwerp & Groningen: Intersentia.
32. Desforges, C. (2001). *Uspješno učenje i poučavanje*. Zagreb: Educa.
33. Dimitrijević, D. (2010). Besednikov glas u rimskoj retorskoj teoriji, *Lucida intervalla* 39, 25-38.
34. Dimitrijević, D. (2017). The Functions of the Rhetorical Question *Quid?* in Cicero's Philippics I-II, *Studia classica anniversaria*. Skopje: Institute for Classical Studies, Faculty of Philosophy, 107-126.
35. Dohan, D., & Sanchez-Jankowski, M. (1998). Using computers to analyze ethnographic field data: Theoretical and practical considerations. *Annual review of Sociology*, 24(1), 477-498.
36. Dörnyei, Z. (2001). *Teaching and Researching Motivation*. Harlow: Longman.
37. Dörnyei, Z. & Clément, R. (2002). Motivational Characteristics of Learning Different Target Languages: Results of Nationwide Survey, *SLTCC Technical Reports, University of Hawai Press*, 399-426.

38. Dörnyei, Z, & Schmidt, R. (2001). *Motivation and second language acquisition*. University of Hawaii.
39. Dudley-Evans, A. (1994). Genre Analysis: An Approach to Text Analysis for ESP. U M. Coulthard, *Advances in Written Text Analysis* (str. 219-228). London: Routledge.
40. Dudley-Evans, A. (1995). Common-core and specific approaches to the teaching of academic writing. U D. Belcher, & G. Braine (Urednici), *Academic Writing in a Second Language*. Norwood, NJ: Ablex Publishing Corporation.
41. Dudley-Evans, T. & St. John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
42. Durbaba, O. (2011). *Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
43. Ekman, P. (1980). Three Classes of Nonverbal Behavior. *Aspects of Nonverbal Behavior*. Ed. Walburga von Raffler-Engel. Lisse: Swets and Zeitlinger, 89-102.
44. Elaković-Nenadović, A. (2016). Etička funkcija pesništva u Likurgovoj besedi protiv Leokrata. *Kultura*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 36-46.
45. Elaković-Nenadović, A. (2017). The Role of Poetry in Lysurgus's Speech Against Leocrates. *Studia classica anniversaria*. Skopje: Institute for Classical Studies, Faculty of Philosophy, 147-156.
46. Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
47. Emerson, O.F. (1935), *The History of the English Language*, New York: The Macmillan Company.
48. Erickson, A. (24.4.2017). What 'personal space' looks like around the world. *The Washington Post*.
49. Faulk, M. (2001). Sounding Like a Lawyer. *Perspectives: Teaching Legal Research and Writing*, Vol.10. 5-8.
50. Freud, S. (1990). *Beyond the pleasure principle*. New York: W. W. Norton and Company.

51. Frost, M. (1994). Ethos, Pathos & (and) Legal Audience. *Dick. L. Rev.*, 99, 85.
52. Gardner, R. C. (1985). *Social psychology and second language learning: The role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold Publishers.
53. Gardner, R. C. (2001). Language Learning Motivation: The Student, the Teacher, and the Researcher. *Texas Papers in Foreign Language Education*, 6(1), 1-18.
54. Gardner, R. C. & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and Motivation in Second Language Learning*. Rowley: Newbury House.
55. Gatehouse, K., (2001), Key Issues in English for Specific Purposes (ESP) Curriculum Development, *The Internet TESL Journal*, 7(10), Retrieved http://iteslj.org/Articles/Gatehouse_ESP.html
56. Gojkov, G. (2009). *Didaktika i metakognicija*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“.
57. Guby, H. (2004). *English legal terminology. Legal concepts in language*, Boom Juridische Uitgevers, Den Haag.
58. Hickey, D. T. (2003). Engaged participation versus marginal nonparticipation: A stridently sociocultural approach to achievement motivation. *The Elementary School Journal*, 103(4), 401-429.
59. Hutchinson, T. & Waters, A. (1987), *English for Specific Purposes: A learner-centered approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
60. Ignjatović, G. (2009). *LEGAL ENGLISH FILES 1*, Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
61. Ignjatović, G. (2011). *LEGAL ENGLISH FILES 2*, Niš: Pravni fakultet Univerziteta u Nišu.
62. Javornik Čubrić, M. (2014). Plain English for Law Movement. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 64(3), 377-391.

63. Jespersen, O. (1935), *Growth and Structure of the English language*, 8th ed. Leipzig: B.G.Teubner, p.79-82.
64. Jones, G. (1990). ESP textbooks: Do they really exist? *English for Specific Purposes*, 9, 89-93.
65. Johns, T. F., & Dudley-Evans, A. (1988). An experiment in team teaching overseas students of Transportation and Plant Biology. U J. Swales, *Episodes in ESP* (str. 137-156). London: Prentice Hall.
66. Joinson, A. N. (2004). Self-esteem, interpersonal risk, and preference for e-mail to face-to-face communication. *CyberPsychology & Behavior*, 7, 472-478.
67. Jukić, S. & Vujković, T. (1998). *Učenje učenja: Šta nastavnik treba da zna i da radi da bi učenje učenika bilo uspješnije: edukativna radionica za nastavnike. Prvi deo*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
68. Kadoch, L. C. (2000). Seduced by narrative: Persuasion in the courtroom. *Drake L. Rev.*, 49, 71.
69. Karadža, M. (2018). Moderni pristupi u podučavanju engleskog jezika. *Educa, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*. Godina XI, br. 11.
70. Karnegi, D. (1990a). *Psihologija uspjeha I: Kako steći prijatelje i naklonost ljudi*. Zagreb.
71. Karnegi, D. (1990b). *Psihologija uspjeha II: Kako zaboraviti brige i naći zadovoljstvo u životu*. Zagreb.
72. Karnegi, D. (1990c). *Psihologija uspjeha III: Kako steći samopouzdanje i savladati govorno umijeće*. Zagreb
73. Kennedy, G. A. (2003). *Progymnasmata: Greek Textbooks of Prose Composition and Rhetoric*. Leiden, The Netherlands: Society of Biblical Literature.
74. Knežević, Č. (2015). Razvoj teorija i metoda učenja stranog jezika. *Svarog: naučno–stručni časopis za društvene i prirodne nauke*, 10, 426-435.
75. Kodžopeljić, J. & Pekić, J. (2017). *Psihologija u nastavi. Odabrane teme iz psihologije obrazovanja*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

76. Komenski, J. A. (1954). *Velika didaktika*. Beograd: Savez pedagoških društava Jugoslavije.
77. Krashen, S. D. (1982). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford: Pergamon Press.
78. Kristal, D. (1996). *Kembrička enciklopedija jezika*. Beograd: Nolit
79. Krois-Lindner, A. (2011). *International Legal English 2nd Edition: A Course for Classroom or Self-study Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
80. Kvintilijan, (1985). *Obrazovanje govornika*. (P. Pejčinović, prev.). Sarajevo.
81. Laer, C.J.P. & Laer T. (2006), The shortage of legal dictionaries translating European languages. *Terminology*, Vol. 13, (1). 85-92.
82. Laskowski, L. (1996). *A.U.D.I.E.N.C.E. Analysis (It's Your Key to Success)*. Preuzeto 9.4.2018. sa www.ljlseminars.com/audience.pdf
83. Lazić, P. (2013). Retorika – veština ili umetnost (sličnosti i razlike između Aristotelovog i Kvintilijanovog viđenja retorike). *DIOGEN pro culture magazine & DIOGEN pro art magazine*. Einhorn Verlag, Kusnacht, Switzerland. Preuzeto sa http://www.diogenpro.com/uploads/4/6/8/8/4688084/petar_lazic_-_razlike_izmedju_aristotelovog_i_kvintilijanovog_shvatanja_retorike.pdf
84. Le Bon, G. (1920). *Psihologija gomila*. Zagreb.
85. LeClercq, T. (1995). *Guide to Legal Writing Style* xv.
86. Leman, I. (2011). *Motivacija*. Beograd. (S. Damnjanović prev.)
87. Levi, J. N. (1994). *Language and law: a bibliographic guide to social science research in the USA*. Chicago: American Bar Association. Commission on College and University Legal Studies.
88. Levitt, D. (1999). Rhetoric—From Socrates to Court TV. *Litigation*, 26(1), 42-49.
89. Lojko, M. O. (2011), Teaching Legal English to English Second Language Students in the US Law Schools. *Respectus Philologicus*. N.19.(24), 200-211.

90. Lončarević, M., & Subotić, L. (2010). Uloga gramatike u nastavi stranog jezika. *Norma*, 15(1), 61-78.
91. Mackey, W. F. (1965). *Language Teaching Analysis*. London: Longman.
92. Mackay, R. & Mountford, A. J. (1978). The teaching of English for Specific Purposes: theory and practice. in: *English for Specific Purposes: A case study approach*. (Mackey, R.; Mountford A. J.), eds; Longman. London.
93. Maslow, A. H. (1970). *Motivation and Personality* (2nd edn). New York: Harper and Row.
94. Matijević, M. (2008), Projektno učenje i nastava. U: *Nastavnički suputnik*. Zagreb: Znamen, str. 188-225.
95. Matijević, M. (2010). Između didaktike nastave usmjerene na učenika i kurikulumske teorije. U: *Zbornik radova Četvrtog kongresa matematike*. Zagreb: Hrvatsko matematičko društvo i Školska knjiga, 391-408.
96. McCormack, K. C. (2014). Ethos, pathos, and logos: The benefits of Aristotelian rhetoric in the courtroom. *Wash. U. Jurisprudence Rev.*, 7, 131.
97. Mehrabian, A., & Ferris, S. R. (1967). Inference of attitudes from nonverbal communication in two channels. *Journal of consulting psychology*, 31(3), 248.
98. Mehrabian, A., & Wiener, M. (1967). Decoding of inconsistent communications. *Journal of personality and social psychology*, 6(1), 109.
99. Mellinkoff, D. (1963), *The Language of the Law*. Boston: Little, Brown & Company.
100. Meyer, H. (2002). *Didaktika razredne kvake*. Zagreb: Educa.
101. Mešić, J. (2014). *JUST ENGLISH – Engleski jezik u pravu*, Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
102. Miller, P. W. (1988). *Nonverbal Communication. What Research Says to the Teacher*. NEA Professional Library, PO Box 509, West Haven, CT 06516.

103. Mirić, M., & Đorović, D. (2013). Jezik struke na univerzitetu: stavovi nastavnika stručnih predmeta. (I. Lakić, & N. Kostić, Urednici) *Kroz jezike i kulture - zbornik radova*, 481-489.
104. Mirić, M., & Đorović, D. (2015). Nastava stranih jezika na univerzitetu-saradnja nastavnika jezika struke i nastavnika stručnih predmeta. *Nastava i vaspitanje*, 64(3), 507-520.
105. Mishchenko, V. (2010), Terminology Translation in Teaching Legal English. *English for Specific Purposes World, Issue 29, Volume 9, 1*
106. Nestorov, M. (2011). Testamentum porcelli: o smislu i svrsi jedne poznoantičke parodije. *LUCIDA INTERVALLA, Prilozi odeljenja za klasične nauke, br.40*. 103-136.
107. Neuner, G. & Hunfeld. H. (1992). *Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts*. Berlin: Langenscheidt.
108. Nikitina, A. (2012). *Successful public speaking*. Bookboon. Preuzeto sa sajta https://www.isbtweb.org/fileadmin/user_upload/successful-public-speaking.pdf
109. Nitu, R. (2002). *Designing an ESP course – a case study*. Preuzeto sa internet stranice http://www.romanice.ase.ro/dialogos/06/27c_Nitu_Design.pdf dana 5.5.2013.
110. Nunan, D. (1987). *The teacher as curriculum developer: An investigation of curriculum processes within the Adult Migrant Education Program*. South Australia: National Curriculum Resource Centre.
111. Nušić, B. (2009). *Retorika - nauka o besedništvu*. Beograd.
112. Palmer, H. (1923). *The Oral Method of Teaching Languages*. Cambridge: Heffner.
113. Perren, G., (1974). Forward in Teaching languages to adults for special purposes, *CILT Reports and Papers*, (11), CILT. London.
114. Petković, A. (2014). Motivacija kao jedan od faktora kvaliteta učenja stranih jezika na nematičnim departmanima. *Jezik, književnost i kultura (IV)*. Niš: Filozofski fakultet.
115. Petrović, S. (1995). *Retorika*. Savremena administracija - Beograd.

116. Pintrich, P.R. & Schunk, D. H. (1996). *Motivation in Education: Theory, research and applications*. New Jersey, NJ: Prentice Hall Inc.
117. Poljak, V. (1991). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga
118. Pressat, R. (1972). *Demographic analysis; methods, results, applications*. Chicago: Aldine-Atherton.
119. Quintilian, M. F. (1920). *Institutio Oratoria*. With an English Translation. Harold Edgeworth Butler. Cambridge. Cambridge, Mass., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd.
120. Riemer, C. (2002). *Wie lernt man Sprachen?* U: Quetz, J. et al. (prir.), 49-82.
121. Richards, J. C. & Rodgers, T. S. (1986). *Approaches and Methods in Language Teaching: a description and analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
122. Riseborough, M. G. (1981). Physiographic gestures as decoding facilitators: Three experiments exploring a neglected facet of communication. *Journal of Nonverbal Behavior*, 5(3), 172-183.
123. Rivers, W. (1966). Listening comprehension. *The Modern Language Journal*, vol 50, 196-202.
124. Robinson, P. (1980). *ESP (English for Specific Purposes)*, New York: Pergamon Press Ltd.
125. Robinson, P. (1991). *ESP Today: a Practitioner's Guide*. Hemel Hempstead: Prentice Hall International.
126. Rogoff, B., Turkkanis, C. G., & Bartlett, L. (2001). Learning together. *Children and Adults in a School Community*. Nueva York: Oxford University Press.
127. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (1996). When paradigms clash: Comments on Cameron and Pierce's claim that rewards do not undermine intrinsic motivation. *Review of Educational Research*, 66(1), 33-38.

128. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary educational psychology*, 25(1), 54-67.
129. Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT-centar.
130. Stanojević, M. (2011), Legal English – Changing Perspective. *FACTA UNIVERSITATIS. Series: Linguistics and Literature, Volume 9, No. 1*, 65-75.
131. Stanojević, O. & Avramović, S. (2002). *Ars Rhetorica – veština besedništva*, Beograd.
132. Stipek, D. J. (2002). *Motivation to learn: Integrating theory and practice*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
133. Strevens, P., (1988). "ESP after twenty years: A re-appraisal", In: *ESP: State of the art* (Tickoo, M.), ed; SEAMEO Regional Language Centre, Singapore. pp. 1-13.
134. Sysoyev, P. V. (2000). Developing an English for Specific Purposes course using a learner centered approach: a Russian experience. *The Internet TESL Journal*, 6(3), 18-23.
135. Tadić, Lj. (1995). *Retorika – Uvod u veštinu besedništva*, Beograd.
136. Tanović, M. (1978). *Savremena nastava stranih jezika u teoriji i praksi - II*. Sarajevo: Svjetlost.
137. Tiersma, P. (2007). The Plain English Movement. *Language and the Law. org*, 30, preuzeto sa stranice <http://grammar.ucsd.edu/courses/lign105/student-court-cases/plain%20english.pdf> 4.12.2017.
138. Tockić-Čeleš, J. (2012). Pregled razvoja metoda učenja stranog jezika i metodičke dileme u nastavi danas (Review of the Development of Methods in Learning a Foreign Language and Methodological Dilemmas in Teaching Today). *Educa, časopis za obrazovanje, nauku i kulturu*. Godina V, br. 5. 5. 178.
139. Točanac-Milivojević, D. (1997). *Metode u nastavi i učenju stranog jezika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
140. Tumanov, D. Y., Sakhapov, R. R., Faizrahmanov, D. I., & Safin, R. R. (2016). The Origin of a Jury in Ancient Greece and England. *International Journal of Environmental and*

- Science Education*, 11(11), 4154-4163.
141. Vasić, S. (1977). *Govor u razredu*. Beograd, prosveta.
142. Vilotijević, M. (1999). *Didaktika 1. Predmet didaktike*. Beograd: Učiteljski fakultet.
143. Vizek-Vidović, V., Vlahović-Štetić, V., Rijavec, M. & Miljković, D. (2003). *Psihologija obrazovanja*. Zagreb: IEP Vern.
144. Vičić, P. (2011). Preparing materials for ESP teaching. *Inter Alia*, 2, 107-120.
145. Vlahović, D. (2013). Overcoming the Challenges of Legal English Teaching. *Proceedings of the 1st International Conference on Teaching English for Specific Purposes ESP Niš 2013: Connect and Share*, 68-78. Niš: Faculty of Electronic Engineering, University of Niš.
146. Vlahovic, D. (2015). Kreiranje silabusa predmeta Engleski za posebne namene. *International journal KNOWLEDGE: Scientific and Aplicative papers*, Vol.11/2, ISSN 1857-92,187-191, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia.
147. Vujaklija, M. (1996). *Leksikon stranih reči i izraza*. Prosveta.
148. Vukičević, B. (2008a.). *Pravni rečnik, englesko-srpski*, Beograd: Jezikoslovac.
149. Vukičević, B. (2008b.). *Pravni rečnik, srpsko-engleski*, Beograd: Jezikoslovac.
150. Vukičević, B. (2014). *Veliki pravni rečnik, englesko-srpski*. Beograd: AGM knjiga.
151. Vulfolk, A., Hjuž, M. & Volkap, V. (2014.). *Psihologija u obrazovanju I, II, III*. Beograd: Clio d.o.o. (M. Vicanović prev.)
152. Vučo, J. (2009). *Kako se učio jezik, Pogled u istoriju glotodidaktike od početka Drugog svetskog rata*. Beograd: Filološki fakutet.
153. Watzlawick, P. B., & Beavin, J. J. & Jackson, D. (1967). *Pragmatics of human communication*. W.W. Norton: New York.
154. Wetlaufer, G. B. (1990). Rhetoric and its denial in legal discourse. *Virginia Law Review*, 1545-1597.

155. Widdowson, H. G. (1978). *Teaching language as communication*. Oxford University Press.
156. Widdowson, H.G. (1981). English for Specific Purposes: Criteria for Course Design. In L. Selinker et al. (eds.), *English for Academic and Technical Purposes: Studies in Honor of Louid Trimble, pp. I - II*. London: Newbury House.
157. Woodrow, L. (2006). Anxiety and speaking English as a second language. *RELC journal*, 37(3), 308-328.
158. Wright, C. (2001). *The benefits of ESP*. Preuzeto sa web stranice <http://www.camlang.com/art001.htm>
159. Wydick, R. C. (1985). *Plain English for lawyers* (2nd ed.). Durham, N.C.: Carolina Academic Press.
160. Čanović, S. (2002). *Problemi savremene nastave*. Leposavić: Učiteljski fakultet.
161. Đorović, D., & Mirić, M. (2011). Jezicke potrebe studenata nefilološke orijentacije sagledane kroz iskustva nastavnika. *Nastava i vaspitanje*, 60(1), 23- 35.
162. Đurić, M. (1972). *Istorija helenske književnosti*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
163. Šotra, T. (2010). *Didaktika francuskog kao stranog jezika*. Beograd: Filološki fakultet.

Izvori:

1. Republički zavod za statistiku, (2014). *Žene i muškarci u Republici Srbiji*. Beograd
2. Statistic Brain Research Institute (2016). Fear of Public Speaking Statistics. <https://www.statisticbrain.com/fear-of-public-speaking-statistics/>
3. *Statute of Pleading* (1362), 36 Edw. III c. 15, retrieved from <http://www.languageandlaw.org/TEXTS/STATS/PLEADING.HTM>

PRILOG 1 – Upitnik

Poštovani ispitanici,

Pred vama se nalazi upitnik koji se odnosi na nastavu pravnog engleskog jezika. Istraživanje se sprovodi za potrebe izrade doktorske disertacije na Filološkom fakultetu u Beogradu. Svi podaci dobijeni ovim upitnikom biće iskorišćeni isključivo u naučno-istraživačke svrhe.

Testiranje je ANONIMNO i nema tačnih i pogrešnih odgovora.

Kod pitanja sa više od tri ponuđena odgovora, moguće je zaokružiti i više odgovora.

1. Uzrast: _____ god.

2. Godina studija: 1) prva   2) druga   3) treća   4) četvrta   5) peta

3. Moj dosadašnji uspeh na studijama procenjujem kao:

- 1) zadovoljavajući
- 2) srednje zadovoljavajući
- 3) nezadovoljavajući

4. Engleski jezik učim od:

- a) osnovne škole
- b) srednje škole
- c) fakulteta

5. Svoje znanje engleskog jezika ocenjujem kao:

- a) vrlo dobro
- b) zadovoljavajuće
- c) nedovoljno dobro

6. Engleski jezik sam slušao/la na:

- 1) prvoj godini studija
- 2) drugoj godini studija
- 3) trećoj godini
- 4) četvrtoj godini

7. Engleski jezik sam ukupno slušao: a) jedan semestar

- b) dva semestra
- c) tri semestra

8. Engleski jezik mi je: a) izborni predmet
b) obavezan predmet

9. Predavanja i vežbe engleskog jezika: a) su obavezna
b) nisu obavezna

10. Predavanja i vežbe engleskog jezika posećujem: a) redovno
b) ponekad
c) nikad

11. Ukoliko propustim predavanja i vežbe engleskog jezika, razlog je najčešće: a) posao
b) porodične obaveze
c) nedostatak motivacije

12. Na fakultetu učim engleski jezik jer: a) mi je obavezan predmet
b) planiram život u inostranstvu
c) želim da položim ispit
d) mi je potreban za karijeru
e) volim da putujem

13. Vaš utisak o nastavnim materijalima za engleski jezik: a) zadovoljan/na sam
b) delimično sam zadovoljan/na
c) nisam zadovoljan/na

Molimo izrazite Vaš stav po pitanju sledećih tvrdnji u vezi sa nastavom engleskog jezika koju pohađate, zaokružujući jedan broj - od 1 (ne slažem se uopšte) do 5 (apsolutno se slažem).

14. Način izlaganja predavača umnogome određuje motivisanost studenata	1	2	3	4	5
15. Pripremljen predavač koji je vešt govornik doprinosi motivisanosti studenata	1	2	3	4	5
16. Obrazovanje predavača je najbitnije za uspešnu nastavu	1	2	3	4	5
17. Temperament predavača nije bitan faktor za uspešnost časa	1	2	3	4	5

18. Duhovitost i vedrina predavača imaju pozitivan uticaj na tok časa i aktivnost studenata	1	2	3	4	5
19. Intonacija i intenzitet govora predavača ne utiču na uspešnost časa	1	2	3	4	5
20. Oscilacije u tempu govora predavača dodatno privlače pažnju studenata na materiju o kojoj se govori	1	2	3	4	5
21. Glasnost predavača utiče na pažnju studenata tokom časa	1	2	3	4	5
22. Cezura – promišljena pauza u govoru predavača – olakšava razumevanje gradiva	1	2	3	4	5
23. Kontakt očima koji predavač uspostavlja sa studentima motiviše studente da učestvuju u nastavi	1	2	3	4	5
24. Ilustracija uz korišćenje video bima, fotografija, video i audio zapisa i dodatnih materijala olakšava usvajanje gradiva	1	2	3	4	5
25. Ilustracija kroz primere nije bitan faktor za razumevanje gradiva na času	1	2	3	4	5

Molimo Vas da na sledeća pitanja pitanja odgovorite zaokruživanjem DA ili NE.

26. Da li ste bili u situaciji da izuzetno stručan i obrazovan predavač nije umeo da Vam prenese znanje?

DA NE

27. Da li smatrate da dinamičan predavač više motiviše praćenje nastave jezika od statičnog predavača?

DA NE

28. Da li Vas entuzijazam predavača nadahnjuje da naučite gradivo?

DA NE

29. Da li preferirate interaktivnu nastavu jezika?

DA NE

30. Da li predavač koji daje primere stiče veći kredibilitet kod studenata?

DA NE

31. Da li neverbalna komunikacija predavača (pokreti, gestovi, kretanje, mimika) korisno doprinosi interesantnosti predavanja?

DA NE

32. Da li prijatna spoljašnjost predavača igra ulogu u održavanju pažnje auditorijuma?

DA NE

33. Da li je osmeh predavača nepoželjan i suvišan u nastavi?

DA NE

Molimo izrazite stepen slaganja sa sledećim mislima:

34. "Reči uče, primeri privlače" (*Helvecije*)

- a) slažem se
- b) delimično se slažem
- c) ne slažem se

35. "Govornik ne utiče samo svojim govorom, on utiče i drugim vidovima svoje ličnosti" (*Korko*)

- a) slažem se
- b) delimično se slažem
- c) ne slažem se

36. "Samo govornik koji nosi i pokazuje entuzijazam u odnosu na besedu i njen predmet može očekivati uspeh kod auditorijuma" (*Verderber*)

- a) slažem se
- b) delimično se slažem
- c) ne slažem se

37. "Ako nemate vatre u svojoj duši, kako ćete raspaliti plamen u dušama svojih slušalaca?" (*Sofisti*)

- a) slažem se
- b) delimično se slažem
- c) ne slažem se

Za sam kraj, odgovorite na sledeća pitanja:

38. Da li ste slušali predmet *Retorika*? DA NE

39. Da li smatrate retoriku primenjivom za svoj budući poziv? DA NE

40. Šta bi Vas bolje motivisalo u nastavi engleskog jezika?

- a) bolji način izlaganja
- b) manje zahtevno gradivo
- c) bolji nastavni materijali

Hvala na vremenu koje ste izdvojili za popunjavanje ovog upitnika.

BIOGRAFIJA AUTORA

DUBRAVKA N. VLAHOVIĆ rođena je 9. juna 1987. godine u Prištini. Završila je jezički smer gimnazije „Svetozar Marković“ u Nišu kao jedan od najuspešnijih đaka, a 2009. godine je diplomirala Engleski jezik na Fakultetu za pravne i poslovne studije „Dr Lazar Vrkatić“ u Novom Sadu, kao student generacije. Master završava 2012. godine na istom fakultetu, radeći istraživanje sa gluvom i naglupom decom (*The Acquisition of Foreign Culture-bound Elements among Deaf Teenagers in the Serbian Speech Environment*). Iste godine upisuje doktorske studije na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, smer Engleski jezik, modul Jezik. Zahvaljujući uspehu tokom osnovnih studija postaje stipendista, a 2012. godine dobija Cambridge C2 sertifikat iz Engleskog jezika (*The Certificate of Proficiency in English (CPE), University of Cambridge ESOL Examinations, Cambridge ESOL Level 3 Certificate in ESOL International*).

Od diplomiranja aktivno radi, karijeru započinje kao prevodilac u Kanadi, a zatim počinje da predaje na fakultetu na kom je studirala i tu se zadržava sedam godina – isprva kao demonstrator, odmah zatim i kao saradnik u nastavi i na kraju kao asistent, držeći vežbe na mnogobrojnim stručnim predmetima na engleskom jeziku na departmanu za Engleski jezik, Poslovnu psihologiju, Bezbednost i kriminalistiku i departmanu za Pravo. Ostaje na polju engleskog za posebne namene i već skoro tri godine predaje Engleski za informatičare, Engleski za grafičke dizajnere i Engleski za menadžere na Univerzitetu Metropolitan, a poslednjih godinu dana predaje Engleski jezik i u IT gimnaziji Metropolitan. Član je udruženja kao što su „Društvo mladih lingvista“ i „ELTA“ (*English Language Teachers' Association*). Učestvuje na domaćim i međunarodnim naučnim skupovima, objavljuje radove i bavi se prevodilaštvom.

BIBLIOGRAFIJA AUTORA

Vlahovic, D. (2018). An Insight into Peculiarities of Legal English Metaphors. *Anali Filoloskog fakulteta*, Vol. 30, No. 1, Article 13 (p. 231-248).

Vlahovic, D. (2015). Kreiranje silabusa predmeta Engleski za posebne namene. *International journal KNOWLEDGE: Scientific and Aplicative papers*, Vol.11/2, ISSN 1857-92,187-191, Institute of Knowledge Management, Skopje, Macedonia.

Vlahović, D. (2013). Overcoming the Challenges of Legal English Teaching. *Proceedings of the 1st International Conference on Teaching English for Specific Purposes ESP Niš 2013: Connect and Share*, 68-78. Niš: Faculty of Electronic Engineering, University of Niš.

Vlahović, D. (2012). Communication in the Culture of the Deaf. *Zbornik Jezik, književnost, komunikacija: Jezička istraživanja*, 474-483. Niš: Filozofski fakultet. (COBISS.SR-ID 190409740)

Vlahović, D. (2012). *The Acquisition of Foreign Culture-bound Elements among Deaf Teenagers in the Serbian Speech Environment*. Master rad, Fakultet za pravne i poslovne studije Dr Lazar Vrkatić, Novi Sad.

IZJAVA O AUTORSTVU

Potpisana Dubravka Vlahović

Broj upisa 12037/D

Izjavljujem

da je doktorska disertacija pod naslovom

„Primena retoričkih strategija u nastavi pravnog engleskog jezika“

- rezultat sopstvenog istraživačkog rada,
- da predložena disertacija u celini ni u delovima nije bila predložena za dobijanje bilo koje diplome prema studijskim programima drugih visokoškolskih ustanova,
- da su rezultati korektno navedeni i
- da nisam kršio/la autorska prava i koristio intelektualnu svojinu drugih lica.

Potpis doktoranda

U Beogradu, 24. 4. 2019.

**IZJAVA O ISTOVETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE,
DOKTORSKOG RADA**

Ime i prezime autora Dubravka Vlahović
Broj upisa 12037/D
Studijski program Engleski jezik
Naslov rada „Primena retoričkih strategija u nastavi pravnog engleskog jezika“
Mentor dr Ana Elaković-Nenadović

Potpisana Dubravka Vlahović

Izjavljujem da je štampana verzija mog doktorskog rada istovetna elektronskoj verziji koju sam predala za objavljivanje na portalu **Digitalnog repozitorijuma Univerziteta u Beogradu**.

Dozvoljavam da se objave moji lični podaci vezani za dobijanje akademskog zvanja doktora nauka, kao što su ime i prezime, godina i mesto rođenja i datum odbrane rada.

Ovi lični podaci mogu se objaviti na mrežnim stranicama digitalne biblioteke, u elektronskom katalogu i u publikacijama Univerziteta u Beogradu.

U Beogradu, 24. 4. 2019.

Potpis doktoranda

IZJAVA O KORIŠĆENJU

Ovlašćujem Univerzitetsku biblioteku „Svetozar Marković“ da u Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu unese moju doktorsku disertaciju pod naslovom:

„Primena retoričkih strategija u nastavi pravnog engleskog jezika“

koja je moje autorsko delo.

Disertaciju sa svim prilogima predala sam u elektronskom formatu pogodnom za trajno arhiviranje.

Moju doktorsku disertaciju pohranjenu u **Digitalni repozitorijum Univerziteta u Beogradu** mogu da koriste svi koji poštuju odredbe sadržane u odabranom tipu licence Kreativne zajednice (Creative Commons) za koju sam se odlučila.

1. Autorstvo
2. Autorstvo - nekomercijalno
- 3. Autorstvo – nekomercijalno – bez prerade**
4. Autorstvo – nekomercijalno – deliti pod istim uslovima
5. Autorstvo – bez prerade
6. Autorstvo – deliti pod istim uslovima

U Beogradu, 24. 4. 2019.

Potpis doktoranda

